03

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW
Magazine for Political Science Communications and Applied Politics

ISSN 1452-1741 UDK 1+2+3+32+9 година (XXIII) X vol. 29. № 3/2011.

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSBN 1452-1741

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSBN 1452-1741
Број 3 / 2011 Год. (XXIII) X vol. 29 стр. 1-398

Часопис излази четири пута годишње

Часопис "Политичка ревија", покренут као зборник под називом
"Политичке студије" 1968, обновљен као "Политичке свеске" 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:
Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:
др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:
в.д. др Момчило Суботић, виши научни сарадник

Секретар редакције:
др Сања Шуљагић
др Владан Станковић

Пословни секретар:
Смиљана Пауновић

Чланови редакције:
др Момчило Суботић, проф. др Зоран Милошевић, др Дубравка Стајић,
проф. др Јован Базић, проф. др Миле Ракић, др Драган Марковић,
проф. др Димитриј Константинович Безњук (Белорусија),
др Петар Ковачић Першин (Љубљана, Словенија),
проф. др Пол Шауп (Вирџинија, САД)

Слог:
ESELOGE d.o.o.

Штампа:
ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:
300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати било у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ИСКУШЕЊА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Момчило Суботић
СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ:
ИСТОРИЈСКИ И САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ 1

Сања Шуљагић
ЗАСНИВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА
И (ДИС)КОНТИНУИТЕТА У СРБИЈИ 35

Миша Стојадиновић
ИЗАЗОВИ ФОРМИРАЊА ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНОМ
ДРУШТВУ 69

Душан Достанић
РАЗЛИЧИТА СХВАТАЊА СРПСКЕ
ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ 83

ДРУШТВО И ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ

Љубиша Митровић
ДОАЈЕНИ САВРЕМЕНЕ СОЦИОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ 119

Владан Станковић
ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ МЕЂУРАТНЕ ИТАЛИЈЕ 145

Драган Ж. Марковић
ДЕМОКРАТСКИ НАЧИН ПРИПРЕМАЊА
И ДОНОШЕЊА ОДЛУКА 161

Александар Милосављевић
НОВИ ПРОГРАМ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ СРБИЈЕ
И (РЕ)ДЕФИНИСАЊЕ ИДЕОЛОШКЕ МАТРИЦЕ 179

Миодраг Радојевић
ОМБУДСМАН И „ЛОША УПРАВА“ 201

ДРЖАВА, ТРАНЗИЦИЈА, ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

Дубравка Стајић
ШТРАЈКОВИ КАО ПОСРЕДНИ ПОКАЗАТЕЉ
ЕКОНОМСКОГ ДЕЛОВАЊА ДРЖАВЕ У ПРОЦЕСУ
ИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ У ЕВРОПСКУ УНИЈУ 223

Вишња Станчић, Зоран Грубишић
ПОВЕЗАНОСТ ПОЛИТИЧКИХ И ЕКОНОМСКИХ
РЕФОРМИ У ПРОЦЕСУ ТРАНЗИЦИЈЕ - ИСКУСТВО
ТРАНЗИЦИОНИХ ЗЕМАЉА, СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ
НА СРБИЈУ 241

Петар Матић, Александра Мировић
ЛОКАЛНА САМОУПРАВА У КОНТЕКСТУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ 259
Жељко В. Драгојевић
ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА 277

РЕЛИГИЈА, КУЛТУРА, БЕЗБЕДНОСТ

Мирољуб Јевтић
КОМЕИТО ПАРТИЈА - ПРИМЕР ВЕРСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ 295
Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер
УТИЦАЈ ИСЛАМСКИХ РАСКОЛА НА ФОРМИРАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ СИСТЕМА САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ И ИРАНА 311
Ана Јовашевић
ЗАШТИТА КУЛТУРНЕ РАЗНОЛИКОСТИ И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ - улога UNESCO-а и стање у Србији 339
Игор Јанев
ПОЈАМ И ДЕФИНИЦИЈА БЕЗБЕДНОСТИ И ТЕОРИЈА РЕЛАЦИОНИЗМА У РАЗМАТРАЊУ БЕЗБЕДНОСТИ 365

ПРИКАЗИ

Борис Братина
АКАДЕМСКО ПИСАЊЕ У ДРУШТВЕНИМ НАУКАМА 389

CONTENTS

This issue´s topic:
TEMPTATION OF SERBIAN NATIONAL IDENTITY

Momcilo Subotic
SERBIAN NATIONAL IDENTITY:
HISTORICAL AND MODERN CHALLENGES 1

Sanja Suljagic
FORMATION OF NATIONAL IDENTITY AND
(DIS)CONTINUITY IN SERBIA 35

Misa Stojadinovic
THE CHALLENGES OF IDENTITY DEVELOPMENT
IN MODERN SOCIETY 69

Dusan Dostanic
THE DIFFERENT UNDERSTANDINGS OF SERBIAN
POLITICAL CULTURE 83

SOCIETY AND POLITICAL SYSTEM

Ljubisa Mitrovic
THE MOST PROMINENT FIGURES
OF CONTEMOPORARY SOCIOLOGY IN SERBIA 119

Vladan Stankovic
POLITICAL SYSTEM OF INTERWAR ITALY 145

Dragan Z. Markovic
DEMOCRATIC WAY OF PREPARING AND BRINGING
DECISIONS 161

Aleksandar Milosavljevic
THE NEW PROGRAM OF THE SOCIALIST PARTY
OF SERBIA AND (RE)DEFINITION OF IDEOLOGICAL
STENCIL 179

Miodrag Radojevic
OMBUDSMAN AND “MALADMINISTRATION” 201

STATE, TRANSITION, GLOBALIZATION

Dubravka Stajic
STRIKES AS INDIRECT PROVE OF THE ECONOMIC ROLE
OF STATE IN THE PROCESS OF INTEGRATION OF SERBIA
TO EUROPEAN COMMUNITY 223

Visnja Stancic, Zoran Grubisic
RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL AND ECONOMIC
REFORMS IN TRANSITIONAL PROCESS -EXPERIENCES
OF TRANSITIONAL ECONOMIES INCLUDING TRANSITION
IN SERBIA 241

Petar Matic, Aleksandra Mirovic
LOCAL GOVERNMENT IN MODERNIZATION CONTEXT .. 259
Zeljko V. Dragojevic
GLOBALIZATION AND GLOBAL ECONOMIC CRISIS 277

RELIGION, CULTURE, SECURITY

Miroljub Jevtic
NEW KOMEITO EXAMPLE OF RELIGIOUS-POLITICAL PARTIES 295
Zivojin Djuric, Vladimir Ajzenhamer
THE ROLE OF ISLAMIC SCHISM IN THE FORMATION OF POLITICAL SYSTEMS OF SAUDI ARABIA AND IRAN .. 311
Ana Jovasevic
PROTECTION OF CULTURAL DIVERSITY AND MULTICULTURALISM - role of the UNESCO and situation in Serbia 339
Igor Janev
TERM AND DEFINITION OF SECURITY AND THEORY OF RELATIONISM IN CONSIDERATIONS OF SECURITY 365

REVIEWS

Boris Bratina
ACADEMIC WRITING IN SOCIAL SCIENCES 389

Уводник

Политичка ревија 3/2011, која је пред вама, посвећена је феноменима политике и савременом српском друштву и држави у процесу транзиције и глобализације.

Тематски број чине радови посвећени српском националном идентитету. Овај тематски блок спада у важан део нашег истраживачког пројекта о демократским и националним капацитетима политичких институција Србије у процесу међународних интеграција. У том смислу, веома су темељни и значајни радови у овом делу. Поменули бисмо рад Сање Шуљагић о континуитету и дисконтинуитету националног идентитета у Србији, као и радове млађих колега, Мише Стојадиновића, који нам саопштава какви све изазови прате национални идентитет у савременом друштву, као и веома садржајан рад Душана Достанића о српској политичкој култури.

У делу о друштву и политичком систему оглашава се неколико значајних аутора, попут Љубише Митровића, који нас поближе упознаје са богатим биографијама и библиографијама еминентних српских савремених социолога. У овој рубрици можете прочитати и друге садржајне и интересантне радове.

У рубрици држава, транзиција, глобализација скрећемо вам пажњу на веома утемељен рад Дубравке Стајић о штрајковима у Србији као показатељу њеног економског деловања у процесу придруживања Европској унији. Ту су и вредни чланци млађих истраживача, који истражују транзитне тегобе Србије , као и веома актуелан рад Петра Матића и Александре Мировић о локалној самоуправи.

Исто тако, веома је садржајан део који се бави религијом, где Мирољуб Јевтић пише о Комеито партији - примеру верске политичке партије, као и чланак Живојина Ђурића и Владимира Ајзенхамера, који се бави питањем исламског раскола и његовог утицаја на формирање политичког система у Саудијској Арабији и Ирану. У овом делу можете прочитати и веома интересантне прилоге:

Ане Јовашевић о заштити културне разноликости и рад Игора Јанева из области теорије безбедности.

Користимо ову прилику да позовемо, првенствено младе истраживаче да шаљу прилоге за рубрику научна критика, полемика, осврти и прикази.

в.д. Главног и одговорног уредника
Др Момчило Суботић,
виши научни сарадник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

Тема броја:
ИСКУШЕЊА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

1

Момчило Суботић

СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ:
ИСТОРИЈСКИ И САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ

35

Сања Шуљагић

ЗАСНИВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА
И (ДИС)КОНТИНУИТЕТА У СРБИЈИ

69

Миша Стојадиновић

ИЗАЗОВИ ФОРМИРАЊА ИДЕНТИТЕТА
У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Душан Достанић

РАЗЛИЧИТА СХВАТАЊА СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ

УДК:
323.1(=163.41)

Монографска
студија

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 1-34.

Момчило Суботић[*]
Институт за политичке студије, Београд

СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ: ИСТОРИЈСКИ И САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ[**]

Сажетак

У чланку аутор најпре дефинише појмове нације и националног идентитета, а затим приказује детаљан опис српског националног идентитета. Српски национални идентитет аутор описује анализирајући његове основне елементе, као што су српски језик, српско писмо, историјско искуство, које сведочи српско идентитетско укорењивање и искорењивање, затим обрађује улогу православља и Српске православне цркве у формирању и јачању националног идентитета, као и питање националне државе, као фактора националног идентитета и, најзад, сагледава актуелно стање српске државе и српске идеје.

Кључне речи: Срби, идентитет, српски језик, српско писмо, историјско искуство, Срби католици, дубровачка књижевност, Срби муслимани, православље, СПЦ, национална држава

О НАЦИЈИ И НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ

Нација и национални идентитет су комплексни феномени новије друштвене и политичке историје, појмови којима су заокупљени истраживачи из више научних дисциплина. Отуда није чудно што у теорији постоји више дефиниција и приступа проу-

* Виши научни сарадник Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

чавању нације и националног идентитета. Бројна је литература на ову тему.

У Вујаклијином *Лексикону страних речи и израза* (Просвета, 1991) за нацију стоји да се ради о „друштвеној заједници људи који говоре истим језиком, који су заједнички проживели политички и културни развој и који су прожети свешћу о узајамној припадности и целовитости у односу према другим нацијама". И друге дефиниције нације полазе мање или више од истих елемената друштвене групе коју карактерише: исти језик, историјска прошлост, традиција, територија на којој живи, заједнички митови, осећање заједничке припадности... Припадност своме народу/ нацији произлази из потребе човека за припадањем, за укорењеношћу, за идентитетом, за оријентацијом.

Појмовно, идентитет или идентичност (lat. Identitas=исто) подразумева однос по којем је неко биће, појава, својство *једнако само себи*. У збиљи, он подразумева: истоветност ствари или бића у мењању њихових стања и у току њиховог развоја. Међутим, две ствари могу бити међусобно мање-више сличне, али се никад не могу без остатка поклапати, па стога и не могу бити апсолутно идентичне. Па чак ни једна те иста ствар не може остати трајно са собом идентична. Дакле, постулат идентитета може важити тек у подручју мисаоности. Ово све говори на неки начин да је идентитет заправо *динамичке природе*, да није статична и увек иста категорија.[1)]

Према дефиницији савременог психолога Ерика Ериксона, идентитет је „процес растуће диференцијације који постаје утолико свеобухватнији уколико јединка постаје свеснија ширења круга људи који јој нешто значе, од родитеља до човечанства".[2)]

Разматрајући феномен националног идентитета психолози данас одгонетају да ли се национални идентитет добија рођењем, или се он стиче током одрастања, при чему појединац има могућност избора. Поред примордијализма, тј. схватања да се национални идентитет добија рођењем, те да је непроменљив, постоје и бројни

1) *Филозофијски рјечник*, 2. допуњено издање, група аутора у редакцији Владимира Филиповића, Накладни завод матице хрватске, Загреб, 1984, стр. 136.

2) Према: Владета Јеротић, *Вера и нација*, ARS Libri, Београд, 2005, стр. 137.

други приступи, као што су инструменталистички, конструктивистички, ситуационистички и функционални приступ.[3)]

Кад је у питању национални идентитет и приступање Европској унији као наднационалној политичкој заједници која пледира за стварање једног ширег културног и државног идентитета, старе европске државе-нације, иако су формално приступиле „породици европских народа", прилично чврсто се држе своје вековне државно-правне и националне традиције и идентитета. Уосталом, западноевропске државе (Француска, Немачка, Италија, Енглеска, Шпанија...) засноване су на националном принципу, њихов духовни простор и национални идентитет поклапа се са националном државом. То је њихова срећа и зато је беспредметно постављати питање њиховог националног идентитета. Нажалост код Срба и у Србији није тако.

Неки аутори, попут Ерика Хобсбаума, сматрају да није немогуће да ће национализам опадати са слабљењем националне државе, без које бити Енглез, Ирац или Јеврej, или комбинација ових три, само је један од многих других начина помоћу којих људи описују свој идентитет, али да је апсурдно тврдити да је овај дан близу, надајући се при том да се он може барем замислити.[4)]

За нашу тему интересантан је став Антони Смита, по којем се Западни модел нације заснива на просторном схватању нације као правне и политичке заједнице, засноване на јединственој политичкој вољи, док се на Истоку развио концепт тзв. „етничке нације" са елементима заједнице рођења и родне групе.[5)]

ОСНОВНИ ЕЛЕМЕНТИ СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Српски језик

Нација у свом изворном значењу значи заједницу људи истог порекла. Овако узета, нација се поклапа са појмом племена и народа.

3) Види шире: Јасна Милошевић-Ђорђевић, „Схватања националног идентитета у Србији", *Национални интерес*, бр. 1/2005, ИПС, Београд, 2005, стр. 175-177.

4) E. J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780*, Cambridge University Press, 1992, p, 192, према: Миша Стојадиновић, „Питање националног идентитета у XXI веку", *Политичка ревија*, бр. 1/2011, ИПС, Београд, 2011, стр. 118.

5) Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Београд, 1989, стр. 26.

Језик спада у кључну одредницу нације. Поједностављено речено нација једнако језик. У средњовековним документима језик је синоним за народ. Национално питање своди се на језичко питање. Формирање националних држава у Европи обављено је у XIX веку – веку нација, по језичком принципу. Француска револуција поставила је темељ нацији и националној држави. Западноевропске државе успостављене су на овом принципу, од свог настанка до данас; Француска, Италија, Немачка, Енглеска су националне државе, настале на заједници језика. Слично је и са осталим европским државама, па и са првом српском, затим југословенском државом, за коју се сматра да је историјски закаснела држава. Закаснела у смислу националног идентитета?!

Овакво схватање нације и стварање националних држава има своје теоријско утемељење у делима Хердера и Фихтеа. Први слависти, Јозеф Добровски, Павле Јозеф Шафарик, Јернеј Копитар, Доситеј, Вук, Франц Миклошич и други, такође су полазили од примордијалног става да је национални идентитет одређен рођењем, тј. језиком. Али на Балкану, и на српском етнојезичком простору, одступило се од овог европског принципа; уместо по језичком принципу, овде је подела на нације и извршена по верском опредељењу. За овакав поступак одговорна је, пре свега колонијална политика великих сила, али такође и слаб квалитет српског етничког материјала, а затим, поготово у југословенском периоду, несагледиве грешке српских филолога и политичара. Но пођимо редом.

Отац славистике, Добровски, све словенске језике делио је на две групе: на северозападне и југоисточне. Српски језик стављао је у југоисточне, заједно са бугарским и руским, а хрватски је стављао у северозападне, у групу са пољским, чешким и словачким језиком. За њега је словеначки био део хрватског језика. За разлику од њега Копитар је на Балкану видео само три језика: словеначки, српски и бугарски. Хрватски кајкавски је сматрао делом словеначког језика. Шафарик, један од највећих слависта, такође је прихватао поделу на северозападне и југоисточне језике, при чему је словеначки и хрватски кајкавски сматрао за блиске али ипак посебне језике. Чакавски није сматрао за посебан језик, већ део штокавског наречја, тј. српског језика.

Франц Милошич је сматрао да је српски штокавски, словеначки кајкавски а хрватски чакавски. Исто мишљење имао је и Ђура

Даничић, до одласка у Загреб на место тајника ЈАЗУ, 1867. године. После је Даничић изневерио и погазио своје научне резултате, прихватајући да Срби и Хрвати имају заједнички језик.

Најзад, Вук Караџић је с највише познавања и доследности приступао овом питању. За њега је штокавски српски језик. Познате су, и најчешће злоупотребљаване, његове синтагме: „Сви Срби су штокавци и сви штокавци су Срби“, из које проистиче да постоје „ Срби три закона“, и трећа „Срби сви и свуда“. Вук се јасно одредио: кајкавски је словеначки, а само је чакавски прави хрватски језик, јер тим језиком говоре само Хрвати.

Све српске националне институције у предјугословенском периоду (Матица српска, Друштво српске словесности, Српска краљевска академија, Велика школа, Српска књижевна задруга), кад је у питању српски језик, стајале су на становиштима првих слависта, у првом реду Вука Караџића.[6)]

То је период када је отпочео удар на идентитет српског језика, али и на национални идентитет Срба. То је време илирског покрета и Штросмајерове идеје југословенства, када су Хрвати, уз подршку Беча и Римокатоличке цркве, напустили свој кајкавски-хрватски језик и преузели Вуков, српски народни језик, који је постао основица за књижевни језик Хрвата. У свету има много примера да један народ, па и више народа, говоре језиком другог народа: шпанским језиком говори, на пример, осим Бразила, цела Јужна Америка и Мексико, као и неке земље САД; исто тако, енглеским језиком говоре Американци, Аустралијанци и многе азијске и афричке земље и народи. У томе нема ништа необично. И док Американцима не пада на памет да свој енглески језик назову амерички; исто тако Мексиканци свој јези не називају мексикански већ шпански какав јесте. Али са Хрватима то није случај. Они су, мимо целог света, српски језик прогласили за хрватски, а затим (након Првог хрватског католичког састанка 1900) све католике који говоре овим „хрватским“ („хрватски или српски“, па „хрватско- српски“/ „српско-хрватски“, и најпосле „хрватски“), прогласили Хрватима. Био је то аустрохрватски геополитички пројекат илирства и југословенства, језички и етнички фалсификат којег се српске националне институције до данас нису отарасиле. Овај фалсификат заснован је

6) Види шире: Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Београд, 2002; Петар Миловаљевић, „Језичко, књижевно и етничко раздвајање Хрвата и Срба на територији данашње Хрватске“, у: *Љетопис Матице српске у Дубровнику*, Зборник радова 1, приредио др Момчило Суботић, Београд, 2010, стр. 337-338.

на „учењу“ водећег хрватског лингвисте, Ватрослава Јагића, који је истицао да су Хрвати и Срби („Хрвато-Срби“) један народ по језику, а два народа по вери; Хрвати су католици, а Срби православци; тај „јединствени“ хрватски или српски језик има три дијалекта: штокавски, кајкавски и чакавски. Поред чињенице да нема Срба кајкаваца ни чакаваца, Јагић је ове измишљене дијалекте (у ствари три језика: српски, словеначки и хрватски), сва три приписао Хрватима. Јагић, изгледа, није могао да се одлучи за један, јер, бавећи се науком колико и политиком, он је настојао да Хрватима обезбеди политичко-територијални, геополитички оптимум: излазак Хрватске из своје три жупаније око Загреба на ширину српског, штокавског етнојезичког простора. Без преузимања српског језика, Хрвати се не би проширили на простор Славоније, Босне и Херцеговине, Далмације, Лике, Кордуна, Баније, Дубровника, Барање. Јагић је још истицао да су Хрвати ијекавци а Срби екавци, што је још једна бесмислица. Уосталом ни сам Јагић, кајкавац, није био ијекавац.[7)] Али, то су геополитичке претензије које немају никаквих језичких обзира. И данас у Хрватској има Јагићевих присталица, нажалост има их и међу Србима, који би одузимањем српске ијекавице поништили Србе западно од Дрине.

Познати русиста и српски лингвиста, Радмило Маројевић каже да западном варијантом српског књижевног језика говоре: „ а) Хрвати чији је народни језик хрватски (тзв. чакавски дијалекат); б) Словињци или Загорци, чији је народни језик словињски (тзв. кајкавски дијалекат), а који себе називају Хрватима од друге половине XVII века (иако нису етнички Хрвати); в) Срби католичке вере, чији је народни језик српски (тзв. штокавски дијалекат). Овима последњима више од једног века се намеће име *Хрват* (пре тога је био покушај унификације илирског имена), тако да су данас свесни своје српске припадности само неки од њих (најживља је српска свест у Дубровнику, јер је тамо било најживље и вековима неговано културно жариште међу Србима католицима).“[8)] У дубровачким документима XV-XVIII века забележено је преко шездесет докумената са употребом израза lingua seruiana (*српски језик*) којим Дубровчани означавају свој говор. Маројевић указује, да жи-

7) Види: Момчило Суботић, „Аустро-хрватски геополитички пројекат илирства и југословенства“, у: *Српско питање и србистика,* Зборник радова 1, приредили Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Логос Бачка Паланка, Књиготворница Логос Ваљево, 2007, стр. 150-183.

8) Радмило Маројевић, *Ћирилица на раскршћу векова.* Дечје новине, Горњи Милановац, 1991, стр. 120.

тељи Дубровачке Републике нису себе звали Србима али ни Хрватима, већ просто Дубровчани, али свој језик, како званични тако и свакодневни, звали су српски. Католичка црква је своју стратегију спроводила у две етапе: најпре је избрисала српско име и српску етничку самосвест, а у другој наметнула име Хрвати.

Срби су губили своје етничко име и осећај припадности српској култури, српском националном писму и српској историји, али су задржавали свој језик (само што су га називали идеологизованим именом „хрватски језик“ и што су га писали латиницом. [9)] Хрватски историчар Натко Нодило такође тврди да се у Дубровнику одувек говорило српски. Палмотић пише о српском пореклу „Павлимира“ (оснивача Дубровника), Марин Држић о Србину, везиру Соколовићу, Антун Сасин о Светом Сави, а Гундулић у „Осману“ о Немањићима и Бранковићима и другим Србима. Када се појавило издање „Османа“ у Загребу 1844, није му указана готово никаква пажња јер је, према Антуну Мажуранићу, Гундулићев језик Хрватима био потпуно непознат. Има једна личност у изворној верзији Дунда Мароја, која се зове Гулисав Хрват, чији говор, необичан Дубровчанима, служи као извор смеха. Држић није могао ни замислити, као ни Иван Гундулић, да ће га неколико столећа после његове смрти звати Хрватом.[10)] Али ако Дубровчани говоре својим језиком, а свој језик зову српски, а српски језик не значи ништа друго него језик Срба, онда је више него јасно да се Срби не могу одрећи дубровачке књижевности као свог културног наслеђа.[11)] У Дубровнику је у другој половини XIX и на почетку XX века било много српских културних организација, удружења, часописа, („Дубровник“, „Срђ“, „Словинац“), најзначајнија је свакако Матица српска, која је обновљена у Београду 2009, на стогодишњицу свога оснивања, у организацији Покрета за обнову србистике.

На политичком и националном пољу деловао је Покрет Срба католика[12)], у којем је било и католичких свештеника, попут дум Ивана Стојановића, једног од најватренијих Срба и најбољих познавалаца дубровачке књижевности, за коју је говорио да је „прво-

9) Радмило Мароjевић, исто, стр. 61.

10) Види: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд, Приштина, 1990, стр. 107.

11) Радмило Мароjевић, исто, стр. 72.

12) Види шире: Момчило Суботић, „Покрет Срба католика у Дубровнику и Далмацији - национална и политичка мисао“, у: *Љетопис Матице српске у Дубровнику*, Зборник радова 1, приредио др Момчило Суботић, Београд, 2010, стр. 111-127.

рођена кћи српска". Ово су његове поруке: „Србин си по роду и по обичајима; у српству ти је једини спас; вјера ти ни најмање не приječи да будеш Србин".[13] О српству Дубровника најубедљивије је сведочио велики слависта Милан Решетар, један од најзначајнијих дубровачких Срба католика, приликом приступне беседе Српској краљевској академији наука непосредно пред Други светски рат.[14]

Да је уместо југословенске, тј. Штросмајерове, хрватске, победила српска идеја очували бисмо српство на етнојезичким основама. Верујемо да би већи број Срба католика остао у српству, и да би се у највећем броју вратили у православље. Али, није било тако. Победила је југословенска идеја, а затим и комунизам, два непомирљива противника српске идеје и идентитета. На овај југословенски експеримент пристали су српски филолози и политичари, уз много непромишљених корака. Један од таквих је стално и бесмислено попуштање Хрватима, које је резултирало уступањем Српског Дубровника, тог својеврсног Хонгконга средњовековне српске државе. Дубровник је препуштен Бановини Хрватској 1939, иако никад у историји није био хрватски, а затим су Хрватској препуштене и друге српске области: Барања, Далмација и најпосле Српска Крајина, у наше време.

Има нешто дефектно у српској политичкој мисли, а то се испољава кроз олако пристајање на разне политичке и државне експерименте и новотарије, које по правилу долазе са Запада. Њих је пратила нека скоро инфантилна српска наива, да ће тај пројекат (некад Југославија, данас Европска унија) вечито трајати, и да треба због тог великог циља правити многе уступке. Уз такву наивну веру забатаљују се стратешки интереси државе и народа, препуштају територије и народ; то је српска политичка и геополитичка константа кроз цео XX и почетак XXI века.

На тај начин дочекали смо крај католичког српства, који је на језичком[15] и ширем културном плану доследно сведочио свој српски идентитет, јер не треба заборавити, да је Покрет Срба католика

13) Према: Љујо Бакотић, *Срби у Далмацији од пада Млетачке Републике до уједињења*, Геца Кон, Београд, 1937, стр. 183.

14) У част стопедесетогодишњице рођења овог великог слависте Покрет за обнову србистике и Влада РСК организовали су међународни научни скуп и публиковали два зборника радова, под називом *Љетопис Матице српске у Дубровнику*.

15) Види: Милош Ковачевић, „Значај Дубровника за стандардизацију српскога књижевног језика", у: *Љетопис Матице српске у Дубровнику,* Зборник радова 1, приредио др Момчило Суботић, Београд, 2010, стр. 307-319.

био аутентичан покрет најобразованијих Срба тога времена, те да ови баштиници српског језика и културе ништа пре нису имали.

На хрватским, Штросмајеровим и Јагићевим идејама формирана је југословенска држава. Југославија није настала на идејама Светог Саве, Доситеја и Вука, тј. на идејама да један народ чини један језик, који се на тој основи може политички удруживати са другим народима, те да је и српски народ, у складу са европским мерилима, мултиконфесионалан народ, већ је настала на беспримерној крађи од стране Хрвата српској језика, српске књижевности, културе и најпосле, српског народа. Наиме, потпуно је јасно да је хрватска теза о Хрватима „новоштокавцима" требала да послужи за присвајање српске средњовековне дубровачке књижевности. Хрвати „новоштокавци" нису ништа друго него Срби католици, а најпознатији били су управо дубровачки књижевници. Уосталом, већина историја српског народа крајем IX и почетком XX века (Константин Јиречек, Владимир Ћоровић, Милан Убавкић, А. Мајков, Пантелија Срећковић, Владимир Карић...) Дубровник сматра српским простором и српским етносом.[16] Исто тако, у историјама српске књижевности до југословенског периода (Пипин, Павле Јозеф Шафарик, Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић, Тихомир Остојић, Павле Поповић...) дубровачка књижевност се сматра делом српске књижевности. Тада се српска књижевност изучавала као народна, стара, средњовековна (дубровачка) и нова. После Другог светског рата дубровачка књижевност одједном престаје да буде српска.

Све у свему, српски филолози, а затим и српски политичари су се тешко огрешили о филолошке и етничке принципе, прихватајући да се од српског језика прогласе нови језици и по верском принципу створе нове нације. Овај принцип у Титовој Југославији, заснованој на формули „слаба Србија, јака Југославија, пратили су и остали етнојезички сепаратизми. Тако су босански муслимани (од 1992. Бошњаци), који су крајем 1960-их комунистичким декретом постали нација, прогласили свој „бошњачки", а затим, из државотворних и геополитичких разлога, „босански" језик, са намером да ситуирају БиХ као „целовиту, грађанску и демократску", а у ствари да се наметну као нови историјски, језички и државни

16) Види: Бранко Надовеза, „Дубровник у историјама Срба", у: *Љетопис Матице српске у Дубровнику*, Зборник радова 1, приредио др Момчило Суботић, Београд, 2010, стр. 67-75.

ентитет, противно свом српском етнојезичком пореклу. На све ово, ћутале су званичне српске националне институције: САНУ, Матица српска, Вукова задужбина, СКЗ и друге; нико да се супротстави ненаучној и неевропској пракси, да укаже да: „нико у Европи језике није идентификовао по верској припадности".

Атак на српски идентитет извршен је и у Црној Гори, тако што је монтенегринска власт, проглашавањем државне самосталности (2006), која је била и нелегитимна, прогласила и некакав црногорски језик, који је требало да учврсти ову антисрпску државну творевину. И овде је српски језик доживео чудновату метаморфозу, а с језиком и народ. Одједном су Срби постали Црногорци. И нико од српских националних институција није реаговао, политички врх Србије похрлио је да честита успостављање државе и нације на историјском и етнојезичком фалсификату.

Да подсетимо. Црна Гора се у време разбијања и распада југословенске државе определила да остане у заједници са Србијом, и она је ту своју, готово плебисцитарну, вољу потврдила референдумом 1992. године. Званични језик у Црној Гори тада (од 1992-2006) био је српски, као и пре *Новосадског споразума* (1954), сем у раздобљу између два светска рата када је назив језика био *српско-хрватско-словеначки*. Од 1954. до 1992, језик се звао *српскохрватски*. Тада се и млади црногорски лидер Мило Ђукановић опредељивао као Србин. Данас је он родоначелник антисрпске, монтенегринске политике, заговорник црногорског језика, црногорске нације и црногорске православне цркве.

Иначе, српски национални идентитет у Црној Гори предјугословенском и предкомунистичком периоду би је неспоран. Почетком XX века у Црној Гори, како стоји у уџбенику из земљописа, живе само Срби, православни и нешто католика. Године 1948, након комунистичке револуције, готово у истом проценту, а то је око 97%, у Црној Гори живели су по националности Црногорци. У својој антисрпској занесености актуелна власт у Црној Гори и Подгоричку скупштину 1918, на којој се српски народ у Црној Гори определио за присаједињење Србији, представља као српску окупацију Црне Горе. Ето докле је довела титоистичка, кроатокоминистичка идеологија у свом разорном деловању у оквиру истог народа, исте – православне вере, истог писма – ћирилице. Онда је мање за чуђе-

ње што су се од свог српског порекла отуђили иноверци-католици и муслимани, који зазиру од ћирилице и православља.[17)]

Лингвиста Драгољуб Петровић тачно указује да: „Не постоји на простору штокавштине ниједан други језик осим српског, то је лингвистичка чињеница, при чему је и „бошњачки“ нова измишљотина будући да је „Бошњак“ старо име за Србе; тога су свесни и неки „Бошњаци“, па сада хоће „босански језик“. Све су то „језици“ које је утемељио Вук. И сви су они никли на српској ливади. Када су ту ливаду поделили са својим комадићем могли су шта су хтели, али им језик увек запире у грлу: могу они променити и име и нацију и веру, али не могу језик. Он остаје власништво онога ко га је утемељио, то јест Срба. А о „хрватском“, „бошњачком“ и „црногорском“ језику моћи ће се говорити тек кад се проговори „аустријским“ или „америчким“ или сличним „језицима“.[18)]

Нажалост, у Србији, у њеним кључним националним институцијама, као и у владајућој политици, потпуно се занемарују европски, а тиме и српски етнојезички принципи на којима се заснива савремени национални идентитет. Тако у складу са владајућом сербокроатистиком, у Србији српски језик је и већински и мањински, јер нико озбиљан не може тврдити да језик којим говоре Хрвати и Буњевци у Војводини и Бошњаци у Рашкој области није српски језик. Имамо језички, а тиме и етнички парадокс: када говори Оливер Дулић, он говори „*хрватским*“ језиком, Борис Тадић *српским*, а Расим Љајић „*бошњачким“,* и све то у складу не са научним принципима, него са принципом људских права. Или други случај. Боравећи недавно у Новом Пазару, председник Србије Борис Тадић поручио је Бошњацима да имају пуно право свој језик, своју књижевност, своју културу. Тадић није рекао који је то посебан језик Бошњака у Србији, још мање која је то њихова књижевност. Наравно, не може измислити нешто чега нема, па макар то захтевала и људска права. Али је тиме учињена непроцењива штета националном идентитету Срба, па и тих Бошњака који граде кулу на песку. Уосталом, да је својевремено Скупштина Републике Србије стала чврсто на становиште Доситејеве и Вукове науке о језику – србистике, не би се могло догодити да Бошњаци оснивају Академију наука и уметности у Новом Пазару. Разуме се, немамо

17) Види шире: Момчило Суботић, „Продужетак хрватске политике“, *Политичка ревија*, бр. 2/2009, ИПС, Београд, 2009, стр. 199-224.

18) Према: „Језици са српске ливаде“, *Новости*, 1. август 2011, стр. 15.

ништа против њихових људских и етничких права, али не можемо да не укажемо на историјске фалсификате од којих дугорочно нико не може да има користи.

Српско писмо

О српском писму (писмима) писали смо у више наврата[19], и овом приликом ћемо укратко изнети наше ставове. Ћирилица је српско национално писмо и она је, као и свако национално писмо, темељ српске националне културе. Срби су везани за ћирилицу од самих почетака своје писмености. Познато је да су се Срби служили и глагољицом, али у науци није до краја објашњено које је писмо старије и којим поводом је настало. У сваком случају ћирилица је и данас писмо по којем су Срби препознатљиви у свету. И поред поодмаклог процеса латинизације. Лингвисти је вежу за Ћирила и његову мисију половином 9. века, али је српска писменост утврђена и раније. За њу су данас, као и у прошлости, везани сви они који су свесни своје српске националности. Свако одбацивање српске ћирилице, представља одбацивање српске националне припадности, и то је својеврсно национално издајство.

Ћирилицом су спочетка писали сви Срби, у свим српским земљама. Почетком XIII века босански бан Матија Нинослав своје поданике назива Србима, а ћирилицом је писан први до данас познати документ из Босне: повеља бана Кулина Дубровчанима, 1189. године. Ћирилицом су писали Срби у Босни као и њихови дојучерашњи сународници, босански муслимани након турског запоседања Босне и извршене исламизације. Босански бегови су је звали „Стара Србија“ или „беговско писмо“, и била је у употреби до окупације БиХ од стране Аустро-Угарске 1878. године. Уосталом, Босна и Херцеговина у европској науци сматране су за српске етнографске земље све до овог, за Србе фаталног конгреса (Берлински конгрес, 1878).[20] Бројна је литература (Шафарик, Грим, Леполод Ранке) која босанске муслимане сматра огранком „српског племена“, чији је прелаз трајао вековима, али при томе нису

19) Види: Момчило Суботић, *Политичка мисао србистике*, ИПС, Београд, 2010; Момчило Суботић, „Однос филологије и идеологије код Срба“, *Политичка ревија*, бр. 1/2009, ИПС, Београд, 2009, стр. 67-88.

20) Види шире: Момчило Суботић, *Хрвати и Босна. Геополитичке замисли у Хрватској према Босни и Херцеговини*, део: Геополитичке одлике самосталне босанске државе, Бели анђео, Шабац, 2002, стр. 16-44.

променили језик. Нису променили, али су га у југословенском и постјугословенском периоду преименовали. Аустрија им је, преко Бењамина Калаја, наметнула латиницу и на тој основи концепт „босанске нације“, као корак ка потпуном одвајању од српства. Ћирилица је била званично писмо на турској Порти, где је био велики број Срба у, било у својству великих везира или других високих официра и службеника моћне империје.

Али, с обзиром да су Срби показали слабу етничку самосвест и олако преверавали и прихватали друге вере, они су, удаљавајући се од свог српског имена и православне вере, прихватали и друго – латинично писмо. Тако је игром *историјске судбине* латиница постала друго српско писмо, или како каже Радмило Маројевић – алтернативно српско писмо. Латиница се (наравно: српска латиница) у овој књизи посматра као српско алтернативно писмо. А то значи као писмо за посебне и допунске потребе и за посебну (католичку) популацију. Ми смо предложили, и у посебном прилогу образложили реформу српске латинице...[21] Срби католици писали су углавном латиницом, мада је било и оних који су користили ћирилицу. Тако је Матица српска у Дубровнику своја издања (свих 16 књига) издала на ћирилици. Тако је захтевао задужбинар Матице Константин Вучковић. То су, између осталих, књиге Ива Војновића *Смрт мајке Југовића* и *Лазарево Васкрсење*, Марка Цара *Наше приморје*, Вида Вулетића Вукасовића *Цар Душан у Дубровнику* и друге. Све их је штампала обновљена Матица српска у Дубровнику из Београда, 2010. године. По насловима ових књига, Ива Војновића на пример, видимо чији су ово писци. Уосталом, оснивање Матице српске у Дубровнику помогла је Српска православна црква, тј. Српска црквена општина, а њени чланови били су већином Срби католици. Први председник Матице био је Никола Бабић, Србин католик, као и секретари др Франо Кулишић и Стјепо Кнежевић. Српство је у то време било доминантно у Дубровнику, који је постао његово седиште, као и у Далмацији, па није чудно да су први сарадници Саве Бјелановића, вође Срба из Приморја, и уредника чувеног „Српског листа“ (доцније „Српски глас“) били католички Срби: др Игњат Бакотић, Антун Фабрис и Марко Цар.

У књизи *Српска писма* Петар Милосављевић је недвосмислено доказао да је Вук осим српске ћирилице творац и српске латинице, коју неосновано називају хрватском латиницом или „гаји-

21) Види. Радмило Маројевић, нав. дело, стр. 16.

цом“. Наиме, Вук је у *Првом српском буквару* (1827) представио и „азбуку Срба западне вере“. Ова латиница има као и ћирилица 30 слова. У њој су 29 слова идентична словима данашње латинице, само је слово ђ писано као диграф, dj, које ће као ђ увести Ђуро Даничић, у време прављења *Рјечника хрватског или српског језика*. Историјска је чињеница, да је Људевит Гај одбацио своју латиницу и преузео Вукову, тј. српску латиницу. Традиционална српска филологија, она коју представљају Вук, Даничић, Стојан Новаковић, Александар Белић и Павле Ивић имала је став да Срби треба да задрже оба писма, ћирилицу и латиницу. Двоазбучје није карактеристика само Срба. Има и других народа који су користили или користе два писма и тиме нису изгубили ништа од свога идентитета.[22)]

Ипак, морамо да истакнемо да је неопходно заштитити ћирилицу као аутентично српско писмо. На ћирилици су настала српска дела непролазне вредности : *Мирослављево јеванђеље*, *Номоканон* Светог Саве или *Законик* Цара Душана, по чему се Срби препознају. При томе, српску латиницу треба посматрати као алтернативно писмо које сви писмени Срби знају написати и прочитати. [23)] Сагласни смо са Маројевићем када каже да „двоазбучје“ није никакво „изузетно богатство“ и „велика вредност наше културе“, како неки тврде, већ „наша историјска судбина: српски народ се налази на раскршћу двеју култура, латинско-католичке и византијско-православне (којима се придружила и оријентално-муслиманска), значајно српско писано наслеђе је на латиници (дубровачка књижевност, али не само она) и један део Срба (католици) служи се латиницом као својим писмом. Зато Срби морају да негују ћирилицу као своје национално писмо, али и да развијају компетентност за читање и писање свога језика латиницом. Тако је латиница постала алтернативно српско писмо које, у нормалним условима, не би могло да угрози основно писмо. Кад би „двоазбучност“ била некаква велика предност, и други би народи похрлили да се њоме користе. При том не треба заборавити да је истискивање ћирилице и наметање латинице у Дубровнику и Босни међу католицима претходило потискивању њихове српске националне самосвести. Садашње инсистирање црногорских либерала на латиници није ништа друго него спољашњи израз њихове духовне денациона-

22) Види: Петар Милосављевић, *Српска писма,* Бања Лука – *Бесједа,* Београд, *Арс либри*, 2006.

23) Према проценама данас око 53% Срба пише ћирилицом а 47% латиницом.

лизације".[24] Имајући у виду да су српску латиницу прихватили и Хрвати, као што су присвојили српски језик и покушавају да присвоје српску културну баштину, насталу на српском језику и писму, не смемо се одрећи свога другог писма, јер онда присвајању неће бити краја. На ред за присвајање дошао би, по Јагићевој формули, ијекавски дијалекат српског језика, и тиме похрваћивање Срба западно од Дрине... С друге стране, ради заштите ћирилице као српског писма, неопходно је да се уставна одредба о употреби ћирилице доследно и беспрекорно примењује. То значи да се натписи на радњама, јавним установама, фабрикама, као и путни правци, званична документа и преписка морају писати на ћириличном писму. Све друго је напад на ћирилицу као обележје српског националног идентитета. Разуме се, Срби католици и Срби муслимани имају право на коришћење латинице, тј. на преписку и документа на латиници, ако то желе. И наравно, мањине, такође на свом језику и писму, како је то Уставом Републике Србије утврђено.

Да би се сагледала целина српског идентитета не сме се игнорисати историјски контекст који је изнедрио српство „три закона" и два писма. Можда можемо тврдити да је то израз слабости српског етничког супстрата, али не можемо порицати да су српску књижевност стварала сва три његова дела на оба писма. У сам врх српске књижевности спадају дела тројице Срба „три закона": Иве Андрића, Милоша Црњанског и Меше Селимовића. Њих је опредељивао њихов српски језик[25], и они се не могу препустити својатању нових „верских", синтетичких нација на српском етнојезичком простору. Као што се не може другом народу (Хрватима) препустити дубровачка средњовековна књижевност. Ми тиме не тврдимо да су језик и писмо (српска ћирилица и српска латиница и књижевна дела настала на њима) једини елементи националног идентитета Срба, али сматрамо да су кључни, и да се без тога ствара нецеловит, *недомишљен и недовршен национални идентитет*. Нажалост, тај, у суштини, редукован национални идентитет негују водеће српске националне институције, и на томе је заснована официјелна српска политика. А то нас нигде неће одвести, јер трули компромиси у науци и политици рађају нове проблеме, које не можемо решавати палијативно и на парче. Неопходна је промена

24) Радмило Маројевић, исто, стр. 159-160.

25) Меша Селимовић је у САНУ оставио и тестамент у којем наводи да припада језику и народу којим су писали Његош и Вука Караџић, дакле српском народу и српском језику.

језичке и политичке парадигме, коју је српска филолошка и политичка елита некритички прихватила у југословенском периоду.

Покрет за обнову србистике је на Новосадском скупу (2007) под поднасловом Српско писмо закључио: „Српски народ је баштиник старословенске писмености на својим старим писмима, глагољици и ћирилици, коју су прихватили и други словенски народи.

Савремена Вукова (и вуковска) ћирилица је национално писмо српског народа и гарант његовог културно г континуитета.

Српској култури припада и све што је на српском језику написано српском латиницом. Српску латиницу, у савременој верзији, за српски језик кодификовао је Вук Караџић. Ђуро Даничић је заменио латиничке диграме посебним графемама, од којих је у употреби đ, (уместо dj).

Неприхватљив је, отуда, став да је садашња латиница којом се служи српски језик хрватско писмо, „гајица“. Људевит Гај је стварно створио једну врсту латинице за хрватски језик (кајкавско наречје). Али он сам је одбацио ову своју латиницу, и данас је нико више не употребљава“.[26)]

Историјско искуство
- укорењивање и искорењивање српског идентитета

Нема никакве сумње да је држава српског народа постојала и пре деветог века, али се српска средњовековна држава почела озбиљније формирати за владавине Немањића. У самосталној српској држави, захваљујући највише православној, светосавској цркви и политичкој способности немањићских владара дошло је до укорењивања српског народа и његовог идентитета међу народима Балкана и Европе. У периоду ширења и јачања српске државе и сређивања унутрашњих прилика јачао је и српски идентитет. Три су важна документа која сведоче српско културно, национално и државно присуство у Европи тога времена. То су: *Мирослављево јеванђеље, Номоканон (Крмчија) Светог Саве* и *Душанов Законик*. Успон српске државе и јачање и обликовање српског идентитета трајао је пуна три века – од XII до XV века. Био је то период у којем

26) Закључци Новосадског научног скупа *Српско питање и србистика,* део „Српско писмо“, Зборник радова 2, Приредио Петар Милосављевић, *Логос* Бачка Паланка, Књиготворница *Логос* Ваљево, 2007, стр. 137-138.

је „Сава Немањић сведочио на делу могућност остварења чувене византијске православне идеје о симфонији односа државе и цркве“.[27] Тако је било до пада Деспотовине, 1459. године.

Својеврсно регредирање (враћање назад) наступило је нападом на Србију и српске земље моћне Отоманске империје, која је носила другу цивилизацију и другу религију. У овом цивилизацијском сукобу Срби су изгубили државу и отпочео је вековни процес њиховог духовног, верског и националног искорењивања. Српска свест и етничка самосвест показала се крајње слабом. Нажалост, ова склоност ка превери и сепаратизму свих врста остала је рак рана српског карактера до данас. Владика Николај овако тумачи српски историјски фатум: „Бог је пре пет столећа послао из Азије једно херојско племе да казни завађене и поцепане балканске хришћане, пале моралом и интелектом... Није Бог изабрао Турке да нас Турци просветле, но да нас казне... Владавина турска није требало да значи за балканске народе школовање, но огњено чистилиште“. Сличне или истоветне закључке Владика је доносио и када је било речи о паду Цариграда и пропасти Византије.[28]

Главни разлог за прелазак у другу веру, а тиме и у другу нацију, представља недовољно учвршћен етнички идентитет и слабо или никакво укорењивање у сопственој вери и нацији. Јер први векови исламизације (15. и 16. век) били су више добровољни (турчили су се српски феудалци, богатији и школованији хришћани из интереса), а тек од 17. века, после неуспеха у Бечком рату, 1683. године, када је турска моћ почела да опада, исламизација је попримила насилне облике. Многи аутори, међу њима и Јеротић, прелажење у другу веру посматрају као вид идентификације са агресором.

Ново укорењивање Срба у природни колосек своје државности и православне вере, почело је са Првим српским устанком. Израсла из националне свести, Српска револуција је створила темељ суверене српске државе и снажно утицала на даље јачање српског национализма, на којем ће се градити српске аутономије и државе током IX века. Преко својих најбољих посленика извршила је духовно уједињење српског народа. Вук Караџић је цео свој стваралачки опус посветио том циљу, а Његош своје генијално песничко остварење наслovљава са „Посвета Праху оца Србије“. Ову тежњу

27) Владета Јеротић, *Вера и нација*, Ars Libri, Београд, 2005, стр. 54. 27)

28) Види: Владета Јеротић, исто, стр. 16.

за уједињењем Срба најбоље исказује разиграно Бранково *Коло*. Сан о уједињењу Срба на Балкану отпочет витешком и мученичком Карађорђевом буном, устанком, а заправо револуцијом, и то свесрпском револуцијом[29] траје до данашњих дана. Срби нису успели да на свом етничком, језичком и историјском простору створе своју националну државу.

Југославија је била делимично решење српског националног питања, ако се посматра њена безбедносна функција, с обзиром на опасност од германског реваншизма и совјетске експанзије. У више наврата смо указивали на грешку коју је учинило српско политичко вођство приликом стварања Југославије. Ако је Југославија већ била историјска нужност, требало је организовати на федеративном/конфедеративнм принципу, при чему би се разграничење извршило по етничком принципу. Тада би у саставу српске јединице остали сви српски крајеви, и тако избегли сви неспоразуми са Хрватима, па и они који су кулминирали геноцидом од стране хрватске државе над Србима у два наврата: 1941-1945. и 1991-1995. године. Обележавањем српског етничког простора Србија и Срби постали би привлачни и за Србе католике и Србе мухамеданце. Била би то победа српске идеје и многи би се вратили у православно српство.[30] Овако, Југославија, и касније комунизам, представљали су даље искорењивање српског идентитета и српски дисконтинуитет у историјском, етничком, језичком, верском и геополитичком смислу.[31]

У постјугословенском периоду, поготово данас, етничка самосвест код Срба, нарочито у Србији, пала је на најниже гране. Уочљив је један етнички, језички и геополитички парадокс: национална и државотворна свест неупоредиво је интензивнија код но-

29) Види: Момчило Суботић, „Општесрпски карактер српске револуције 1804-1815“, *Српска политичка мисао*, 1-4/2004, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 15-25.

30) Било је случајева колективног повратка мухамеданаца у православље после Првог светског рата, али Југославија, успостављена на хрватским, (Штросмајеровим) постулатима, није била одговарајући медијум за такве акције. Исто тако, неки виђенији Срби католици вратили су се у православље, када су спознали улогу Римокатоличке цркве у хрватском злочину геноцида над Србима. Познат је случај књижевника Србина католика, Марка Цара.

31) Да поменемо два у језичком погледу неодржива става. У првој Југославији у Видовданском (1921) и Октроисаном уставу (1931) стоји одредба о званичном језику „српскохрватскословеначком“, а у другој, Титовој Југославији, на Новосадском договору (1954) усвојен је споразум по којем Срби, Хрвати и Црногорци имају један народни и књижевни језик. На новосадском скупу (2007), Покрет за обнову србистике учинио је научно неутемељеним и друштвено и национално штетним ове споразуме.

вонасталих држава и нација (Хрвата, Бошњака, Црногораца), које своје порекло воде од српског етнојезичког стабла, него у Србији и код Срба.

Православље и СПЦ

Сматрамо да је историјски неспорно да су Срби били Срби и пре него што су примили хришћанску веру. Али то ни најмање не умањује следећу исто тако историјски неспорну тврдњу: *православна вера је буквално одржала српски народ кроз историју*. И то православље у свом особеном-светосавском облику, јер је Свети Сава, поставши „хришћанин, необорив у својој вери, разумео је зашто је Србин и шта треба да чини као Србин, и тек тада и такав могао је постати отворен, доброљубив према свима“.[32] Светосавље је собом носило *морал* који је Србе опредељивао за „царство небеско“ и оно у српској филозофији живота има примат над материјалним „царством земаљским“. Светосавска Српска православна црква постала је, у вековима под турском окупацијом, надопуна за државу, поуздан чувар националне *традиције и идентитета.* Била је и остала чврст, једно време једини, кохезиони чинилац српства у свим српским земљама; ова њена сакупитељска мисија посебно је појачана после обнове Пећке патријаршије (1557)[33]. Црква је подстицала и неговала српску обичајну традицију – српске славе, мобе, свадбе, сахране, у новије време то су испраћаји синова у војску што представља јединствен догађај у свету, затим задругарство у локалној самоуправи, као вид заједништва и солидарности, али и жесток отпор тиранији и деспотији одметнутог владара.

Познато је да је Свети Сава био у добрим односима са католицима, како домаћим тако и онима чије је земље на својим бројним путовањима походио. Исто такво пријатељство указивали су му муслимански великодостојници. Добре односе са другим конфесијама, наставили су да одржавају и други српски архијереји и владари. На Двору Цара Душана, поред православаца, равноправно су били заступљени и Срби католици.

Католичанство и ислам нас вековима судбински прате. Када је Византија, угрожена од Бугарске, поклекла пред Западом, западни део Балкана у коме су живели Срби, препустила је римској цркви.

32) Владета Јеротић, исто, стр. 140.

33) Тада је Велики везир турски Мехмед–паша Соколовић, поисламљени Србин, за српског патријарха поставио свог брата Макарија Соколовића.

То је било још пре Раскола, а закључено је саборским одлукама у Сплиту, 924 и 929 године.

Прво хришћанство је до Раскола (1054) било заједничко. Међутим Срби су већ били верски подељени. Једни су били православни, а други католици. Према Лују Бакотићу, тада је „превагнуо католицизам, да после Светог Саве великим делом овлада православље. Већина Срба католика је водила порекло од православних предака (али не сви, не нпр. госпари дубровачки)“.[34)]

Бакотић[35)] признаје еминентну националну вредност Српске православне цркве, а католичку сматра за оно што она јесте, за универзалну цркву, којој могу да припадају људи сваке народности, па по томе и Срби. Видели смо да је међу Србима католицима било и католичких свештеника. Они су били Срби, а у једној широј идентитетској перспективи Југословени и Словени. Али по језику – свакако Срби.

О значају католичког српства за римску католичанску цркву, сведочи и чињеница да Барски надбискуп носи титулу Примаса српског. [36)] То је после папе једна од челних титула у католичкој цркви. На том значајном месту за РКЦ истичу се двојица Срба: Шимун Милиновић, из Пераста, од православних родитеља, који је на положају барског надбискупа и примаса српског био до 1912. (до смрти), и Никола Добречић, из околине Бара, такође од православних родитеља, који је на месту Примаса Србије био до краја живота (1955). Милиновић је своје српство показао 1901, када су Хрвати покушали да *Илирски Завод Светог Јеронима* претворе у хрватски. Наиме, Илирски (словенски, *српски*) завод основан је у години пада Цариграда, 1453, и у њему су се школовали српски питомци за потребе католичке цркве. И све је било у реду до друге половине 19. века, када долази до формирања хрватске нације, углавном на бази српског језика. У складу са одлукама Католичког конгреса одржаног у Загребу 1900, требало је све католике који

34) Љујо Бакотић, Срби у Далмацији од пада Млетачке Републике до уједињења, Геца Кон, Београд, 1937, стр. 85.

35) Бакотић наводи интересантно мишљење свог професора историје, Италијана, католичког попа Мискиата, „да су све хришћанске цркве добре, и да то што су подељене не смета, него насупрот да то користи Христовој вери... Он је говорио када би се те цркве рационално могле поделити, сви Германи би требало да буду протестанти, сви Латини католици и сви Словени православни. Међу Словенима је правио једино разлику за Словенце, код којих је„ по његовом мишљењу, католичка црква сачувала све своје карактеристике“. Нав. дело, стр, 100.

36) Види шире: Љубомир Дурковић-Јакшић, „О Примасу Српском“, одломак из књиге: *Србија и Ватикан 1804-1918*.

говоре хрватскосрпским, а у ствари српским језиком, преобратити у Хрвате. Таквом плану сметало је постојање *Илирског завода Светог Јеронима*, тј. Срби католици. Милиновић је, уз подршку црногорског кнеза Николе и његовог министра Луја Војновића, такође Србина католика, осујетио намеру Хрвата, и убедио Ватикан у постојање Срба католика. Своју намеру о преименовању поменутог завода у - Хрватски, Хрвати ће реализовати у Титовом периоду, 1972. године. Тиме је и формално „угашено" католичко српство. Никола Добречић је био до краја у служби југословенске идеје и државе. Између осталог, помагао је, и финансијски, националне и просветна друштва (Народну одбрану, Јадранску стражу, Добровољци, Женско добротворно друштво...). На својој личној задужбинској католичкој цркви коју је подигао уз архиепископско седиште, цркви Светог Николе, написао је ћирилицом своје арцибискупско гесло: „*За Бога и за свој народ*". За време рата 1941-1945, био је на страни покрета отпора и подржавао општенародну борбу до ослобођења. Осудио јер Степинчево „Пастирско писмо" из 1945, које је говорило о наводним неправдама у првој Југославији против Римокатоличке цркве, супротстављајући се закључцима донетим на бискупској конференцији у Загребу. Умро је за време службене посете Загребу, новембра 1955. године.

Поставља се питање како да се одрже католички Срби након геноцида који је над Србима учинила независна хрватска држава помогнута Ватиканом и католичким клером? Да ли је уопште морално католичко српство *после Јасеновца?* РКЦ је преко својих прелата у Хрватској подстицала и непосредно вршила биолошко уништење српског народа, а римске папе су подржавале, скривале и подржавале такве акције. Данас Степинца и сличне беатификују и проглашавају за свеце.

Од Маричке битке 1371. године до данас, прати нас ислам, као непрестани „жалац у месо", опомена и изазов...[37] Отпавши од српске православне вере, исламизовани сународници отпали су и од српске нације. Они се сада у свему идентификују са својим поробљивачем. У *Балканском полуострву* Цвијић пише: „Муслиман... постаје највећи насилник према својој браћи. Може се рећи да су ови отпадници највише допринели да се раја доведе до најнижег ступња пониженост".[38]

37) Владета Јеротић, исто, стр. 145.

38) Јован Цвијић, *Балканско полуострво и југословенске земље – Основи антропогеографије*, Београд, 1996, стр. 173.

На слабу етничку самосвест Срба и склоност ка губљењу и раздвајању националног идентитета, најбоље је кроз речи Теодосија Мркојевића указао Петар Петровић Његош, у спеву *Лажни цар Шћепан Мали*:

Вјеровања Србе истражиште!
Сваки Србин који се превјери,
Просто вјеру што загрли другу,
Но му просто не било пред богом
Што оцрни образ пред свијетом
Те се звати Србином не хоће.[39)]

Суочени са смртном опасношћу од превере, православни Срби су у својој вери препознали базични идентитет. О томе Десанка Максимовић у песми „О пореклу“, пева:

„Ја знам ко сам
по звону
што са задужбина немањићких пева,
по јасности његова гласа,
по томе што ме од Студенице до Милешеве
прадедови гледају с иконостаса
и што сваки у руци држи храм“.

Имајући у виду вековно српско страдање за „за крст часни и слободу златну“, владика Николај прогласио је православни српски народ Теодулом-изабраним Божијим народом. Питамо се да ли је и данашње страдање Срба, који се боре за своја политичка, национална и државна права, која су у складу са међународним правним и политичким поретком, доказ Божије изабраности овога народа, новога Израиља.

Национална држава као фактор идентитета

Национална држава је творевина новије историје, то је тековина XIX и XX века. Судећи по мишљењу неких аутора, као и по актуелној политичкој пракси, став према националној држави је двојак: једни сматрају да је национална држава највиши и најефикаснији облик организовања друштва и чувања националне посебности, док други истичу да актуелни процес глобализације превладава свет држава-нација. У једној расправи о немачком уставу, који

39) Петар Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, речи Теодосија Мркојевића – IV, стихови 317, 319-323)

је писан 1801-1802. и објављен тек 1893, Хегел вели да култура без државе, није могућа. За њега се „уметност и наука не раздвајају од државе, они су само одређени моменти духовног бића државе, они су сама држава".[40)]

Кад је у питању српска држава и њен утицај на изградњу и очување српског националног идентитета, Срби имају следеће историјско искуство. Српску државу, која је пала под Османлијама половином 15. века, заменила је Српска православна црква. Црква је, подсећајући на сјај и славу немањићке државе, чувала у народу живо сећање и наду да ће опстати, „осветити Косово" и обновити „Душаново царство". Обновом Пећке патријаршије Српска црква је проширила своју јурисдикцију на све српске земље, негујући „косовски завет" међу Србима. Тако су Милош, Лазар и Косовски бој постали мит и легенда, али и најживља стварност коју су Срби свакодневно живели. С Карађорђевим устанком сан о српској држави почео је да се остварује.

Наши духовни међаши постали су наше цркве и манастири, диљем српских земаља. Наш духовни простор обележили су наши велики романтичари, песници и писци: Доситеј, Вук, Његош, Бранко Радичевић, Змај, Ђура Јакшић, Лаза Костић, Симо Матавуљ, Јован Дучић, Алекса Шантић, Петар Кочић, Андрић и Црњански, Меша Селимовић, Скендер Куленовић, Бранко Ћопић, Бора Станковић, Иво Ћипико, читава плејада дубровачких писаца... Српски духовни простор, а то значи српски идентитет, је опстајао и зрачио захваљујући и српској књижевности.

До прве Југославије српски духовни простор је и потенцијални српски политички и државни простор. Шантић у песми „Моја отаџбина" пева: „И свуда где је српска душа која/тамо је мени отаџбина моја/мој дом и моје рођено огњиште". У песми „Остајте овдје", он позива своје сународнике мухамеданске вере да се не исељавају у туђину, јер „Грки су туђи залогаји хљеба/гдје свога нема и гдје брата није". Посве разумљиво јер српски етнички простор обухвата не само „ужу" Србију већ и приморске српске покрајине од ушћа реке Цетине на северозападу до ушћа реке Бојане на југозападу. Од Стефана Немање, Србија је стално излазила на море, а за Душанове владавине излазила је на три мора, Јадранско; јонско

40) Према: Милорад Екмечић, „*Српску духовни простор на размеђи векова"*, у: Српски духовни простор, Зборник АНУРС, Бања Лука, Српско Сарајево, 1999, главни уредник академик Милорад Екмечић, главни одговорни уредник академик Петар Мандић,, стр. 43.

и Егејско. Њене везе са прекоморским земљама одвијале су се искључиво преко Дубровника, града који је настао на српском простору, иако политички никад није био српски. Српски историјски усуд је што су, како каже Јован Цвијић, Срби саградили кућу „на сред друма“, а народна песма то исто каже: „На зло сте се мјесто намјестили/између земље турске и латинске“.[41)]

Деретић уочава: „Иако је српска књижевност (Његош, Андрић и многи други) артикулисала свест о нашој историјској судбини у подељеном свету и о трагичним последицама подела које су нам други наметали, *ми нисмо никада домислили мисао о свом месту у европском историјском и духовном простору*. Навикли смо да на себе гледамо из туђе перспективе, било источне било западне, а нисмо никада успели да интелектуално изградимо властито становиште које би нам омогућило да из властите перспективе видимо и Исток и Запад као и своје место под сунцем. Данас смо доведени у ситуацију да сами, поново силом разједињени, расути свуда по свету, а опет духовно јединствени, особито у кризним, судбинским ситуацијама, сносимо последице најархаичније, најсудбинскије поделе Европе (и света), иако смо себе давали и једној и другој Европи и више од других желели да између две европске половине и свуда у свету коначно завлада, да употребимо Његошеве речи, „сусјецки мир и тишина...“[42)]

Српска духовна култура је преживела у оним вековима кад државе није било, штавише, омогућила је настанак српске државе у XIX веку. Слично је било са јеврејском културом која ј без државе преживела два миленијума и најзад довела до државе Израела... „Држава је пропадљива институција, кад се не темељи на заједничкој духовној култури...“[43)]

Духовно смо били јединствени и зато смо опстали кад год би доживели историјски неуспех. Сетимо се како је након анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске, 1909, у дубровачком „Срђу“ Стојан Новаковић позивао на просвету и културу, на духовно заједништво, или како је Јован Цвијић позивао Србе на очување националне мисли и енергије, да би у погодном тренутку поставили питање свог националног и државног уједињења.

41) Види: Јован Деретић, „Елементи за опис српског духовног простора“, у: *Српски духовни простор*..., исто, стр. 162.

42) Види: Јован Деретић, исто, стр. 163.

43) Михаило Марковић, „Стварање јединственог српског духовног простора“, у: Српски духовни простор, исто, стр. 145.

Слична је ситуација и данас, говоримо о духовном јединству а мислимо на државно уједињење, јер сматрамо попут Хегела, поготово што се налазимо на балканској геополитичкој ветрометини, да без националне државе нема културе, нема идентитета. Па и кад их има, то је само „одржавање националне енергије“ и припрема за уједињење у сопствену државу.

У каквом је стању српска држава и српска идеја данас?

Разбијена је југословенска држава. Земље, до скора изразито српске, изгубљене су. Србија је резидуална заједница са дезинтегративним процесима који прете њеном физичком опстанку. Национална свест у Србији је на ниском нивоу; њена политичка власт, баш као и дојучерашњи унутрашњи сепаратисти – Словенци, Хрвати, босански муслимани, Шиптари и спољни непријатељи – Ватикан, Немачка, САД, који су разбили Југославију, за распад југословенске државе, рат и страдање народа криви Слободана Милошевића. То је историјска лаж, срамни фалсификат због којег Србија и Срби трпе велику штету; то је она тачка која онемогућава суверен развој Србије и српског народа у целини. Да је то лаж најбоље знају наши непријатељи, којима је Југославија сметала више него Србима. Тиме је српска национална идеја или оштећена или уништена; проскрибован је некадашњи идеал и свест о јединству српства. Српски ђаци у основним и средњим школама више се о сопственој држави и нацији упознавају преко идеолошке матрице својих непријатеља: о „српском хегемонизму“ и „великосрпским тежњама“, него о светлим традицијама у историји свога народа. Трећина Срба живи у расејању на свим континентима, претапајући се нагло у друге народе, вере, цивилизације. Смртност постаје јача од рађања. У Србији годишње умире цео један град од око 30 хиљада становника. „Србима прети нестанак, јер и народи су смртни“... „Шта ће бити с нама до пошљетка“.?[44] Српска власт се хвали некаквом лидерском позицијом на Балкану. Тешко да лидер може бити неко ко је највише задужен, ко има најмању плату, највећу незапосленост и најмањи стандард. Али, српски лидери, оболели од југословенства, неспособни да развијају српску идеју, по инерцији имају неку нездраву амбицију да се патерналистички понашају према бившим југословенским народима и њиховим новим државама. Владајућој српској политичкој мисли никако не иде у главу да Југославије више нема и да је неће бити, јер то не

44) Види: Драган Недељковић, „Српски духовни простор је у нама“, у: Српски духовни простор..., исто, стр. 201.

желе они (Словенци, Хрвати и остали) који су од ње добили све, од нације до државе. Нису Срби изгубили само свој католички и муслимански део. Драма се пренела и у оквире православља; од српског националног тела створене су и друге нове нације, упркос истој православној вери, или пак одрицањем од ње... „Новокомпоновани Црногорци, несрби и противсрби, никог немају иза себе, и стога су, ако не у моралном сигурно у најдословнијем смислу – никоговићи; јер они немају права, ни истинских могућности да се позивају на своје породичне претке, а такође ни на Светог Василија Острошког, на Светог Петра Цетињског, на Петра Другог Петровића Његоша, на Марка Миљанова, на Љубишу, на Николу Петровића, на Марка Миљанова. Све су то велики Срби који би, да могу, проклели оне што се српства одричу... Реч је ту и о антикултури, да не говоримо и о најнижим, користољубивим побудама, због којих је све замућено“...[45)]

Српска идеја је у распаду. Зато српство више не импонује мањинама (као што је некад импоновало Србима католицима Дубровника, Далмације, Босне) са којима живимо. Рекосмо, и то треба понављати, јер никако да допре до свести владајућих: *српски дух треба вратити у школу, темељно реформисану школу, у цео систем васпитања, у просветитељске делатности свих врста, од дна до врха.... Шта то значи? То значи: уклонити из школских програма преостале фалсификате и попунити опасне празнине у васпитању и знањима.*[46)]

Иако се у једном тренутку[47)] чинило да су Срби кренули путем националног опоравка, признаћемо тужни да су Срби слаб национални материјал, слабији него други народи са којима заједно живе на Балкану. Могло би се рећи и више, а то је да се народи који су настали из српског етнојезичког супстрата данас понашају зрелије и државотворније од Срба, тј. њихове политичке и националне елите.

Зато не чуди што данас у Србији постоје млади људи који дијаметрално супротно перципирају новију српску историју и српски национални идентитет. Постоји мање или више патриотска омладина којима је национални идентитет веома битан. Овакав њихов став додатно појачавају непрестани притисци на Србију и отимање

45) Исто, стр. 205-207.

46) Исто

47) Види: Други конгрес српских интелектуалаца, Београд, 1994.

њене територије. Овај део младих људи настоји да брани српску идеју, и политику у рату за југословенско наслеђе.

С друге стране, постоји део младих, тзв. „Европљани“, који покушавају да се што више дистанцирају од савремене српске историје и негативног имица који Србе прати на Западу. „Они признају да су Срби починили злочине, али у исто време поручују „то нисмо ми“. Неки своје сународнике оштрије осуђују од странаца... Обе ове субкултуре заправо су механизам одбране и обе су, у принципу, погрешне. Млади су од рођења окружени негативним вестима и тај притисак су на неки начин морали да каналишу“.[48)]

За разлику од „Европљана“ у Србији, млади „Европљани“ у суседним државама, Хрватској и Босни и Херцеговини, чврсто држе до своје истине. Проблем је што се Србима стално намеће осећај колективне кривице, док се злочини према нама ниподаштавају или негирају. И што се српска власт, као што смо поменули, крајње некритички саглашава са недоказаном српском кривицом коју намеће Запад. Све то је учинило да већи број младих, образованих људи у Србији има крајње негативан став према патриотизму и српском идентитету. Највећи број међу њима мало зна о српској историји, традицији, језику, књижевности... Један број се тек у иностранству, где већина одлази јер у Србији немају перспективу, почињу осећати Србима и пожеле да сазнају нешто више о свом националном идентитету.

Momcilo Subotic

SERBIAN NATIONAL IDENTITY: HISTORICAL AND MODERN CHALLENGES

Summary

In the paper author firstly defined notions of a nation and national identity and then gave a detailed description (definition) of Serbian national identity. The author defined Serbian national identity through an analysis of its basic elements such as Serbian language and letter and historical experience regarding formation and eradication of the Serbian identity. Then the author elaborated the role of Orthodox Christianity and the Orthodox Christian Church in formation and strengthening of national identity, as well as the issue of national state as the factor of national identity and in the end the author elaborated current state of affairs regarding Serbian state and Serbian ideas.

48) Види: *Новости,* 31. јул 2011, стр. 10-11, интервју психијатра Зорана Миливојевића

Key Words: Serbs, identity, Serbian language, Serbian letter, historical experience, Catholic Serbs, literature of Dubrovnik, Serbian Muslims, Christian Orthodoxy, Serbian Christian Orthodox Church, national state

ЛИТЕРАТУРА

- Бакотић Луjо, *Срби у Далмацији од пада Млетачке Републике до уједињења*, Геца Кон, Београд, 1937.
- Деретић Јован, „Елементи за опис српског духовног простора“, у: *Српски духовни простор*, Зборник АНУРС, главни уредник академик Милорад Екмечић, одговорни уредник академик Петар Мандић, Бања Лука, Српско Сарајево, 1999.
- Други конгрес српских интелектуалаца, Београд, 1994.
- Дурковић-Јакшић Љубомир, *Србија и Ватикан 1804-1918*, Београд, 1990.
- Закључци Новосадског скупа, Зборник радова 2, приредио Петар Милосављевић, *Логос* Бачка Паланка/Књиготворница *Логос* Ваљево, 2007.
- Екмечић Милорад, „Српски духовни простор на размеђу векова*“,* у: *Српски духовни простор*, Зборник АНУРС, главни уредник академик Милорад Екмечић, одговорни уредник академик Петар Мандић, Бања Лука, Српско Сарајево, 1999.
- Ивић Павле, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд-Приштина, 1990.
- „Језици са српске ливаде“, Новости, 1. август 2011.
- Јеротић Владета, *Вера и нација*, Ars Libri, Београд, 2005.
- Ковачевић Милош, „Значај Дубровника за стандардизацију српског књижевног језика“, у: *Љетопис Матице српске у Дубровнику,* Зборник радова 1, приредио др Момчило Суботић, Београд, 2010.
- Марковић Михаило, „Стварање српског духовног простора“, у: *Српски духовни простор*, Зборник АНУРС, главни уредник академик Милорад Екмечић, одговорни уредник академик Петар Мандић, Бања Лука, Српско Сарајево, 1999.
- Маројевић Радмило, *Ћирилица на раскршћу векова*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1991.
- Милосављевић Петар, *Српска писма*, Бања Лука - Бесједа, Београд, Ars Libri, 2006.
- Милосављевић Петар, „Језичко, књижевно и етничко разграничење Хрвата и Срба на територији данашње Хрватске“, у: *Љетопис Матице српске у Дубровнику,* Зборник радова 1, приредио др Момчило Суботић, Београд, 2010.
- Милосављевић Петар, *Срби и њихов језик*, Београд, 2002.

- Милошевић-Ђорђевић Јасна, „Схватање националног идентитета у Србији“, *Национални интерес*, бр. 1/2005, ИПС, Београд, 2005.
- Надовеза Бранко, „Дубровник у историјама Срба“, у: *Љетопис Матице српске у Дубровнику,* Зборник радова 1, приредио др Момчило Суботић, Београд, 2010.
- Недељковић Драган, „Српски духовни простор је у нама“, у: Српски духовни простор, Зборник АНУРС, главни уредник академик Милорад Екмечић, одговорни уредник Петар Мандић, Бања Лука, Српско Сарајево, 1999.
- Његош Петар Петровић, *Лажни цар Шћепан Мали, Писма,* Београд, 1969.
- Смит Д. Антони, *Национални идентитет*, Београд, 1989.
- Стојадиновић Миша, „Питање националног идентитета у XXI веку“, *Политичка ревија*, бр. 1/2011, ИПС, Београд, 2011.
- Суботић Момчило, *Хрвати и Босна. Геополитичке замисли у Хрватској према Босни и Херцеговини*, Бели анђео, Шабац, 2002.
- Суботић Момчило, „Општесрпски карактер српске револуције 1804-1815“, *Српска политичка мисао*, ИПС, Београд, 2004.
- Суботић Момчило, „Покрет Срба католика у Дубровнику и Далмацији – национална и политичка мисао“, у: *Љетопис Матице српске у Дубровнику*, Зборник радова 1, приредио др Момчило Суботић, Београд, 2010.
- Суботић Момчило, „Продужетак хрватске политике“, *Политичка ревија*, бр. 2/2009, ИПС, Београд, 2009.
- Суботић Момчило, *Политичка мисао србистике*, ИПС, Београд, 2010.
- Суботић Момчило, „Однос филологије и идеологије код Срба“, *Политичка ревија*, бр. 1/2009, ИПС, Београд, 2009.
- Суботић Момчило, „Аустро-хрватски геополитички пројекат илирства и југословенства“, у: *Српско питање и србистика*, Зборник радова 1, приредили Петар Милосављевић и Момчило Суботић, *Логос* Бачка Паланка/Књиготворница *Логос* Ваљево, 2007.
- Цвијић Јован, *Балканско полуострво - Основи антропогеографије*, Београд, 1996.
- Филозофијски рјечник, 2. доп. изд., група аутора у редакцији Владимира Филиповића, Накладни завод Матице хрватске, Загреб, 1984.

Resume

Language is one of the key determinative factors of a nation. European nations have been formed on the basis of the languages. Also some of them are multi-confessional states. In line with that, Serbian language is a most important cohesive force of Serbian ethnos. Serbs are a nation created on the basis of the common language and

Serbs are a multi-confessional nation. European science has taken a stance that: Croats are "cakavci", Slovenes are "kajkavci" and Serbs are "stokavci". There have been and still there are the Serbs of "three laws", or to express it in other terms, of three denominations – Christian Orthodox, Catholic and Muslim one. Vuk used to say: "All Serbs are "stokavci" and all "stokavci" are Serbs". The Vienna Literature Agreement did prove the Serbdom of Eastern and Western churches-religions, as it standardized the Serbian literary language that was spoken by all Serbs regardless of their religious denomination. However, in the period of the Illyrian movement in 1830's the Croats adopted the Serbian language, so they, too, have been using that language. Due to geopolitical interests of Vienna and Vatican, Croatian linguists (Jagic, Strossmayer) came to conclusion that the Croats and the Serbs ("the Croat-Serbs") represent one nation and that they have "one and same" language, but that they are two separate nations as they differ by their religious denominations. Jagic used to say that the Croats differ from the Serbs by their dialect and that the Croats use "ijekavski" and the Serbs use "ekavski" dialect. Such machination and danger has been in use even in current times. Hence, already from the beginning of formation of national states by the principle of language there came unscientific and for the European philology and politics incomprehensible standpoints regarding division of the nations by religious denomination. Unfortunately, these standpoints were accepted by Serbian linguists and politicians and on the basis of this standpoint there had been established a first and then second Yugoslav state. This historical falsification by which the Croats adopted (arrogated) Serbian language, literature (mainly Dubrovnik's one, by which Vuk standardized the Serbian literary language), culture, historical heritage and ultimately the nation itself, was institutionalized in 1900 in the First Catholic Meeting when there was brought a decision that all Catholics from the Serbo-Croatian (precisely Serbian) language region were considered to become regarded as the Croats. This decision enabled them to take over one large region of Dalmatia, Slavonia, Bosnia and Herzegovina, Dubrovnik... Serbian philologists and politicians did not react to it. Most tragic assent to the Croats was a session of Dubrovnik (and later other regions such as Baranja, Dalmatia and ultimately Republic of Srpska Krajina) to the Banovina Hrvatska (the Dukedom of Croatia) in 1939. It was the end of catholic Serbdom.

In accord with the Croats, whose identity is not debatable at all, at least not in regard to the Serbian one, Bosnian Muslims as "the branch of a Serbian ethno-linguistic tree" became also a nation by a communist decree. Nowadays they are Bosnians (Bosnjaci), although the term "Bosnjak" is an old domiciliary (native) Serbian name. They declared their own "Bosnjacki" one, which they also name "Bosnian", with a clear geopolitical pretention to usurp the Serbs (and the Croats in Bosnia) in line with such declaration. They totally arbitrarily and in historically incorrect way connect their origins to "bogumili", who were a renegade of the Christian Orthodoxy and first Protestants within the scope of the Orthodoxy.

National drama took place within the one and same denomination – the Orthodoxy. Crna Gora (Monte negro), too, made secession from the Serbdom by the state-historical line and nowadays it tries to strengthen its identity through construction of a new Montenegrian language. Like the Croats, they do not want to relinquish the Serbian language and literature based on this language and to start to create their own one, but instead of it they have added two letters to it and that is their linguistic contribution. Just like the Croats cannot call Dubrovnik's writers Gundulic, Drzic, Palmotic or modern ones Medo Pucic, Ivo and Lujo Vojnovic, Matija Ban and others as their own ones for purpose of consolidation of their ethno-linguistic identity, as they are simply the Serbian writers, in the same way the Montenegrins cannot call Petar Cetinjski, Njegos, Nikola Petrovic, Stefan Mitrov Ljubisa and Marko Miljanov as their own ones due to the traits of their Serbdom.

When it comes to the Serbian ethno-linguistic identity, the Serbs should cling to the following literary and national vertical: Saint Sava – Dositej – Vuk – Njegos – Andric – Crnjanski – Selimovic…

Certainly Cyrillic letter is subjected to the process of extermination because the Cyrillic is the trait of the Serbdom and the Orthodoxy and not because doing that is necessary for enrollment into Europe, but it is still not clear how it is possible that even some serious Serbian politicians do not understand that. The Cyrillic should be considered as a foundation of Serbian culture… The Cyrillic is the letter with which the Serbs appeared in history and with which they will remain in history… The Cyrillic has been the letter of the Serbs of "all three laws." The Cyrillic was the letter used by the Catholic Serbs in Dubrovnik and Bosnia before the Alphabet prevailed in that region. It was used by both Christian and Mohammedan ancestors of modern

Bosnian Muslims. The Cyrillic has been/remained to be a semiotic symbol of freedom for Christian Orthodox Serbs: from its very beginning it has been their own letter, not someone else's letter… Serbian language and Cyrillic were the language and letter of diplomatic communication among three linguistic groups on the meeting point of the three cultures: in fifteenth and sixteenth century the Serbian language written in the Cyrillic letter "was also the letter of diplomatic communication in southeastern Europe and used by the Sultans, viziers and Turkish regional commanders in their communication with Hungarian and Romanian rulers and magnates.[49] According to Pavle Ilic, Sultan's letters to Dubrovnik were written in Serbian language.[50] The Charter of Duke Kulin to the People of Dubrovnik in 1189 was written in the Cyrillic letter.

Alphabet is the product of historical destiny. It became the letter of the Serbs of Mohammedan and Catholic religion. However, it is also a Serbian alphabet created by Vuk Karadzic in 1827 and there is no any "gajica" as some people name current Serbian alphabet. Ljudevit Gaj did create an alphabet on a Czech model but abandoned it and adopted Vuk's letter eventually. The Cyrillic is a basic Serbian letter and it should be thoroughly and unquestioningly respected in accord with constitutional regulations. The alphabet should not be left to the Croats as it is not theirs, nor their megalomania would be stopped at that point. In accord with Jagic's formula, the next in the line would be Serbian "ijekavski " dialect, and with that there would be triggered a new wave of Catholization and Croatization of the Serbs on the west side of the river Drina. Hence, the Cyrillic letter is the state and official letter and the alphabet may be used by the Catholic and Muslim Serbs if they want to. And, certainly, it may be used also in the language and letter of the minorities, too.

There is no doubt that the state of Serbian people had existed before the ninth century, but Serbian medieval state was completely formed in time of the reign of the Nemanjic dynasty. In independent Serbian state, thanks primarily to the Orthodox Saint Sava Church and political wisdom of the Nemanjic rulers there started formation of Serbian people and their identity among the peoples of Balkan and Europe. In the period of spreading and strengthening of the Serbian state and consolidation of its domestic political scene the Serbian identity had gained strength… Such

49) Радмило Маројевић, исто, стр. 152.

50) Павле Ивић, О језику некадашњем и садашњем, Београд, Приштина, 1990, стр. 96-97.

was the state of affairs until the fall of Despotovina in 1459.

A specific kind of regression (retrogression) started when Serbia and her lands were attacked by the powerful Ottoman Empire who was the carrier of a separate civilization and religion. In this conflict of civilizations the Serbs lost their state and there started a centuries-long process of their spiritual, religious and national eradication. It turned out that Serbian self-awareness and ethnical self-consciousness were very weak. Unfortunately, this tendency to deceit and separatism of all kinds has remained to be a fatal wound of Serbian state character up to these days. Main reason for their religious and consequently national conversion has been the insufficiently consolidated ethnic identity and their weak or non-existent radication into their own religion and nation. Many authors, among them Jerotic, too, observe this kind of religious conversion as some sort of identification with their aggressor.

New radication of the Serbs into a natural track of their statehood and the Orthodoxy started with the First Serbian Uprising and starting with an idea of Yugoslavia, its politics and state there came the process of eradication. In addition to the fact that they lost the Catholics which had become the part of other (mainly Croatian) nation and the Muslims who had become a new nation – Bosnjaci, but within the Serbdom and Orthodoxy there was created a new Montenegrin nation.

This does not change the fact on historical merit of the Orthodoxy and Serbian Orthodox Church in preservation of the Serbian nation and identity during centuries-long Turkish rule. The Church was a substitute of the state and more than that, it spiritually unified and strengthened the Serbdom in all Serbian states – everything Orthodox was Serbian at the same time.

National state is creation of new history, it is inheritance of 19th and 20th century. Hegel used to say that there is no culture without a state. According to Hegel: "Art and science are not separated from the state, they are only certain segments of a spiritual body of the state, they are the state itself." The churches and monasteries became our spiritual foundations throughout Serbian lands. Our spiritual space has been marked by our great romantics, poets and writers: Dositej, Vuk, Njegos, Branko Radicevic, Zmaj, Djura Jaksic, Laza Kostic, Simo Matavulj, Jovan Ducic, Aleksa Santic, Petar Kocic, Andric and Crnjanski, Mesa Selimovic, Skender Kulenovic, Branko Copic, Bora Stan-

kovic, Ivo Cipiko, a whole line of Dubrovnik's writers… Serbian spiritual space, which implies Serbian identity, has been preserved and enriched thanks to Serbian literature.

This talk about spiritual space and identity is the state union in Hegelian sense of the word. Nowadays, just like it was happening before in the past, we are not capable of fulfilling this national task. However, we can connect all Serbian entities spiritually, economically, culturally, politically and in other ways for purpose of formation of the Serbian economic union: Serbia, Republika Srpska, Montenegro. We cannot abandonRepublika Srpska Krajina and Serbian regions such as so-called Visoka Krajina as our yesterday regions with the Serbs as majority people. The Serbian state cannot accept to see other peoples to get unified on their way to the EU, while the Serbs get disunited and robbed of their historical land.

Овај рад је примљен 23. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
323.1(=163.41)(091)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 35-67.

Сања Шуљагић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ЗАСНИВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА И (ДИС)КОНТИНУИТЕТА У СРБИЈИ[**]

Сажетак

Аутор чланка је анализирао историјски ток успостављања националног идентитета и државотворности Србије и у уводном делу чланка навео кључне догађаје и личности заслужне за развој и (дис)континуитет националног идентитета и државотворности Србије од времена њиховог заснивања све до данас. Као кључне периоде, личности и догађаје у периоду заснивања првих српских политичких институција и националног идентитета Србије аутор је навео период заснивања раних средњовековних српских кнежевина, период од дванаестог до шеснаестог века и неке драматичне догађаје из прве половине деветнаестог века. Према аутору, ови наведени историјски периоди су били одлучујући за дефинисање главних одредница националног идентитета и (дис)континуитета Србије у дванаестом и тринаестом веку и касније. У средишњем делу чланка аутор је анализирао прве историјске изворе и записе о култури древних Срба који су у периоду пре, за време и после развоја древне културе Винче и Лепенског Вира живели на подручју од древне Индије, Црног мора и Каспијског језера, Балтика, долина река Мезопотамије, северозападне и средње Европе и Карпатских планина све до подручја Подунавља и Балканског полуострва. У дефинисању главних одредница линеарног схватања историјског тока државотворности Србије од времена првих оригиналних записа и других извора о старим Србима па све до данашњих

* Научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

дана издвојене су главне епигенетске, антрополошке, морфолошке и културне везе старих Срба са Србима данашњег времена.

Кључне речи: национални идентитет, политичке институције, сеобе, српске кнежевине, српске династије

Најједноставнија формула за развој државе и друштва у историји, политикологији и уопште у друштвеним наукама гласи да народ који поштује искуства, успомене и поуке својих предака уједно поштује и своје потомке. Овакво линеарно схватање историје у сагледавању геополитичке позиције Србије и државотворности и (дис)континуитета њеног националног идентитета потребно је на почетку двадесет и првог века ради успешног одређивања смерница за даљи развој државе и друштва у Србији у будућности. Оно је потребно и због чињенице да је Србија једна од ретких држава чије су надлежне институције дозволиле да неки од њених најважнијих културно-историјских споменика и камена-темељаца њеног националног и културног идентитета зарасту у коров или се претворе у јавне нужнике.[1)] Узроци за то не крију се само у неповољној геополитичкој позицији Србије, него и у негативној селекцији у стварању политичке и културне елите која је требало да одређује и обликује смернице националног идентитета у Србији од прве половине деветнаестог века до данас.

Идентитет нације заснива се на темељу њене традиције, историје, религије, језика, друштвених односа, националних политичких, културних, економских институција, обичаја, етничког порекла, територија, итд. Етничке групе и етнички идентитети су по свом постанку старије историјске појаве од нације као целовите националне заједнице и од националних идентитета као масовних колективитета који се изграђују у епохи Модерне и модерног друштва.[2)] Ако прихватимо дефиницију да се етнички и национални

1) D. N. Petrović, „Umesto Savine kuće stočna pijaca“, *Vesti online*, 24. 07. 2011., http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/152726/; Танјуг,“Црква у Самодрежи поново претворена у јавни тоалет“ *Политика,* 10/06/2011., Београд, http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Crkva-u-Samodrezi-ponovo-pretvorena-u-javni-toalet.lt.html; *Блиц,* http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/259294/Crkva-u-Samodrezi-ponovo-pretvorena-u-javni-toalet; „Црква Самодрежа“, http://sr.wikipedia.org/sr-el/Самодрежа

2) Petar Korunić, „Nacija и nacionalni identitet“, *Zgodovinski časopis* 57, 2003, 163-208, Ljubljana, 2003: Аутор полази од поставки да су првобитне етничке заједнице или етније целовите етничке/људске заједнице утемељене на заједништву етноса, особитим вредностима и историјском континуитету и да имају особиту етничку свест (идентитет) и име под којим се препознају (етноним), и у чијем саставу могу да се налазе суб-етније и субетничке групе које деле њене темељне вредности и значајке.

идентитет изграђују као резултат „прохода ентитета“,[3] онда на примеру изградње етничког и националног идентитета државе Србије уочавамо да су главне одреднице националног идентитета у Србији почеле процесом заснивања српских кнежевина које су успоставиле државну канцеларију, институције уређења друштва, дипломатске односе и друге атрибуте државотворности у раном средњем веку. Успостављању првих српских кнежевина, а касније и прве српске средњовековне династије Немањић, претходиле су вишевековне сеобе појединих група и племена Срба са једне територије на другу и борбе за освајање, преживљавање, одбрану територија и стварање услова за успостављање државотворности. У средишњем делу Балканског полуострва на територији која им је одговарала по својим геоморфолошким и климатским одредницама, Срби су институцијално означили и озваничили ту територију као државну и друштвену заједницу која им је пружала како друштвену тако и појединачну онтолошку сигурност, уточиште и инспирацију за даљи вишевековни развој друштва и државе и све оно што је државна заједница као облик колективног удруживања могла да им омогући као народу и појединцима. При томе поједини периоди у континуитету те државне заједнице доживели су, посматрано из линеарног историјског гледишта, своје врхунце у тринаестом веку када је први српски архиепископ и утемељивач српског права Растко Немањић (1169/1174-1236.), познатији као Свети Сава, почео да шири писменост и духовност, мир и економски развој по земљи и по одобрењу тадашњег римског духовног поглавара Папе и византијског цара и васељенског патријарха добио епитет „самодржац“ у званичним документима, што је био дослован превод византијског царског епитета „автократор“. Тиме је и званично била потврђена независност Србије као државе у међународном окружењу. Свети Сава је основао и српску православну аутокефалну цркву и архиепископију и поставио темеље правним наукама у држави објављивањем основног правног кодекса српске цркве *Номоканон* или *Крмчија Светог Саве*, који је у исто време „по Божјем праву“ био и врховни закон средњовековне српске државе.[4] Црквени документи, старославенска преведена или оригинална књижевност десетог, једанаестог и дванаестог века одиграли су не само

3) *Ibid:* „Проход ентитета“ кроз систем идентитета „другога“ чија је околина (други идентитети, вредности и системи) увек комплекснија од идентитета „првога“

4) Сима Ћирковић, *Историја Срба, Књига прва,* Српска књижевна задруга, Београд, 1981, стр. 322, цитирајући **С.** Троицки, Р. Н. Шапов

пресудну улогу у евангелизацији, него и у укупном погледу на естетику, поетику и читав поглед на уметност, те на развој друштвених односа и свести у средњовековној Србији.[5] Уз то, у држави су постојали територијални облици народне самоуправе и децентрализације (области, жупе, крајишта, села, градови са додељеним аутономним правима), као и ћелијски облици колективног живота народа са својим устаљеним правима и обичајима демократске управе (катуни, сабори, задруге) и узајамности. Временом су се, у жупама испресецаној средњовековној Србији, формирале институције жупских и сеоских зборова, или „зборова себара", и државних сабора. За те самоуправне форме било је карактеристично да су биле постепено подвргаване ауторитету централне политичке власти, односно како је јачала политичка и војна власт тако је централна власт поверавала главне управне и судске функције државним чиновницима и властелинима, односно овлашћеним носиоцима хијерархијске феудалне власти.[6] Међутим, један такав успостављени етнички и национални идентитет Србије од краја четрнаестог века па надаље насилно је прекинуо период отоманске турске колонизације територије Србије. Почетак колонизације Србије у том периоду временски се подудара са периодом интензивног економског и културног развоја најмоћнијих европских држава, изградње и надградње њихових националних идентитета и културних, економских и политичких капацитета, а понеке међу тим државама су и територијално проширивале своје границе. Период интензивног развоја појединих европских држава у средњем веку био је предуслов да оне од осамнаестог века надаље почну да изграђују модерне грађанске државе и нације. За разлику од тих развијених европских држава, процес изградње Србије као модерне

5) Boris Milosavljević, „Basic Philosophical texts in Medieval Serbia", *Balcanica*, XXXIX (2008/2009), Балканолошки институт, САНУ, Београд: http://www.scribd.com/doc/50118164/Balcanica-XXXIX-2008: У Србији у доба Немањића и деспота Стефана Лазаревића популарни текстови међу писменим људи била су дела „мудрих Хелена" и захваљујући колекцијама изрека „мудрих људи" и филозофа (*gnomae, melissae*) постајала су популарна и међу другим слојевима средњовековног друштва Србије. Посебно популарна су била дела и изреке Питагорејаца, Платонаца, Стоика, Епикурејаца, односно Сократа, Питагоре, Демокрита, Епиктета, Плутарха, Еурипида, Менандера и других античких филозофа и научника. О томе видети Сима Ћирковић, *Историја Срба,* стр. 218-220, стр. 226, стр. 292; 301, цитирајући Острогорски, *Автократор и самодржац*, Глас 141-148 (Сабрана дела IV), 323-327; Станоје Станојевић, *Свети Сава,* Херес, Београд, 1998. (фототипско издање из 1935.); *Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање*, САНУ, Београд, 1976.; Андра Гавриловић, *Свети Сава – преглед живота и рада*, Биографски покушај, Београд, 1900.

6) Петар Матић, "Развој локалне самоуправе у Републици Србији", *Политичка ревија*, 2006, vol. 5, iss. 3, стр.395

нације и државе у доба владавине Милоша Теодоровића, познатијег као Милоша Обреновића ((1780-1860.) у деветнаестом веку (владао од 1815. до 1839. и од 1858. до 1860. године) почео је и одвијао се паралелно са још увек важећим турским отоманским колонијалним политичким системом који је био наметнут Србији крајем четрнаестог века и који је током деветнаестог века још увек био на снази. При томе, на почетку деветнаестог века Србија је успостављана као модерна грађанска држава на начин да је покретача и главног борца за ослобођење Србије од тадашње отоманске турске власти војсковођу Ђорђа „Карађорђа“ Петровића (с.1762–1817.) издао Милош Обреновић у сарадњи са локалним турским владаром и дао да се убије, а затим добио титулу кнеза у земљи под патронатом колонизатора. Тај догађај био је преседан не само у дотадашњој историји ратовања у Србији, него и у дотадашњем устаљеном општеприхваћеном културном обрасцу елита и народа у Србији и у многим земљама у свету. Може се рећи да је такав начин доласка на власт и даље владавине Милоша Обреновића означио укидање ранијег вишевековног система друштвених нормативних вредности у Србији устаљеног од времена заснивања првих српских кнежевина до времена владавине династије Немањић. Такав прекид ранијег традиционалног културног обрасца у српској држави и друштву у првој половини деветнаестог века даље је проузроковао вишедеценијску негативну селекцију у изградњи и функционисању државног апарата и упоредо с тим и урушавање неких традиционалних незваничних народних и званичних политичких и економских институција у земљи. Као последица такве политике, упркос каснијим појединим успешним површинским резултатима изградње и надградње политичко-легитимног система државотворности Србије као модерне нације и државе током деветнаестог века, уследило је и урушавање дотадашњих готово свих важних елемената националног идентитета, што је оставило трага и осећа се и дан-данас у политичком и друштвеном животу Србије. Ако се проуче историјски принципи развоја државности и главне одреднице националног идентитета Србије кроз историјске епохе од првих забележених трагова људских заједница на територији Србије до данас, долази се до закључка да су неки преломни историјски догађаји од времена заснивања етногенезе Срба до данас били заснивање првих српских кнежевина на Балканском полуострву, заснивање државе Србије под династијом Немањић и аутокефалне цркве, писмености и осталих камена-темељаца националног иден-

титета у том периоду, затим колонизација Србије од четрнаестог до двадесетог века, заснивање модерне грађанске Србије у деветнаестом веку који се одвијао упоредо са слабљењем традиционалних институција Србије, све до стварања Југославије у двадесетом веку, губљења елемената независности Србије и стварања друштвеног и политичког система који дугорочно није погодовао одржавању њеног националног идентитета. Са сличним проблемима као што га има Србија суочавале су се готово све државе у њеном окружењу, што је у геополитичком погледу показало да је територијом и становништвом малим нацијама и државама на овим просторима врло тешко пронаћи одговарајуће политичке механизме који би им омогућили дугорочно и сврсисходно одржавање националних и културних идентитета. Иако је кроз историју генерално доказана слабост мањих држава да сачувају своје националне идентитете у процесу и мирних и немирних међународних интеграција, на примеру Србије уочава се да су турбулентни политички догађаји и укидање до тада важећег културног обрасца друштвених нормативних вредности на унутрашњој сцени Србије у првој половини деветнаестог века били један преломан тренутак у негативном смислу који је одредио судбину националног и културног идентитета модерне грађанске Србије.

ЗАСНИВАЊЕ НАЦИОНА ОД ПРАИСТОРИЈСКЕ ДО АНТИЧКЕ СРБИЈЕ

Да би се дефинисало стварање националног и културног идентитета Србије кроз историју потребно је да се анализирају први трагови у процесу историјске идентификације и конструкције националног идентитета Срба. Значајне климатске, геофизичке и морфолошке промене које су се одиграле у праисторијском бакарном, бронзаном и гвозденом историјском добу покренуле су процес дуготрајних сеоба праисторијских људских заједница и праисторијских животиња у периоду од 35.000 до 12.000 године пре Христа. У том периоду су због климатских непогода, болести и потраге за храном и територијом проходним путевима дуж евроазијског простора почеле да се крећу многобројне групе људи и да насељавају одређена географска подручја. Тако је дошло до првих великих сеоба народа из лесних степа око река, мора и језера у Азији и источној Европи преко лесних зона као широких путева

обраслих тундром и тајгом према истоку у мањем обиму и према северозападу, западу и југу европског континента у већем обиму.[7)] Према Библији и осталим древним светским светим књигама и предањима неколико хиљада година пре Христа људи нису били подељени на расе. На основу записа о Великом Потопу у Првој књизи Мојсијевој у Старом Завету у Библији, Епа о Гилгамешу, старих ведских, месопотамијских, античких, полинезијских, кинеских, јужноамеричких, северноамеричких и многих других светских записа, митова и усмених предања о великим поплавама у Индији и у Западној Азији где су људи живели после изградње Вавилонске куле[8)] поједини научници су повезали древне народе Анарсани, Србинда и древна сарматска и скитска племена која су живели у долини великих индијских река са некима од народа описаних у тим списима. Поједини антрополози и историчари, санскритолози на основу проучавања древног списа *Риг Веда* и осталих древних светих индијских записа из периода од неколико хиљада година пре нове ере и на основу топономастике на подручју данашње Индије уочили су мноштво топонима са изразом „Срб“ или „Срби“ и етимолошку истоветност или сличност између мноштва речи које означавају породицу, родбину и родбинску и друштвену хијерархију у старом санскритском и српском језику.[9)] То-

7) Dragoslav Srejović, „Kulture starijeg i srednjeg kamenog doba na tlu Srbije“, *Istorija srpskog naroda I*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994., http://www.rastko.rs/arheologija/srejovic/dsrejovic-paleolit.html и Драган Боснић, *Србија на извору*, Интерсистем, Београд, 2007, стр. 28-38: У том дугом временском периоду древне људске заједнице, мамути и друге праисторијске животиње кретали су се из лесних степа река Дон и Волга и других река и притока око Каспијског, Бајкалског језера, Црног и Азовског мора и кавкаских планина у данашњој Русији преко лесних зона као широких путева обраслих тундром и тајгом према средњој Европи, карпатским и родопским планинама, панонској низији и даље према дубини европског континента. Обим, интензитет и брзина сеоба ових прастарих људских заједница могу да се објасне специјализацијом тих заједница у групном лову на мамуте и остале праисторијске животиње у чему оне нису имале премца на подручју тадашње Европе.

8) John C. Whitcomb Jr.. Henry M. Morris, *The Genesis Flood: The Biblical Record and Its Scientific Implications* Baker Pub Group, 1979

9) Arthur Anthony McDonell, *A Practical Sanscrit Dictionary*, Digital Dictionaries of South Asia, p. 351, http://dsal.uchicago.edu/cgi-bin/romadict.pl?query=surabh&display=simple&table=macdonell; Pokorny, http://indo-european.info/pokorny-etymology-dictionary/word/eng/swallow; Emile Burnouff, *Essai sur le Veda*, Paris, 1863.; Александар Фомич Вељтман, *Атила и Русија IV и V века*, http://www.scribd.com/doc/8123521/-IV-V-; Lorenz Surowiecki, *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki*, 1828; Х. Шустер-Шевц [H. Schuster-Šewc]Порекло и историја етнонима Serb , “Лужички Србин”, http://www.rastko.rs/rastko-lu/jezik/hsuster-srbin.html; Драшко Шћекић, *Сораби - Историопис*, Сфариос - Тимор, Београд-Подгорица, 1994. : У *Риг Веди* и другим старим ведским записима забележен је као један од вођа народа Србинда и тај израз се понавља и као израз за већу скупину народа Србинда, а изрази као „сербх“, „сурабхи“ и друге речи санскрит-

пономастика из подручја долина река Инд и Ганг, Кавказа, Каспијског језера, Црног мора (базена реке Волге), Карпата, Родопа, долина река Нил, Тигрис и Еуфрат и Грчке, северне прибалтичке, средње и северозападне Европе и области Подунавља и јужног планинског масива на данашњој територији Србије, као и археолошки налази, етимолошки трагови у древним језицима с ових простора, антрополошки и етнографски елементи, културни обичаји и записи античких грчких и римских, византијских и осталих историчара заиста сведоче о постојању древног и популационо великог народа Срби, Серби, Себи, Сери, Сераби, Сорби, Сјарби, Сибири, Сибрини, Сораби, Зорби, Серблои, Сабири, Сабини, Сарбени, Суеби, Сурби, Сури, Серви, Серди, Сарди (Арди), Соробати, Саромати, Сармати, Сорди, Сордиски, Сердани, Скити и Склавини, како су све били означавани, на овим просторима.[10] Према Старом Завету у Библији, Ноје, његова жена, три сина Сим, Хам и Јафет и животиње су у барци преживели Велики потоп у околини кавкаске планине Арарат крај Каспијског мора и потомци Нојиних синова су били подељени на генеалошко стабло народа насељених по различитим крајевима света. Према тим предањима, као и према Хроникама Летописца Нестора Кијевског *Повест времених љет* из дванаестог века Симови синови су отишли на источну страну, Хамови синови на јужну, а Јафетови на запад и северне стране. Тако-

ског језика означавају у неколико изведеница „вођу“, „храброг, слободног, одважног човека“, „народ исте крви“ или „страх од Бога“. У руском и сродним индоевропским језицима произашлим из санскритског језика префикс или израз „Срб“, „Србин“ и „Срби“ преводе се као израз „велики народ исте крви и језика“, односно као именице „род“, „породица“, , „брат“, „браћа“, „својта“, „пријатељ“, „ратник“, „војник“, “јунак“, „господар“, „сила“, затим глаголи „сркати, гутати (мајчино млеко)“, придеви „моћан“, „слободан“, „одважан“ и слично. Лингвисти су пронашли сличности и у неким речима српског и древног персијског, јеврејског, јерменског, грчког, латинског, келтског и германског језика.

10) Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, http://www.zasve.net/biblioteka/sloveni/Kraljevstvo%20Slovena.pdf**:** У ту теорију уклапају се и записи историчара Мавра Орбинија који је у својој књизи *Краљевство Словена* 1601. године писао да су Срби и остали Славјани били пореклом од Нојева сина Јафета и да су насељавали две стотине покрајина од Азије до Европе или историчара Јована Рајића који је писао да су страни историчари српско име извели из имена реке Зебрис (или Себрис, Сербица) која тече између река Еуфрат и Тигрис. Такође видети „О пореклу имена Србин“, http://www.filg.uj.edu.pl/~wwwip/postjugo/texts_display.php?id=436; Relja Novaković, *Srbi - ime Srbi kroz vreme i prostor*, IPA Miroslav, Beograd, 1993, Миодраг Милановић, *Стари српски век***,** Vandalija, Beograd. 2008; Јован Деретић, *Античка Србија*, Темерин, Србија, 2000; Нико Жупанић, *Срби Плинија и Птоломеја*, Зборник радова посвећених Јовану Цвијићу, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1924; Момир Јовић, *Срби пре Срба,* http://www.scribd.com/doc/14426267/Momir-Jovic-Srbi-Pre-Srba; Гвозден Вукашиновић, *Корнелије Тацит о Србима,* http://www.scribd.com/doc/56281028/2008-Kornelije-Tacit-o-Srbima-Gvozden-Vukašinović

ће према *Рускоj хроници* кијевског летописца Нестора Часног[11] и према старој чешкој *Далимилскоj хроници*[12] словенски народи, односно Иљурци, (Илири и Лухитаји, тј. Луги и Лехи), међу њима Моравци, Чеси, Хрвати (Бели Хорутани) и «Serebъ» (Срби) спадају у индоевропске народе који потичу од племена Нојиног сина Јафета. Према записима летописаца и хроничара Теофана Исповедника (с.758–817) и Нестора Часног Кијевског (1056-1114.) стари Срби као један од народа потомака Нојевог сина Јафета су у својим сеобама дошли из земље „Сенар“ (Мезопотамије) у долину реке Дунав, или у долину реке Истар или Фижн, како су Дунав називали хроничари из времена владавине Римског царства.[13] У почетни параметар проучавања прапостојбине Срба и тока њихових дуготрајних сеоба на подручје данашње Србије уклапа се сличност етникума, личних имена и презимена, речи које означавају породичне везе и осталих речи у старом санскритском језику са српским језиком, као и сличност руског, белоруског, украјинског и осталим сродних језика из групе индоевропских језика са српским језиком и велика сличност писама, народних песама и народних ношњи из тих крајева са српским писмом, народним песмама и ношњама. Чак се и траса распростирања сарматских субпонтских флорних елемената из црноморско-каспијског подручја, средњеевропског, карпатског, родопског и јужнобалканског подручја топографски готово идентично поклапа са топономастичким и етимолошким ознакама на путу сеоба старих сарматских и скитских племена из долина мезопотамијских река Еуфрат и Тигрис, обале Црног и Азовског мора и Каспијског језера преко севера и средишњег дела Европе и Подунавља на подручје Балканског полуострва.[14] Са

11) Nestor of Kiev, *The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text*. Trans. and Ed. by Samuel Hazzard Cross and Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, Cambridge, MA, The Mediaeval Academy of America, 1953

12) Kapitola 1: “Ot Babylonske veze a o sedmidcad jayzcich“, (25), (30); Kapitola 2: „O potatce jazyka ceskeho“ у *Nejstarsi ceska rymovana kronika tak receneho Dalimila*, http://www.scribd.com/doc/47305208/Dalimilova-hronika

13) Драшко Шћекић, *Сораби - историопис*, Саборна сфера, 3, Сфаирос Тимор, Београд Подгорица, 1994., http://www.scribd.com/doc/23856582/Sorabi-Draško-Šćekić, цитирајући Теофана Исповедника

14) Миловaн Р. Гајић, „Флорни елементи флоре СР Србије“, *Вегетација СР Србије 1*, (Ур.) *Сарић М.* САНУ, Београд, 1984, стр. 317-397; Павле Фукарек, „Најстарија вегетација у Европи“, *Борба*, 12. juna 1971. Београд, цитирајући Павле Фукарек, Душан Милиншек и Живојин Милин: Установљено је да су се због климатских и других промена у праисторији на подручју данашњег Балканског полуострва такође распостирали и сарматски субпонтски флорни елементи из еупонтског флорног подручја северног дела Кавказа, северног дела Црног мора, ушћа река Волга и Дон у Каспијско језеро и његове

набројаним јасно утврђеним топономастичким, археолошким, лингвистичким, антрополошким, етнографским, геоморфолошким и климатским одредницама правца и обима сеоба старих Срба подударају се и заједничке карактеристике грнчарије, кремног оруђа и других предмета из праисторијских археолошких налазишта људских заједница на овој територији.[15] У многобројне научне доказе о сеобама и трговачким везама народа са поменутих подручја и народа на Балканском полуострву пре и за време античке Србије и за време владавине Римског царства на овим просторима уклапају се и истраживања археолога, етнолога и антрополога Драгослава Срејовића, Стојана Димитријевића, Јована Цвијића, Петра Влаховића, Николе Милошевића и других научника у Петничкој пећини код Ваљева, Преконошкој пећини код Сврљига, Злотској пећини, пећини Рисовача, пећини под Јерининим брдом и другим археолошким налазиштима палеолитских, неолитских и енеолитских друштвених заједница на територије данашње Србије.[16] Према свим овим археолошким, лингвистичким и антрополошким истраживањима српске племена-пред-етније са нуклеусом у Подунављу и у планинском делу Балканског полуострва јужно од Дунава спојиле су се са српским племенима са других географских простора у периоду пре, за време и после владавине Римског царства на Балканском полуострву и створиле прве државне заједнице српске кнежевине на основу вишевековног живота у некој врсти сеоских задруга[17] са сложним и солидарним члановима породица и задруга којима су на челу били најспособнији најмудрији људи – жупани, архонти или кнезови. На основу проучавања археолошких налазишта Лепенски Вир, Старчево и Винча на реци Дунав у Србији и Тартарија на реци Мурес у Румунији научници су установи-

западне обале преко подручја које одговара некадашњој римској провинцији Мезија у данашњој Румунији и панонској низини крај реке Дунав.

15) Dragoslav Srejović, „Kulture starijeg i srednjeg kamenog doba na tlu Srbije“, *Историја српског народа I*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.; Драган Боснић, *Србија на извору*, Интерсистем, Београд, 2007, стр. 28-38: Пресушивање некадашњег Панонског мора оставило је иза себе плодну земљу „чрнозем“ и на простору Бачке и Баната пронађени су остаци некадашњих мамута и ловачких логора са кременим оруђем која показују на сличног кременог оруђа пронађеног у тим логорима у лесној равничарској Војводини, као и у сличним налазиштима у ободу Карпатског базена од Словачког рудогорја, Трансилваније, као и простора Балканског полуострва јужно од реке Дунав.

16) Сима Ћирковић, *Историја српског народа, Књига прва,*., стр. 11, цитирајући Драгослав Срејовић, *Лепенски Вир*, стр. 141-150 и Zagorka Letica, „Ensevelissement et les rites funeraires dans la Culture de Lepenski Vir“, *Valcamonica Symposium* 1972

17) Florit Curta, *The making of the Slavs: history and archaeology of the Lower Danube Region, ca. 500-700* , Cambridge University Press, 2001

ли да су праисторијске друштвене заједнице на територији Србије биле не само културолошки него и популационо јединствене, односно да је становништво које је од 5.300 године пре нове ере живело у насељима Лепенски Вир, Винча и Старчево на реци Дунав и у насељима на реци Тиси на територији данашње Војводине и реци Гружи у данашњој Шумадији, а затим и у другим насељима на територији од данашњег Ђердапа, Баната, Бачке и Срема до Косова и Скопске долине стварало аутохтону културу, јер је та култура, баш као и тадашња култура на подручју Апенинског полуострва и Западног Медитерана била окружена широким појасом „ничије земље.“[18] У овој временској фази је на простору ужег појаса Подунавља, Косова и јужног Поморавља дошло до формирања сеоске породице као неке врсте претече сеоске задруге.[19] На основу проучавања скелета из древног налазишта Винча и других археолошких налазишта, археолози Софија Давидовић Живановић и Милоје М. Васић уочили су идентичност епигенетских, антрополошких, морфолошких и културолошких карактеристика Винчанаца са претходним аутохтоним становништвом кромањонских одлика из Лепенског Вира и других древних насеља на подручју Панонске низине, као и са становништвом из каснијих српских средњовековних некропола, што је навело археолога Софију Давидовић

18) Драгослав Срејовић**,** „Кад смо били културно средиште света“, ТИА Јанус, Ars libri и Кремен, Београд, 2001, Библиотека Лавиринт, Књига 10; Сима Ћирковић, *Историја српског народа*: Пронађени докази о праисторијском „винчанском писму“ у периоду Винча-Тордош, оруђе, оружје, посуђе, ритуалне вазе, фигуре плодности и накит од глине, камена, кости и других материјала показују да је у насељима била развијена специјализација послова као што су пољопривреда, ткалство, трговина, рударство и различите врсте заната. Међу праисторијским насељима прво се издваја фаза старијег неолита Протостарчево (5300-4800.г.п.н.е.) у којој је било доминантно заснивање насеља Лепенски Вир у коме су се односи заснивали на солидарности, једнаким правима и обавезама свих чланова породице, као и на поштовању друштвене хијерархије, посебно старијих људи-ауторитета у насељу, религије (божанстава-ауторитета у облику малих камених статуа) и природне околине насеља. Након прелазне фазе средњег неолита Старчево (4.800-4.400.г.п.н.е.), о којој сведочи налазиште насеља Старчево крај Панчева, наступила је фаза млађег неолита Винча-Тордош (4.400-3.800.г.п.н.е.) у којој се неолитска земљорадничка култура на врхунцу развоја простирала на подручју од насеља Винча на реци Дунав до насеља Дивостин крај реке Груже. Финална неолитска фаза Винча-Плочник (3.800-3.200. г.п.н.е.), у чијем епицентру је било подручје данашњег Прокупља и која се простирала од насеља Вршац и Винча преко Крагујевца и Косовске Митровице до Приштине била је карактеристична по примитивној земљорадњи, вађењу минерала из земље и обичајима облепљивања земљом колиба од прућа и сламе, религији, грнчарству и ликовној уметности.

19) Драгослав Срејовић, „Култура млађег каменог доба на тлу Србије“, *Историја српског народа I*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.: У овој фази је уједно и земљиште постало неотуђиво власништво, а село са припадајућим земљиштем је чинило једну велику друштвено-привредну ћелију са појединим локалним особеностима у начину привређивања и широј размени добара.

Живановић да закључи да се наведене карактеристике старосрпског (староседелачког) становништва могу пратити кроз све историјске периоде све до периода садашње културе српског становништва на истом подручју.[20] О аутохтоном народу из винчанске културе на подручју данашње Србије сазнаје се даље у у вековима који су уследили у историјским документима у којима је називан, међу осталим називима, народ Трибали. Трибали или Тривали, како су понекад називали, заједно са Трачанима (Рачанима) и Мезима из јужног дела Србије и данашње Бугарске били су део аутохтоног народа који је насељавао читаву северну страну реке Дунав у Војводини и Румунији.[21] У историји се о староседелачком народу Балканског полуострва, односно о Трибалима-Трачанима или Илирима како су такође много пута називани, највише зна преко царства Сарабија, које се протезало, како се помиње у старим ведским записима и записима Су-Ан династије, све до подручја западно од Индије у другом веку пре Христа. Након тог периода старосрпски Трибали се помињу и по свом војсковођи Сербо Макеридов, односно Хераклу, „Богу Сербона“ или Асуру како је поменут у Старом Завету у Библији,[22] затим, како тврде неки историчари, по његовом сину Илиону, оснивачу града Троје по коме се се то подручје и становништво касније почело називати Илири, односно Илирија,[23] и, према тврдњама историчара, и по њиховим потомцима краљу Фи-

20) Софија Давидовић-Живановић, „Прилог проучавању односа Сармата и Словена“, *Mementa Archaeologia et Eruditiva*, Akademija Nova, Пешић и синови, Београд, 1999. године, стр. 30-44, цитирајући Маркотић и Шапман. Такође о истој теми видети Radivoje Pesic, „On the scent of Slavic autochtony in the Balkans “, Casopis Matice Iseljenika Srbije *Zavicaj*, Beograd, Godina XXXVI, Maj-August 1989; 344-347; pp. 77-79

21) Сима Ћирковић**,** *Историја српског народа*; Драгослав Срејовић, „Кад смо били културно средиште света“

22) Pricot de Sent Mari, *Les Slave Meridionauh*, Armand Le Shevalir, Paris, 1874. godine, Јован Деретић, Александар Велики – цар српски, *http://www.scribd.com/doc/13864096/Jovan-Deretic-Aleksandar-Veliki-Car-Srpski*; Миодраг Милановић, Стари српски век, Vandalija, Beograd. 2008.

23) Радивоје Пешић “Трагом аутохтоности Словена на Балкану”, 2003.: Ионис Касиус, писац *Римске историје* из 2. века после Христа, помиње Србе као народ старе Илирије. Такође видети Јован Деретић, цитирајући Плутарха кз књиге *Plutarh,* “Slavni likovi antike”, II, Matica Srpska, Novi Sad, 1987., Гвозден Вукашиновић, *Корнелије Тацит о Србима,* http://www.scribd.com/doc/56281028/2008-Kornelije-Tacit-o-Srbima-Gvozden-Vukašinović: Тацит у свом делу *Историја* (Historiae, 105.) изједначава Србе са Сарматима, односно помиње их као искључиво један народ на огромној територији Сарматије („Sarmatarum ac Sueborum gentes“) и као непријатељске одреде војсци Римљана, предвођене са два краља Суеба – Сида и Италијем и у њих убраја Венде или Лужичке Србе, становнике Норикума, односно данашњег Аугсбурга, староседиоце Виндобоне (Беча), Рашане, Трачане, становнике Паноније, Далмације, Дачане, Илире, Мезе, Јазиге, Роксолане, итд.

липу и цару Александру Великом (Александру Македонском) који се појављују вековима касније у племену Трибала.[24] Према записима историчара и биографа Плутарха (с.45.-с.120.) и других античких историчара цар Александар Македонски је Србима „за њихову храброст и верност“ доделио многе земље од Јадранског до Балтичког мора.[25] О античким Србима оставили су оригиналне историјске записе и Хекатеј, Демостен, Платон, Херодот, Плиније Старији, Птоломеј, Касиус, Тацит, Страбон, и многи други антички грчки и римски историчари и географи.[26] Пошто су скупине Срба географски биле удаљене једне од других великим пространствима везивао их је њихов заједнички језик, али не и политичко јединство. На Балтику и у старој Скандинавији (Норманији, односно на древном „српском кимбријском полуострву“ како га је означавао историчар Александар Вељтман) стари Срби су били изградили насеља, просвету и развили трговину коју су са трговцима са Балканског полуострва обављали преко градова на Црном мору и Дунаву.[27] Међутим, због честих и интензивних борби са суседним

24) Јован Деретић, *Александар Македонски, Велики краљ-цар српски*: Руски цар Петар Велики је повезивао Србе са временом владавине Александра Македонског. О томе видети у Ruski car Petar Veliki, *Gramata Srbima*, 3. marta 1711. godine. О записима о Александру Македонском такође видети Plutarh, *Slavni likovi antike*, II, Matica Srpska, Novi Sad, 1987., Миодраг Милановић, *Стари српски век*, Vandalija, Beograd, 2008.

25) Plutarh, *Slavni likovi antike*, , Миодраг Милановић, *Стари српски век*, , Јован Деретић, Александар Македонски, Велики краљ-цар српски

26) Миодраг Милановић, *Стари српски век*, Јован Деретић**,** *Александар Македонски, Велики краљ-цар српски*; Реља Новаковић, *Срби и рајске реке: библијске ''Четири рајске реке'' и кавкаско-еуфратски Срби*, Словенски источници, Мирослав - Супра либрос, Панчево, 1995.; Сима Лазин Лукић, *Кратка повјесница Срба од постанка српства до данас*, http://www.scribd.com/doc/14757231/Simo-Lukin-Lazic-Kratka-Povjesnica-Srba; Нико Жупанић, *Срби Плинија и Птоломеја*, Зборник радова посвећених Јовану Цвијићу, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1924, Момир Јовић, *Срби пре Срба,* http://www.scribd.com/doc/14426267/Momir-Jovic-Srbi-Pre-Srba; Стојан Бошковић, *Балканска питања, 1886-1905*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1906.

27) Александар Вељтман, *Атила и Русија***,** Павел Шафарик, *О пореклу Словена - по Лоренцу Суровјецком,* (прев. Стојанка Чекеревац), 1823, Архив Војводине Нови Сад - Словенски институт Нови Сад, 1998., http://www.scribd.com/doc/2868779/-, такође видети Радомир Пешић, *Оптужујем ћутањем – Записи и предавања (1982 -l992)*, Пешић и синови, Београд, 2001., стр. 24-25: http://www.scribd.com/doc/46958335/Radivoje-Pesic-Optuzujem-Cutanjem; Миодраг Милановић, *Стари српски век***,** Jarl Charpentier, „The Original Home of the Indo-Europeans“, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Вол. 4, Исс. 1, 1926, pp. 147-170: Под називима сарматских и скитских племена Роксолани и Аорси (Арси или Раши), Алани, Јелини, Анти, Јазиге, Срби, Серби, Зерби, Склавини, Себи, Сабини, Сери, Серви, Серблои, Сербљи, Сабири и уз понеке забуне бележени и као Венди, Вандали или живели су на подручју северне Европе (на скандинавском некада званом „кимбријском“ полуострву), севернозападне, средње, источне Европе, некадашње Месопотамије, Карпата, Родопа, Црног и Каспијског мора и били

народима на овом подручју временом су се припадници старосрпског народа раселили са ове територије према југу, југозападу и југоистоку европског континента, односно према тадашњој „Белој Србији“ (Лужички и Полапски Срби, Љутице, Рујанци, Боји или Бојки) и Карпатима..[28] Један део тог старосрпског народа који то није успео да уради остао је одсечен од своје етничке матице и временом је нестао, односно дошло је до његове асимилације у околне народе. Правац и обим ових давних сеоба доказују и етногенетске и физичке антрополошке одреднице предака данашњих Срба које доказују мешање претежно балканског (илирског) аутохтоног динарског и подунавског становништва и претежно словенског становништва са мање заступљеним процентом старохеленског и романског становништва и становништва досељеног из правца источног Медитерана или[29] из Скандинавије[30] (Норманије), Балтика и средње Европе.[31] Међутим, још увек су недовољно истражене чињенице везане за узроке, смерове и временске одреднице ових сеоба. Геолингвиста Марио Алинеи је један од низа научника који је проучавањем топономастичких назива на словенским језицима и начина градње насеља на Балканском полуострву уочио значајну сличност у траговима развоја металургије међу Словенима на овом подручју који досежу све до Анатолије и истакнуо извесност њиховог живота на Балканском полуострву вековима пре претпостављеног насељавања Словена на Балканско полуострво у такозваним „Великим сеобама“ Словена, Авара и Хуна на Балканско полуострво у шестом и седмом веку.[32] Резултати истраживања овог

повезани трговином са дољим Подунављем, целом територијом балканског полуострва, Тесалијом, микенском и критском културом и на истоку са Малом Азијом.

28) Сима Лазин Лукић**,** *Кратка повјесница Срба од постанка српства до данас*, http://www.scribd.com/doc/14757231/Simo-Lukin-Lazic-Kratka-Povjesnica-Srba.

29) Мавро Орбини, *Краљевство Словена*: Ове тврдње још нису довољно изучаване, јер првих две стотине страница ове књиге које се односе на државне заједнице Срба из времена пре владавине Римског царства још увек нису потпуно преведене и доступне широј научној јавности у Србији.

30) Александар Фомич Вељтман**,** *Атила и Русија IV и V века* http://www.scribd.com/doc/8123521/-IV-V-

31) Александар Вељман, *Атила и Русија IV и V века*, Marijana Peričić et al.**,** „High-Resolution Phylogenetic Analysis of Southeastern Europe Traces Major Episodes of Paternal Gene Flow Among Slavic Populations“, *Molecular Biology and Evolution*, vol. 22, no. 10 (October 2005), pp. 1964-1975; “Distribution of European Y-chromosome DNA (Y-DNA) haplogroups by country in percentage”, http://www.eupedia.com/europe/european_y-dna_haplogroups.shtml.

32) Mario Alinei**,** *Origini delle Lingue d'Europa*. Vol 1: “La teoria della continuita”, Il Mulino,Bologna, 1996.; Vol 2 : “La continuita delle principali aree etnolinguistiche dal Mesolitico

научника су подударни са оригиналним записима хеленских, римских, византијских, словенских, јерменских и других историчара и са истраживачима периода од праисторије до средњег века, као и са резултатима истраживања неких српских палеолингвиста, етнолога и историчара према којима је један део Словена са севера и истока Европе прешао са Аварима и Хунима 519-520. године реку Дунав и придружио се старим Србима, који су живели на Балканском полуострву.[33)] Према *Карловачком родослову* и *Хроникама* Летописца Нестора Кијевског, један део старих Срба доселио се на обале реке Дунав на Балканско полуострво из некадашње Мезопотамије, односно земље „Семар" пре појаве хришћанства на овим просторима и веровао је у бога воде Дагона.[34)] Међутим, за разлику од прибалтичких Словена, односно полапских Срба „Сербета" о којима је писао историчар Хелмолд у својој *Хроници о Словенима* из дванаестог века, међу старим Србима на Балканском полуострву је постојала својеврсна аналогија са хришћанством – један Бог, али у три лица и она, насупрот увреженом мишљењу није била пантеистичка већ монотеистичка уз елементе поштовања култа предака и природних појава.[35)] Тако међу њима није био познат паганski бог Дажбог, познат и као Сварожић, који се помиње само у две народне приповетке као противник хришћанског Бога, а такође у народу није био устаљен ни култ бога Перуна као код неких дру-

all'eta del Ferro", Il Mulino, Bologna, 2000. Видети такође Mario Alinei, *An alternative model for the origins of European peoples and languages : The Continuity theory*, "Le radici prime dell'Europa : Stratificazini, processi diffusivi, scontri e incontri di culture", 27/28 ottobre 1999. Milan, Italy.

33) Миодраг Милановић , *Стари српски век*, такође видети дело француског антрополога Eugene Pittard, *Les Peuples des Balkans*, Paris, 1920. и Стојан Бошковић, *Балканска питања, 1886-1905*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1906.: Према антропологу Миодрагу Милановићу и историчару Стојану Бошковићу, процес сеоба племена Словена и Хуна дуго је трајао до њиховог доласка до реке Дунав у шестом веку нове ере, када су прешли ту реку и населили се јужно од ње на подручју Балканском полуострва где су већ живели племена Трибали.

34) Реља Новаковић, *Срби и рајске реке: библијске "Четири рајске реке" и кавкаско-еуфратски Срби*, Библиотека Словенски источници, Супра либрос, Панчево, Мирослав Београд, 1995.

35) Радивоје Пешић**,** *Велеска књига*, Пешић и синови, Београд, 2000, стр. 69-70; J. Rajić: *Istorija...*, 1794/1795, knj. I, str. 19**,** Владимир Ћоровић**,** *Историја српског народа*, Књига Прва, Глас српски, Арс либри, Бања Лука, Београд, 1997. године: Граматолог и палеолингвиста Радивоје Пешић у свом изучавању Винчанског писма из периода Винчанске културе и опште историје Словена дошао је до закључка да предхришћанска религија Словена, насупрот општеприхваћеном мишљењу, није била пантеистичка већ монотеистичка, односно да је у њој била присутна својеврсна аналогија са хришћанством – један бог, али у три лица. О томе је својевремено писао и саски историчар Хелмолд у својим описима обичаја некадашњих прибалтичких Словена и полапских Срба.

гих припадника словенских народа.[36] Поједини историчари покушавају да пронађу везу између оснивања првих српских кнежевина у граду Рас у Рашкој у данашњој Србији на основу топономастике и хидронима у прапостојбини старосрпских племена који су живели на кавкаској планини Арарат на којој је извирала река Арас (грузијски „Рашки"; грчки „Araxes") и уливала се у Каспијско море,[37] као и на основу архитектуре цркве Светог Петра и Павла у Расу.[38] Град Рас, који је био изабран за седиште првих српских кнежевина у раном средњем веку, изграђен је на реци Рашка код Новог Пазара на темељима древног античког града Арс (Arsa, Aisa са значењем „река", односно „вода која тече"), из чијег назива је касније изведен хороним Рас. Интересантно је да се и овај хороним (хидроним) Арс или Рас, како је приметио византијских историчар Прокопије,[39] у топографији на било којем подручју у свету на којем су се у прошлости кретали или живели Срби, увек појављивао уз топоним или хороним Сорб.[40] У прилог антрополошкој и културолошкој повезаности топонима и хоронима Арс, Рас и Сорб гово-

36) Петар Ж. Петровић**,** „О Перунову култу код Јужних Словена", *Гласник Етнографског института САНУ*, Вол. 1, Бр. 1-2, САНУ, Београд, 1952. године.

37) Реља Новаковић, *Срби и рајске реке: библијске "Четири рајске реке" и кавкаско-еуфратски Срби*, Словенски источници, Мирослав - Супра либрос, Панчево, 1995.: Многи српски али и страни историчари, антрополози и археолози повезују име кавкаске митске реке Арас (Рашки) са именом ране средњовековне престонице Рас изграђене на реци Рашка у Рашкој, једној од првих српских кнежевина на Балканском полуострву. (Етимолошку и топографску везу Аорс, Рас и Сорб код Срба помињали су и антички грчки и римски извори (lat. „sorbus" – црвен, рус) и византијски историчар Прокопије, док се сличан податак о старој српској кнежевина на притоци реци Дњепру реци Рашка близу Кијева може пронаћи у записима античког историчара и географа Херодота.)

38) Јован Беретић, *Културна историја Срба*, Народна књига, Београд, 2005: Основа цркве Светог Петра и Павла у Расу има ротонду у облику четворолиста што је сличан начин градње цркава у Грзузији и Јерменији.

39) Iaroslav Lebedynsky**,** *Les Sarmates: Amazones et lanciers cuirassés entre Oural et Danube*. Editions Errance, Paris, 2002: Забележено је и да је древни назив мордвинске групе индоевропских језика за реку Волгу био скитски хидроним Ра (Rha), древни ирански и санскритски назив за митску реку Рања и Раша, као и да је првобитно значење те речи било „река, влага, вода, роса" (Procopius*, De aedificiis*, IV 4.) Владимир Ћоровић, *Историја српског народа*, Књига Прва, Глас српски, Арс либри, Бања Лука, Београд, 1997. године; Миодраг Милановић , *Стари српски век*: Теофан Исповедник је у свом делу *Хронографија* написао: „Предвођени женом њиховог умрлог владара, 520. године 100.000 Срба дошло је на Балкан, где су и наставили да живе." (Jovan Rajić, *Istorija raznih slavenskih narodov naipače Bolgar, Horvatov i Serbov...vo svet istoričeski proizvedenaja Joannom Raičem*, V Viene 1794. (map Relja Novaković, *Srbi - ime Srbi kroz vreme i prostor*, Beograd, 1993.) Радивоје Пешић, *Велеска књига*, Пешић и синови, Београд, 2000, стр. 69-70; J. Rajić: *Istorija*..., 1794/1795, knj. I, str. 19**,** Владимир Ћоровић, *Историја српског народа*, Књига Прва, Глас српски, Арс либри, Бања Лука, Београд, 1997.

40) „Names of the Serbs and Serbia", http://en.wikipedia.org/wiki/Names_of_Serbia#Rascia, видети Procopius, *De aedificiis*, IV 4.

ри и назив сарматскосрпских племена Аорса и Рашана или Раса, за које је историчар Павел Шафарик писао да су били најстарије племе старих Срба, и Роксолана који су били смештени у подручју Дњепра, североисточних Карпата, реке Серпе која утиче у реку Волгу у давној руској покрајини Сербухов и Сербанији насељеној у прошлости Брђанским Србима у подречју река Дњепар и Волга.[41)] Стара сарматскосрпска (касније руска) кнежевина први пут је примила хришћанство у првом веку после Христа када је апостол Андрија (Андреј) Првозвани, светац и заштитник рибара, допловио у место Херсонес на Криму рибарским бродићем и почео да покрштава људе из тог подручја. У истом веку он и остали апостоли, међу којима и ученик Светог Петра Тит основали су у Сирмијуму (данашња Сремска Митровица) Панонску епископију и покрштавали људе на подручју Балканског полуострва.[42)] Вековима касније ове кнежевине су постале поново повезане путем хришћанства у деветом веку након што је кнез кијевске црноморске кнежевине Владимир Светиславић (958-1015.) примио хришћанство, односно када су браћа мисионари Ћирил и Методије из Цариграда почели да покрштавају народ старе сарматскосрпске, односно кијевске црноморске кнежевине путем који се настављао на вековима раније успостављену трговачку трасу Црно Море-Карпа-

41) Стојан Бошковић, *Историја света: за народ и школу,* Књига Прва, Историја старог века, Државна штампарија, Београд, Србија, 1866. и Стојан Бошковић, *Балканска питања, 1886-1905*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1906, стр. 229, цитирајући Херодот, Плиније Старији, Тацит, Птоломеј и Страбон као и византолог Јан Томка Саски (Joan Planka Tomka Saskin, Skitske kartine, prev. Jovan Rajic, I, str. 28) и историчар Павел Шафарик готово осамнаестог векова касније, пишу о земљи Сербанији између Кавказа и реке Дон у којој су у подручју Берђанско живели четири стотине година Срби звани „Брђани". Брђански Срби и остала старосарматска племена су у сеобама стотина хиљада људи потепено се селили у правцу југа Европе из црноморскокавкаског подручја, са подручја некадашње Сараматије у Волинији у Црвеној Русији, са обала Црног мора и са подручја Бојке и реке Елбе и Висле на северу Европе. О могућој вези етникума и хоронима Рас са старим Србима из постојбине говори и етимолошка сличност личних имена кнежева у првим црноморским и српским кнежевинама на Балкану - Свјатополк – Светопелек, Пјотр - Петар, Владимир, Михајло и слично.

42) Ljubomir Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Sremski Karlovci, Srpska kraljevska akademija, 1927), pp. 46, 53, 194; Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Srpska kraljevska akademija, 1902. и Simo Jelača, *Naseljavanje Srba na Balkan,* http://www.scribd.com/doc/21727032/Dr-Simo-Jelaca-Naseljavanje-Srba-Na-Balkan, цитирајући *Rossijskij Sinopsis*, Jovan Deretić, Početak hrišćanstva kod Slovena,; Sveti Andrija Prvozvani, http://sr.wikipedia.org/wiki/Андрија_Првозвани, Асен Чилингиров, *Филипи или Филипол*, http://www.ivanstamenov.com/files/filipi.pdf, цитирајући Daniele Farlatus, *Ecclesia Sirmiensis olim metropolis*, в Illyrici Sacri, VII, Ecclesia Diocletiana, Antibarensis, Dyrrhachiensis et Sirmiensis cum earum suffragantes, Appendix, Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1817, c. 449-612.

ти-Моравска-Подунавље-Балканско полуострво-Цариград.[43] Многи историчари покушавају да дефинишу везу писмености, односно „линеарног писма“ из Лепенског Вира, старосрпског (старословенског) прото-писма писаног на брезовим даскама, Винчанског писма[44] и древног писма „србица“ са глагољицом и ћирилицом словенских хришћанских мисионара Ћирила и Методија у деветом веку, односно са старословенским црквеним језиком и језиком књижевности у тадашњим старосрпским, староруским и осталим словенским кнежевинама и краљевинама.[45] Јасније утврђивање историјске топономастичке, етногенетичке и антрополошке везе између аутохтоног становништва са подручја данашње Србије и Срба који се помињу на подручјима ван Балканског полуострва у тим записима објаснили би настанак и употребу старословенског (српскословенског) црквеног језика на којем су записане све важне српске црквене, правне и државне уредбе и књижевни записи у средњем веку и који је опстао у употреби све до језичких реформи филолога и антрополога Вука Стефановића Караџића (1787-1864.) у деветнаестом веку.

ЗАСНИВАЊЕ ПРВИХ СРПСКИХ КНЕЖЕВИНА

Према старим предањима, прву хришћанску цркву на подручју Србије, Цркву Светог Петра и Павла, саградио је на остацима једног античког утврђења у близини прве српске престолнице Рас у Рашкој ученик Светог Петра, апостол Тит, који је живео у првом и другом веку и који је са апостолом

43) Jukka Korpela, *Prince, saint, and apostle: Prince Vladimir Svjatoslavič of Kiev, his posthumous life, and the religious legitimization of the Russian great power,* Otto Harrassowitz Verlag, 2001, pp. 53, цитирајући Cf. I.S. Čičurov, LSCM, 1992, p.195-213, Cf. A. Poppe, HUS, 1988/1989, p. 493, N.A. Benediktov, N.E. Benediktova, E.N. Bazurina, 1997, p. 29. Такође видети Александар Вељтман, *Атила и Русија у четвртом и петом веку*: Трговци из тих крајева су у доба Римског царства трговали са Србима који су живели у Подунављу, а забележене су и њихове коњаничке експедиције у правцу Пелопонеза. Такође видети и Momir Јовић, *Срби пре Срба,* Краљево Доротеус 2002. Библиотека “Искон” Књига бр. 1, http://www.scribd.com/doc/14426267/Momir-Jovic-Srbi-Pre-Srba.

44) Радивоје Пешић, *Винчанско писмо*, Пешић и синови, Београд, 2001., такође видети „Винчанско писмо“, http://sr.wikipedia.org/wiki/Винчанско_писмо.

45) Wacław Aleksander Maciejowski, *Istorīa slavenski prava*, Matica srbska, 1856, такође B. St. Angelov, Iz starata balgarska, ruska i srbeska literatura II (Sofia 9 7); Therese Albertine Louise von Jacob Robinson. *Historical View of the Languages and Literature of the Slavic Nations*, http://www.hotfreebooks.com/book/Historical-View-of-the-Languages-and-Literature-of-the-Slavic-Nations-Therese-Albertine-Louise-von-Jacob-Robinson.html, цитирајући Vostokof, Kopitar, Grimm, Wacław Aleksander Maciejowski, *Istorīa slavenski prava*, Matica srbska, 1856 и остале слависте лингвисте и историчаре.

Андријом Првозваним основао у Сремској Митровици (Сирмијуму) Панонску епископију.[46)] У доба владавине Римског царства у некадашњем Београду (Сингидунуму), Сремској Митровици (Сирмијуму), Нишу (Наису), Белој Паланци (Ремезијани) и другим градовима од реке Дунава до подручја Косова и Метохије локалне „дивље Србе“ су покрштавали локални бискупи, епископи и ђакони Никета Ремезијански, Урзације, Стратоник, Хермил, Андроник Панонски, Епенет, Димитрије, Иринеј и многи други.[47)] Хришћанство су на подручје Балкана у доба владавине Римског царства званично увели *Миланским едиктом* 313. године локални римски цареви - сувладари цар Константин Велики (306-337.) и цар Ликиније (Ликшиније, с.250-325.), о коме је историчар Амиан Марцелиус писао да је одржавао трговачке и војне везе са Србима из Карпатских планина[48)] и који је према бројним српским летописима и родословима давни предак српске средњовековне династије Немањић.[49)] Обојица царева су били по-

46) Ljubomir Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Srpska kraljevska akademija, Sremski Karlovci, 1927, str. 46, 53, 194.

47) Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма* 1-1, 2, Београд, Сремски Карловци 1929, 1934. Стојановић ЈБ., *Родослови и летописи* — Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи,* изд. СКА, књ. XVI, Сремски Карловци 1927., Сима Лазин Лукић, *Кратка повјесница Срба од постанка српства до данас*, http://www.scribd.com/doc/14757231/Simo-Lukin-Lazic-Kratka-Povjesnica-Srba, Сима Ћирковић, *Историја српског народа*, стр. 100; 151-155: Места у околини насеља Куршумлија на југу Србије, као и обронци Фрушке горе на северу пуни су налазишта остатака некадашњих ранохришћанских цркава или манастира подигнутих од четвртог века и надаље. Такође опширније о овоме видети у Миодраг Миловановић, *Стари српски век*, Вандалија, Београд, 2008 и Реља Новаковић, *Срби и рајске реке: библијске "Четири рајске реке" и кавкаско-еуфратски Срби*, Библиотека Словенски источшщи, Супра либрос, Панчево, Мирослав Београд, 1995.

48) Нико Жупанић, *Срби Плинија и Птоломеја*, Зборник радова посвећених Јовану Цвијићу, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1924, стр. 578, Момир Јовић, *Срби пре Срба,* http://www.scribd.com/doc/14426267/Momir-Jovic-Srbi-Pre-Srba.

49) Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма* 1-1, 2, Београд, Сремски Карловци 1929, 1934. Стојановић ЈБ., *Родослови и летописи* — Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи,* изд. СКА, књ. XVI, Сремски Карловци 1927. Relja Novaković, *Gde se nalazila Srbija od 7-12.veka – istorijsko-geografsko razmatranje, problemi i znanja*, Narodna knjiga, Istorijski institut u Beogradu, 1981.; Relja Novaković, *Срби и рајске реке: библијске "Четирі рајске реке" и кавкаско-еуфратскі Срби*: према историчарима Мавру Орбину, Јовану Зонари, Милошу Милојевићу, те Карловачком, Пајсијевом, Врхобрезничком, Пивском, Загребском, Константиновом, Лашваниновом, Пејатовићевом, Бранковићевом и другим родословима и летописима, као и животописима Светог Саве, Светог Симеона, Светог Стефана Лазаревића и осталим записима и документима син римског цара Ликинија Бела Урош је у завичају свог оца Захумљу и Травунији засновао породицу из које је вековима касније рођен Стефан Немања, зачетник династије Немањић.

реклом из аутохтоног старосрпског становништва и везани један за другога по родбинској линији – рођена сестра цара Ликинија била је удата за цара Константина. Након сукоба цара Константина и цара Ликинија и након смрти цара Ликинија из Сремске Митровице (Сирмијума) је у страху од одмазде цара Константина Ликинијев син Бела Урош 325. године побегао у очев завичај - кнежевине Захумље и Травунију и тамо засновао породицу из које је вековима касније, према предању, потекао Стефан Немања (с.1113—1199.), зачетник српске средњовековне династије Немањић.[50] У борбама Римљана против хунског краља Атиле и посебно у победи Римљана на Каталинском пољу 451. године истакнули су се војсковође Маркелин и Аетиус који су такође били пореклом са подручја данашње Србије.[51] Византијски цар Јустинијан Први[52] и његов нећак цар Јустинијан Други, пореклом из Лебана у близини Лесковца,[53] били су византијски цареви,[54] али су дали допринос културном и националном идентитету Србије обнављањем цркве Светог Петра и Павла у близини српске престолнице Рас,[55] у којој ће се вековима касније у историји крунисати владари из српске средњовековне династије

50) Реља Новаковић, *Србин римски цар,* ИПА "Мирослав", 1999, Београд, цитирајући *Општи Лист* Пећке патријаршије; Реља Новаковић, *Одакле су Срби дошли на Балканско полуострво (Историјско-географско разматрање)*, Историјских институт у Београду, 1997. године; Lj. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Sremski Karlovci, 1927., стр. 46, 53, 194. Такође о томе видети Dimitrije Milaković, *Srbski bukvar radi učenja mladeži Crkovnomu i Graždanskomu čitaniju,* Cetinje, 1838.

51) Edward Gibbon, John Bagnall Bury, *The Decline and Fall Of The Roman Empire,* Volume 3, Wildside Press LLC, 2004; Otto Maenchen-Helfen, *The world of the Huns: studies in their history and culture*, University of California Press, 1973, Јован Деретић, *Античка Србија*, Темерин, Србија, 2000., Caroli Du Fresne Domini Du Cange, *Illyuricum Vetus & Novum*, Haeredum Royerianorum, Posonii 1746.

52) Шарл Дил, *Историја Византије*, Логос Арт, Београд, 2008, стр. 34-35: Византијски цар Јустинијан Први рођен је у Царичином граду (Justiniana Prima) у Лебану крај Лесковца, правно је реформисао царство и правним закоником *Corpus juris civilis* од 565. године „прожимајући новим духом хришћанства суровост старог римског права унео у закон до тада непознато старање о друштвеној правди, о јавној моралности и о човечности". Владимир Ћоровић, *Историја српског народа*, Књига Прва и Сима Ћирковић, *Историја српског народа***,** стр. 166.

53) Đorđe Janković, „Svedočenja arheološkog nasleđa 4-11. stoleća Kosova i Metohije", http://www.arheologija.fr.gd/-k1-Latinicna-verzija-k2-.htm.

54) „Јустинијан лажни Словен", http://www.istorijskabiblioteka.com/art2:justinijan-lazni-sloven и Janković, Đorđe, „Svedočenja arheološkog nasleđa 4-11. stoleća Kosova i Metohije", http://www.arheologija.fr.gd/-k1-Latinicna-verzija-k2-.htm (У ова два чланка се наводе супростављена мишљења око порекла византијских царева Јустинијана Првог и Јустинијана Другог.)

55) Arthur John Evans, *Antiquarian Researches in Illyrjcum*, (Parts I. and II.), The Society of Antiquaries, Nichols and Sons, 25 Parliament Street, Westminster, London, 1883, http://www.

Немањић. Иако су поједини историјски извори у време владавине Римског царства замењивали етничке одреднице Срба територијалним одредницама на којима су живели, Србија се као држава поново након записа многобројних античких историчара и географа поново помиње у историјским изворима који датирају из доба кнеза Остроила Свевладова 490. године.[56] У историјској литератури постоје записи о династији Светопелека Свевладовића и о борбама „дачких Срба" и кнеза Добрете Свевладовића са Аварима, а забележен је 626. године и заједнички напад Срба и Авара на Цариград.[57] После пропасти Римског царства 476. године створене су државе-кнежевине настале након доласка великих скупина Срба, Хрвата и Хуна из правца северозападне и средње Европе на Балканско полуострво. Ове скупине народа су у неколико наврата[58] прелазиле реку Дунав, потиснуле Аваре из Панонije, заузеле локалне провинције Далмацију, Илирију и један део Мезије и помешале се са староседелачким (до извесне мере христијанизованим) народом који је живео у време њиховог доласка на Балканском полуострву.[59] Записи из тог времена

archive.org/stream/antiquarianresea00evan/antiquarianresea00evan_djvu.txt, цитирајући Procopius, *De Edificiis*.

56) Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, http://www.zasve.net/biblioteka/sloveni/Kraljevstvo%20Slovena.pdf , Реља Новаковић, *Срби и рајске реке: библијске "Четири рајске реке" и кавкаско-еуфратски Срби*, Словенски источници, Мирослав - Супра либрос, Панчево, 1995., помињући записе о Србима историчара и географа Плинија, Марина из Тира, Птолемеја, Помпонија Мелу, Јордана, Касиодора, Амијана Марцелина и других. Такође видети о томе Јован Деретић, *Александар Велики – цар српски, http://www.scribd.com/doc/13864096/Jovan-Deretic-Aleksandar-Veliki-Car-Srpski*; Caroli Du Fresne Domini Du Cange, *Illyuricum Vetus & Novum*, Haeredum Royerianorum, Posonii, 1746.

57) Сима Лукин Лазић, *Кратка повјесница Срба од постања српства до данас,* http://www.scribd.com/doc/14757231/Simo-Lukin-Lazic-Kratka-Povjesnica-Srba и Никола Морача, *Српске династије и владари,* http://www.scribd.com/doc/26855401/Nikola-Moraca-Srbske-Dinastije-i-Vladari, такође видети Don Mavro Orbini, *Il Regno de gli Slavi,* Pesaro 1601, p. 207 (Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, http://www.zasve.net/biblioteka/sloveni/Kraljevstvo%20Slovena.pdf), Caroli Du Fresne Domini Du Cange, *Illyuricum Vetus & Novum*, Haeredum Royerianorum, Posonii 1746, pp. 30-33 и Ivan Švear, *Ogledalo Iliriuma, iliti dogodovština Ilirah, Slavinah, stražnji put Horvatah zvanih, od potopa, to jest godine sveta 1656*, Opseg 2, str. 112-115: Швеар помиње и везу старих Трибала који су у доба цара Константина Великог владали подручјем данашње Србије, са Лунгобардима и околним племенима.

58) Branimir Bratanić, "Uz problem doseljenja Južnih Slavena", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta* Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1951.

59) Радивоје Пешић, *Велеска књига*, Пешић и синови, Београд, 2000, стр. 69-70; J. Rajić: *Istorija*..., 1794/1795, knj. I, str. 19**,** Владимир Ћоровић, *Историја српског народа*, Књига Прва, Глас српски, Арс либри, Бања Лука, Београд, 1997. године: Како је закључио граматолог Радивоје Пешић, религија предхришћанских Срба је била у основи монотеистичка уз елементе поштовања предака и природе и имала је аналогију са хришћан-

показују да је током петог, шестог и седмог века било неколико досељавања Срба већег обима и интензитета са севера према Балканском полуострву. На подручје некадашње римске „дачке Србије“ населили су се потомци једног кнеза-архонта чији су удовица и син довели 519-520. године Србе из такозване „Беле Србије“ у данашњој Мађарској на Балканско полуострво и ту су се придружили староседеоцима, док је такође из „Беле Србије“ један вођа-архонт у време владавине византијског цара Хераклијуса (Ираклије, 610-641.) довео Србе на Балканско полуострво и преминуо пре доласка Бугара 678. године у њихово суседство.[60] Једна скупина ових племена се заједно са Бугарима у седмом веку чак проширила и до Пелопонеза и престолнице Цариград,[61] због чега се, како је то описивао византијски цар-хроничар Константин Порфирогенет (с.913-959.), у једном периоду Византијско царство „пословенило“. Међутим, након неког времена та скупина племена се вратила у своје постојбине на Балканском полуострву и тамо су након дугих и исцрпљујућих сеоба основали и институционално озваничили своје нове државе-кнежевине.[62] Иако је забележено покрштавање Срба на Балканском полуострву у доба Римског царства, сматра се да су сви

ством. За разлику од представа Старих Римљана или Хелена о боговима, Словени нису раздвајали богове од природних сила, односно они нису боговима придавали ни облик ни особине људи или надљуди, већ су богови за њих били само симболи природних појава које су на човека деловале било добро, било лоше. Будући да су Словени живели од природе и у складу са њом, за њих су киша, извор, река, ветар, храст и остале манифестације природе биле Бог који је давао храну, плодну земљу, воду и све што је одржавало живот на земљи. Уз то, за разлику од Старих Римљана и Грка, тадашњи Словени нису имали камене идоле и статуе као своје „тотеме“, него дрвене балване и дрвене табле. Такође на ову тему видети: Сима Ћирковић, *Историја српског народа* и Ljubomir Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Beograd-Sremski Karlovci, Srpska kraljevska akademija, 1927.: Апостол Андрија Првозвани, бискупи Урзације, Андроник, Никета Ремезијански и други апостоли, бискупи и ђакони, као и цареви Константин, Ликиније, Јустинијан Први и Јустинијан Други већ од првог века па надаље христијанизовали су од раније монотеистички верујући народ и на та вишевековна покрштавања су се у деветом веку надовезале мисије браће Ћирила и Методија које су имале у себи и додатну димензију просвећивања и описмењавања становништва.

60) Никола Морача, *Српске династије и владари*, Сима Лукин Лазић, *Кратка повјесница Срба од постања српства до данас*.

61) John Bugnell Bury, *History fo the later Roman emipre from the death of Theodosius I do the death of Justinian (A.D. 395 to A.D. 565*), Macmillan and co., London, 1923, str. 436, citing Marcellinus Comes .

62) Павел Шафарик, *О пореклу Словена - по Лоренцу Суровјецком,* Архив Војводине Нови Сад - Словенски институт Нови Сад**,** Нови Сад, 1998., http://www.scribd.com/doc/2868779/**-,** Сима Ћирковић, *Историја српског народа*: Ове суседне државне заједнице су биле сличних породичних и задружних друштвених уређења и свака од њих је имала свог владара (кнеза, жупана) на челу – Хрвати банове, Срби архонте, а Буга-

Срби прихватили хришћанство у деветом веку за време мисија браће просветитеља Ћирила и Методија по словенским кнежевинама. Наиме, 862. године је моравски кнез Ростислав замолио византијског цара Михаила (са.811–886.) да пошаље у словенске кнежевине хришћанске свештенике који би могли да проповедају веру народу на њиховом језику, будући да народ не разуме „ни грчки ни латински језик.“ Византијски цар Михаило и византијски патријарх Фотије су дали свој благослов за то и послали у мисију покрштавања просветитеље браћу Ћирила и Методија који су неуморно путовали и описмењавали народне масе по старословенским кнежевинама помоћу 38 слова, „једних по узору на грчку азбуку, а других по словенској речи.“[63] Један од првих материјалних доказа српске државности и идентитета је сачувани прстен српског кнеза Стројимира Властимировића (са 836-851.) који има кружно натписно поље са крстом око којега пише на азбуци „Боже, помози Стројимиру!“ Постојање прстена-печата доказује да је тадашња српска држава-кнежевина имала придворску канцеларију, архив и државну администрацију, да је кнез Стројимир био хришћанин као и његови преци, а азбучни натпис на његовом прстену да је прстен био направљен у некој од златара у тадашњем византијском царству.[64] Дворска канцеларија српске кнежевине у доба владавине синова кнеза Стројимира у другој половини деветог века била је смештена у утврђеном граду Рас на реци Рашка код данашњег Новог Пазара који се налазио источно од кнежевине кнеза његовог претка кнеза Властимира, а на југу је њихова

ри канове, у зависности од тадашњег лингвистичког германскофраначког, византијског или аварскохунског утицаја у давању титула владарима кнежевина.

63) Nestor of Kiev, *The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text*. Trans. and Ed. by Samuel Hazzard Cross and Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, Cambridge, MA, The Mediaeval Academy of America, 1953., pp. 8-9; Biljana Jovanović-Stipčević, Marčanska varijanta „Skazanja o sloveseh” Srnorissa Nrabra, *Slovo*, 14, Zagreb 1964, str. 52—58, цитирајући монаха Црноризац Храбар и његово дело *О писменех* на прелазу из деветог у десети век, који је писао „да се Бог смиловао Словенима и послао им Светог Константина Филозофа Ћирила, мужа праведна и истинољубива.“ Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Školska knjiga Zagreb, 1972., str. 28: Међу покрштеним Словенима су затим суседни Хрвати 879. године у доба владавине хрватског кнеза Бранимира стављени под духовну јурисдикцију Рима, односно Папе. (Углавном су остајали у мирним и добросуседским односима са Србима до двадесетог века.)

64) Ј. Јевремовић, „Печат српског кнеза Стројимира“, *Глас Јавности,* 27.07.2006., Београд: Претпоставља се да је прстен направљен у некој од тадашњих златара у Солуну, Атини или Цариграду. Peter, Prince of Serbia, http://sh.wikipedia.org/wiki/Duklja: Такође постоји и печат кнеза Петра од Дукље из десетог века на којем пише ћириличним словима „Петар Архонт Дукље Амин“.

кнежевина била ограничена изворoм реке Лим и обронцима Проклетија.[65] Тако је Србија помињана у историјским документима Источног Римског царства Византије и она је као држава помињана у историјским документима у континуитету под владавином династија Властимировић (Стројимировић, Клонимировић, Мутимировић, Гојниковић), Светимировић, Оштривојевић, Војислављевић, (Михаиловић Војислављевић), Вукановић, Јаблановић, Немањић и других династија преко хиљаду година, све до краја петнаестог века[66] у утврђењима Достиник (Дестиник или Дрсник крај метохијске Клине), Рас, Чернавуск, Десник, Катера, Лесник, Дрежник, Међуречје и тако даље.[67] У тврђави Рас су у средњем веку Немањићи засновали прву српску краљевину и крунисали се у цркви Светог Петра и Павла крај Раса желећи тако да искажу повезаност хришћанске православне вере и државне власти и припадање власти династији и друштву, а не само појединцу.[68] Кнежевина и касније краљевина Рашка, са црквом Светог Петра и Павла и у близини сграђеним манастирима Ђурђеви ступови и Сопоћани, била је вековима важно

65) Миодраг Милановић, *Стари српски век*

66) Caroli Du Fresne Domini Du Cange, *Illyricum Vetus & Novum*, Haeredum Royerianorum, Posonii, 1746, Јован Деретић, *Александар Велики – цар српски, http://www.scribd.com/doc/13864096/Jovan-Deretic-Aleksandar-Veliki-Car-Srpski,* E. Pricot De Saint-Marie, *Les Slaves Medrionaux*, Armand Lechevalier, Paris, 1874, Konstantin Jireček, *Istorija Srba*, Naučna knjiga, Beograd, 1952., Tomo Maretić, Slaveni u davnini, http://www.scribd.com/doc/8360906/Tomo-Maretic-Slaveni-u-Davnini, Gianantonio Bomman, „Storia civille ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna“, Libri *Dodici Compendiata: Alla Gloriosissima Veneta Illirica Nazione*, Antonio Locatelli, Venezia, 1775. Сима Лазин Лукић, *Кратка повјесница Срба од постанка српства до данас*, http://www.scribd.com/doc/14757231/Simo-Lukin-Lazic-Kratka-Povjesnica-Srba, такође видети „Петар Гојниковић“, http://sr.wikipedia.org/wiki/Петар_Гојниковић и http://en.wikipedia.org/wiki/Petar_Gojniković, „Списак српских владара“, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Serbian_monarchs, Joannes Scylitzes, *Historiarum compendium*, Walter de Gruyter, 1973, pp. 408-409 и Fine, John Van Antwerp, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, U.S. of America, 1991.

67) Дестиникон, http://en.wikipedia.org/wiki/Destinikon; Ђорђе Јанковић, „Археолошка истраживања на Косову“, http://dostinika.com/istorija/168-2010-01-05-20-25-26.html**,** Миодраг Милановић, „Стари српски век“, Jovan Skilica, Kratka istorija, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* (VIINJ) III, (Ur. J. Ferluga). Đorđe Janković, „Ravna gora između Prizrena i Štrpca – najstarije poznato srpsko nalazište na jugu Srbije“, *Starine Kosova i Metohije* 10, Priština 1997.

68) Jovanka Kalić, „Rascia - The Nucleus of the Medieval Serbian State“, *The Serbian Questions in The Balkans*, Faculty of Geography, Университз оф Belgrade 1995. http://www.rastko.rs/istorija/srbi-balkan/jkalic-raska.html, цитирајући *Хилендарску повељу* Стефана Немање и повељу Краља Стефана Уроша Немањића из 1253: „Градови и тврђаве припадају рашком трону.“ У J.Kalić, “Presto Stefana Nemanje,” / The Throne of Stephen Nemanya/ in Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 53-54 (Belgrade: Filološki fakulteit, I 987-1988), pp. 21 -30.36 и Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma, I*/I /Early Serbian Charters and Letters, Belgrade-Sremski Karlovci, 19Vi, p. 207.

трговачко средиште на путевима према Нишу и Косову на којем су били позната бања Бањска и рудници Трепча, Звечани и Ново Брдо, и према Копаонику који је већ тада био познат као „планина пуна руда“.[69] Записи о периоду српских кнежевина пре доласка династије Немањић на власт, односно о биткама српских кнежевина против Византије, Бугарске и Мађарске, па и о унутардинастијским борбама за превласт, најбројније су међу византијским и римских изворима. Неке од данашњих интерпретација овог историјског периода су пуне фантастичних и непроверених описа историјских догађаја и могу да се сврстају у псеудоисториографију, али се већина оригиналних записа из тог периода, са чињеницама које заједнички потврђују хроничари-историчари из различитих краљевстава, вероисповести и удаљених географских подручја, могу сматрати историјски веродостојним.[70] Ови записи потврђују да је хришћанство прилично пацификовало и прожело духовношћу тадашње како староседелачко тако и досељено становништво на Балканско полуострво, које се у многобројним дуготрајним, суровим и исцрпљујућим сеобама и изазовима које је носила та географска локација борило за храну, огрев и одбрану територија. Допринело је развоју ових друштвених заједница и у погледу просвећивања, писмености, културе међуљудских односа, образовања, правних закона, државности и дипломатије, политике, економије, пољопривреде, занатства, музике, сликарства, архитектуре, књижевности и многих других области везаних за развој државе и друштва у Србији, што је поготово дошло до изражаја

69) Arthur John Evans, *Antiquarian Researches in Illyrjcum*, (Parts I. and II.), The Society of Antiquaries, Nichols and Sons, 25 Parliament Street, Westminster, London, 1883, http://www.archive.org/stream/antiquarianresea00evan/antiquarianresea00evan_djvu.txt, цитирајући Constantine Porphyrogenitus, *De Adm. Imp.* с. 82. Такође видети Konstantin Porfirogenit, De administrando imperio, VII, u *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom II, Beograd, SANU, 1959.

70) *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* (III tom), Vizantološki institut SANU, Beograd, 2007., Svetozar Radojčić, *Portreti srpskih vladara u srednjem veku*, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd, 1996., Jovan Deretić, *Kulturna istorija Srba*, Narodna knjiga, Beograd, 2005.; Gianantonio Bomman, “Storia civille ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna”, Libri, Dodici Compendiata : Alla Gloriosissima Veneta Illirica Nazione, Opseg 1, Locatelli, 1775,; Antonio Locatelli, Venezia 1775., Сима Лазин Лукић, *Кратка повјесница Срба од постанка српства до данас*, http://www.scribd.com/doc/14757231/Simo-Lukin-Lazic-Kratka-Povjesnica-Srba, Anna Comnena, *The Alexiad*, http://www.fordham.edu/halsall/basis/AnnaComnena-Alexiad00.html, Daniele Farlatus, *Ecclesia Sirmiensis olim metropolis*, в Illyrici Sacri, VII, Ecclesia Diocletiana, Antibarensis, Dyrrhachiensis et Sirmiensis cum earum suffragantes, Appendix, Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1817.

у периоду од дванаестог до петнаестог века у доба владавине династија Немањић, кнеза Лазара Хребељановића, његовог сина деспота Стефана Лазаревића и Стефановог нећака деспота Ђурђа Бранковића.

Sanja Suljagic

FORMATION OF NATIONAL IDENTITY AND (DIS)CONTINUITY IN SERBIA

Summary

In this paper author analyzed formation and development of Serbian political institutions and states throughout history. In an introductory part of the paper the author singled out some crucial events and persons that were decisive for formation, development and (dis)continuity of Serbian national identity and statehood throughout history. As crucial persons and events for settlement and formation of political institutions in Serbia the author singled out an early medieval period of formation of first Serbian principalities, then the period from twentieth to sixteenth century and some turbulent events in first half of the nineteenth century. According to the author, these certain periods were decisive for definition of national identity and (dis)continuity of Serbian state. In following chapters the author analyzed first historical archives and records on ancient Serbs who had lived in the regions of ancient India, the Baltic, the Black sea/Caspian lake region, Mesopotamia, northwestern and central Europe and the Carpathian mountains all the way to the region of the valley of the Danube river and the Balkan peninsula. Within the analysis of formation of the ethno-genesis of the ancient Serbs the author underlined their epigenetic, anthropological, morphological and cultural connection with modern Serbs.

Key Words: national identity, political institutions, migrations, Serbian principalities, Serbian dynasties

ЛИТЕРАТУРА

Монографије / Књиге:

- Angelov, Bojan St., *Iz starata balgarska, ruska i srbeska literatura II*, Sofia, 1967.
- Bomman, Gianantonio, “Storia civille ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna”, Libri, Dodici Compendiata : Alla Gloriosissima Veneta Illirica Nazione, Opseg 1, Antonio Locatelli, Venezia, 1775

- Боснић, Драган, *Србија на извору*, Интерсистем, Београд, 2007
- Бошковић, Стојан, *Балканска питања, 1886-1905*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1906.
- Бошковић, Стојан, *Историја света: за народ и школу,* Књига Прва, Историја старог века, Државна штампарија, Београд, Србија, 1866.
- Bury, John Bugnell, *History of the later Roman emipre from the death of Theodosius I do the death of Justinian (A.D. 395 to A.D. 565*), Macmillan and co., London, 1923
- Вељтман, Александар Фомич, *Атила и Русија IV и V века*, http://www.scribd.com/doc/8123521/-IV-V-
- *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom II, Beograd, SANU, 1959.
- Вукашиновић, Гвозден, *Корнелије Тацит о Србима,* http://www.scribd.com/doc/56281028/2008-Kornelije-Tacit-o-Srbima-Gvozden-Vukašinović
- Гавриловић, Андра, *Свети Сава – преглед живота и рада*, Биографски покушај, Књижевна задужбина Д. Николића Беље, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1900., http://www.scribd.com/doc/24862868/Свети-Сава-Преглед-Живота-и-Рада-1900-Год-Андра-Гавриловић
- Gibbon, Edward; Bury, John Bagnall, *The Decline and Fall Of The Roman Empire,* Volume 3, Wildside Press LLC, 2004
- Деретић, Јован, *Александар Велики – цар српски*, *http://www.scribd.com/doc/13864096/Jovan-Deretic-Aleksandar-Veliki-Car-Srpski*
- Деретић, Јован, *Античка Србија*, Темерин, Србија, 2000.
- Deretić, Jovan, *Kulturna istorija Srba*, Narodna knjiga, Beograd, 2005
- Дил, Шарл, *Историја Византије*, Логос Арт, Београд, 2008
- Du Cange, Caroli Du Fresne Domini. *Illyricum Vetus & Novum*, Haeredum Royerianorum, Posonii, 1746
- Жупанић, Нико, *Срби Плинија и Птоломеја*, Зборник радова посвећених Јовану Цвијићу, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1924;
- Evans, Arthur John, *Antiquarian Researches in Illyrjcum*, (Parts I. and II.), The Society of Antiquaries, Nichols and Sons, 25 Parliament Street, Westminster, London, 1883, http://www.archive.org/stream/antiquarianresea00evan/antiquarianresea00evan_djvu.txt
- Jelača, Simo, *Naseljavanje Srba na Balkan,* http://www.scribd.com/doc/21727032/Dr-Simo-Jelaca-Naseljavanje-Srba-Na-Balkan
- Jireček, Konstantin, *Istorija Srba*, Naučna knjiga, Beograd, 1952
- Јовић, Момир, *Срби пре Срба,* http://www.scribd.com/doc/14426267/Momir-Jovic-Srbi-Pre-Srba
- Kalić, Jovanka, „Rascia - The Nucleus of the Medieval Serbian State“, *The Serbian Questions in The Balkans*, Faculty of Geography, Универ-

ситз оф Belgrade 1995. http://www.rastko.rs/istorija/srbi-balkan/jkalic-raska.html

- Klaić, Nada, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Školska knjiga Zagreb
- Korpela, Jukka, *Prince, saint, and apostle: Prince Vladimir Svjatoslavič of Kiev, his posthumous life, and the religious legitimization of the Russian great power,* Otto Harrassowitz Verlag, 2001
- Лазић, Сима Лукин, *Кратка повјесница Срба од постанка српства до данас*, http://www.scribd.com/doc/14757231/Simo-Lukin-Lazic-Kratka-Povjesnica-Srba
- Lebedynsky, Iaroslav, *Les Sarmates : Amazones et lanciers cuirassés entre Oural et Danube*. Editions Errance, Paris, 2002
- Maretić, Tomo, Slaveni u davnini, http://www.scribd.com/doc/8360906/Tomo-Maretic-Slaveni-u-Davnini
- Maenchen-Helfen, Otto, *The world of the Huns: studies in their history and culture*, University of California Press, 1973
- Maciejowski, Wacław Aleksander, *Istorīa slavenski prava*, Matica srbska, 1856.
- Milaković, Dimitrije**,** *Srbski bukvar radi učenja mladeži Crkovnomu i Graždanskomu čitaniju,* Cetinje, 1838.
- Милановић , Миодраг, *Стари српски век*, Vandalija, Beograd. 2008
- Морача, Никола, *Српске династије и владари,* http://www.scribd.com/doc/26855401/Nikola-Moraca-Srbske-Dinastije-i-Vladari
- *Nejstarsi ceska rymovana kronika tak receneho Dalimila*, http://www.scribd.com/doc/47305208/Dalimilova-hronika
- Nestor of Kiev, *The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text*. Trans. and Ed. by Samuel Hazzard Cross and Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, Cambridge, MA, The Mediaeval Academy of America, 1953
- Новаковић, Реља. *Србин римски цар,* ИПА "Мирослав", Београд, 1999.
- Новаковић, Реља, *Одакле су Срби дошли на Балканско полуострво (Историјско-географско разматрање)*, Историјских институт у Београду, Београд, 1997.
- Новаковић, Реља, *Срби и рајске реке: библијске "Четири рајске реке" и кавкаско-еуфратски Срби*, Словенски источници, Мирослав - Супра либрос, Панчево, 1995
- Novaković, Relja, *Srbi - ime Srbi kroz vreme i prostor*, IPA Miroslav, Beograd, 1993
- Orbini, Mavro, *Kraljevstvo Slavena*, http://www.zasve.net/biblioteka/sloveni/Kraljevstvo%20Slovena.pdf
- Пешић, Радивоје, *Велеска књига*, Пешић и синови, Београд, 2000
- Plutarh, *Slavni likovi antike*, II, Matica Srpska, Novi Sad, 1987.
- Pricot De Saint-Marie, E., *Les Slaves Merdionaux*, Armand Lechevalier, Paris, 1874

- Rajić, Jovan, *Istorija raznih slavenskih narodov naipače Bolgar, Horvatov i Serbov...vo svet istoričeski proizvedenaja Joannom Raičem*, V Viene 1794
- Robinson, Therese Albertine Louise von Jacob, *Historical View of the Languages and Literature of the Slavic Nations*, http://www.hotfreebooks.com/book/Historical-View-of-the-Languages-and-Literature-of-the-Slavic-Nations-Therese-Albertine-Louise-von-Jacob-Robinson.html,
- *Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање*, САНУ, Београд, 1976.
- Scylitzes, Joannes, *Historiarum compendium*, Walter de Gruyter, 1973 (Scylityes, Joannes, *Synopsis historiarum*)
- Станојевић, Станоје, *Свети Сава,* Херес, Београд, 1998.
- Stojanović, Ljubomir, *Stare srpske povelje i pisma, I*/I /Early Serbian Charters and Letters, Belgrade-Sremski Karlovci, 19Vi
- Стојановић, Љубомир, *Стари српски записи и натписи*, Srpska kraljevska akademija, 1902.
- Stojanović, Ljubomir, *Stari srpski rodoslovi i letopisi* , Belgrade-Sremski Karlovci, Srpska kraljevska akademija, 1927.
- Farlatus, Daniele, *Ecclesia Sirmiensis olim metropolis*, *Illyrici Sacri,* VII, Ecclesia Diocletiana, Antibarensis, Dyrrhachiensis et Sirmiensis cum earum suffragantes, Appendix, Apud Sebastianum Coleti, Venetiis, 1817
- Fine, John Van Antwerp, The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century, The University of Michigan Press, U.S. of America, 1991
- Comnena, Anna, *The Alexiad*, http://www.fordham.edu/halsall/basis/AnnaComnena-Alexiad00.html
- Curta, Florit, *The making of the Slavs: history and archaeology of the Lower Danube Region, ca. 500-700* , Cambridge University Press, 2001
- Ћирковић, Сима, *Историја Срба, Књига прва,* Српска књижевна задруга, Београд, 1981 , *Историја Срба*
- Ћоровић, Владимир, *Историја српског народа*, Књига Прва, Глас српски, Арс либри, Бања Лука, Београд, 1997
- Чилингиров, Асен, *Филипи или Филипол*, http://www.ivanstamenov.com/files/filipi.pdf
- Шафарик, Павел, *О пореклу Словена - по Лоренцу Суровјецком,* Архив Војводине Нови Сад - Словенски институт Нови Сад**,** Нови Сад, 1998
- Švear, Ivan, *Ogledalo Iliriuma, iliti dogodovština Ilirah, Slavinah, stražnji put Horvatah zvanih, od potopa, to jest godine sveta 1656*, Opseg 2
- Шћекић, Драшко, *Сораби - Историопис*, Сфариос - Тимор, Београд-Подгорица, 1994.
- Whitcomb Jr.. John C.; Morris, Henry M., *The Genesis Flood: The Biblical Record and Its Scientific Implications* Baker Pub Group, 1979

Чланци:

- Alinei, Mario, *Origini delle Lingue d'Europa*. Vol 1: "La teoria della continuita", Il Mulino,Bologna, 1996.; Vol 2 : "La continuita delle principali aree etnolinguistiche dal Mesolitico all'eta del Ferro", Il Mulino, Bologna, 2000
- Alinei, Mario, *An alternative model for the origins of European peoples and languages : The Continuity theory*, "Le radici prime dell'Europa : Stratificazini, processi diffusivi, scontri e incontri di culture", 27/28 ottobre 1999. Milan, Italy.
- Bratanić, Branimir, "Uz problem doseljenja Južnih Slavena", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta* Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1951.
- Гајић, Милован Р., „Флорни елементи флоре СР Србије", *Вегетација СР Србије 1*, (Ур.) *Сарић М.* САНУ, Београд, 1984.
- Давидовић-Живановић, Софија, „Прилог проучавању односа Сармата и Словена", *Mementa Archaeologia et Eruditiva*, Akademija Nova, Пешић и синови, Београд, 1999
- Дестиникон, http://en.wikipedia.org/wiki/Destinikon
- *"Distribution of European Y-chromosome DNA (Y-DNA) haplogroups by country in percentage",* http://www.eupedia.com/europe/european_y-dna_haplogroups.shtml
- Јанковић, Ђорђе, „Археолошка истраживања на Косову", http://dostinika.com/istorija/168-2010-01-05-20-25-26.html
- Janković, Đorđe, „Ravna gora između Prizrena i Štrpca – najstarije poznato srpsko nalazište na jugu Srbije", *Starine Kosova i Metohije* 10, Priština, 1997
- Janković, Đorđe, „Svedočenja arheološkog nasleđa 4-11. stoleća Kosova i Metohije", http://www.arheologija.fr.gd/-k1-Latinicna-verzija-k2-.htm
- Јевремовић, Ј., „Печат српског кнеза Стројимира", *Глас Јавности,* 27.07.2006., Београд
- Jovanović-Stipčević, Biljana, „Marčanska varijanta „Skazanja o sloveseh" Srnorissa Nrabra", *Slovo*, 14, Zagreb 1964
- Јустинијан лажни Словен", http://www.istorijskabiblioteka.com/art2:justinijan-lazni-sloven
- Korunić, Petar, „Nacija i nacionalni identitet", *Zgodovinski časopis* 57, 2003, 163-208, Ljubljana, 2003
- Матић, Петар, "Развој локалне самоуправе у Републици Србији", *Политичка ревија*, 2006, vol. 5, iss. 3
- McDonell, Arthur Anthony, *A Practical Sanscrit Dictionary*, Digital Dictionaries of South Asia, p. 351, http://dsal.uchicago.edu/cgi-bin/romadict.pl?query=surabh&display=simple&table=macdonell
- Names of the Serbs and Serbia", http://en.wikipedia.org/wiki/Names_of_Serbia#Rascia

- Peričić et al., Marijana, „High-Resolution Phylogenetic Analysis of Southeastern Europe Traces Major Episodes of Paternal Gene Flow Among Slavic Populations“, *Molecular Biology and Evolution*, vol. 22, no. 10 (October 2005)
- Pesic, Radivoje, „On the scent of Slavic autochtony in the Balkans “, Casopis Matice Iseljenika Srbije *Zavicaj*, Beograd, Godina XXXVI, Maj-August 1989
- „Петар Гојниковић“, http://sr.wikipedia.org/wiki/Петар_Гојниковић; http://en.wikipedia.org/wiki/Petar_Gojniković
- Petrović, D. N., **„**Umesto Savine kuće stočna pijaca“, *Vesti online*, 24. 07. 2011., http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/152726/
- Петровић, Петар Ж., „О Перунову култу код Јужних Словена“, *Гласник Етнографског института САНУ*, Вол. 1, Бр. 1-2, САНУ, Београд, 1952. године
- Pokorny, http://indo-european.info/pokorny-etymology-dictionary/word/eng/swallow
- „Списак српских владара“, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Serbian_monarchs
- Srejović, Dragoslav, „Kulture starijeg i srednjeg kamenog doba na tlu Srbije“, *Istorija srpskog naroda I*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994., http://www.rastko.rs/arheologija/srejovic/dsrejovic-paleolit.html
- Танјуг,“Црква у Самодрежи поново претворена у јавни тоалет“, *Политика,* 10/06/2011., Београд, http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Crkva-u-Samodrezi-ponovo-pretvorena-u-javni-toalet.lt.html
- Фукарек, Павле, „Најстарија вегетација у Европи“, *Борба*, 12. juna 1971. Београд
- Charpentier, Jarl, „The Original Home of the Indo-Europeans“, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Вол. 4, Исс. 1, 1926
- Шустер-Шевц, Х., (H. Schuster-Šewc), "Лужички Србин", *Порекло и историја етнонима Serb*, http://www.rastko.rs/rastko-lu/jezik/hsuster-srbin.html

Resume

For purpose of defining formation of national and cultural identity and the statehood of the Serbs throughout history up to present age author of the paper analyzed first traces of historical identification and construction of ethnic and cultural identity of ancient Serbian people. For purpose of clear and logical presentation of historical and anthropological background of the ethnic identity of the Serbs the author started the analysis with a presentation of significant climatic, geophysical and morphological changes that had occurred in Neolithic and Paleolithic age having

triggered long migrations of pre-historic human groups and animals throughout Euro-Asian region. First traces of ancient numerous Serbian people had been found in toponymy of the valleys of the rivers Indes and Ganges, the Caucasus mountains, the Caspian lake, the Black Sea and the basin of the rivers Volga, Don and Dnieper, the Carpathian and Rhodope mountains, the valleys of the rivers Nile, Tigris and Euphrates, ancient Greece, the Baltic, central and northwestern Europe, the valley of the river Danube and in the mountainous region south of the river Danube on territory of Serbia of today as well as they have been found in various archeological sites, etymological and ethnographic proofs and cultural customs and manners related to the abovementioned regions.

The author also presented the records on ancient Serbs in sacred world texts and the archives of antic Greek and Roman, Byzantine, Frankish, German and other world historians and geographers. Elaboration of the matching of epigenetic, anthropological, morphological and cultural characteristics of the Serbs throughout history have shown a linear historical line connecting ancient pre-historic Serbs with the Serbs from the Antic Greece and Roman age and the Serbs from pre-medieval states ("knezevina") on the territory of the Balkan peninsula up to the Serbs living in current times.

In the text the author underlined some determinant historical periods of territorial and cultural division of the Serbian people who had widely inhabited Euro-Asian region in the process of their long migrations. The author also underlined basic ethnic, linguistic, archeological and ethnographic determinants marking a linear historical connection of ancient proto-Serbian (proto-Slavic) people from their ancient habitats with the Serbs of today such as the ancient Vinca letter and Old Serbian (Old Slavic) language and letters and building of ancient Serbian capitals and churches in the region of Raska in Serbia and the missions of Christian educators the brothers Cyril and Methodius among the Serbs in the ninth century. Within the analysis of formation of national and cultural identity in Serbia the author also underlined some important historical persons such as ancient political, spiritual and military leaders Serbo Makeridov (known also as Heraclius or Asur), Alexander the Great, the Christian Saint Andrew, the Roman emperors Licinius and Constantine, Aetius, Ostroilo Svevladovic, Strojimir Vlastimirovic, the Christian missionaries Cyril and Methodius, the founder

of Nemanjic dynasty Stefan Nemanja and his son Rastko Nemanjic (Saint Sava) and others.

Овај рад је примљен 20. јула 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
159.922.27+316.37+323.1"20"

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 69-82.

Миша Стојадиновић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ИЗАЗОВИ ФОРМИРАЊА ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ[**]

Сажетак

Проблем идентитета представља актуелан предмет проучавања различитих наука: социологије, политикологије, психологије, антропологије... Интересовање за овај проблем је нарочито постало велико крајем прошлог века, који је са собом донео многобројне промене које су умногоме измениле структуру и динамику друштва које нас окружује.

Модернизација, вртоглави развој технологије, глобализација, транзиција, индивидуализација, многобројни социјални конфликти, све су то изазови које процес формирања идентитета мора превазићи. У том смислу главни циљ овог рада је да покаже са чиме се суочава процес формирања идентитета у савременом друштву. Главне методе којима се аутор користи у свом раду су дијалектички метод, метод анализе садржаја и компаративни метод. Овај рад је подељен на два дела. Први део рада бави се анализом идентитета у социјално-културном контексту, док се аутор у другом делу рада бави разматрањем судбине идентитета у савременом друштву.

Кључне речи: идентитет, национални идентитет, савремено друштво, интеграције, Балкан.

* Истраживач, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

ИДЕНТИТЕТ У СОЦИЈАЛНО-КУЛТУРНОМ КОНТЕКСТУ

Посматрати идентитет ван социјално-културног окружења је незамисливо јер се идентитети, било да се ради о индивидуама или нацијама, не формирају у празном простору, већ у једном специфичном социјално-културном миљеу, које је подложно динамици и протоку историјског времена.[1)]

Ђанбатиста Вико [Giambattista Vico][2)] у свом чувеном делу *La Scienza Nuova* 1725. године посматра човека као део историје, оспоравајући тиме универзалистички приступ људској природи који је занемаривао различитости које са собом донесе различите историјске епохе, друштва, културе, чиме човеков идентитет постаје нешто што се обликује у току читавог живота, а не нешто што се добија наслеђем.[3)] Историјски процес је, према њему, деловање којим људска бића изграђују свој систем језика, обичаја, права и власти.[4)] Људску природу, дакле, не треба посматрати као додељену, већ као нешто што човек сам открива у оквиру одређеног друштва, а зарад остваривања своје тежње за самоиспуњењем.

Емил Диркем [Émile Durkheim], за разлику од Викоовог историцизма, тврди да друштво може постојати само уколико оно продире у свест појединаца и обликује „њихов изглед и њихову сличност''.[5)] Подсетимо се да је према њему суштина друштвених појава колективно-психолошка. Диркемово теоријско језгро је садржано у *колективном психологизму*, који је код њега презентиран

1) Никола Божиловић, Бранислав Стевановић, „Култура као основ етничких идентитета Балкана'', *Културни и етнички односу на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, Институт за социологију, Ниш, 2006, стр. 134.

2) Историјски процес се, према Ђанбатисту Вику, одвија према тачно одређеним законима. Он је вратио у употребу циклично поимање историје, али га је обогатио идејом сврховитости. Такође, према њему, да би сазнање о нечему било могуће, неопходно је да будемо творци те ствари о којој желимо да нешто сазнамо. Историјско поимање је с тога могуће јер смо ми сами творци наше историје. (О томе видети: Љубинко Милосављевић, *Под/стицање слободе – нововековна мисао о друштву,* Филозофски факултет, Ниш, 2008, стр. 122-127.)

3) Leonidas Donskins, *Troubled Identity and the Modern World*, Palgrave Macmillan, 2009, стр. 1.

4) Љубинко Милосављевић, *Под/стицање слободе – нововековна мисао о друштву,* Филозофски факултет, Ниш, 2008, стр. 125.

5) Emile Durkheim, *On morality and Society*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1973, стр. 149.

у јединству са *функционалистичким погледом на друштво*.[6] Диркем је у људској природи видео један дуализам, тј. сталну борбу између две супротстављености. Са једне стране имамо наша чула и осећаје који делују на нас, док, са друге стране, имамо један концептуални и морални оквир који нас усмерава.[7] Ове две међусобно супротстављене крајности представљају саставни део нашег бића. Један део наше личности је егоистичан и тежи непосредном задовољењу наших потреба (глад, жеђ...), док је други део наше личности обликован друштвом и правилима којих се морамо придржавати.[8] Друштво обликује појединца и његове вредности усмеравајући притом његово деловање. Човек је, дакле, према Диркему, један својеврсни *homo duplex*. Он је истовремено сачињен и од индивидуалног и од колективног бића, при чему се преко појединца остварује колективна свест.

За идентитет се оправдано може рећи да представља прави извор смисла и искуства једног народа. О томе говори и Крег Калхун [Calhoun Craig] који каже да не познајемо народе без имена, нити језике или културе, код којих не постоји неки начин разликовања између себе и осталих.[9]

Радослав Гаћиновић истиче да човек са идентитетом представља значајан субјекат друштва, а да друштво са идентитетом представља стабилан темељ индивидуалне, социјеталне и националне безбедности.[10]

Идентитет је, дакле, нераскидиво повезан са друштвом. Он се увек формира у односу са другим. Ради се о феномену који је почетком XX века Чарлс Х. Кули [Colley] одредио као „учинак гледања" током кога појединац доживљава себе у искуству другог.[11] Ми своје *Ја* креирамо у интеракцију са другима што представља

6) Љубиша Митровић, *Социологија*, Институт за политчке студије, Београд, 2003, стр. 100.

7) Leonidas Donskins, *Troubled Identity and the Modern World*, Palgrave Macmillan, 2009, стр. 4-5.

8) Emile Durkheim, *On morality and Society*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1973, стр. 150-155.

9) Craig Calhoun (editor), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford, Blackwell, 1994, стр. 9-10.

10) Радослав Гаћиновић, „Национални идентитет и безбедност модерне државе", *Наука, безбедност и полиција*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 1/2011, стр 17.

11) Никола Божиловић, Бранислав Стевановић, „Култура ка основ етничких идентитета Балкана", *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и Европске интеграције* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, Институт за социологију, Ниш, 2006, стр. 134.

један реципрочан процес коме нема краја.[12] Међутим, поставља се питање какву улогу идентитет врши у друштву. Бернд Симон [Bernd Simon] истиче да је идентитет нека врста медијатора између инпута и аутпута у друштву. Он се ствара у друштву, на њега утиче социјално-културно миље у коме се формира, али не треба заборавити и да он истовремено обликује друштво. Дакле, не ради се о једном једносмерном процесу, већ напротив, у питању је међусобно условљена интеракција између појединца и друштва унутар које се идентитет јавља као крајњи резултат.

Графикон бр. 1:
Идентитет као социјално-психолошки медијатор
између инпута и аутпута у друштву

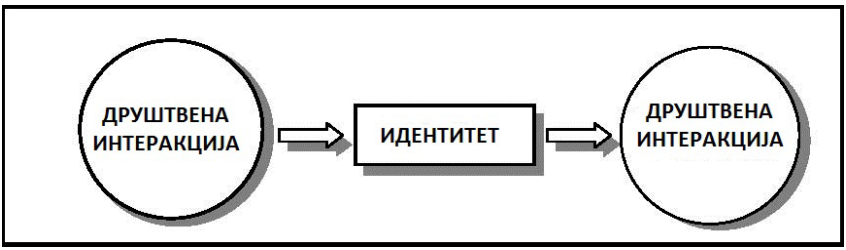

Извор: Bernd Simon, *Identity in modern society: A Social Psychological Perspective*, Blackwell Publishing, 2004, стр. 2

Дефинишући идентитет у друштвеном контексту Мануел Кастелс [Manuel Castells] каже да идентитет представља процес стварања смисла на темељу културних особености или сродног низа културних особености којима је дата предност у односу на друге изворе смисла.[13] Он, при том, истиче да се изградња идентитета увек дешава у контексту одређеном односима моћи, због чега сматра да постоје три основна облика и извора изградње идентитета, а самим тим и три исхода у стварању друштва:[14]

– Легитимишући идентитет: Овај идентитет намећу доминантне друштвене институције како би проширили и рационализовале своју доминацију над друштвеним актерима. Ова тема чини саму срж Сенетове [Richard Sennett] теорије о ауторитету и доминацији, уклапајући се уједно и у раз-

12) Миша Стојадиновић, Дејана Вукчевић, „Проблем очувања идентитета на Балкану", *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2011, стр. 87.

13) Мануел Кастелс, *Информацијско доба – економија, друштво и култура 2: Моћ идентитета*, Голден маркетинг, Загреб, 2002, стр. 16.

14) Исто, стр. 17-20.

не теорије о национализму. Овакав идентитет ствара, према Кастелсу, грађанско друштво, тј. склоп организација и институција, као и низ структуираних и организованих друштвених актера који производе идентитет који рационализује изворе структуралне доминације.

– Идентитет отпора: Овај идентитет стварају они субјекти који су обезвређени и/или жигосани логиком доминације, копајући на тај начин ,,ровове за отпор и преживљавање'', који се темеље на начелима различитим или супротним од оних која прожимају друштвене институције. Овај тип изградње идентитета је најважнији за Кастелса и доводи до стварања комуна или заједница. Он, такође, изграђује колективни отпор, обично на темељу идентитета који је дефинисан историјом, географијом или биологијом, олакшавајући при том есенцијално одређивање граница отпора.
– Пројектни идентитет: Овај идентитет настаје када друштвени актери граде свој нови идентитет, а на темељу њима доступних културних материјала, који редовно редефинишу њихов положај у друштву, тражећи, при том, преобликовање целокупне друштвене структуре. Овај тип изградње идентитета ствара, према њему онакве ,,субјекте'' као што их Ален Турен [Alain Touraine] дефинише: ,,Субјектом називам жељу да се буде индивидуа, да се ствара сопствена историја, да се да смисао целом богатству искустава индивидуалног живота... Преображај појединаца у субјекте је последица нужне комбинације између два потврђивања: појединаца у односу на заједницу и појединаца у односу према тржишту.''[15)]

Бавећи се анализом многобројних социјално-психолошких проучавања идентитета могу се издвојити његових пет најважнијих функција:[16)]

– Прва функција повезана је са потребом за припадањем. Ово је нарочито важно када се има у виду да колективни идентитет настаје у интеракцији појединца унутар неког одређеног друштва. То доводи до тога да је колективни идентитет нарочито погодан за реализовање ове потребе, али то не значи и да индивидуални идентитет овде није подједнако важан,

15) Исто, стр. 19-20.

16) О томе опширније видети: Bernd Simon, *Identity in modern society: A Social Psychological Perspective*, Blackwell Publishing, 2004, стр. 66-68.

због тога што се и индивидуални и колективни идентитет стварају у друштвеном контексту. Они су изузетно важни и због тога што стварају осећај континуитета који одражава временску димензију припадања.

– Друго, поред потребе за припадањем, свака индивидуа поседује и потребу да се разликује од других, да буде по нечему јединствена. Идентитет, дакле, поред тога што дефинише ,,ко сам Ја" он, такође, одређује и ,,ко нисам Ја". У том смислу колективни идентитет разликује припаднике једне групе од припадника других група, док индивидуални идентитет одређује јединственост индивидуе у односу на друге. Индивидуални идентитет нам, у комбинацији са колективним идентитетом, даје основу онога што ми јесмо, тј. онога што можемо назвати ,,Ја".

– Трећа важна функција идентитета тиче се потребе за поштовањем. Идентитет је свакако један од неопходних извора без кога се ова потреба не може остварити, јер он чини основу самопоштовања и самопоуздања, при чему треба нагласити да није и једини. Овде нарочито треба истаћи важност колективног идентитета који ствара осећај припадности код индивидуа, дајући им осећај заједништва. То доводи до тога да се индивидуа осећа сличним неким другим индивидуама, али не и свим. Социјални психолози, као што су на пример Хенри Тајфел [Henri Tajfel] и Џон Тарнер [John C. Turner], сматрају да је ово веома значајно и због тога што је вероватније да ће се међусобно сличне индивидуе поштовати много више него оне где те сличности нема.

– Четврто, идентитет је веома значајан и због тога што обезбеђује индивидуи перспективу помоћу које објашњава и разуме свет око себе. Леон Фестинџер [Leon Festinger] сматра да колективни идентитет овде има извесну предност над индивидуалним јер он даје перспективу коју цело друштво дели и тиме је она ојачана кроз процес друштвене валидације. Треба, међутим, истаћи да ово није процес приликом кога појединци пасивно прихватају друштвене норме. П. Оакес [Penelope J Oakes], на пример, истиче да он представља веома активну и софистицирану когнитивну израду колективног погледа на свет. Такође, као што је сваки појединац део једне шире мреже друштвених односа, тако је и идентитет,

као део саморазумевања, увек део једног ширег концептуалног оквира или перспективе која омогућава тумачење свеобухватне друштвене мреже.

– Као пето, Ричард Дичармс [Richard DeCharms] и Џером Брунер [Jerome S. Bruner] истичу да идентитет омогућава да људи себе препознају као утицајне друштвене актере. Са једне стране, колективни идентитет ствара осећај да нико није сам и да свако може да рачуна на социјалну подршку и солидарност осталих чланова групе. Са друге стране, обавезе и норме које се намећу од стране групе обликују индивидуални идентитет у функцији стварања успешнијих друштвених актера.

СУДБИНА ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Интересовање за проблем идентитета у доба убрзане модернизације и глобализације изгледа јаче него икада раније. Почетно одушевљење крилатицом „*everything goes*”, због ослобађања идентитета од традиционалних стега, заменио је страх од аномије и стање у коме „*nothing counts any more*”, што подрива саму суштину идентитета.[17)]

Овде је свакако, пре свега, потребно одредити шта је то што подразумевамо под одредницом „савремено светско друштво”. Наиме, овде се савременим светским друштвом означавају сва она друштва која коегзистирају у нашој савремености, без обзира на њихов тип или степен развијености. Под овом одредницом, дакле, подразумевамо читаву лепезу глобалних светских друштава и глобалних друштвених система различите технолошке, економске и социјалне развијености и нивоа квалитета живота.[18)] Оно се због тога налази разапето између, са једне стране, високог степена међусобне повезаности и међузависности, која је настала као резултат поделе рада, развоја у сферама технологије, економије, комуникације, инфраструктуре и информатике, и са друге стране, хијерархијске структуре која дели друштва на доминантна и зави-

17) Bernd Simon, *Identity in modern society: A Social Psychological Perspective*, Blackwell Publishing, 2004, стр. 1.

18) Љубиша Митровић, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 325.

сна.[19] У њему, при том, долази до све веће повезаности држава која је настала као резултат:[20]

1. технолошко-информатичке револуције која је довела до компресије простора и времена;
2. стварања глобалног тржишта;
3. све већег утицаја дешавања у једном локалитету на живот индивидуа и заједница на другој страни планете,
4. формирања свести о повећаној међузависности;
5. успона све моћнијих транснационалних и наднационалних економских сила и политичких институција које обликују слику света;
6. распростирања истоветних форми (индустријализма, постиндустријализма и информатичке револуције, тржишне економије, вишепартијског система...) у готово свим социјалним просторима.

У таквом друштву настали су многобројни изазови у процесу очувања и формирања идентитета. Наиме, проблем идентитета представља један веома комплексан феномен којим су се бавили многобројни теоретичари. Али, овај проблем је нарочито постао актуелан крајем прошлог века, који је са собом донео велики број друштвених промена и процеса, који су наметнули многобројне изазове по питању очувања идентитета. Пратећи развој идентитета кроз историју многи теоретичари указују да се проблем идентитета јавља тек са модерним друштвом. Никола Божиловић каже да у традиционалном друштву проблем идентитета не постоји због чињенице да је у сродничком систему социјални статус индивидуе био строго фиксиран при чему је место сваког појединца било стриктно одређено.[21] Лаурен Лангман [Lauren Langman] у том духу истиче да традиционално *Gemeinschaf*[22] друштво, са јаким социјалним везама и стабилним погледом на свет, ствара својим

19) Мирослав Печујлић, *Савремена социологија*, Београд, 1991, стр. 61.

20) Мирослав Печујлић, *Глобализација – два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 17-18.

21) Никола Божиловић, ,,Традиционално, модерно и идентитети у културно социолошком дискурсу'', *Традиција, модернизација, идентитети – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији* (приредили: Милорад Божић, Љубиша Митровић, Гордана Стојић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2011, стр. 585.

22) Gemeinschaft и Gesellschaft (заједница и друштво) су категорије које уводи Фердинанд Тенис [Ferdinand Tönnies].

члановима јасан, фиксни и недвосмислени извор идентитета.[23] У модерном друштву долази до преокрета. Развој економије, поделе рада, урбанизације, индустријализације, глобализације доводе до слабљења друштвених веза и преиспитивање наметнутих идеологија и схватања. Савремено друштво, као резултат тога, подразумева плуралитет интерпретација и избора у светлости конкретних, партикуларних и променљивих околности, због чега се људи сусрећу са фрагментацијом и контрадикцијама колективне и персоналне егзистенције.[24] Заштита *Gemeinschaf* друштва је разбијена и индивидуе су стављене пред многобројне дилеме у погледу њиховог идентитета и одређивању где припадају, што уједно отвара и могућност за њиховом самореализацијом. Ипак треба напоменути да је проблем идентитета нешто што ,,мучи'' човека током читаве његове историје и да свако време намеће своје сопствене изазове његовом формирању и очувању.

Према Ерику Ериксону [Erik Erikson] осећање идентитета је само делимично свесно. Међутим, у неким ситуацијама ово осећање постаје екстремно свесно, као на пример у периодима настанка кризе идентитета када се идентитет сусреће са опасношћу од расплињавања.[25] То доводи до тога да је у нормалним периодима живота ово осећање, дакле, више несвесно или боље речено полусвесно, док је тренутак када започнемо да се питамо о томе *ко смо ми* поуздан индикатор тога да је наш идентитет у кризи.

У савременом друштву нација још увек представља значајан извор идентитета [Stuart Hall, Jürgen Habermas...]. Да је национални идентитет и даље значајан и на просторима Балкана може се видети и на основу следећег графикона.

23) Lauren Langman, ,,Culture, identity and Hegemony: The Body in a Global Age'', *Current Sociology*, 3-4/2003, SAGE Publications, стр. 223.

24) Никола Божиловић, ,,Традиционално, модерно и идентитети у културно социолошком дискурсу'', *Традиција, модернизација, идентитети – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији* (приредили: Милорад Божић, Љубиша Митровић, Гордана Стојић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2011, стр. 585.

25) Ерик Х. Ериксон, *Идентитет и животни циклус*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 9.

Графикон бр. 2:
Балкан/ укључење у Европску унију
за национални идентитет значи

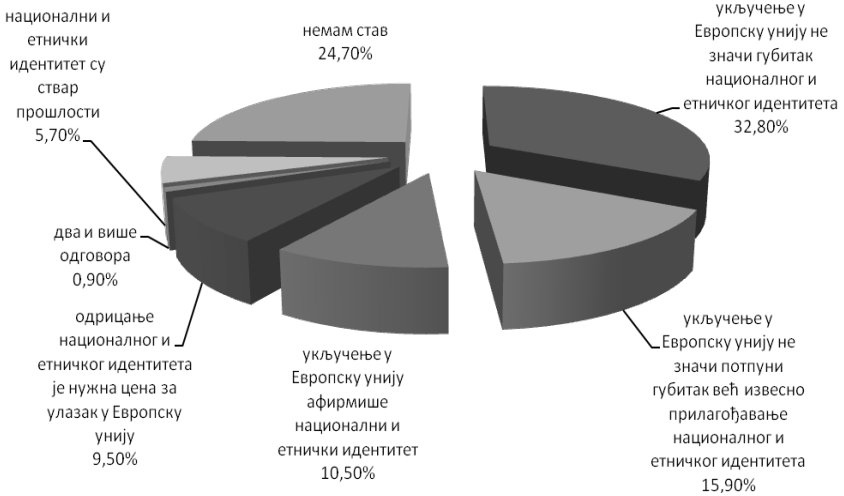

Извор: Никола Божиловић, Бранислав Стевановић, ,,Култура као основ етничких идентитета Балкана'', *Културни и етнички односу на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*, Филозофски факултет, Ниш, Институт за политичке студије, Ниш, 2006, стр. 155.

Највећи део грађана Балкана сматра да Европске интеграције не значе уједно и губитак националног и етничког идентитета. Очување свог сопственог идентитета у процесу међународних интеграција је изузетно важно. Међутим, разноликост у погледу мултинационалности, мултиконфесионалности и мултикултуралности је током бурне историје Балкана веома често била узрок настанка дезинтегративних процеса који су неретко резултовали ратовима. Суочен са све већом економском рецесијом и кризом, као и заоштреним противуречностима и сукобима кроз које савремено друштво пролази, Жак Атали [Jacques Attali] се справом пита: ,,Хоћемо ли моћи да створимо или да очувамо националне идентитете, а да се идентитет не дефинише као негација другог?''[26] Овакво друштвено стање омогућило је, такође, обнављање верских и етничких разлика, које су резултовале бројним сукобима, којих су житељи Балкана итекако свесни.

Ерик Хобсбаум [Eric John Ernest Hobsbawm] каже да није немогуће да ће национализам опадати са слабљењем националне

26) Љубиша Митровић, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 333.

државе, без које бити Енглез, Ирац или Јеврej, или комбинација ових три, само је један од многих других начина помоћу којих људи описују свој идентитет, али да је апсурдно тврдити да је овај дан близу.[27] И на крају може се рећи да се читава плејада најбитнијих проблема који се тичу идентитета у овом контексту може свести на питање које поставља Загорка Голубовић:

,,Како сачувати своју посебност у оквиру тенденције ка глобализацији а да се не падне на ниво провинцијализма и изолације?''[28]

Misa Stojadinovic

THE CHALLENGES OF IDENTITY DEVELOPMENT IN MODERN SOCIETY

Summary

The problem of identity is studied by many social sciences: sociology, political science, psychology, anthropology etc. This problem becomes particularly acute at the end of the 20th century which brought with it many social changes that have greatly altered the structure and dynamics of the society that surrounds us.

The processes of globalization, modernisation and transition, growing social conflicts, acceleration in technology development, individualization impose day to day challenges to the process of identity development. In that sense, the main goal of this article is to underline the main challenges of identity development in modern society. The main methods that authors use in this article are dialectical method, content analysis and the comparative method. This article is divided into two parts. In the first part the author is dealing with social-cultural context of identity, while the second part of the work is dealing with analysis of the fate of identity in modern society.

Key words: identity, national identity, modern society, integrations, the Balkans.

27) Eric J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780*, Cambridge University Press, 1992, стр. 192.

28) Никола Божиловић, ,,Идентитет и значење стила у поткултури'', *Геокултура развоја и култура мира на Балкану*, (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Ђорђевић, Драган Тодоровић) Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2006, стр. 4; Миша Стојадиновић, Дејана Вукчевић, ,,Проблем очувања идентитета на Балкану'', *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2011, стр. 94.

ЛИТЕРАТУРА

- Божиловић Никола, ,,Традиционално, модерно и идентитети у културно социолошком дискурсу'', *Традиција, модернизација, идентитети – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији* (приредили: Милорад Божић, Љубиша Митровић, Гордана Стојић), Филозофски факултет – Универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2011.
- Божиловић Никола, ,,Идентитет и значење стила у поткултури'', *Геокултура развоја и култура мира на Балкану*, (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Ђорђевић, Драган Тодоровић) Филозофски факултет, Ниш, Институт за социологију, Ниш, 2006.
- Божиловић Никола, Стевановић Бранислав, ,,Култура као основ етничких идентитета Балкана'', *Културни и етнички односу на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*, Филозофски факултет, Ниш, Институт за политичке студије, Ниш, 2006.
- Burke J. Peter, ,,Identity Change'', *Social Psychology Quarterly*, American Sociological Association, JSTOR, бр 1/2006.
- Vukcevic Dejana, *L'émergence d'une Europe de la défense : difficultés et perspectives*, Editions universitaires européennes, 2010.
- Гаћиновић Радослав, ,,Национални идентитет и безбедност модерне државе'', *Наука, безбедност и полиција*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 1/2011.
- Durkheim Emile, *On morality and Society*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1973.
- Donskins Leonidas, *Troubled Identity and the Modern World*, Palgrave Macmillan, 2009.
- Ериксон Х. Ерик, *Идентитет и животни циклус*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
- Кастелс Мануел, *Информацијско доба – економија, друштво и култура 2: Моћ идентитета*, Голден маркетинг, Загреб, 2002.
- Митровић Љубиша, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003.
- Милосављевић Љубинко, *Под/стицање слободе – нововековна мисао о друштву,* Филозофски факултет, Ниш, 2008.
- Милошевић Ђорђевић Јасна, ,,Значење националног идентитета'', *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2002.
- Печујлић Мирослав, *Савремена социологија*, Београд, 1991.
- Печујлић Мирослав, *Глобализација – два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002.

- Стојадиновић Миша, Вукчевић Дејана, ,,Проблем очувања идентитета на Балкану'', *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2011.
- Simon Bernd, *Identity in modern society: A Social Psychological Perspective*, Blackwell Publishing, 2004.
- Stets E. Jan, Burke J. Peter, ,,Theory and Social Identity Theory'', *Social Psychology Quarterly*, American Sociological Association, JSTOR, бр. 3/2000.
- Стојановић Ђорђе, ,,Етичко оправдавање за прибегавање сили – праведни мир уместо праведног рата'', *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2010.
- Hobsbawm J. Eric, *Nations and nationalism since 1780*, Cambridge University Press, 1992.

Resume

The problem of identity is one of the eternal problems that are occupying human history since theirs beginnings until the present days. The concept of identity is a multidimensional concept. Identity is a dynamic phenomenon that is always created in relation to others. It should point out that personal and collective identities are not formed by themselves. They are always formed within a specific ''socio-cultural milieu''.

The study of identity is especially interesting in multicultural areas. These kinds of areas represent a major challenge not only for studying but also for ensuring a harmonious life. The Balkans is certainly a good example of ''ethnic cocktail'' area, the area with curves intersection of different civilizations. This leads us to the main tincture of the Balkans: multi-nationality, multi-confessionality, multi-culturality. These characteristics combined with turbulent past of the Balkan people and the great world powers interests resulted in what is reasonable to say, that it represents the real ``powder keg``. That creates the need to develop tolerance in multicultural communities such as the Balkans.

Tolerance is the habit of allowing the opinions that are different from ours. This concept sounds quite nice in the theory but it is difficult to achieve in practice. Diversities in the Balkans are very often causing the disintegrative process. Identity is inextricably linked to the society. It is created in society, but we should not forget that it also shapes the society. Therefore, the relationship between identity and society represents mutually determined interaction between individual and the society in which identity emerges as the final result. The processes of globalization,

modernisation and transition, growing social conflicts, acceleration in technology development, individualization impose day to day challenges to the process of identity development.

Овај рад је примљен 17. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
159.922.4(=163.41):321.01

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 83-115.

Душан Достанић[*]
Институт за политичке студије, Београд

РАЗЛИЧИТА СХВАТАЊА СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ[**]

Сажетак

Предмет овог рада су различита схватања српске политичке културе. Указује се на постојање три различита приступа проучавању српског политичког обрасца. Први део рада бави се схватањима која српску политичку културу тумаче као у основи ваљану, демократску, конституционалистичку и слободарску. У другом делу рада обрађује се супротно разумевање српске политичке традиције. Овде се приказују мишљења која српску политичку културу интерпретирају као националистичку, милитаристичку, експанзионистичку, ауторитарну и оптерећену политичким насиљем. У трећем делу рада аутор се бави схватањем које поставља духовност и посебну, божанску мисију у центар српске политичке традиције. Аутор закључује да различита схватања српске традиције постављају различите захтеве пред српску политичку садашњост.

Кључне речи: политичка култура, политичка традиција, идентитет, демократија, слободарство, милитаризам, духовност, мисија

---

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

ДЕМОКРАТИЧНОСТ И СЛОБОДАРСТВО КАО СРПСКА ПОЛИТИЧКА ТРАДИЦИЈА

Политичке културе се међусобно разликују. Као пример умерене и отворене, демократске политичке културе обично се узима политичка култура Велике Британије. За разлику од консензуса који постоји када је енглеска политичка култура у питању, по питању српске политичке традиције и политичке културе постоје бројна спорења. Тако велики број аутора подвлачи српску демократичност, индивидуализам, здрав егалитаризам и слободарски дух. Са друге стране, постоје аутори који указују на популизам, милитаризам, екстремни национализам и нездрави колективизам као интегрални део српске политичке традиције. Ово друго мишљење иде руку под руку са теоријама о инхерентном примитивизму и нестабилности на Балкану.[1)]

Већ у XIX веку Владимир Јовановић говори о укорењеној демократичности српског народа. По њему су још од времена када су Срби живели племенским животом код њих постојали замеци парламентаризма.[2)] Та самоуправна, демократска свест код Срба, која је по Јовановићу, трајала и током српског средњевековља, манифестовала се међу хајдуцима и на крају се изразила током Првог српског устанка. У устанку, Срби имају успеха све док обнављају своје исконске, демократске установе. Међутим, по Јовановићу, Руси су Србима наметнули модел правителства на челу са олигархијским совијетом.[3)] Екмечић такође повезује стварање модерне српске државе са српским демократским аспирацијама. Он сматра да је српска демократизација отпочела већ са српском револуцијом из 1804. године, те да је била саставни део доба демократске револуције.[4)] Истини за вољу, српској демократији било је потребно много више времена да прохода него европским друштвима, што је последица компликованог сплета унутрашњих, али и спољашњих фактора. Дакле, модерна историја српске државности наступа паралелно са српским захтевима за демократијом. Такође и Мирослав Спалајковић у бићу српског народа проналази демократски

1) Матић, М. *О српском политичком обрасцу*, Службени лист Србије, Београд, 2000, стр. 191. Такође види: Тодорова. М, *Имагинарни Балкан*, XX век, Београд, 2006.

2) Симеуновић, Д. *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије и Историјски архив Београда, Београд, 2000, стр. 127.

3) Симеуновић, *исто*, стр. 149.

4) Екмечић, М. *Огледи из историје*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002, стр. 29.

дух. „Патријархални демократски дух српског домаћина почива од искони на здравим моралним и социјалним основама српске породичне задруге која је рађала само слободне људе а никад робове.“[5] По њему, Срби не само да поседују демократски дух, него и развијене традиционалне демократске и слободарске установе, при чему се институција старе српске породичне задруге посматра романтичарски и у њој се тражи основа изградње демократских државних установа.[6] Па ипак, наглашавање значаја традиције задругарске патријархалне демократије и кнежинске самоуправе често је претерано. У изградњи модерне српске државе није се много обраћала пажња на ту демократску традицију и приступило се копирању туђих политичких образаца. „Уместо да самоуправни дух послужи као основа за изградњу демократске власти, дошло се до *војничких монархија* (1811-1813), а касније *личних владалачких режима* и *полицијске бирократске државе*.“[7]

Наглашавање српског демократског опредељења налазимо и код Драгише Васића. Супротстављајући се Ничеовој „аристократској тези“, Васић Србе ставља у ред демократских народа. „А на ономе путу Права које тражи слободу за све, за оне циљеве и за онај идеал Демократије, жртвоваше се Срби и улагаше један свестан напор од почетка па до свог последњег народног даха.“[8] Срби су дакле „од почетка“ унутар свог народног бића демократе. Са сасвим различитих позиција – антидемократских и антилибералних – Константин Леонтијев о Србима доноси исти закључак. За њега, „Срби су, не треба ни говорити, сви демократи“[9]. Њих карактерише индивидуализам и егалитаризам. Такође, по Леонтијеву, Срби су склони конституционализму и француском, односно америчком политичком обрасцу, али никако не византијском (самодр-

5) Спалајковић, М. *Мисија Србије – политичко завештање српском народу*, Издање Д. М. Спалајковић, Париз, 1964, стр. 22.

6) Управо српску задругу као темељну српску установу схвата и Владимир Јовановић. За њега је она заједница која управља сама собом – мала република. Светозар Марковић на темељима српске задруге жели да гради социјализам, а у првој половини XX века српски конзервативци желе српску задружну државу као алтернативу либералном капитализму и комунизму.

7) Вујачић, И. „Конституционални и ауторитарни елементи у политичкој традицији Србије“ у *Политичка теорија: студије, портрети, расправе*, Чигоја штампа, Београд, 2002, стр. 400.

8) Васић, Д. *Карактер и менталитет једног поколења*, Просвета, Београд, 1990, стр. 109.

9) Леонтијев, К. *Византизам и словенство*, Логос, Београд, 2005, стр. 61.

жавном).[10] Овим поводом са руским писцем слаже се и Владимир Јовановић који наглашавајући српску демократичност сматра да је пад српске средњевековне државе био узрокован прихватањем византијског начина управе и одбацивањем самоуправе. Битно је да Јовановић држи да је српска средњевековна држава била правна и у неку руку демократска држава.[11] Ипак, став о српској средњевековној држави као демократској новија наука посматра као романтичарски. Средњевековни српски сабори нису играли улогу ограничавања владареве власти, те према томе нису биле никакве институције демократије. „На њима се није вршио избор, већ само потврда владара, који су долазили на власт по праву наслеђа или путем силе и постављањем од стране претходника. Владар је сам одлучивао у извесној мери се саветујући са властелом.“[12] Дакле, ако о некаквој српској средњевековној демократији не може бити речи, ипак је, поред ауторитарног утицаја, српска средњевековна држава од Византије примила и конституционалистичко наслеђе. Александар Соловјев сматра да се Душанов законик може сматрати својеврсним уставом српске средњевековне државе.[13] Она је тиме утемељена као нека врста правне монархије у којој је општеобавезни писани закон јачи од самовоље појединаца, сталешких борби, обичаја, чак и од ћуди и самовоље самог монарха. Соловјев тако закључује: „У сложеној и величанственој царевини Срба и Грка, коју је засновао, хтео је цар Душан да оствари један велики задатак: да од српске расне снаге и од византијско-римске традиције створи једну велику државу, у којој су једнаки освајачи и освојени, у којој сви, до самог цара, поштују закон донет од владара и од Земаљског Сабора.“[14] Сличну тезу о српској конституционалистичкој историји заступа и Жарко Видовић. Он сматра да Срби захваљујући византијском утицају прихватају римско право, а са њим и идеју правне државе. Она код Срба започиње са св. Савом и Душановим закоником, а оживљава и током Првог српског устанка. „Римско право прешло је у свест коју о историји има Ка-

10) Треба имати у виду да је за Леонтијева управо то византијско начело једина нада не само руског него и свесловенског очувања.

11) Симеуновић, *исто*, стр. 143.

12) Вујачић, *истро*, стр. 386-387.

13) Соловјев, А.В. *Постанак и значај Душанова законика*, Досије, Београд, 2001, стр. 19.

14) *Исто*, стр. 41.

рађорђев устанак.“[15] По Драгану Недељковићу Србија има правну традицију од св. Саве и Номоканона, преко Душановог законика све до устава модерне Србије која је у доба Петра Првог била узорна демократска држава.[16]

Милан Матић подвлачи да је Србија крајем XIX и почетком XX века достигла значајан ниво грађанске еманципације, правне државе и демократске уставности. Тако су Срби имали уставе и уставне пројекте који су по демократичности били међу најнапреднијим у Европи.[17] У прилог овој српској демократичности и тежњи ка једнакости и правди говори и чињеница да се у српској нововековној држави није стварала нова, национална, феудална аристократија. У том смислу, оправдано је српску револуцију посматрати као политичку односно национално-ослободилачку, али и социјалну револуцију којом је укинут турски феудализам, а није успостављен никакав српски феудализам. Кнез Милош је спречио настојања једног дела устаничких вођа да успоставе српско племство. Вероватно одатле потиче и свест о томе да је сваки Србин племић, за коју Леонтијев нема лепе речи. Српска демократичност и тежња ка једнакости односи се и на социјалну једнакост, те се као битна црта српског карактера помиње и тежња ка социјалној правди. По Михаилу Марковићу, примарни елементи српског карактера слободарство, тежња ка социјалној правди и демократији.[18] Због распрострањеног малог сеоског поседа поједини британски путописци XIX века српску и бугарску економију називају називају социјалистичком.

Поред српске демократичности често се истиче и српско слободарство. Штавише, постоје тврдње да је српска политичка традиција више у границама слободарске него демократске цивилне религије[19] при чему наравно, треба имати у виду да је слободарство нужан услов на путу развоја демократске политичке културе. Нису ретке оцене да је читава српска повест један велики рат за оп-

15) Видовић, Ж. *Историја и вера*, РОАБ, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд, 2009, стр. 243.

16) Недељковић, Д. *Поруке Драгана Недељковића*, Нова Европа, Београд, 2006, стр. 195.

17) Матић, *О српском политичком обрасцу*, стр. 142.

18) Марковић, М. «Србија јуче, данас, сутра», *Српска слободарска мисао*, бр. 1. Београд, стр. 6. наведено према Милосављевић, О. *У традицији национализма или стереотипи српских интелектуалаца XX века о „нама“ и „другима“*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002, стр. 141.

19) Матић, М. *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1998, стр. 344.

станак.[20] Путописца Ламартина Срби ће импресионирати својом посвећеношћу слободи и подсетити на Швајцарце у својом кантонима.[21] За Владимира Јовановића Србима је урођена тежња за очувањем независности. Слободарство српског народа подвлачи и Драгиша Васић. По њему, слобода је за Србе исто што и ваздух. „Јер ко би му забрањивао слободу, тај би му забрањивао живот.“[22] У том слободарству може се тражити и сама суштина српске политичке културе. Треба имати у виду да је „српски етнос раније од суседних народа у ослободилачком устанку постигао национално формирање и стекао националну државу.“[23] Постоји континуитет српских устанака и буна против Турака као и сталног српског учешћа у ратовима против Турака још од XV века. Српска борба за ослобођење практично никада није престајала на дуже време. Такође, не ради се само о отпору Турцима, него о општој тежњи Срба за ослобођењем и уједињењем. Са слободарством везана је и идеја самобитности. Управо у тој идеји самобитности Матић види језгро српског политичког и културног обрасца. Самобитност се изражава као „*Бити и остати свој и својствен, на своме*, на који су надограђиване друге њихове саставнице.“[24] Српска самобитност огледа се и у чињеници да Срби на свом челу никада нису имали династије туђег порекла. Према Шарлу Морасу, од свих држава у Европи, овим могу да се похвале једино Французи и Срби. Србија је успела да изнедри две народне династије – Обреновиће и Карађорђевиће – а Црна Гора Петровиће. У вези са самобитношћу и слободарством је и свест о српском страдању. Слободарски народ који ни по коју цену не одустаје од своје самосвојности и свог идентитета мора бити страдалнички народ, при чему се то страдање протеже од Косовског боја, преко турског ропства, Голготе Првог светског рата до геноцида у Другом светском рату и српских страдања током деведесетих година XX века. Зато Недељковић закључује да би Србин картезијанско *cogito, ergo sum* могао превести у „Страдам, дакле јесам“.[25] Српска трагедија је тако заправо српска судбина, будући да је последица националног карактера и херојског менталитета.

20) Недељковић, *исто*, 189.

21) Тодорова, *Имагинарни Балкан*, стр. 176.

22) Васић, *исто*, стр. 84.

23) Матић, *О српском политичком обрасцу,* стр. 43.

24) Матић, *наведено дело*, стр. 27.

25) Недељковић, *исто*, стр. 198.

На основу оваквог разумевања српске политичке културе, Милан Матић наглашава да корен кризе српске политичке заједнице није првенствено „у слабостима наше политичке традиције и обичајности, већ напротив, у њеном даљем потискивању и одступању од њених вредности.»[26] То дакле значи да је српска политичка традиција садржајна и богата, те да и после робовања под туђинским империјама, после изазова југословенства, систематског потискивања традиције под комунизмом и политичких лутања из деведесетих година, српско оздрављење треба тражити у повратку себи и најбољим тековинама српске политичке културе. У истом духу Недељковић пише да најтежи пораз који нам увелико прети долази од нас самих, а кумују му заборав и незнање.[27] Другим речима, занемаривање и потискивање своје традиције и самобитности довело је Србе у тешку кризу у којој се налазе. У том смислу се тврди да се „српска нација одрекла себе, да се одрекла своје заветне прошлости, и то оног момента кад је ушла у Југославију.“[28] Након Југославије, на Србе и српску свест су, према Видовићу, разорно деловали револуција и комунизам, које је донела Црвена армија, као спољни и страни чинилац. Тако комунизам пресеца историју (предање, континуитет и идентитет) нације, односно избацује нацију из историје. Заправо, комунизам и револуција су Србима одузели и нацију и демократију. „Револуција је спречила не толико саму појаву демократије, колико обнову нације у демократском поретку.“[29] За Видовића, демократија, а са њом и правна држава и светосавска, заветна нација нису у конфликту него стварају логичну целину.[30] Према томе и српске политичке установе треба да буду саобразне српском политичком обрасцу који је у основи ваљан. То значи да постоји потреба да се вратимо себи како бисмо се вратили Европи и европској цивилизацији, којој духовно и културно припадамо. Према томе, наша политичка култура није у супротности са универзалним либералним и демократским тежњама. Тако је и српско питање «превасходно културно и морално питање, а тек потом демократско питање.»[31] Без културе и моралности нема

26) Матић, М. *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1998, стр. 344.

27) Недељковић, *исто*, стр. 85.

28) Видовић, *исто*, стр. 97.

29) *Исто*, стр. 192.

30) *Исто*, стр. 371.

31) Матић, *Српска политичка традиција*, стр. 383.

ни демократије. Другим речима, да би се успоставила демократија потребно је предходно вратити се српској политичкој баштини. Исто сматра и Недељковић када каже „није наш проблем слобода, јер слободе, особито оне неомеђене, без обала и неузакоњене – има у нас на претек; али оскудевамо у врлинама. Оне се стичу кроз неговање духовних, моралних и материјалних вредности...“[32] Може се ићи и даље и тврдити да без моралне и духовне снаге нема ни економског, ни политичког ни војног просперитета.

„Као што о томе недвосмислено сведоче свети списи великих светских религија, а поготово Библија, морално и духовно стање једног народа одређује његову судбину. Предуслов за економски, културни, политички и војни просперитет једног народа је његово добро морално и духовно стање. Уколико је покривен морални и духовни темељ једног народа, утолико у њему доминира себичност, саможивост и злоћа, неизбежно ће после извесног времена наступити економско и политичко расуло, а он доживети пораз на војном пољу.“[33]

Ипак, ово још увек не значи да се српска политичка традиција и култура идеализују. Српски политички образац, поред свих својих позитивних страна поседује и неке негативне одлике. Другим речима, једна иста карактерна диспозиција манифестује се у повољним историјским условима на врло позитиван начин, а у неповољним условима доводи до негативних, деструктивних облика понашања. Тако уз вишак колективног идентитета који поседују, своје демократичности, и слободарства Срби могу постати и плен ауторитарних вођа и демагога. Тако се код Срба патријархална демократија и чежња за националним вођом допуњују. Треба имати на уму да то нужно не мора, али може водити и ка ауторитарности. Како је још Цвијић забележио, Динарац је борац за слободу, али када своје превисоко и нереално постављене циљеве не успе да оствари и претрпи пораз, Динарац их рационализује и за све криви издајнике у сопственим редовима. На крају, суочен са искуством националног пораза Србин запада у малодушност, кукавичлук и капитуланство.[34] Према Слободану Јовановићу, развијено осећање

32) Недељковић, исто, стр. 197.

33) Кинђић, З. „Српски народ и Божја правда“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2010, стр. 88.

34) Марковић, М. *Нововековни српски мислиоци*, Пешић и синови, Београд, 2009. 181-182.

правде код Срба није исто што и осећање законитости.[35] У складу са тим и Матић сматра да и поред демократичности и јаког осећаја за правду, Срби често немају велико поштовање према државним институцијама, поготово ако се и сами владари понашају супротно законима.[36] Помињано српско слободарство може да се изметне у еуфоричност, осионост, бунтовништво, виолентност и политичку хајдучију. По Слободану Јовановићу то динарско бунтовништво може бити корисно у временима тешких криза, али је у животу потребно више националне дисциплине.[37] Поред тога, још је и Јован Цвијић код једног дела Срба уочио постојање онога што он назива рајетински менталитет и подаништво. Српско самопоуздање, понос и самосвојност могу да одведу у другу крајност која се појављује као частољубље, хвалисавост, властољубље, самопрецењивање као и осионост и суревњивост. То понекад превисоко мишљење о себи праћено је и таштином и плаховитошћу. „Ретко ко од истакнутих Динараца – од Душана Силног до Карађорђа, Александра I, Милошевића, Ђукановића није патио од мегаломаније.“[38] Та опсесија и жеља макар и за привидом влашћу у неким тренуцима готово да прелази у болест. Такође, српској политичкој традицији је поред развијеног индивидуализма својствено и политичко секташтво, фракционаштво, суревњивост и неслога, па чак и анархизам. Склоност деоби и свађама често се приказује као српска зла коб присутна још од светосавског доба. Због тога се често инсистира на потреби за српским јединством, слогом и националном солидарношћу. Захваљујући свом развијеном гостољубљу и отворености у политичким играма, Срби често испољавају наивност и лаковерност. Недељковић тако изражава бојазан да Срби, као народ, робују крајностима.[39] Неумереност код Срба примећивали су и критиковали и други српски интелектуалци, посебно Богдан Поповић који је истицао умереност, самосавлађивање и џентлменство као оно што плаховити Срби треба да науче од Енглеза.[40] Слободан Јовановић је такође Србима замерао недисциплинованост и недостатак осећаја за дугорочан и систематски рад, немање плана

35) Јовановић, С. *Културни образац: један прилог за проучавање српског националног карактера*, Стубови културе, Београд, 2005. стр. 54.

36) Матић, *О српском политичком обрасцу*, стр. 107-132.

37) Јовановић, *исто*, стр. 38.

38) Марковић, *исто*, стр. 181.

39) Недељковић, *исто*, стр. 56.

40) Јовановић, *исто*, стр. 94-97. и 145-147.

и талента за организацију због чега троше више енергије него што је то потребно. Оријентализам и фатализам, недостатак енергије и иницијативе те неспособност за дуге и напорне радове сметали су и Скерлићу.[41)]

У овом случају намеће се питање, када је почело растакање аутентичног српског политичког обрасца, односно у ком периоду српске прошлости треба тражити аутентичну српску политичку традицију? Ако су југословенство и комунизам потискивали српску политичку културу, да ли то значи да се аутентичност може наћи у периоду пре 1914. године? Ипак то ни издалека није тако једноставно. Према Видовићу српска заветна монархија није обновљена у Новом веку. „Династија Обреновића је то покушала, највише кнез Милош. Међутим, са Карађорђевићима је усвојен западни (протестантски) тип монархије.“[42)] Такође, исти аутор сматра да су Срби више пута у својој историји окретали леђа својој заветној „супстанцији нације“ и окретали се погрешним, епским тумачењима традиције. Тиме се добија слика да Срби се још од свог ослобођења мање или више удаљавају и приближавају свом политичком обрасцу. Тако су традиционалисти још у XIX и XX веку наглашавали да увођење страних идеја и образаца још од ослобођења Србије потискује и уништава српску традицију и квари српски карактер.[43)] Као страни утицаји, који су доводили до кварења нације и њеног урођеног карактера и разбијања духовног јединства, помињу се различити субјекти. Некада је разорни утицај био византијски или латински, некада турски, западни, све до југословенства и комунизма. Дакле, поставља се питање лоцирања почетка одвајања од аутентичности. За данашње ауторе прекретница су стварање Југославије и победа комунизама, али за ауторе из међуратног периода кварење је почело одмах по ослобођењу Србије. Писци XIX века почетке искорењивања лоцирали су у турско доба. Владимир Јовановић је одговорност за пад српске средњевековне држава видео у прихватању византијских образаца. Леонтијев је писао да Срби не само да нису код себе могли развити нове и за њих типичне црте славизма, него губе и оне традиционалне словенске карактеристи-

41) Марковић, *исто*, стр. 170.

42) Видовић, *исто*, стр. 177.

43) Види: Милосављевић, О. *У традицији национализма или стереотипи српских интелектуалаца XX века о „нама“ и „другима“*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002, стр. 177-183.

ке које су код њих постојале од давнина.[44] По Леонтијеву, Срби се превише угледају на Европу како по начину одевања и понашања тако и када су у питању политичке установе. О тим критикама и критичарима Слободан Јовановић нуди доста занимљиво мишљење. „Они који су устајали против западних образаца, нису били у стању противставити никакве домаће обрасце. Обрасци које су они истицали били су опет туђински.“[45] Јовановић закључује да се борба између западњака и њихових противника претворила у сукоб двају идеологија које су обе у основи биле туђинског порекла. Другим речима и српски традиционализам своје најдубље изворе имао је у страној политичкој мисли, користећи се традицијом тек као погодном формом. Ако је тако, може се поставити питање и да ли је некакав аутентични политички образац уопште могућ, или како је могуће одредити границу где престаје нормална културна комуникација и прожимање различитих култура, а започиње процес губљења идентитета и културног потчињавања.

СУПРОТНО СТАНОВИШТЕ: АУТОРИТАРНОСТ, МИЛИТАРИЗАМ И ПОПУЛИЗАМ КАО ЕЛЕМЕНТИ СРПСКОГ ПОЛИТИЧКОГ ОБРАСЦА

Наравно, могуће је и супротно схватање које српску политичку традицију слика другачијим тоновима. Тако, на пример Подунавац пише:

«Србија је премрежена милитаристичким наслеђем и милитаристичким духом. Овај дух је сметња модернизацији и стабилизацији поретка. Милитаризам устоличава непросвећене и корумпиране владаре. За милитаризам власт је пљачка и неограничено и опасно понашање власти.»[46]

У истом кључу указује се на традицију српске крајње конзервативности и ауторитарности, као и аутохтоност српског национализма. Сумирајући оваква схватања, Мирјана Радојичић пише: „Сваколиком својом, а посебно новијом историјом, српски народ је потврдио своју инхерентну *милитаристичку*, *традиционалистичку*, *антимодернизацијску* и *ирационалистичку* вредносну оријентацију и као такав је, упозорава се, непожељан у породици

44) Леонтијев, *исто*, стр. 53.

45) Јовановић, *исто*, стр. 57.

46) Подунавац, М. *Поредак, конституционализам, демократија*, Чигоја штампа, Београд, 2006, стр. 83.

евро-атланских народа, чијем тегобном настајању сведочимо.“[47] Оваква схватања имају дугу традицију. Ситон-Вотсон је писао да је тријумф свесрпске идеје представљао тријумф источне културе над западном и да би представљао смртни ударац напретку и модернизацији на читавом Балкану.[48] Иста схватања постоје и данас, и по њима је српска традиција у својој суштини антизападна и оптерећена политичким насиљем.[49]

У том смислу често се истиче политичко насиље као кључни елемент српске политичке културе. То политичко насиље јавља се у тек створеној српској држави као политичка хајдучија. По Вркатићу, хајдучија улази у домен српског бића, колико и еп у домен знања.[50] Као што је показао Чачански процес са краја XIX века, ниједна од тадашњих политичких страна није била имуна на сарадњу са разбојницима. „Оне су све сличне по својој спремности да криминалце наговоре на политичко убиство, уопште на злочин не само над припадником неке супарничке политичке странке, него и над припадницима свог политичког окружења, било да је томе узрок фракцијска борба или каријеризам.“[51] Исто суђење откривало је и неочекиване спреге између криминала и политике. Међу јатацима, сарадницима разбојника било је државних функционера. Такође, један број српских владара у последњих две стотине година са власти је уклањан атентатима и заверама. Карађорђе, Михаило Обреновић, Александар Обреновић као и Александар Карађорђевић пали су као жртве политичког насиља. Поред тога не треба заборавити и неуспели Ивандањски атентат на краља Милана Обреновића. Краљевину Срба Хрвата и Словенаца обележила су два политичка убиства – комунистички атентат на министра унутрашњих дела Милорада Драшковића и убиство Стјепана Радића у скупштини. Када се томе дода и Принципов атентат на Фердинанда, а поглед прошири и на Црну Гору и убиство књаза Данила те покушај атентата на краља Николу постоји опасност да се закључи о Србима као народу атентатора. Бацање са балкона лешева краља

47) Радојчић, М. *Историја у кривом огледалу*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 93.

48) Тодорова, *исто*, 239.

49) Бисерко, С. „Биланс промашеног пројекта“ у Бисерко, С. (ур.) *Ковање антијугословенске завере: књига I*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2006, стр. 366.

50) Вркатић, Л. *Појам и биће српске нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2004, стр. 83.

51) Сименуновић, *исто*, стр. 401-402.

Александра и краљице Драге посебно је згрозило аустроугарску и британску јавност, односно њихове ројалисте, а америчке новине пишу о бацању с прозора као расној одлици својственој примитивним Словенима.[52] Другим речима, у овој перспективи политичко насиље види се као константа српског политичког обрасца. Овакво схватање захтева дистанцирање од српске политичке традиције, јер о демократској политичкој култури не може бити речи тамо где влада дух политичког насиља према неистомишљеницима и где се владари уклањају у заверама и атентатима.

Ипак, можда најважније питање је питање експанзионизма, милитаризма и агресивности у оквиру српске политичке културе. Према овом схватању, српски милитаризам је уско повезан са српском ауторитарношћу, која опет има корен у антимодернистичким вредностима присутним у српском православљу[53] које је склоно ауторитаризму и цезаропапизму, блиско празноверју, односно оптерећено паганством.[54] Према Лазару Вркатићу конзервативизам је основно обележје српске политичке културе. Тај конзервативизам је експанзионистички, агресиван и милитантан. „Двапут је у XX веку српијански конзервативизам уништио државу у којој је заједно живео српски народ, и то тако што је будио конзервативизме других народа и призивао зло.“[55] Исти аутор пише и да је Србија „увек била лака на приношење живота својих поданика“[56], а такође помиње одговорност државе Србије за Балканске ратове и Први светски рат. Дакле, по овом гледишту, милитаризам, агресивност и експанзионизам били би константа српске политичке културе. На крају се све завршава позивањем на концепт „Велике Србије“, који је наводно и крајњи циљ српског империјализма, и милитаризма при чему су на делу различите интерпретације, чак манипулације, Гарашаниновим *Начертанијем*. Тиме се српска политика представља као конзервативна и хегемонистичка, те према томе и фактор нестабилности и искључиви кривац за све невоље на Балкану.

У уводу своје књиге о Апису и Црној руци, Радован Драшковић набраја примере из српске историје друге половине XIX века када се војска или један њен део директно мешала или плани-

52) Тодорова, *исто*, стр. 238.

53) Бисерко, *исто*, 351-2, види и: Радојичић, исто, 93.

54) Вркатић, Л. *Појам и биће српске нације*, стр. 94-95.

55) Вркатић, Л. *О конзервативним политичким идејама*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2009, стр. 261.

56) Вркатић, Л. *Појам и биће српске нације*, стр. 237.

рала да се умеша у политичка питања ремећи тиме нормалан политички процес.[57] Од Вучићеве буне 1842. до државног удара из 1893. Драшковић набраја осам таквих догађаја. Ово војничко уплитање у политику достиже врхунац официрском завером и убиством краља Александра Обреновића и краљице Драге. Ни после атентата официри не престају да се уплићу у политику, а постоје и оцене да су официри били најактивнија политичка снага у Србији XX века. Миша Глени карактерише црнорукашку идеологију и политику као милитаристичку.[58] Задње дане Краљевине Југославије обележио је официрски пуч од 25. марта 1941. године. На основу ових чињеница и њиховог тумачења ствара се слика о српској милитаристичкој традицији, односно о нестабилној држави у којој официри лако узимају ствари у своје руке.

Ради се о оптужби која није нова, а коју Милош Црњански лоцира у наслеђе аустријанштине и еугенштине. «Оптужбе да је српство изазивач рата, карикатура Добруџе, фама о догађајима у Солуну и Албанији, о 'помоћи' српској војсци итд. То су биле, за време рата, пароле наших најгорих непријатеља. После рата, занимљиво, наших пацифиста.»[59] Србе за милитаризам оптужује „аустријанчтина“ скривена под маском марксизма и пацифизма. Међутим, истиче Црњански, управо је аустријанштину карактерисао мирис касарне. Исти тај аустријски корен Црњански проналази и у хрватском и у црногорском сепаратизму и закључује да фама о нискости и општој некултури Срба такође потиче од аустријанштине. „Фантастичне лажи и бургије ширили су се некада, отровном мрежом црножутог паука, против срца нашег народа. Колико пута се писало да смо недорасли, бедни, неспособни, да се распадамо. Колико пута су се увеличавале наше тешкоће, трубило да смо некултурни, заостали, немоћни.“[60] Слично сматра и Слободан Јовановић. Та аустријска пропаганда о српској некултури, али и милитаризму и експанзионизми урезала се у свест једног дела народа јер је и после слома Хабзбуршке Монархије опстао њен дух. „Неке њене идеје надживеле су је, и имале и даље утицаја. То важи нарочито

57) Види: Драшковић, Р. *Преторијанске тежње у Србији: Апис и „Црна рука“*, Жагор, Београд, 2006.

58) Glenny, M. *The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, London, 2000. p. 300.

59) Црњански, М. „Социјална база нашег национализма“ у Црњански, М. *Изабрана дела*, Pranas Book, Ваљево, 2007, стр. 1272.

60) Црњански, М. „Отровни паук“ у Црњански, М. *Изабрана дела*, Pranas Book, Ваљево, 2007, стр. 1256.

у оним идејама које је њена штампа ширила и Србији и Србијанцима.“[61] Од свих аустријских пропагандних представа о Србима, тврди Јовановић, највише се задржала она мисао да Србија нема шта да тражи ван граница уцртаних Берлинским конгресом. У том контексту се и сваки покушај Срба да проблематизују свој положај или отворе питање својих националних права тумачио као српски шовинизам, односно као стварање „Велике Србије“.

По Чедомиру Попову, баш Берлински конгрес представља прекретницу јер од тада аустроугарска пропаганда везана за мит о „Великој Србији“ добија широке и све радикалније размере.[62] Јовановић и Црњански осим што оспоравају мит о српском експанзионизму такође преко заоставштине и духа Аустрије доказују да представе о Србима као милитаристичком и агресивном народу, који нема осећаја за ред и државу, нису утемељене у стварности, него су плод тенденциозне и непријатељске пропаганде. Попов указује да је Србија оптуживана за великосрпски национализам, империјализам и хегемонију и онда када је као и остале европске нације само радила на националном ослобођењу и уједињењу. И за њега Хабзбуршка монархија је творац пропаганде о „Великој Србији“, да би затим тај концепт био коришћен од стране разних сила један цео век без прекида као оружје против српских егзистенцијалних и националних интереса. Исти аутор закључује да „Нити је 'Велика Србија' икад постојала, нити је била званични национални програм српске државе од њене обнове 1804-1813. до данас.“[63] Ова представа о „Великој Србији“ и српском хегемонизму и империјализму одиграла је значајну улогу током распада Југославије.[64] Српски експанзионизам и хегемонизам оспорава и Недељковић. Срби су у више махова своју државу стварали као вишенационалну и нису настојали да асимилују друге народе. На основу тога Недељковић закључује да су Срби изузетно трпељиви, а да су њихов менталитет и дух спонтано демократски, чак независно од политичког устројства.[65] Глени даје занимљив податак да је непосредно пред српско-турски рат 1876. године српска војска бројала само

61) Јовановић, *исто*, стр. 30-31.

62) Попов, Ч. *Велика Србија; стварност и мит*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2008, стр. 277-278.

63) Попов, *исто*, стр. 316.

64) Види: Вуковић, С. «Како су нас волели: Немачко-аустријска штампа и разбијање Југославије» у Рашевић, М. Мршевић, З. (ур.) *Померамо границе*, Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр. 82 и даље.

65) Недељковић, *исто*, стр. 279.

460 лоше обучених официра, док се људство састојало од недисциплинованих сељака, поред осталог, још и лоше наоружаних.[66] Зар не би било за очекивати да једна милитантна и агресивна нација, жељна ширења и освајања мало више полаже на своју војску, њену стратегију, тактику, обуку и опрему?

Представу о Србима као агресивном народу који је градио империју и покушавао да окупира друге, напада и владика Николај Велимировић који тврди да ни немањићка држава није водила освајачке него ослободилачке ратове. По њему немањићка Србија била је народна држава – отаџбина – земља отаца. „Не иде народна држава докле мач може ићи, него мач сме ићи само до граница једне народне државе, то јест отаџбине.“[67] Ако се пређе та граница држава престаје да буде народна, постаје империја, добија материјалне, а губи моралне снаге. За Велимировића, једино се цар Душан удаљио од тог светосавског идеала, приступио стварању империје и тиме припремио пропаст народне српске државе, јер покорити или бити покорен подједнако је катастрофално за националну државу. Дакле, владика указује да су светосавски завет и српско политичко биће и милитаризам и империјализам у оштрој супротности. „Њему (Србину, прим. Д. Д.) је одвратно империјалистичко завојевање туђе земље и отаџбине у оној мери у колико му је мила срцу своја народна држава и слободна отаџбина.“[68] Слично мишљење заступа и Видовић. Он сматра да је епско-војничка идеја нације страна Србима и светосавском завету. Она је међу Србе доспела са Запада, али и од Руса.[69] Епско и јуначко, према томе, има смисла само ако је под окриљем завета и цркве, ако је смислено јунаштво. Без завета, без смисла, оно је гордост, непослушност, самоистицање, хвалисавост, бунтовност и на крају безбожништво и паганизам. Лишена тог епског бунтовништва српска идеја постаје идеја свесног отпора и ослобођења, а не освајања и стварања империје. „Светосавска нација је отпор не само империји, него свим изразима и облицима империјалне идеје; уметничким, метафизичким теолошким.“[70] Нација која је помоћу вере освећена и зна шта је добро, а шта је зло не пристаје на било коју форму империјализма. Ово је само наставак Видовићевог схватања да српска наци-

66) Glenny, *исто*, pp. 131-132.

67) Велимировић, Н. „Национализам Светог Саве“ у Велимировић, Н. *Сан о словенској религији*, Слободна књига, Београд, 1996, стр. 29.

68) *Исто*, 31-32.

69) Видовић, *исто*, стр. 79.

70) *Исто*, стр. 49.

ја није државна нација, настала насиљем, него духовна заједница. Матић иде и даље када тврди да чак ни Душанова освајања нису била инспирисана жељом за стварањем империје. Напротив, анархија и разорне борбе око власти које су у то време беснеле у подељеној Византији наметале су српској држави потребу територијалног проширења, „ради спречавања безвлашћа и пратећег расула и њиховог преношења и на суседне државе.“[71] Дакле, Срби и када су водили ратове они су по карактеру били одбрамбени или ослободилачки. За српску политичку културу није својствена идеја било какве експанзије. Тако ни за српско православље никада није био карактеристичан прозелитизам.

Насупрот свим тврдњама о српском милитаризму стоји и Драгиша Васић. „Срби нису ратнички народ. ... Пошто су једанпут изборили слободу, Срби нису ову сматрали као средство да борбу наставе ради борбе. Та слобода била је њихова потреба, они су је хтели да би могли да раде, они су је хтели да би могли слободно да раде.“[72] Он објашњава да и када су били загрејани за националне идеале и славне победе, Србе то узбуђење није дуго држало, нити је жеђ за борбом њихово стално стање. Насупрот Цвијићу, Васић Србима одриче борбени карактер. „Један ратнички народ хоће борбу као занат, један такав народ има тежњу да у борби живи, хоће ову, тако рећи, стално. Откако се зна за Србе, они нису били један такав народ. ... Њихов живот није био живот народа који је освајао, већ живот народа који се ослобађао.“[73] Недељковић пише да Србима не влада мржња. Они чак и лакомислено праштају онима који су им чинили недела. Зато Срби не могу бити терористи. „Србин води само витешки рат, што је трагично у временима која нису нимало витешка.“[74] Са друге стране, за Оливеру Милосављевић су схватања о Србима као народу који се само бранио од других не друго до раширени националистички стереотип о себи.[75]

Такође један број аутора говори и о хроничном српском ирационализаму и непросвећености. „У српској историји не постоје раздобља просветитељства и рационализма у којима су сазревала

71) Матић, *О српском политичком обрасцу*, стр. 64.

72) Васић, *исто*, стр. 38-39.

73) *Исто*, стр. 39.

74) Недељковић, *исто*, стр. 122.

75) Милосављевић, О. *У традицији национализма или стереотипи српских интелектуалаца XX века о „нама“ и „другима“*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002, стр. 88-91.

модерна европска друштва."[76] Могући су и мање екстремни ставови. Чак и када се не говори о ирационалности и непросвећености аутори указују на тешке наносе ауторитарности у српској политичкој историји, који су оставили трага на српској политичкој култури. Она друга, конституционалистичка традиција међу Србима, била је неупоредиво слабија, а пут ка конституционализму није био без прекида, значајних дисконтинуитета и тенденција за повратак ауторитарности. Тако Илија Вујачић указује да српска политичка историја указује на „трајну карактеристику ауторитарности уз *повремене и неравномерне* периоде и идеје конституционализације власти."[77] Према томе, из борбе ауторитарних и конституционалних тенденција у политичкој историји Србије, победу је обично односила ова прва струја. Чак се и на период између 1903-1914. који се често сматра златним веком српске демократије гледа доста критички, позивајући се на оно што је о том периоду писао и говорио још Јован Скерлић. Ни тада у Србији није било општег права гласа, а имовински цензус је искључивао сиротињу из избора. По окрузима су апсолутистички одлучивали локални моћници, у политици је владале безначелност, радикали нису поштовали ни сопствени програм, скупштина је била неактивна, (Скерлић говори о „корупцији парламентаризма") а огромна власт сконцентрисана у рукама Николе Пашића.[78] Чак и ако је Скерлићева критика донекле претерана, она ипак илуструје опасне слабости српске политичке културе. Дакле, српско опредељење за демократију је доста крхко, политички осећај за институције и поштовање процедура слабашан, а српска политика налази се под сталном претњом пада у ауторитаризам. Другим речима, ако је тачно да је популистички образац основна карактеристика у политичком пољу Србије у XIX и XX веку[79], како то мисли Павићевић, те да се српска политичка култура темељила на принципима популизма, а не либералне-демократије и модернизације државе,[80] онда је управо српска политичка традиција највећа препрека српском модернизовању и демократизацији. Овакве оцене често занемарују историјски контекст у коме се српска држава развијала у последња два века. Заокупљени

76) Бисерко, *исто*, стр. 366.

77) Вујачић, *исто*, стр. 407.

78) Марковић, *исто*, стр. 168.

79) Павићевић, В. „Репродукција популистичког обрасца у српској политичкој култури" у http://www.vladimirpavicevic.info/tekstovi/vladimir%20pavicevic%20reprodukcija%20populizma.pdf (приступљено 4. март 2011) стр. 1.

80) *Исто*, стр. 6.

готово сталним ратовима за ослобођење Срби нису имали прилике да се више посвете изградњи правних и демократских установа.

Међутим, док Павићевић уочава популизам као константу српске историје XIX и XX века, Матић тврди супротно. По његовом мишљењу српској традицији је стран популизам. Земљорадничке и народњачке странке које су деловале у Србији у XIX веку и у периоду између два рата, нису по свом карактеру биле популистичке већ грађанске организације које су се бориле за демократију и социјалну правду.[81)] Са друге стране, покрети који су били популистички, као на пример ЈНП Збор Димитрија Љотића, нису имали велику подршку међу Србима. Тако и популизам који је постојао у Србији деведесетих година, према Матићу није утемељен у српској традицији.

„Историјско опадање или 'снижавање' српског културног и политичког обрасца, које настаје прекомерним улагањем у југословенску и комунитарну социјалну идеју, заједно са свим заблудама и одступањима које су оне унеле, постепено је утирало пут и за каснији продор популизма и ауторитарних популистичких вођа на српским просторима.“[82)]

Према томе, српска посрнућа у популизам које Матић идентификује у Србији деведесетих година немају темељ у традицији и представљају последицу удаљавања од српског изворног политичког обрасца. Ради се заправо о новопопулизму. Тако аутор закључује да су Срби управо на крају XX века најудаљенији од свог аутентичног политичког обрасца. Да популизам и дивинизовање вођа не спада у српски политички образац сматра и Драгиша Васић. По њему, Срби су поштовали своје великане не као полубогове већ као очеве. Српски светитељи су просветитељи, а народ је једино дивинизовао Растка Немањића.[83)] Па ипак, ово не значи да Срби у својој историји нису имали и ауторитарне вође нити да српска историја не показује повремену мистификацију политичких. Матић закључује да је српски однос према вођама амбивалентан, па и противречан.[84)]

Предмет спора је и однос према наслеђу Друге Југославије. Супротно Матићу који у периоду СФРЈ налази растакање српске

81) Види: Матић, *О српском политичком обрасцу*, стр. 141.

82) *Исто*, стр. 145.

83) Васић, *исто*, 104.

84) Матић, *нав. дело*, стр. 67.

политичке традиције, те према томе период губљења историјског компаса, низ аутора управо због наупуштања српских традиционалних образаца сматра период друге Југославије као „златни век“. Тиме се тврди да српске невоље на крају XX века не проистичу из континуитета са наслеђем СФРЈ, већ управо због дисконтинуитета са тим наслеђем. Страна која благонаклоно гледа на модернизаторско и еманципаторско наслеђе СФРЈ, или говори о великој промоцији средњих друштвених слојева, убрзаној вертикалној покретљивости, великим научним, културним и уметничким слободама (иако не грађанским и политичким), високом степену права националних заједница, или чак безбрижном животу[85], кривца за распад, између осталог, види у пробуђеном српском национализму. По овом схватању, Југославија је, каква-таква, представљала најдужи период мира и просперитета на иначе нестабилном Балкану оптерећеном ирационалним мржњама. Она је барем једновремено победила (или прикрила) национализме међу својим народима. Уз то, Југославија је поседовала међународни кредибилитет и колико-толико одржавала корак са светом. Ради се о држави која је била најлибералнија и најуспешнија међу земљама социјализма и која је и без тржишног облика својине створила једну менаџерску економију која се није могла деструирати и опљачкати без рата.[86] Овим се сугерише да су рат и распад Југославије намерно изазвани и то изнутра. Међутим, овде се опасно занемарује ауторитарно и репресивно понашање власти, те обрачуни са политичким неистомишљеницима. Такође, ако је југословенска стварност током педесет година свог постојања била таква каквом је слика ова линија мишљења, како је уопште дошло до рата и распада земље? Зашто су урбани и еманциповани грађани великих мултиетничких градова у нпр. Босни подржали своје националне партије, а не социјалдемократе или либерале?

Са друге стране могу се чути оцене о Југославији као логору, у коме је тито-комунизам убијао Србима душу да не виде своју историју и традицију.[87] Приговара се да је српски народ у Југославији материјалне благодети претпоставио духовним вредностима и традицији. Дакле, ради се о темељном разлазу. Ово питање покреће

85) „Све у свему, живело се врло угодно, иако не баш претерано слободно.“ Вркатић, Л. *О конзервативним политичким идејама*, стр. 234.

86) Вркатић, Л. *О конзервативним политичким идејама*, стр. 240.

87) Видовић, *исто*, стр. 17.

и Недељковић који сматра да и након распада Југославије југоносталгичари разарају духовно биће српског народа.[88)]

Такође, у оквиру оваквих схватања српске политичке културе, она се најчешће ставља у контекст „филозофије паланке“ из које ничу духовни инфантилизам и ксенофобија. Тиме се подвлачи српска патријархалност, неурбанизованост и заосталост. По Вркатићу планине су биолошки и духовни извор балканских нација, с тим што су Срби најизразитији пример. Српски конзервативци и српски социјалисти борили су се за душе динарских горштака, а чак се и код либерала као што је Владимир Јовановић јављају противграђанска уверења.[89)] Такође, Срби су најпатријархалнија нација. „Српска нација је, поред неких мањих, вероватно најпатријархалнија нација и данас, и поред скоро два века свог постојања.“[90)] За истог аутора патријархални егалитаризам је и дан-данас српско обележје. Из планинске и патријархалне средине ниче и предграђански национализам који опет постаје константа српског политичког обрасца. „На нашим просторима националистичко уверење је старо и везано је за многе политичке идеале, нпр. није било већих националиста од либерала, а ни социјалистичка идеја није била имуна на национализам.“[91)] Притом, ради се о предграђанском, а не грађанском национализму, који код Срба заправо ограничава појаву економског грађанског друштва. У наглашавању национализма и ксенофобије као елемената српског политичког обрасца неки аутори форсирају апсурдна схватања. Тако поједини албански аутори тврде да Срби имају готово генетски предодређен, дакле непроменљив расистички однос и насилан став према Албанцима.[92)]

Прихвати ли се став о српској политичкој култури као недемократској, милитаристичкој, популистичкој и ауторитарној, то значи да је основе базичног консензуса у данашњем српском друштву потребно тражити ван српске политичке традиције као такве. Подунавац се тако залаже за обликовање базичног консензуса на либералним вредностима,[93)] али када таквих вредности нема у српској традицији или их има врло мало и налазе се тек у траговима (грађански и студентски протести током деведесетих година

88) Недељковић, *исто*, стр. 49.

89) Види: Вркатић, *Појам и биће српске нације*, стр. 130-132.

90) *Исто*, стр. 94.

91) Вркатић, *О конзервативним политичким идејама*, стр. 236.

92) Дејзингс, Г. *Религија и идентитет на Косову*, XX век, Београд, 2005, стр. 23.

93) Подунавац, М. *наведено дело,* стр. 87.

XX века) онда то значи да институције треба градити ван српског политичког обрасца или чак њему насупрот. У овом случају поставља се питање на којим основама се онда може у српском друштву градити базични консензус или како се у српско друштво могу са стране инсталирати вредности које су стране српској политичкој култури? Треба имати у виду да промене културних образаца нису ни брзе ни лаке. Културе у себи садрже и ирационалне елементе, па како онда можемо мењати оно за чега нисмо ни свесни да постоји? Позивања на раскид са понижавајућом прошлошћу и нови почетак, могу бити доста проблематична, ако се прошлост са којом се раскида схвата сувише широко, односно ако се раскида са читавом традицијом модерне српске државности. Питање је и на чему би се темељио тај нови почетак. Другим речима, ако прихватимо мишљење Карла Фридриха да традиција има интегришућу функцију политичке заједнице, како је могуће у исто време одбацити политичку традицију и сачувати заједницу? Искуство социјалистичке Југославије и њено вештачко стварање нових традиција и нове политичке културе важно је упозорење за сваки покушај таквог конструктивистичког пројекта.

ДУХОВНОСТ – ОСНОВА СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ТРАДИЦИЈЕ

Постоји и треће схватање српске политичке традиције, блиско традиционалистичкој филозофији какву срећемо код Де Местра, Генона или Еволе, а сличну мисао прихватају и „тумачи руске идеје“ који заступају „мистичко-теолошке концепције и вјеру у културно и хисторијско послање руског народа.“[94] Ово схватање можда најбоље излаже Николај Берђајев у првим реченицама своје књиге *Руска идеја*:

„Веома је тешко дефинисати национални тип, индивидуалност народа. Строго научно одређење овде се не може дати. Тајна сваке индивидуалности се открива само преко љубави, али у њој увек остаје нешто што се у потпуности , до краја, не може спознати. Предмет мог интересовања није толико питање шта је емпиријски била Русија, већ пре: какву је мисију Творац наменио Русији, какав је интелигибилни лик руског народа, његова идеја?“[95]

94) Vranicki, P. *Filozofija historije, knj. II*, Golden marketing, Zagreb, 2002. str. 476.

95) Берђајев, Н. *Руска идеја: основни проблеми руске филозофске мисли XIX и почетка XX века*, Бримо, Београд, 2001, стр. 5.

Ако се, дакле индивидуалност једног народа не може умом схватити онда се у народ и његову мисију мора веровати, а да би се она разумела мора се полазити од врлина љубави вере и наде. Другим речима, овде се наступа са свешћу да свака нација има традицију која сеже у најдубљу прошлост, па према томе свака нација мора имати и неку своју посебну космичку мисију. „Као и сваки појединац, тако и сваки народ има свој позив, своју мисију, у овом земном простору који очевидно не постоји као нека усамљена оаза одвојена од осталих збивања у васиони.“[96] Дакле, идеја неке нације трасцедентира националну самосвест, јер није битно шта нација мисли о себи, него шта Бог мисли о њој. Улогу која му је намењена народ не даје сам себи, него му је намеће само Провиђење. „Ова линија резоновања наглашава да традиција није само инспирација, већ и терет одговорности: да се испуни своја мисија.“[97]

Поставља се питање како је могуће утврдити мисију једног народа, његову улогу и сврху? Мисија се према томе једино може ишчитавати из народног мита, предања, завета, традиције односно аутентичне народне културе. Притом се та култура мора схватати не умом и разумом него срцем и душом. Она се мора волети и у њу се мора веровати како би се могла схватити. Идеју своје нације људи морају живети. Губитак културе и моралне аутентичности у том смислу, значио би у ширем, космичком смислу, престанак разлога за постојање једне заједнице. Тако се питање развоја аутентичне културе, схвата као питање части. Схватања слична овима прихвата доста широк круг писаца који различито тумаче српску идеју и који из ње излучују различите последице. Мирослав Спалајковић тако наглашава да „мисија Србије није дело маште ни политичка утопија, него реални програм њене моралне личности, њен национални и историјски позив.“[98] Мисија Србије, дакле, није дело конкретних појединаца и плод њиховог мишљења. Према Спалајковићу, она излази из моралне личности Србије, из њене етике и историје. У крајњем, мисија је задата српском традицијом и историјом. Будући да према Спалајковићу културу у људска срца усађује Бог, и да је култура дело духовних енергија у служби Божјих закона, мисија је, у крајњем, задата од Бога. Слично мисли и Видовић који сматра да је историјска заједница (нација) заправо заједница са

96) Спалајковић, стр. 27.

97) Фридрих, К.Ј. «Традиција и ауторитет», у Чупић, Ч. (ур) *Политичка антропологија: хрестоматија*, Чигоја штампа, Београд, 2002, стр. 273.

98) Спалајковић, *исто*, стр. 7.

Богом, односно да без завета и вере, без историјске свести нема ни нације. Овакво схватање прихвата и Жељко Познановић који пише: „Мисија српског народа је сведочење другим народима истине о царству небеском као централне истине хришћанске вере – све до херојства и мучeништва. ... Служење српској идеји једини је задатак достојан правог Србина.“[99] Дакле, овде традиција постаје највећа вредност и утемељена у колективном несвесном она постаје једини путоказ за остварење мисије нације.

Када су Срби у питању, основа српске нације из које се чита и српска мисија открива се у светосављу које се схвата као главна духовна тврђава српства. Према Недељковићу за Србе је св. Сава почетак свих почетака. Он је сабрао Србе у заветну заједницу Логоса, са Христосом на челу сматра Видовић. Тако је српски завет светосавски. Исти аутор држи да је верност светосавском завету српски задатак. Спалајковић такође суштину српске нације проналази у светосављу. „Светосавски мит, којим су положене културне основе српског национализма, задахнуо је српско народно биће оним духовним вредностима које су Србе уздигле на степен свесне колективне личности.“[100] Дакле, захваљујући светосављу Срби су створили једну хомогену националну културу. У складу са тим и Недељковић закључује: „Зато су светосавски поглед на свет, светосавски стил живота и неуморног делања – за Србе спасоносна парадигма, узор за сва времена, особито данас, у ово неизвесно смутно доба.“[101]

Како сматрају Недељковић, Видовић и Спалајковић, српска национална култура није заснована на идеји државног јединства него једном вишем плану националног, етичког и уметничког схватања живота. „Те моралне и умне вредности, које одликују биће српског народа и чине његово национално јединство, јесу у суштини права култура.“[102] Другим речима, српска државност и државотворна свест почива на светосавским духовним темељима. Такође, светосавски мит налази се у суштини и косовског мита. За Николаја Велимировића св. Сава је утемељитељ српске нације и српског национализма.[103] Ако је светосавски завет, односно светосавски мит суштина српске нације, а верност завету српски зада-

99) Познановић, Ж. „Српска идеја“, *Наше идеје*, бр. 2, год. 2, фебруар 1994, стр. 31.

100) Спалајковић, *исто*, стр. 30.

101) Недељковић, *исто*, стр. 33.

102) *Исто*, стр. 11.

103) Велимировић, *исто*, стр. 31-37.

так и српска мисија, онда то истовремено значи да је његов значај непролазан и вечито модеран. Светосавље не подразумева статичност, учмалост, учауреност, ксенофобију и самозадовољство, него обнову уз тражење новог, кретање, држање корака са животом и суочавање са њим. Светосавски завет помаже у оријентацији у новим историјским околностима и оцртава координате у оквиру којих је живот нације уопште могућ. „Лишени Завета не знамо ко нам је непријатељ и одакле нам прети опасност.“[104] Свака сумња у завет и мит, и свако одустајање од истог разара биће српске нације. „Чим Србин напусти своју светосавску православну веру, он је као тиква без корена и национално пропада.“[105] Када се одрекну светосавља Срби напуштају и нацију и постају Турци, Бугари, Хрвати или на крају према Спалајковићу и комунисти. За Недељковића је то сеоба крви.[106] Исто сматра и Видовић. Без завета српска нација се распада и настају нове идеолошке, полицијске, мафијашке творевине: Македонци, Црногорци...[107] Другим речима, настанак нових нација није плод некаквог историјског развоја, него отпадања од културне и духовне суштине, отпадање од заједнице са Богом, па према томе плод греха. У том кључу све историјске невоље које су задесиле народ представљају се као Божја казна за напуштање мисије и напуштање суштине. „Разлози наших страдања нису само географске природе.“[108]

Ради се дакле, о потреби проналажења духовног разлога за сва збивања. Самим тим и све невоље које могу задесити народ су у крајњем остварење Божје правде. Оглушивши се о видовдански завет и погазивши видовданско искуство Срби су се нашли на беспућу. Речено Његошевим речима: „Бог се драги на Србе разљути за њихова силна сагрешења.“ И сама смрт постаје казна за српска „смртна сагрешења“. Божју казну за напуштање завета, вере и губитак идентитета приказује и Николај Велимировић у својој *Небеској литургији*. По овом схватању традиције, Срби су у XX веку одустали од свог идентитета, од побожности и моралности и прихватили југословенску идеју.

„Заведени материјализмом, сањајући некакав потрошачки рај, презрели су властити духовни православни корен као нешто старо-

104) Видовић, *исто*, стр. 93.

105) Спалајковић, *исто*, стр. 15.

106) Недељковић, *исто*, стр. 47.

107) Видовић, *исто*, стр. 84.

108) Недељковић, *исто*, стр. 177.

модно и безвредно. Себичност, непоштење, неред и конформизам како српског тако и осталих народа, неизбежно су водили ратној катастрофи. Нагомилана негативна енергија морала је да се, макар делимично, очисти ратним страдањима.“[109)]

Дакле, ако је суштина националне мисије, идентитета и идеје једног народа, како то сматра Берђајев, оно што Бог хоће са тим народом у историји онда је одустајање од идеје и неиспуњавање мисије грех према самом Богу. Тако и Берђајев руским револуционарима замера да су упропастили велику Божју замисао о Русији.[110)] Исто мишљење заступа и Познановић. По њему служити српској идеји значи служити Христу Богу и свом народу. Самим тим, и свако ко не служи идеји штети сваком појединачном Србину, али се и бори против Бога. По мишљењу Велимировића и Видовића, југословенство је било велики грех Срба и све остало је Божја казна.

Међутим, ако ни једна победа не значи ништа, ако се заборави на завет, идентитет, традицију и мисију, онда исто тако, ниједан пораз није коначан, ако су очуване духовна суштина и традиција. „Суштински гледано, све битке се добивају и губе у духу.“[111)] Није страхота у поразу (војном, политичком и дипломатском); није ни у губитку територије (самог Косова), већ ако се у том поразу изгуби и вера.[112)] Сви писци који су у овој традицији озбиљно схватају Толстојево *Писмо Српкињи*, где славни писац поручује да није битан политички положај Србије већ религиозно стање српског народа. Другим речима, она права која су им одузета 1941. и 1944. године, Срби могу да поврате не снагом оружја, него снагом вере. По истој логици, једини могући пут обнове мора бити заснован на вери, литургији, идентитету, традицији, култури, односно завету и миту. „Наравно обнова не следи аутоматски, него подразумева дубоко покајање и морални препород већине припадника једног народа. Уколико народ истрајава у греху и злу, уколико се након све јачих казни не дозове памети, он ће нестати са историјске позорнице.“[113)] Недељковић такође сматра да у данашње време Срби не могу да избегну одговор на питање пропаст или препород.[114)] Тако се овде налази нит апокалиптичности која је присутна и код других

109) Кинђић, З. *исто*, стр. 92.

110) Берђајев, Н. *Филозофија неједнакости*, Медитеран – Октоих, Титоград, 1990, стр. 16.

111) Недељковић, *исто*, стр. 235.

112) Видовић, стр. 148.

113) Кинђић, *исто*, стр. 89.

114) Недељковић, *исто*, стр. 197.

традиционалиста (Де Местр, Евола). У помињаној *Небеској литургији* владике Николаја Срби се након катастрофичних догађаја који су их задесили (за њихово добро) враћају својој духовној суштини и прихватају своју мисију и службу Богу. Божја казна дакле треба да има васпитну улогу, а препород може доћи само кроз страдање.

На конкретно питање шта је српска мисија Видовић одговара да је мисија Србије обнова аутентичне, хришћанске и медитеранске Европе.[115)] Другим речима, Србија и Русија треба да помогну Европи да поново пронађе своју хришћанску и предреволуционарну душу коју је изгубила у доба технике. Исто је сматрао и Велибор Јонић када је тврдио да једино Словени могу донети спасење Западу. Сличан став обнови западне цивилизације која долази из Русије има и Шпенглер који тврди да ће следећих хиљаду година припадати хришћанству Достојевског. Истини за вољу, Шпенглер не спомиње Србију и њену мисију. Недељковића у светосављу тражи спајање теоцентричне вертикале и антропоцентричне хоризонтале, односно помирење и сагласје источног дивинизма и западног хуманизма.[116)] Српски задатак се тако схвата као испуњење завета св. Саве, а то значи бити Исток на Западу и Запад на Истоку. Како показује Тодорова, оваква, може се рећи екскулузивистичка, схватања своје нације као моста, и спојнице између Истока и Запада која не припада ни једној ни другој страни него је нешто посебно и нешто између постоје и међу осталим источноевропским народима.[117)]

При оваквом схватању традиција се узима као нешто задато, те се уопште не поставља питање какве су традиција и култура, колико су примерене времену и окружењу, него се захтева неумитно поштовање српске идеје и испуњавање Божјег плана по сваку цену. Ради се дакле о потреби да се испуни светосавски завет, који се схвата као ванвременски и непролазан, па тиме и увек актуелан и модеран. Тако се и цео народни живот подређује његовој идеји. Како пише Видовић, снага српског народа није у његовој држави, у његовој војсци, у оружју, у политици... него у његовом светосавском завету.[118)] Држава, војска, политика... имају моралну снагу тек онолико колико их надахњује верност завету. Другим речима, традиција се схвата као срж живота народа. Овакво схватање тра-

115) Видовић, *исто*, стр. 315-316.

116) Недељковић, *исто*, стр. 177.

117) Тодорова, *исто*, стр. 115-141, посебно 138-139.

118) Видовић, *исто*, стр. 77.

диције и српског карактера налази се под сталном критиком оних који му замерају ирационалност, репродуковање анархонизама и стереотипа, а у крајњем и идеолошку односно политичку националистичку сврху. Критичари приговарају да, „интелектуалци који се упуштају у пожељно националистичко писање таквим делима себе стављају на маргине науке, као што је и национализам на маргинама интелектуалног стваралаштва“[119].

* * *

Према до сада реченом, уочава се постојање различитих схватања српског политичког обрасца. Ова схватања се доста разликују по питању кључних карактеристика српске политичке културе и српске историје. Тако се са једне стране говори о српској демократичности, самосвојности и слободарству и егалитарном и индивидуалистичком српском духу. Такође се сматра да Срби имају развијену традицију конституционализма још од средњевековне српске државе. Чак и када се говори о манама српског карактера и српског политичког обрасца, мане су у другом плану у односу на позитивне особине или се објашњавају као резултат неповољних историјских околности. Другим речима, без обзира на повремена застрањивања или ограничености српска политичка култура поседује значајне демократске потенцијале. У складу са тим може се закључити да је, ради превазилажења проблема у политичком животу Србије, потребно враћање аутентичном српском политичком обрасцу. Српске установе могу се градити на темељима српске политичке традиције, која је и поред свих мана и покушаја растакања у основи здрава и компатибилна са универзалним цивилизацијским вредностима.

Други приступ српској политичкој култури полази са супротних позиција. Уместо српског конституционализма и демократичности ишчитавају се ауторитаризам и популизам. Другим речима, Србијом су, према овом схватању, увек владале ауторитарне вође неповерљиве према свакој опозицији и недотакнути либералним и демократским духом. Те исте вође уклањане су са власти бунама и атентатима, а српску политичку традицију обележава историја политичког насиља. Такође, слободарству се супротстављају хегемонизам, милитаризам и експанзионизам. Према томе, српску историју није обележило никакво ослобађање поробљене браће, него великодржавни, националистички пројекат. Поред тога указује се

119) Милосављевић, *исто*, стр. 16.

на реакционарне и конзервативне елементе српске традиције. Тако се у српској култури проналазе наноси ирационализма, патријархалног антимодернизма, национализма па и ксенофобичне затворености. Сва ова питања постају предмет спора између супротстављених погледа на српску политичку историју и културу. Ти спорови се транспонују и на питања савремене Србије, јер радикалан критички поглед на српску политичку традицију тражи раскид са традицијом и њено превазилажење. Другим речима, ако је српска политичка традиција таква како је схватају ови аутори, она одваја Србе од модерних и цивилизацијских тековина, што значи да је старе обрасце потребно потпуно одбацити и усвојити нове.

Издвајамо и трећи тип односа према политичкој култури и традицији. Наиме, код њега се уопште не поставља питање карактера политичке културе, него се питање традиције поставља као религијско и духовно питање. Другим речима, постоји српска мисија која је у крајњем Божји план за Србе. Мисија се једино може извршити чувањем традиције, завета и традиционалне духовности. Напуштање завета доводи до праведне Божје казне. Према овом мишљењу, пут завета се не може мерити другим мерилима до духовним, па је према томе завет увек модеран и увек актуелан, а угледање на светле примере предака никада не може бити застарело и анахроно. Самим тим је излишно говорити о милитаризму, ауторитарности или демократичности завета. Завет и Божји план не може се уклапати у такве категорије. Другачије речено, не може се одустати од српске мисије и српске идеје јер наводно није демократична у довољној мери, као и што се ауторитарност, милитаризам и насиље не могу правдати српским заветом, духовношћу и мисијом.

Dusan Dostanic

THE DIFFERENT UNDERSTANDINGS OF SERBIAN POLITICAL CULTURE

Summary

The subject of this work is different views of the Serbian political culture. It is pointed to the existence of three distinct approaches to the study of the Serbian political form. The first part deals with the view that interprets the Serbian political culture as a basically valid, democratic, libertarian and constitutionalist. The second part deals with the opposite understanding of the Serbian political tradition. In this part are displayed opinions that interpret

Serbian political culture as a nationalist, militarist, expansionist, authoritarian and burdened with political violence. In the third part the author deals with an insight that sets spirituality and a special, divine mission in the centre of the Serbian political tradition. The author concludes that different understandings of Serbian tradition put different demands on the Serbian political present.

Key words: political culture, political tradition, identity, democracy, libertarianism, militarism, spirituality, mission

ЛИТЕРАТУРА

- Берђајев, Н. *Руска идеја: основни проблеми руске филозофске мисли XIX и почетка XX века*, Бримо, Београд, 2001.
- Берђајев, Н. *Филозофија неједнакости*, Медитеран – Октоих, Титоград, 1990.
- Бисерко, С. „Биланс промашеног пројекта“ у Бисерко, С. (ур.) *Ковање антијугословенске завере: књига I*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2006.
- Васић, Д. *Карактер и менталитет једног поколења*, Просвета, Београд, 1990.
- Велимировић, Н. „Национализам Светог Саве“ у Велимировић, Н. *Сан о словенској религији*, Слободна књига, Београд, 1996.
- Видовић, Ж. *Историја и вера*, РОАБ, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд, 2009.
- Vranicki, P. *Filozofija historije, knjiga II*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
- Вркатић, Л. *О конзервативним политичким идејама*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2009.
- Вркатић, Л. *Појам и биће српске нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2004.
- Вујачић, И. „Конституционални и ауторитарни елементи у политичкој традицији Србије“ у *Политичка теорија: студије, портрети, расправе*, Чигоја штампа, Београд, 2002.
- Вуковић, С. «Како су нас волели: Немачко-аустријска штампа и разбијање Југославије» у Рашевић, М. Мршевић, З. (ур.) *Померамо границе*, Институт друштвених наука, Београд, 2007.
- Glenny, M. *The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, London, 2000.
- Дејзингс, Г. *Религија и идентитет на Косову*, XX век, Београд, 2005.
- Драшковић, Р. *Преторијанске тежње у Србији: Апис и „Црна рука“*, Жагор, Београд, 2006.

- Ђорђевић, М. *Српска конзервативна мисао*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2003.
- Екмечић, М. *Огледи из историје*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.
- Јовановић, С. *Културни образац: један прилог за проучавање српског националног карактера*, Стубови културе, Београд, 2005.
- Кинђић, З. „Српски народ и Божја правда“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2010.
- Леонтијев, К. *Византизам и словенство*, Логос, Београд, 2005.
- Марковић, М. *Нововековни српски мислиоци*, Пешић и синови, Београд, 2009.
- Матић, М. *О српском политичком обрасцу*, Службени лист Србије, Београд, 2000.
- Матић, М. *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1998.
- Милосављевић, О. *У традицији национализма или стереотипи српских интелектуалаца XX века о „нама“ и „другима“*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002.
- Недељковић, Д. *Поруке Драгана Недељковића*, Нова Европа, Београд, 2006.
- Павићевић, В. „Репродукција популистичког обрасца у српској политичкој култури“ у http://www.vladimirpavicevic.info/tekstovi/vladimir%20pavicevic%20reprodukcija%20populizma.pdf (приступљено 4. март 2011.)
- Подунавац, М. *Поредак, конституционализам, демократија*, Чигоја штампа, Београд 2006.
- Познановић, Ж. „Српска идеја“ у *Наше идеје*, бр. 2, год. 2. фебруар 1994.
- Попов, Ч. *Велика Србија; стварност и мит*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2008.
- Радојчић, М. *Историја у кривом огледалу*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Симеуновић, Д. *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије и Историјски архив Београда, Београд, 2000.
- Соловјев, А.В. *Постанак и значај Душанова законика*, Досије, Београд, 2001.
- Спалајковић, М. *Мисија Србије – политичко завештање српском народу*, изд. Д. М. Спалајковић, Париз, 1964.
- Тодорова. М, *Имагинарни Балкан*, XX век, Београд, 2006.
- Фридрих, К.Ј. «Традиција и ауторитет», у Чупић, Ч. (ур) *Политичка антропологија: хрестоматија*, Чигоја штампа, Београд, 2002.
- Црњански, М. „Социјална база нашег национализма“ у Црњански, М. *Изабрана дела*, Pranas Book, Ваљево, 2007.

• Црњански, М. „Отровни паук“ у Црњански, М. *Изабрана дела*, Pranas Book, Ваљево, 2007.

Resume

Political cultures greatly differ one from another. British political culture is an example of moderate, open and democratic culture. As for Serbian political culture there is not that kind of consensus. Generally speaking, there are three different kinds of understanding of Serbian political tradition and Serbian political history. The first approach views Serbian political culture as democratic, libertarian and individualistic including some healthy egalitarianism. Also, it is believed that Serbs have strong constitutionalist traditions dating back to Serbian medieval state. Even when is spoken of imperfections of Serbian political traditions these flaws are of a secondary importance comparing to the positive features of Serbian political tradition. It means that Serbian political culture possesses significant democratic potentials. Accordingly, problems in Serbian political life can be resolved by sticking to Serbian political traditions. In that sense, tradition is a safe guide for a political future. So, Serbian political institutions should be rooted in Serbian political tradition which is, after all, compatible with universal values.

Second approach starts from opposite positions. Instead of Serbian constitutionalism and democracy it finds autocracy and populism in a core of Serbian political culture. Serbian history is interpreted as a series of authoritarian leaders hostile to every kind of opposition and unaffected by spirit of democracy, liberalism and tolerance. These autocrats were removed from power not by elections but by rebellions and assassinations. It means that political violence is a main characteristic of Serbian political culture. In a same time Serbian libertarianism is presented as an expansionism and imperialism. Wars which Serbs participated in, according to this interpretation, were not wars for freedom and liberation of brothers who suffered under rule of foreign emperies, but integral part of a nationalistic project of "Greater Serbia". Same authors also find conservative and reactionary elements in Serbian tradition. It means that Serbian political culture suffers from irrationalism, antimodernism, nationalism and xenophobe. All these unresolved questions are transposed to situation in modern Serbia. Radical criticism of Serbian political culture demands its overcoming and break with a tradition. It means that a modern Serbia should comple-

tely reject present forms of political culture and embrace the new ones.

We notice the third approach. This time the character and quality of Serbian political tradition is not even in question. Tradition is understood as a religious and spiritual matter. In other words, there is God's plan for Serbian people, or a kind of a Serbian mission. This mission can be accomplished only by sticking to tradition and moral values which tradition proclaims. Serbs should save its pledge, and its spirituality which is always modern and actual. Abandonment of tradition and spirituality means loss of Serbian moral face, and so leads to justified God's punishment. Since tradition is always modern and actual and in the same time a spiritual and religious matter it can't be spoken of tradition as democratic or militant what so ever. Serbian idea can't be abandoned or changed because it's not sufficiently democratic or liberal, and in the same time militarism and violence can't be justified by reference to tradition and Serbian idea.

Овај рад је примљен 19. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

ДРУШТВО И ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ

119

Љубиша Митровић

ДОАЈЕНИ САВРЕМЕНЕ СОЦИОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ

145

Владан Станковић

ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ МЕЂУРАТНЕ ИТАЛИЈЕ

161

Драган Ж. Марковић

ДЕМОКРАТСКИ НАЧИН ПРИПРЕМАЊА И ДОНОШЕЊА ОДЛУКА

179

Александар Милосављевић

НОВИ ПРОГРАМ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ СРБИЈЕ И (РЕ)ДЕФИНИСАЊЕ ИДЕОЛОШКЕ МАТРИЦЕ

201

Миодраг Радојевић

ОМБУДСМАН И „ЛОША УПРАВА“

УДК:
316(497.11)(091)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 119-144.

Љубиша Митровић
Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

ДОАЈЕНИ САВРЕМЕНЕ СОЦИОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ

(скица за професионалне портрете)

Сажетак

У раду аутор разматра настанак и развој социологије у Србији у последњих педесет година, са посебним освртом на пионирску улогу њених доајена: Радомира Лукића, Војина Милића, Михаила Поповића, Мирослава Печујлића и Загорке Голубовић.

У фокусу ауторове анализе су социјалне и културне претпоставке настанка социологије у нас и допринос ових аутора у процесу заснивања социологије као посебне студијске групе (1959) на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

У раду се даје кратак осврт на професионални портрет доајена социологије у нас, са посебним указивањем на њихов допринос афирмацији социологије као науке, позива и професије.

Кључне речи: социологија, Србија, институционални развој, утемељивачи, позив и професија социолога.

ПРЕИНСТИТУЦИОНАЛНА ФАЗА НАСТАНКА И РАЗВОЈА СОЦИОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ

Српско друштво, стицајем бројних историјских и геополитичких околности (пре свега, због вишевековног ропства под Турцима и дугог задржавања институција феудализма на овим просторима) споро се из облика предкапиталистичких традиционалних заједница, формирало и развијало у грађанско друштво. То је у Србији

успорило не само развој производних снага, већ и облика друштвене свести, односно културе у најширем смислу речи. Без обзира на успон Србије у доба Немањића, посебно у области развоја уметности и православља, треба рећи да тек у XIX веку, са српском револуцијом (1804-1815) и ослобођењем од Турака, обновом српске државности, почетком и настанком грађанског друштва, почиње систематски развој нових облика свести и културе. Најпре, у форми реформе језика, стварањем јединствене српске културе из бројних дијалеката; затим развоја националне књижевности, формирања образовних и правно-политичких институција у новонасталој независној држави Србији.

У овом социо-културном контексту настаје и развој филозофије и почеци осталих друштвених наука у Србији XIX века.[1)] Почетке развоја социологије у Србији многи везују за етно-културолошка истраживања *Вука Караџића* и *Доситеја Обрадовића* (о животу и обичајима српског народа, настанку друштвених и културних институција и српској народној револуцији), а затим код *Светозара Марковића (Србија на Истоку, Начела народне економије)* и *Димитрија Ценића (Српско друштво, Социјализам у Србији),* који су стварали под утицајем западне и руске филозофије и друштвене мисли, преносећи дух рационализма и социјализма на овај простор. Први који је у XIX веку писао о социологији у нас, био је Р. Стајковић, који је објавио чланак под насловом „Задатак социологије".[2)]

У XX веку, особито између два велика рата, почеци социолошке мисли изражени су у стваралаштву: *Димитрија Туцовића* (његова истраживања о радничком покрету у Србији, синдикатима, социјалдемократији и односу Срба и Арбанаса), *Тихомира Ђорђевића* (о народном животу, занатима, о социјалној структури српског друштва, о Ромима), *Јована Цвијића* (о антропогеографији, геокултури, етнопсихологији и социологији Балкана), која су по свом квалитету имала не само национални већ и европски значај.

Социолошка мисао код Срба особито се развијала са развојем етнокултуролошке и правно-политичке мисли. Због тога и није случајно да је Правни факултет у Београду, још између два рата по-

1) Опширније о томе можете прочитати сажети приказ у студијама А. Стојковића *Почеци развоја филозофије код Срба,* као и у *Историји развоја културе Срба,* код С. Петровића, али и у другим прегледима социјалне и културне историје Србије (од реномираних наших историчара *В. Ђоровића, Р. Самарџића, М. Екмечића....*).

2) Видети о томе текст Митровић 1993.

стао расадник и жариште развоја социолошке мисли и промоције значаја филозофске и социолошке културе за формирање правника у нас. У том смислу најзначајнији допринос утемељењу предратне социологије дали су: *Слободан Јовановић* (у области историјске социологије и правно-политичке социологије), *Мирко Косић* (у области опште систематске социологије), *Ђорђе Тасић* (у области социологије права), *Драгољуб Јовановић* (у области социологије села и сељаштва и задругарства), *Сретен Вукосављевић* (у области социологије села и сеоског начина живота), *Мирослав Ђорђевић* (у области историјске социологије) (опш. Митровић 1982).

Између два рата деловала је и значајна школа мислилаца марксистичке и социјалистичке оријентације која је имала велики утицај на развој социологије: Филип Филиповић, Сима Марковић, Живко Топаловић...

После Другог светског рата развоја друштвених наука у првој деценији, после ослобођења, био је у знаку марксистичке доктрине и хисто-мата. Социологија је у том периоду, под утицајем стаљинистичког догматизма, сматрана буржоаском науком. Изучавана је на институтима за марксизам и друштвене науке, док емпиријских истраживања друштвених феномена скоро да није било. Друштвене промене „објашњаване“ су дедуктивистички, политичким резолуцијама партије и декретима монопартијске владе.

Социологија се у Србији, у односу на друге источноевропске земље, најпре еманциповала из загрљаја доктринарног хисто-мата. Иако је десетак година после Другог светског рата била у сенци ове парадигме и службене идеологије, политичка конфронтација са снагама Коминформа и потрага за самосталним путем у изградњи социјализма у лику радничког самоуправљања насупрот реалсоцијализму, биле су одлучујуће – не само за инаугурисање новог модела и праксе социјализма, једне варијанте либералног развоја у Југославији, већ и за демократизацију и дедогматизацију културе и науке. Самоуправљање као облик политичке и социјалне еманципације и самоодређења радничке класе, дало је импулс за раст критичких облика сазнавања стварности, па у том контексту и подстакло артикулацију потребе за емпиријским социолошким истраживањима. На том фону покренуте су и интензивиране расправе у филозофији – у области гносеологије – о ограничености теорије одраза, у естетици и литератури – о дометима социјалног реали-

зма, у социологији и другим наукама – о односу науке и владајуће теорије, науке и идеологије.

Насупрот службеним марксистима и апологетама који су у име политичке подобности следили начело партијности у науци, критичка језгра научника и интелектуалаца почињу отворено и студиозније промишљати битна социјална питања статуса, предмета и функције друштвених наука и њихову улогу у друштвеном развоју, социјализму и савременом друштву.

Бледске расправе филозофа о дометима и границама теорије одраза у гносеологији и естетици; расправе о односу историјског материјализма и социологије, као и расправе о статусу социологије и односу опште и посебних социологија – утрли су пут еманципацији и диференцијацији социологије као самосталне науке у корпусу друштвених наука, и допринели зрењу свести у друштву – о потреби формирања самосталне студијске групе за социологију на Филозофском факултету у Београду (1959).

ОСВРТ НА СТВАРАЛАШТВО И ПРОФЕСИОНАЛНИ ПРИСТУП УТЕМЕЉИВАЧА И ДОАЈЕНА САВРЕМЕНЕ СОЦИОЛОГИЈИ У СРБИЈИ

У овом контексту артикулације социјалне и културне потребе за заснивањем и развојем социологије као самосталне науке у систему друштвених наука у Србији, најзначајнију улогу имају: академик *Радомир Лукић*, професори *Војин Милић, Михаило Поповић* и *Мирослав Печујлић*. Ништа мање значајан допринос социологији у Србији и њеном утемељењу и развоју дали су: *Вељко Корач*, као професор Историје социјалних теорија, *Михаило Ђурић* својим разматрањем проблема социолошког метода, *Цветко Костић*, као утемељивач Социологије насеља у нас, *Загорка Голубовић,* као утемељивач социјалне и културне антропологије и *Љубомир Тадић* као утемељивач Социологије политике и права. Овде чинимо кратак осврт на професионални портрет доајена савремене социологије у Србији, њихов допринос њеном утемељењу и развоју.

У кругу доајена савремене социологије у Србији, чији ћемо професионални лик и дело овде само у скици представити, нема сумње академик *Радомир Лукић* представља родоначелника и „прву виолину“ српске социологије.

Радомир Д. Лукић (1914-1999)

Академик Радомир Д. Лукић рођен је 1914. у Милошевцу, а умро у Београду 1999. године. По очевом пореклу је Пирођанац. Дипломирао је на Правном факултету у Београду, а докторирао на Правном факултету у Паризу (1939), одбранивши тезу „*Обавезна снага правне норме и проблем објективног права*“. На Правном факултету у Београду предавао је од 1940. године до пензионисања (1982), а хонорарно на бројним другим факултетима у земљи и иностранству. Објавио је бројне студије: *Теорија државе и права I-II* (1953/54), *Основи социологије* (1959), *Политичка теорија државе* (1962), *Политичке странке* (1966), *Социологија морала* (1964), *Друштвена својина и самоуправљање* (1964)*, Формализам у социологији* (1987).[3)]

Школован на Правном факултету у Београду, између два рата, Лукић је стекао не само правну, већ и филозофску и социолошку културу. Наиме, Правни факултет Универзитета у Београду, био је средиште настанка наше социолошке мисли. На њему је формирана прва Катедра за социологију (1935). У оквиру ње, деловали су „дивови“ правне, политичке и социолошке мисли у нас: С. Јовановић, Ђ. Тасић, М. Косић, Д. Јовановић, С. Вукосављевић, М. Ђорђевић, Ј. Ђорђевић. У овом „друштву“ великих професора, Радомир Лукић имао је шта научити и развити своје интелектуалне способности. Одлазак у Француску је такође, обогатио његово социолошко знање и подстакао даље усавршавање. Сељачка виталност и умна радозналост представљале су унутрашњи енергетски потенцијал који га је довео до самог врха у науци. С правом је изабран за академика Српске академије наука и постао један од најистакнутијих стваралаца у нашој правној и социолошкој науци. Идејни је творац и главни редактор првог *Социолошког лексикона* у нас (објављеног 1982. године), али и *Правне енциклопедије, Политичке енциклопедије* као и других приручника и енциклопедија у нас. Завод за издавање уџбеника је у оквиру капиталних пројеката објавио *Сабрана дела Радомира Лукића* (1995).

У току студија социологије Лукић је био незаобилазна литература – како из Опште систематске социологије, тако из Историје социјалних теорија, Социологије права и Социологије морала.

3) Видети *Сабрана дела Радомира Лукића* (1995).

Од завичајних корена наследио је вредноћу, радни елан и високу етичност. Још за време студија у Београду слушао је предавања класика наше правне науке и социологије: С. Јовановића, Ђ. Тасића, Д. Јовановића, Ж. Перића и др. У Француској је допунио своју социолошку културу – упознавши стваралаштво европских социолога: Е. Диркема, М. Вебера, немачких формалиста. По повратку у земљу наставио је свој рад на Правном факултету где је држао наставу из бројних предмета: Увод у право, Филозофија права, Општа социологија, Историја правних и политичких доктрина, Социологија права, Социологија морала, Методологија друштвених наука...

Лукић је, неспорно, утемељивач и доајен послератне социологије у Србији и Југославији. Он се, међу првима, залагао за признавање права статуса ове науке у систему друштвених наука и њену институционализацију у образовни систем у нас.

Правећи јасну дистинкцију између социологије као науке и историјског материјализма као опште теорије и методе, овај аутор је одбио бројне покушаје дисквалификације/демонизације социологије као буржоаске науке. У јавним расправама које су вођене код нас шездесетих година – поводом формирања прве студијске групе за социологију, Лукић је учествовао у бројним полемикама. Насупрот догматским марксистима, он је афирмисао гледиште о социологији као јединственој науци (по свом предмету) са различитим теоријским правцима који се унутар ње развијају и различитим теоријским субкултурама које њени протагонисти могу имати.

Радомир Лукић је написао први универзитетски уџбеник из Увода/Основи социологије у коме је систематски одредио предмет социологије, дао интерпретацију главних теоријских школа, дефинисао основне појмове и категорије и указао на основна проблемска поља (из социјалне статике и социјалне динамике) којима се бави савремена социологија.

Писање уџбеника из систематске социологије била је једна од наставно-научних активности, а не почетак бављења социолошким питањима. Наиме, Лукић је био најбољи познавалац Историје социјалних теорија у нас о чему сведочи његова студија *Историја политичких и правних теорија*. Од савремених социолошких теорија најбоље је познавао формалистичку, о чему је написао посебну студију *Формализам у социологији* и приредио хрестоматију на ту тему.

У стваралаштву Радомира Лукића види се утицај, поред Марксове теорије, Макса Вебера и немачких формалиста. У својој *Општој социологији* Лукић истиче да је предмет социологије истраживања друштвених појава. У вези с тим, он пише: „Социологија утврђује појам људског друштва као целине свих друштвених појава, законе повезивања тих појава у једну целину и законе развоја друштва као целине. Она, дакле, утврђује не само оно што је заједничко свим друштвеним појавама него и оно што је заједничко свим људским друштвима, како у погледу њиховог састава тако и у погледу њиховог развоја“ (Лукић 1962: 26). У кључу веберовске социолошке традиције, задатак је научника да истражи те суштинске, објективне везе међу појавама у друштву као тоталитету појава и објасни их.

Лукићев допринос општој теоријској социологији огледа се у томе:

1. што је први јасно разграничио појам социологије као науке од доминантне (марксистичке) теорије;
2. што је скинуо стигму да је социологија a priori буржоаска наука;
3. што се изборио да она добије статус у систему друштвених наука;
4. што је прецизно одредио предмет опште социологије;
5. што је први у нашој социологији направио систематизацију кључних проблемских поља којима се бави општа социологија.

У свом уџбенику Лукић није само изложио категоријални апарат и шему проблема којима се бави социологија. Он је у њу уносио и резултате савремених социолошких истраживања. У овом контексту он ће писати о променама у социјалној структури српског/југословенског друштва, али и динамици развоја савременог светског друштва и човечанства, као „будућности која је почела“ и процесу глобализације светског друштва.

Иако је у почетку имао одбојан став према заснивању посебних/примењених социологија, јер је сматрао да та научна поља припадају посебним друштвеним наукама, касније ће направити корекцију свог става и сам ће написати студију *Социологија морала*, којом је дао значајан допринос овој дисциплини, не само у националним већ и у европским размерама.

Радомира Лукића, као научника и јавног радника, занимала су бројна подручја научних истраживања. Но, свакако да су проблеми села и сељаштва заокупљали његову највећу пажњу. Сматрао је да је сељаштво стуб и интегративна снага друштва. Није се мирио са процесима радикалног изумирања села и деструкције његових традиционалних институција. Због тога је – ради систематског истраживања села и сељаштва – покренуо иницијативу за формирање Одбора за проучавање проблема села при САНУ и писање монографија. На челу тог одбора професор Лукић остао је до краја живота, подстичући активности на изучавању проблема и развојних перспектива села и публиковање монографија о селима Србије.

Лукић је сматрао да је село не само резервоар нове радне снаге, очувања виталности већ и патриотизма у једном друштву. Он је исписао најлепше странице о нашим сељацима, њиховој радној и родољубивој етици, о задругарству као најприроднијој форми само-организовања сељаштва и артикулације његових интереса, као и одбрамбеном штиту против бирократске власти и самовоље.

Лукић је био свестрани мислилац: филозоф права, теоретичар друштва, истраживач друштвених појава, плебејац и трибун, посебно села и сељаштва. Он је био *народни социолог (В. Милић)*. Они, који су га добро познавали, веле да се бавио и поезијом. Све то говори о његовом широком генију и разноврсним диспозицијама за стваралачко изражавање. У вези са личношћу и делом академика Лукића, с правом је један уважени филозоф у нас, између осталог, рекао: „Радомир Лукић је несумњиво наш најблиставији ум друге половине XX века и, истовремено, једна од најсуптилнијих духовних величина наше културе и стваралаштва“ (Јарић 2001:212).

Својим делом оставио је трајни траг у развоју друштвених наука у Србији и трајно задужио социолошку академску заједницу пионирским напорима на утемељењу социологије и позива социолога у нас.

Војин Милић (1922-1996)

Војин Милић је један од утемељивача социологије као студијске групе на Филозофском факултету у Београду.

О његовој личности у посебној одредници у *Енциклопедији српског народа*, Божо Милошевић и Тодор Куљић пишу: „Милић

Војин рођен је 1922., у Пивници, умро је 1996. у Београду, социолог. Докторирао је 1958. на Правном факултету у Београду. Заједно са Р. Супеком, М. Ђурићем и В. Кораћем и пољским социологом Ј. Шћепанским сачинио 1959. програм студија социологије на Филозофском факултету у Београду. Држао течај на Филозофском факултету у Бечу 1972/73. и предавања у Немачкој, Француској и Пољској. Био председник Српског социолошког друштва (1959-1960), секретар истраживачког комитета за социологију сазнања Међународног социолошког удружења. Објављивао чланке и студије у иностраним часописима. Дела: *Социолошки метод* (1963), *Социологија сазнања* (1980), *Прилози историји социологије* (1989), *Социологија науке* (1995), *Друштвена структура и покретљивост* (1996). Добитник Октобарске награде Београда" (Милошевић, Кулић 2008:652).

Војин Милић, као научник и педагог, пример је монашке оданости науци и професији. Личност са ерудитском филозофском културом, високи професионалац, сав посвећен научној етици и позиву социолога. Један од најзаслужнијих за истраживање проблема идентитета социолошке методе и афирмацију социологије у нас као науке, позива и професије.[4)]

Војин Милић је аутор са обимном стваралачком библиографијом. Писац бројних студија и креатор теоријско-методолошке основе бројних пројеката. Први је у нашој социологији, почетком 70-тих година, био руководилац макропројекта на тему *Друштвена структура и покретљивост Југославије* (у Институту за друштвене науке), за који је развио теоријско-методолошки оквир, чи-

4) О значају Војина Милића за српску (и бившу југословенску социологију), као и специфичностима *милићевског приступа,* Божо Милошевић у својој студији *Социологија и савремени свет*, између осталог пише: 1. да се тај приступ састоји у настојању да се истраже, прикупе и анализирају сва доступна постојећа проучавања одређеног проблема; 2. да се обавести о проучавању сродних проблема; 3. да критички испита све битне идеје и теоријска становишта која се односе на дати проблем или су у вези са њим; 4. да утврди њихову изворност и, евентуално, њихову искуствену заснованост и 5. да све то систематизује у једну хеуристички плодну целину, у оквиру јасно изграђене почетне теоријске визије која се током дужег проучавања стално усавршава и проширује. Такав приступ је омогућио Војину Милићу да, од почетака свог научног рада, уочи разлику између пролазних («атрактвиних» и ефемерних) и трајних (само наизглед мање занимљивих) сегмената друштвене делатности и области социологије и да се усредсреди на проучавање последњих. Таквим приступом Милић је отворио пут српској (и целој југословенској) социологији, који води ка разумевању најзначајнијих социолошких проблема. То је пут који су «трасирали» класици социолошке теорије и друштвене мисли уопште (Диркем, Вебер, Маркс). Видети у: Милошевић 2007:41.

ја платформа има трајни инструктивни значај у савременој социологији (Милић 1966).

Био је савестан и пажљив, како у научно-истраживачком, тако и у педагошком раду. Поред тога што је био високо посвећен науци, надасве је био самодисциплинован као наставник. Једнако тачно, долазио је на наставу и, без обзира на број студената, држао наставу као да је препуна учионица.

У интерпретацији наставног програма из *Социолошког метода,* аргументовано је излагао материју везану за сваки методолошки правац, технику и процедуру истраживања (Милић 1963).

Војин Милић је стално истицао неопходност јединства теорије и методолошких начела, као и теоријских и емпиријских истраживања у социолошкој праксеологији. Полазећи од става да је суштински циљ сваке науке сазнавање објективне истине о стварности, те да она резултатима својих истраживања може служити развоју и хуманизацији друштва и еманципацији човека и човечанства, Милић је особито инсистирао на теоријско-методолошком начелу тоталитета, теоријском утемељењу емпиријских истраживања и даљем развоју и доградњи социолошке теорије на основу резултата емпиријских истраживања. У социолошкој праксеологији, он се залагао за афирмацију интеграционог метода истраживања, уз комплементарну употребу разних метода и техника у емпиријским социолошким истраживањима.

Истичући да је истраживање не само сазнајни процес већ и друштвени однос, професор Милић је посебно указивао на значај етике позива социолога и професионализма у свим фазама истраживања – од елаборације и дефинисања пројекта, преко прикупљања искуствених података, њиховог сређивања, интерпретације и научне верификације.

Поред доприноса изучавању социолошке методологије истраживања, В. Милић је најзначајнији допринос дао утемељену социологије сазнања у нас, а посебно развоју социологије науке. У својој студији *Социологија сазнања* (1986), В. Милић је у уводу најпре одредио предмет социологије сазнања, затим је дао преглед основних становишта у развоју социологије сазнања (К. Маркса и Ф. Енгелса, Е. Диркема, В. Паретоа, М. Шелера, К. Манхајма, П. Сорокина, Ф. Знањецког), а потом је изложио основне проблеме и научна поља у систематици социологије сазнања.

У студији *Социологија сазнања* Војин Милић, између осталог, истиче да се предмет социологије сазнања може „најопштије одредити као проучавање рационално-искуствене мисли о стварности и могућностима њеног мењања у складу са људским потребама и тежњама у току целокупног постојања људског друштва (Милић 1986:413). У групу основних проблема којима се бави социологија сазнања овај аутор одређује: 1. друштвене функције идеја и знања; 2. друштвена организација сазнајних делатности; 3. ширење идеја и знања; 4. метод социологије сазнања.

У том смислу, према Војину Милићу, социологија сазнања истражује: а) место идеја и знања у ширем склопу друштвене свести и културе; б) структуру идејних творевина и начела испитивања њихове сазнајне вредности; в) главне друштвене оквире у којима се стварају услови и чиниоци што условљавају сазнање; г) ствараоце и преносиоце идеја и сазнања; д) природу друштвеног условљавања свести и сазнања (Милић 1986:417).

У овом контексту, он се посебно бавио особеностима социолошког метода у области социологије сазнања. Његова разматрања ове проблематике су целовита и методична. Он у интерпретацији даје преглед филозофских становишта аутора, социо-културни контекст у коме се она рађају и развијају и најзад, у том миљеу говори о њиховом доприносу и значају у развоју савремене социологије сазнања; о дометима и ограничењима појединих школа и праваца, односно ауторских прилога и приступа одређеним теоријским или методолошким питањима.

Његове студије показују да је В. Милић имао богато познавање свих токова савремене филозофије, да је био еуридита, да је проблемима прилазио методички, повезујући макро и микро ниво анализе, муниционо образлажући логику и процедуре научног приступа у истраживању одређених проблема.

У *Социологији науке* (1995) Милић се није бавио само пионирским напором на предметном одређењу социологије науке и теоријској интерпретацији проблема из социологије и историје науке, већ је први у нас извршио упоредну социолошку анализу развоја различитих облика сазнајне праксе у области природних и друштвених наука на нашим универзитетима, откривајући битне трендове и карактеристике њиховог развоја: разлике, диференцијације у области наука, као и заједнички именитељ. Своја научна истраживања из области социологије науке, аутор је публиковао у

више наврата у часопису *Социологија*, али и у другим публикацијама и часописима у земљи и иностранству.

Најзад, проф. Милић, као резултат својих систематских истраживања историје развоја социолошке мисли, публиковао је студију *Прилози историји социологије* (1989). У њој професор Милић најпре, у предговору, указује на значај проучавања историје социологије за савремену социологију. У првом делу своје студије, аутор се бави разматрањем релевантних теоријских приступа из историје социологије (Диркемовим социолошким системом, стваралаштвом М. Вебера, социолошком концепцијом Ј. Цвијића, метасоциологијом П. Сорокина, филозофијом историје А. Тојнбија, дубинском социологијом Ж. Гурвича, улогом Марксове теорије отуђења у савременој социологији, буржоаским конзервативизмом у социолошкој теорији 50-их и 60-их година двадесетог века). У другом делу студије, изложени су ауторови радови из историје методологије (Енгелс о методу научног проучавања друштва, Диркемов социолошки метод, методолошке особености Цвијићевог проучавања друштва, метод критичке теорије). Као посебан додатак у овој студији презентована је библиометријска анализа присутности мислилаца и научника, чија се дела разматрају у књизи, у савременој научној периодици и лексикографским издањима.

Ова студија из историје социологије и социологије социологије, помаже разумевању извора и путева настанка појединих школа, теоријских праваца и улоге појединих аутора у развоју савремене социологије. Војин Милић је сматрао да социолошки метод мора стално да се усавршава, пратећи рад на унапређењу опште социолошке теорије.

Најзад, треба рећи да је резултатима својих научних истраживања, посебно у области социолошке методологије, В. Милић, обликовао професионалну свест бројних генерација социолога који су завршили студије у Београду али и шире на простору Југославије. Тиме је дао трајан допринос ширењу социологије и афирмисању значаја социолошке експертизе за развој савременог друштва, утирући пут да социологија као позив и професија нађе право место у савременој подели рада.

Овај умни, стално замишљени човек, високи професионалац, оставио је трајни белег у развоју савремене социологије у Србији и на простору бивше Југославије, али и шире, у оквиру европске и светске асоцијације социолога.

Мирослав Печујлић (Сисак 1929 – Београд 2006)

Мирослав Печујлић прирада плејади социолога са Београдског универзитета, који су својим стваралачким делом дали допринос афирмацији социологије као науке, позива и професије у нас.

Мирослав Печујлић је докторирао на Правном факултету Универзитета у Београду, на тему *Класе и савремено друштво* (1961). Био је професор Опште социологије до краја живота. Један је од оснивача Факултета политичких наука и ректор Београдског Универзитета (1977-1981). Добитник је Октобарске награде Београда и других признања за научни и јавни рад. Био је на студијском боравку у Енглеској и САД, и предавао на бројним универзитетима у земљи и иностранству. Један је од уредника и редактора *Социолошког лексикона* и зборника *Марксизам – мисао епохе*.[5] Писац је са обимном библиографијом. Најпознатије његове студије су: *Класе и савремено друштво* (1964), *Будућност која је почела* (1969), *Хоризонти револуције (1970), Социологија између револуције и апологије* (1973), *Заробљено друштво* (1986), *Драма социјализма* (1989), *Савремена социологија* (1991), *Критичка теорија савременог друштва* (у коауторству са З. Видаковићем и В. Милићем, 1991), *Демократија и ауторитаризам* (у коауторству са В. Милићем, 1994), *Универзитет будућности* (1980), *Изазови транзиције* (1997), *Глобализација – два лика света* (2002), *Методологија друштвених наука* (1980), *Глобално доба* (у коауторству са Р. Накарадом, 2010).

Мирослав Печујлић спада у ред најдаровитијих послератних социолога у нас, који се бавио једнаким интензитетом како проблемима опште систематске социологије, тако и политичком социологијом и социологијом развоја савременог друштва. Иако је спадао у ред стваралачких неомарксиста и ангажованих јавних радника, Мирослав Печујлић је био антидогматски ум, отворен за могући дијалог и конвергенцију различитих теоријских праваца у савременој социологији. За разлику од традиционалних марксиста, који су вулгаризовали Марксово схватање друштва, Печујлић се залагао за нову критичку социјалну теорију, за заснивање интегралне парадигме у социологији, сматрајући да је она par excellance полипарадигматска наука.

5) О личности Мирослава Печујлића видети одредницу С. Антонића (2008 :838).

У својој докторској дисертацији *Класе и савремено друштво* (1964) Мирослав Печујлић је најпре анализирао различите социолошке теорије о друштвеним класама, истичући предности Марксове концепције класа за разумевање капитализма и подвлачећи да је један од интегралних елемената дефинисања појма класа – класна борба. У овој студији он даје теоријско-емпиријску анализу промена класне структуре савременог друштва, са посебним освртом на промене у класној структури југословенског друштва.

У студији *Будућност која је почела* (1969) М. Печујлић, први међу нашим социолозима, разматра однос модерних производних снага (насталих у научно-технолошкој револуцији) и самоуправљања. Указујући на револуционарне промене до којих је у „ери трећег таласа" дошло у развоју модерних производних снага (микроелектроника, кибернетика, нанотехнологије, информатика), аутор разматра последице које настају у социјалној организацији рада, својинским односима, социјалној структури, стратификационом систему, систему расподеле друштвене моћи, као и утицај на развој и перспективу самоуправљања. Аутор показује да је даљи развој самоуправљања, као облика самоодређења и еманципације радничке класе, повезан са кретањем модерних производних снага и процесима ослобођења рада и демократске интеграције економске, социјалне и политичке структуре савременог друштва. Аутор у овој студији афирмише тезу да самоуправљање, као облик друштвених односа и покрет, омогућује прелазак од ауторитарне ка демократској организацији рада и управљања, од антагонистичког система расподеле друштвене моћи ка асоцијативном; као и да оно почива на принципу демократске интеграције глобалног друштва, у којој је слобода сваког појединца и/или дела, услов слободе свих.

У студијама *Хоризонти револуције* (1970) и *Социологија између револуције и апологије* (1973), Мирослав Печујлић се бави теоријском проблематизацијом, најпре односа функционализма и марксизма и могућности њихове конвергенције и синтезе у савременој социологији, а затим местом позитивизма/неопозитивизма као филозофије и друштвене теорије у савременој социологији. У фокусу његових разматрања, налази се сазнајна и социјална улога савремене социологије, која се данас налази разапета између апологије и револуције, између апологије и радикалне реформе.

У студијама *Заробљено друштво* (1986) и *Драма социјализма* (1989) М. Печујлић разматра узроке и последице кризе монопар-

тијског социјализма и тоталитарног система, који је заробио друштво и блокирао развојне снаге социјализма. У овим студијама, М. Печујлић, критикујући бирократизацију социјалистичког система, наговестио је будућу имплозију социјалистичких друштава, јер је монопартијски, „тешки социјализам" (А. Горц) бирократским механизмима системски гушио плуралистичку иницијативу грађанског друштва и произвођача, репродукујући бирократију као контракласу и утирући пут снагама бирократске антиреволуције.

У студијама *Изазови транзиције* (1997) и *Демократија и ауторитаризам* (Печујлић, Милић, 1994), М. Печујлић је анализирао почетне домете и странпутице транзиције и демократизације друштвеног система у постсоцијалистичким друштвима, са посебним осврtом на наш геополитички простор. Његова анализа указује да одабрани модел неолибералне зависне модернизације, утире пут периферизацији привреде, друштва и културе у постсоцијалистичким друштвима, задржавајући ова друштва у зони светске периферије са различитим облицима олигархијског и номенклатурног капитализма и преображених облика ауторитарног владања.

У студији *Глобализација – два лика света* (2002) М. Печујлић је анализирао глобализацију као мегатренд, указујући на њен противречни карактер, њено Јанусово лице: еманципаторско и поробљивачко. Аутор у овој студији разматра различите димензије процеса глобализације (технолошку, економску, социјалну, политичку, културну) и њене друштвене актере. Полазећи од Волерстинове светско-системске анализе, аутор разматра утицај неолибералне глобализације на раст социокласних и регионалних противречности и сукоба у свету (између богатих и сиромашних, Севера и Југа, центра и периферије) и указује на перспективу деловања друштвених актера у борби за демократску глобализацију (са људским лицем) и социјалдемократску перспективу и будућност света.

У *Савременој социологији* (1991) и *Критичкој теорији савременог друштва* (Печујлић, Видаковић, Милић, 1991) М. Печујлић је дао модерну теоријску анализу промена у структури и динамици савременог друштва. Он је из угла светско-системске теорије анализирао савремене друштвене промене у свим зонама глобалног светског система, разоткривајући стварну природу друштвених односа и система расподеле друштвене моћи у савременом капитализму и трагајући за могућим актерима постсоцијалистичке алтернативе.

У студији *Универзитет будућности* (1980), полазећи од значаја који има наука и знање, М. Печујлић је анализирао место и улогу реформисаног и интегрисаног универзитета у друштвеним променама савременог друштва. Правећи дистинкцију између иновативних, имитативних и блокираних друштава у савремености, М. Печујлић указује на револуционарну улогу коју имају наука, знање и информатика у стварању отвореног друштва знања, али и у процесима даље демократизације савременог друштва.

Професор Печујлић спадао је у ред ангажованих интелектуалаца у нас. Његов антидогматски ум, демократски стил понашања и људска непосредност нису му дозвољавали да се, и кад је вршио највише дужности у СКЈ, бирократизује. Очувао је до краја свога живота висок интелектуални Ерос у критичком изучавању савременог друштва у условима глобализације и постсоцијалистичке трансформације. У својим радовима увек је заступао начело о социологији као критичкој и хуманистичкој науци. Својим студијама, писаним бриљантним стилом и са жаром из духа Милсове социолошке имагинације, трајно је задужио академску заједницу социолога у нас, афирмишући позив социолога да, у складу са Волерстиновим захтевом, треба својим професионализмом да служе Истини, Доброти и Еманципацији.

Михаило Поповић (Београд 1925-)

Михаило Поповић, професор Опште и Савремене социологије, један од оснивача Одељења за социологију Филозофског факултета Универзитета у Београду. Завршио је филозофију и докторирао 1956. на Филозофском факултету. Био је председник Српског социолошког друштва и Југословенског удружења за социологију. Био је на студијским боравцима и предавао у САД, Пољској, Чешкој и Кини.

Михаило Поповић, заједно са В. Милићем, један је од утемељивача савремене социологије у Србији. Дао је највећи допринос заснивању Опште социологије у нас и истраживању проблема друштвене структуре, као и афирмисању позива и професије социолога (Антонић 2008: 872). Његова библиографија је богата: *Савремена социологија* (1961), *Проблеми друштвене структуре* (1980), *Теорије и проблеми друштвеног развоја*, у коауторству са М. Ран-

ковићем (1981), Политика *и друштво* (1984), *Теорија и емпирија* (1994), *Тоталитарни системи* (1997).[6)]

Михаило Поповић је у својој студији *Савремена социологија* (1961) први у нас указао на нове теоријске правце који су се почели развијати у савременој социологији у свету. Својим антидогматским приступом, Михаило Поповић је истицао значај теоријског плурализма за развој социологије као науке. Стојећи принципијелно на становишту – да је социологија јединствена по свом предмету, теоријска и емпиријска наука, а да у оквиру ње делују бројни теоријски и методолошки правци – Михаило Поповић је указао на значај дијалога, прожимања и синтезе тих различитих праваца у савременој социологији за развој и научни напредак саме социологије.

Свој систематски приступ изучавању предметне одређености социологије у систему друштвених наука, Михаило Поповић је најпре изложио у својој студији *Предмет социологије*, који је објавио Институт друштвених наука из Београда. У универзитетском уџбенику *Општа социологија*, аутор је изложио појмовно категоријални апарат, као и своја теоријска схватања о структури и социјалној динамици.

Но свакако, да је најдубљи и највећи допринос савременој социологији Михаило Поповић дао својом студијом *Проблеми друштвене структуре* (1980). У њој је аутор, полазећи, с једне стране од Марксове теорије и са друге стране, структуралистичког приступа, систематски изложио један нови теоријско-методолошки приступ изучавању друштвене структуре. Полазна категорије у овој студији су *друштвена делатност и подела рада*, из које он изводи бројне димензије хоризонталног и вертикалног структуирања глобалног друштва, структуру друштвених положаја и друштвених улога у систему, разоткривајући начин репродукције класа и друштвених слојева, расподеле друштвене моћи и њихов утицај на канале и социјалну мобилност појединаца и друштвених група у социјалном систему.

Михаило Поповић је овај систематски изложен теоријски приступ превео на методолошки језик и успешно га применио у неколико емпиријских социолошких истраживања друштвене структуре у нас, којим је руководио (као што показују студије: *Друштвени*

6) Шире о библиографији радова М. Поповића у зборнику *Споменица М. Поповића* (2002).

слојеви и друштвена свест, Социјалне неједнакости, Србија крајем осамдесетих).

У студији *Теорија и емпирија* (1994), Михаило Поповић синтетички резимира резултате својих теоријско-методолошких истраживања, истичући значај јединства теоријског и емпиријског елемента за развој социологије као науке, релевантност теорије за утемељење емпиријских истраживања у социологији, као и значај резултата емпиријских истраживања за даљи развој и унапређење теорије у савременој социологији.

У студији *Теорије и проблеми друштвеног развоја* (1981), коју је аутор написао у коауторству са професором М. Ранковићем, аутори се баве местом проблематике социјалне динамике у савременој социологији и модерним теоријама друштвеног развитка.

Михаило Поповић, написао је и бројне друге социолошке студије. Посебно значајна је његова студија *Тоталитарни систем* (1997) у којој аутор обрађује природу и карактер тоталитарних система, њихове унутрашње противречности и системска ограничења која доводе не само до суспензије демократије и бројних других дисфункција, већ и до блокаде и кризе у друштвеном развоју. У фокусу његове компаративно-историјске социолошке анализе, налазе се монопартијски политички системи, који потискују испољавање иницијативе плуралистичких снага грађанског друштва, који воде ограничавању људских права и слобода и спречавају демократизацију друштвеног живота, те у крајњој инстанци, ова друштва чине затвореним и конфликтним.

Укупним својим стваралаштвом, професор Михаило Поповић, допринео је не само развоју теоријске социологије у нас, већ и методолошком утемељењу бројних емпиријских истраживања друштвене структуре у социолошкој истраживачкој пракси. Тиме је Михаило Поповић допринео да се социологија у Србији развије и афирмише, не само као наука, већ и као нов позив и професија. Михаило Поповић је, на трагу Милсовог захтева – да без идеје социјалне структуре нема освајања моћи социолошке имагинације у нашој професији – највећи део свог стваралаштва посветио истраживању проблема друштвене структуре. То је чинио на један модеран и иновативан начин, дајући тиме допринос унапређењу како теоријске мисли о друштвеној структури тако и научно истраживачкој социолошкој праксеологији.

Сталним истицањем значај јединства теорије и емпирије у савременој социологији, као да без солидног теоријског утемељења емпиријских истраживања нема успеха у истраживању друштвених појава, односно да без резултата емпиријских истраживања нема нових синтеза и напретка и теорији, Михаило Поповић је дао пионирски допринос не само оснивању прве студијске групе за социологију (1959), већ и афирмацији савремене социологије и професионалног идентитета позива социолога. Својим делом и педагошким радом Михаило Поповић је трајно задужио бројне генерације социолога школованих на Београдском универзитету – да своју професију воле и да својим стваралаштвом (професионалном експертизом) чувају њен дигнитет и даље је развијају.

Загорка Голубовић (Дебрц 1930-)

Загорка Голубовић, као социолог и антрополог дала је велики допринос утемељењу социјалне антропологије на Универзитетима у Србији и афирмацији социологије као критичке и хуманистичке науке о савременом друштву.

Загорка Голубовић је дипломирала филозофију и докторирала 1962. на тему *Проблеми савремене теорије личности.* Предавала је у земљи и иностранству. Припадала је српском делу групе „Праксис“ и због своје критичке оријентације и сукоба са режимом, била је удаљена са још седморо професора са универзитета, а потом враћена 1990. године (Антонић 2008:238).

Најзначајнија дела Загорке Голубовић су *Проблеми савремене теорије личности* (1966), *Човек и његов свет (*1973*), Стаљинизам и социјализам* (1982), *Антрополошки портрети (1991), Антропологија у персоналистичком кључу (1997), Изазови демократије у савременом свету* (2003).[7)]

Од почетка своје каријере до данас Загорка Голубовић узоран је пример социолога критичке и хуманистичке оријентације. Њен полазни принципијелни предоаје је да се у социолошкој анализи никада не сме изгубити хуманистички коефицијент. Према Загорки Голубовић, социолошка структурална и историјска анализа друштва не сме да изгуби из вида шта се збива са човеком и могућностима његове еманципације. Овакав приступ довео је Загорку Голубовић не само до истицања везе и значаја истраживања соци-

7) Опширније о библиографији радова и личности Загорке Голубовић видети у Голубовић 2001. и Голубовић 2007.

јалне антропологије за савремену социологију, већ и са теоријама радикалне еманципације и афирмацијом значаја критичке улоге социологије у савременом друштву. Такав њен ангажман и њена модерна левичарска и слободарска оријентација, доводила је у пракси у сукоб са ауторитарним структурама не само монопартијске моћи у условима социјализма, већ и са новоформираним, отуђеним центрима моћи у условима постсоцијалистичког друштва.

Загорка Голубовић је пионир антрополошког и персоналистичко-хуманистичког приступа у нашој социологији. Од своје докторске дисертације *Проблеми савремене теорије личности* (1996), преко истраживања проблема породице (*Породица као људска заједница* (1981*)*, до најновијих социолошких истраживања транзиције и квалитета живота друштвених група и различитих облика социјалне сегрегације и маргинализације у настајућем неолибералном капитализму у нас, она доследно следи логику неопходне повезаности структуралне социолошке анализе са антрополошко хуманистичком. А то значи да се у социолошкој анализи морају макродруштвене промене, структурне тенденције и процеси, повезивати са анализом групне динамике, системом расподеле друштвене моћи али и судбином и улогом појединца у свим тим процесима. А ту је управо место трансдисциплинарном дискурсу који повезује антропологију са социјалном психологијом и социологијом.

У студији *Проблеми савремене теорије личности* (1966), З. Голубовић се најпре бави истраживањем проблема личности у модерној филозофији и социологији, посебно указујући на значај и вредност Марксове теорије отуђења у његовој филозофској антропологији, али и критичке теорије друштва (стваралаштво Е. Фрома) и персоналистичке филозофије Е. Мунија. Затим излаже резултате истраживања проблема личности у савременој антропологији и социологији и даје синтетички резиме филозофских, антрополошких и социолошких претпоставки за развој савремене теорије личности.

У студији *Човек и његов свет – у антрополошкој перспективи* (1973) З. Голубовић најпре излаже теоријске претпоставке за једну марксистичку антропологију; затим, даје компаративну анализу резултата истраживања диференцираности људског света различитих култура као и о универзалном и друштвеном карактеру људске егзистенције. У фокусу њене анализе у овој студији је однос културе и личности у савремености; критика отуђености човека у условима масовне потрошачке културе и тоталитарних система. У

једном поглављу изнета је критичка анализа тадашњег југословенског друштва, због чега се ова књига нашла пред забраном, „инкриминисани“ делови текста (50-так страница) су морали бити истргнути, а књига као „торзо“ је поново пуштена у продају.

У студији „*Породица као људска заједница*“ (1981), З. Голубовић истражује основна проблемска поља социологије породице, као дисциплине у савременој социологији; однос породице и друштвеног система; породице као својеврсне друштвене групе и заједнице и однос породице и личности. З. Голубовић породицу разматра као примарну друштвену групу и облик непосредне друштвености, тј. људске заједнице. У фокусу њене анализе су како функција социјализације личности тако и потрага за алтернативом ауторитарном схватању породице, као система прилагођеног понашања. У овом контексту, З. Голубовић афирмише тезу о антиауторитарном карактеру и његовом значају за развој и еманципацију личности.

У студији *Стаљинизам и социјализам* (1982), З. Голубовић разматра корене и природу феномена стаљинизације совјетског друштва и стаљинизма уопште и његов поразни утицај на социјалистичку праксу. Њена истраживања показују да стаљинистички тип „новог човека“ представља негацију марксистичке идеје људске еманципације. Прецизно идентификујући природу стаљинизма, З. Голубовић сматра да се између таквог система и социјализма не може ставити знак једнакости. Она на трагу става чешког филозофа К. Косика, сматра да социјализам има историјско оправдање само док је „револуционарна и ослобађајућа алтернатива“, која нуди перспективу укидања беде, тлачења, неправде, лажи, мистификације, неслободе, недостојанства и понижења (Голубовић 2007а: 294).

У студији *Криза идентитета савременог југословенског друштва* (1987), З. Голубовић даје социолошко-антрополошку анализу концепције и праксе „југословенског пута у социјализам“. Резултати њене анализе прогностички указују на дубину друштвене кризе која је имала структурални карактер и противречности савременог југословенског друштва 80-тих година, наговештавајући предстојећу имплозију социјализма.

У студији *Изазови демократије у савременом свету* (2003), З. Голубовић најпре разматра савремени свет и демократију у контексту глобализације света, а затим демократију у процесу транзиције (на примеру Србије). Она указује на изазове модерне демократи-

је али проблем демократске транзиције у Србији као и темељног раскршћа између социјалдемократске и неолиберале стратегије српског друштва у савремености.

З. Голубовић се, са групом млађих истраживача у првој деценији XXI века, бави опсежним антрополошким, социолошким и културолошким истраживањима на тему *Политика и свакодневни живот, Етнополитички односи* и *Куда иде постоктобарска Србија*.

Својим истраживањима у области социо-културне антропологије З. Голубовић је вратила „душу“ социологији. У њеним студијама социологија није деперсонализована и функционалистички редукована на науку о институцијама. З. Голубовић увек тражи, иза институционалног поретка и мреже друштвених односа, невидљиво друштво и човека, са његовим интересима, потребама, страховима и надама, али и са својим слободарским, прометејским Еросом, да затечене околности оспорава, хуманизује и мења, отварајући нове хоризонте револуције и еманципације.

З. Голубовић је и сама говорила да је највећа њена интелектуална радост „откриће антропологије, Франкфуртске школе и Е. Форма, који је антропологији дао персоналистички лик, али и француског филозофа – персоналисте – Емануела Монуиера“ (Голубовић 2001:7). Од тада до данас, у фокусу њених истраживања, увек су били култура и личност. О томе, она, између осталог вели: „Примарна сфера мога интересовања јесте како култура обликује личност, али и како се људско биће као личност опире многим захтевима културе, када ова, у функцији неког друштвеног система, тежи да униформише оно што је по природи диверзификовано, јер ни једна индивидуа није као друга (личност је идиоматска категорија)“ (Голубовић 2001:8).

Као борбена интелектуалка, чији су идоли били Прометеј и Н. Чомски, руководећи се критеријумима и универзалним вредностима: слобода, једнакост и братство, под којим је подразумевала аутономију личности, достојан живот и солидарност, З. Голубовић је остала хуманиста и левичар, борац против сваког облика конформизма и тоталитаризма, истичући свој кредо: „Мој став је увек био да социологија мора да буде критичка наука, у првом реду према сопственом друштву“ (Голубовић 2001:7).

Целокупни стваралачки опус З. Голубовић, говори о томе да се она залагала не само за интердисциплинарну сарадњу антропо-

логије и социологије, већ и за афирмацију трансдисциплинарног приступа у друштвеним истраживањима, принципијелно заступајући модерну радикалну левичарску оријентацију у друштвеној критици и ангажован прометејско-активистички однос. Упркос имплозији социјализма, она верује да је могућа његова обнова, ако се борба за социјализам повеже са даљом борбом за демократију и универзализацију људских права, са одбраном аутономије личности, достојанства човека и солидарности у развоју човечанства.

* * *

Овде смо само у скици, сумарно и грубо, указали на неке димензије/аспекте стваралаштва и професионални портрет доајена савремене социологије у Србији. Свесни смо недостатака и ограничености које са собом носи овакав приступ и уверени да ће се у годинама које долазе академска заједница социолога у Србији одужити неимарима и пионирима у нашој науци, писањем наше праве историје социологије у Србији, у којој ће се изложити целовит приказ настанка и развоја социологије и дати мериторна оцена о улози и доприносу како наших социолога тако и студијских група, института и професионалних удружења у афирмацији социологије као науке, позива и професије.

Ljubisa Mitrovic

THE MOST PROMINENT FIGURES OF CONTEMOPORARY SOCIOLOGY IN SERBIA

Summary

The paper addresses the emergence and development of sociology in Serbia over the last fifty years, thereby especially focusing on the pioneering role of its most prominent figures, such as Radomir Lukić, Vojin Milić, Mihailo Popović, Miroslav Pečujlić and Zagorka Golubović.

The paper analyzes the social and cultural preconditions for the emergence of sociology in Serbia and the contribution of the given authors to the establishment of the Department of Sociology at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade.

The paper briefly outlines the professional portrait of the most prominent figures of Serbian sociology, and points to their contribution in the affirmation of sociology as a scientific discipline and of the profession of a sociologist.

Key Words: sociology, Serbia, institutional development, founders, the profession of a sociologist

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, С. (2008) „Печујлић, Мирослав“, одредница у: *Енциклопедија српског народа*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Антонић, С. (2008) „Голубовић, Загорка“, одредница у: *Енциклопедија српског народа*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Антонић, С. (2008) „Поповић Михаило“, одредница у: *Енциклопедија српског народа*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Голубовић, З. (2001) *Живети против струје.* Београд; КРУГ.
- Голубовић, З. (2007) *Изабрана дела.* Београд: Службени гласник.
- Голубовић, З. (2007а) *Стаљинизам и социјализам, Изабрана дела,* том III. Београд: Службени гласник
- Голубовић, З. (1996) Проблеми савремене теорије личности. Београд: Култура.
- Голубовић, З. (1981) *Породица као људска заједница.* Загреб: Напријед.
- Голубовић, З. (1966) *Проблеми савремене теорије личности.* Београд: Култура.
- Голубовић, З. (1973) *Човек и његов свет*. Београд: Просвета.
- Голубовић, З. (1982) *Стаљинизам и социјализам.* Београд: Филозофско друштво Србије.
- Голубовић, З. (1988) *Криза идентитета савременог југословенског друштва*. Београд: „Филип Вишњић“.
- Голубовић, З. (2003) *Изазови демократије у савременом свету.* Пожаревац: Центар за културу, Едиција Браничево.
- Јарић, С. М. (2001) *Фрагменти мислилаштва Радомира Д. Лукића*. Београд: Службени гласник.
- Лукић, Р. (1962) *Основи социологије*. Београд: Правни факултет.
- Лукић, Р. (1995) *Сабрана дела.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милић, В. (1996) *Друштвена структура и покретљивост Југославије.* Нови Сад: Филозофски факултет.
- Милић, В. (1963) *Социолошки метод.* Београд: Нолит.
- Милић, В. (1986) *Социологија сазнања.* Сарајево: „Веселин Маслеша“.
- Милић, В. (1989) *Прилози историји социологије.* Сарајево: „Веселин Маслеша“.
- Милић, В. (1995) *Социологија науке.* Нови Сад: Одсек за филозофију и социологију Филозофског факултета.
- Милошевић, Б. (2007) *Социологија и савремени свет.* Нови Сад: Филозофски факултет.

- Милошевић, Б, Куљић, Т. (2008) „Милић Војин“, одредница у: *Енциклопедија српског народа*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Митровић, Љ. (1993) „Социолошко у делу Д. Ценића“, у: зборник радова *Социолошко наслеђе у Србији – Димитрије Ценић*. Београд: САНУ.
- Митровић, М. (1982) *Југословенска предратна социологија*. Београд; ИЦССО.
- Печујлић, М. (1969) *Будућност која је почела*. Београд: Институт за политичке студије Факултета политичких наука.
- Печујлић, М. (1970) *Хоризонти револуције. Студије из политичке социологије*. Београд: Институт за политичке студије Факултета политичких наука.
- Печујлић, М. (1973) *Социологија између револуције и апологије*. Београд: Институт за политичке студије Факултета политичких наука.
- Печујлић, М. (1986) *Заробљено друштво*. Београд: БИГЗ.
- Печујлић, М. (1989) *Драма социјализма*. Загреб, Београд: Југоарт, Просвета.
- Печујлић, М. (1997) *Изазови транзиције*. Београд: Савет пројекта *Конституисање Србије као правне државе у условима транзиције*.
- Печујлић, М. (2002) *Глобализација – два лика света*. Београд: Гутенбергова галаксија.
- Печујлић, М. (1980) *Универзитет будућности*. Београд: Политика.
- Печујлић, М., Милић, В. (1994) *Демократија и ауторитаризам: политичка култура југословенског вишестраначког друштва*. Београд: Сремпублик, Институт за политичке студије Правног факултета.
- Печулић, М. (1991) *Савремена социологија (стара и нова слика света)*. Београд: Службени лист СФРЈ.
- Печујлић, М., Видаковић, З., Милић, В. (1991) *Критичка теорија савременог друштва*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поповић, М. (1997) *Тоталитарни систем*. Београд: Плато.
- Поповић, М. (1961) *Савремена социологија*. Београд: Култура.
- Поповић, М. (1980) *Проблеми друштвене структуре*. Београд: Научна књига.
- Поповић, М. (1994) *Теорија и емпирија*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Поповић, М., Ранковић, М. (1981) *Теорије и проблеми друштвеног развоја*. Београд: БИГЗ.
- *Споменица М. Поповића* (2002). Београд: Филозофски факултет.

Resume

Due to numerous historical and geopolitical circumstances, the Serbian society has been slowly formed and developed from the forms of pre-capitalist traditional commu-

nities into civil society. Philosophy and the beginnings of other social sciences in Serbia in the nineteenth century are being created in that socio-cultural context.

Many relate the beginnings of the development of sociology in Serbia to the ethno-cultural researches of Vuk Karadžić and Dositej Obradović, and then Svetozar Marković and Dimitrije Cenić.

In the twentieth century, especially between the two great wars, the beginnings of the sociological thought are expressed in the works of: Dimitrije Tucović (his researches about the labour movement in Serbia, trade unions, socialdemocracy and the relations between the Serbs and the Albanians), Tihomir Đorđević (about the life of the people, crafts, social structure of the Serbian society, Roma), Jovan Cvijić (about antropogeography, geoculture, etnopsychology and the sociology of the Balkans), which by its quality were of not only national but also European significance.

An important school of the thinkers of marxist and socialist orientation had been working between the two wars, and it had great influence on the development of sociology: Filip Filipović, Sima Marković, Živko Topalović...

In this context of the articulation of the social and cultural need for the establishment and the development of sociology as an independent science in the system of social sciences in Serbia, the most important role is carried by: academician Radomir Lukić, professor Vojin Milić, Mihailo Popović and Miroslav Pečujlić. No less important contribution to the sociology in Serbia and its establishment and development were given by: Veljko Korać, as the professor of the History of social theories, Mihailo Đurić with his consideration of the problem of the sociological method, Cvetko Kostić, as the founder of the Sociology of the settlement in the science, Zagorka Golubović, as the founder of the social and cultural anthropology and Ljubomir Tadić as the founder of the Sociology of the politics and law. We make a brief review of the professional portrait of the doyens of the modern sociology in Serbia, their contribution to its establishment and development.

Овај рад је примљен 13. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
329.18:321.01

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 145-160.

Владан Станковић[*]
Институт за политичке студије у Београду

ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ МЕЂУРАТНЕ ИТАЛИЈЕ[**]

Сажетак

У овом раду аутор се позабавио политичким системом италијанског фашизма у међуратном периоду. Аутор у раду комбинује неколико научних метода како би предмету истраживања пришао свеобухватно, примењујући: генерички метод, упоредни метод, метод посматрања, социоисторијски метод и метод анализе садржаја (правних докумената). Значај истраживања огледа се у давању одговора на проблемско питање које гласи: како је изгледао политички систем фашистичког поретка власти, и које су његове мане, а које предности, у односу на концепт либералнопредставничке демократије? Основна хипотеза од које је истраживач пошао гласи: политички систем фашистичког корпоративизма представља покушај да се на кризу либералнодемократског капитализма одговори свеопштом политичком и институционалном реорганизацијом друштва, у коме неће бити доведена у питање основна (правна) тековина капитализма – власништво. Потреба да се на реалну ситуацију на терену одговори адекватним институционалним мерама довела је до настанка политичког система фашизма. Аутор у раду даје најпре општи или полазни оквир предмета истраживања, потом указује на генезу настанка појаве, и коначно осликава политички систем посматране појаве.

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Кључне речи: политички систем, фашизам, демократија, установе

ПОЈМОВНИ ОКВИР ФАШИЗМА

1. До сада још у свету, а нарочито у самој Италији, није изграђена посебна наука која би се на свеобухватан начин позабавила истраживањем политичког феномена фашизма.[1)] Ова својеврсна фашизологија или *studia fascistica*, имала би у задатак да истражи феномен фашизма из угла разнородних научних перспектива: политичке, историјске, социолошке, правне, економске... Научни рад који је пред нама представља давање доприноса управо таквом приступу, истражујући пре свега политиколошку и правну позадину фашистичког политичког система, она не одустаје да у разматрања узме и шири друштвени контекст: социолошки, историјски, економски и социјални аспект ове појаве.

2. Фашизам је до данас забележио чак 70 појавних облика, па је веома тешко ухватити његову основну нит. Отуда је идеја аутора да се у временском и просторном одређењу ухвати у коштац само са првим реализованим, италијанским обликом фашизма, који ће се показати као узор и другим фашистичким режимима у свету. Политички систем италијанског фашизма тако је постао нека врста еталона за накнадно настале облике сродне појаве.

Да би се приступило истраживању политичког система фашизма најпре је неопходно истражити појмовну апаратуру која се добија одговором на питање: шта фашизам заправо представља, каква су његова значења, и ком циљу тежи?

Тодор Куљић у *Социолошком речнику* из 2007. године наводи: "*fascio* у општем неодређеном значењу: сноп, свежањ, савез – тако су се називале месне групе фашистичке партије. *Fascio* је удруга, а фашисти су савезници. Фашизам је идеологија Трећег пута – ни капитализам, ни социјализам..."[2)] Виљем Риз уз општа значења појма фашизам, уводи и корпоративни квалификатив: "Фашизам – од

1) Истини за вољу у самој Италији изашло је неколико речника фашистичких политичких и правних појмова и института, међу којима се истичу: Alberto De Bernardi, *Dizionario del fascismo – storia, personaggi, cultura, economia, fonti e dibattito storiografico*, B. Mondadori, 2003, и Victoria De Grazia, Sergio Luzzatto: *Dizionario del fascismo – Grandi opere*, G. Einaudi, Roma, 2003.

2) Todor Kuljić: "Fašizam", 141-142, (priredili) Aljoša Mimica i Marija Bogdanović: *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, str. 141.

латинског *fascis*, сноп из којег извире сечиво секире – симбол ауторитета и власти римских магистрата. Теоретичари који су развијали идеју корпоративне државе која је представљала фашистички циљ..."[3] На везу јаке државе, једнопартијске репресије, и очувања капиталистичког система друштвених односа указују и други аутори.[4] Тако се јавља идеја о фашизму као "репресији у служби нације".[5] "Ђустино Фортунато (*Giustino Fortunato*) пак сматра да фашизам није еволуција, него ревалација (*rivelazione*), тј. излажење на површину италијанских околности и противриječности које су биле у супротности према либералној идеологији грађанске демократије."[6] Велики италијански филозоф права и политиколог Ђорђе Дел Векио (*Giorgio Del Vecchio*, 1878-1970) мишљења је да фашизам није негација демократије. Напротив, он је, како је његов творац дефинисао, концентрисана демократија – интерес народа који се неометано спроводи у политичком систему фашизма.[7] Ернст Нолте дефинише фашизам као: "развојну диктатуру окренуту ка будућности, без (претераног) поштовања за оним што је прошло, и са својим усмерењем на практичне задатке..."[8] Према највећем идеологу фашизма, Јовану Ђентилеу (*Giovanni Gentille*, 1875-1944), фашизам представља увлачење сукобљених класних интереса у измирителjске државне структуре – у само средиште политичког система државне власти.[9]

РАЗВОЈ ФАШИЗМА – ДРУШТВЕНИ КОНТЕКСТ

Фашистички политички покрет није настао одједном, на мах. У суштини он је сачињен од седиментираних наслеђа исказаних захтева италијанских маса уобличених у националну вољу која је стремила различитим циљевима: захтевом за Републиком, ире-

3) Viljem Riz: *Rečnik – filozofija i religija*, Dereta, Beograd, 2004, str. 223.

4) Тако нпр: Milan Bosanac, Oleg Mandić, Stanko Petković, "Fašizam", *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977, str. 174: "U fašizmu djeluje snažan državni i policijski aparat. To je razdoblje velike moći krupnog finansijskog kapitala. Zbog snažnih i čestih intervencija države u privredi fašizam prerasta u jedan od oblika državnog kapitalizma."

5) "*Una milizia al servizio della nazione*" (Ernst Nolte: *Fašizam u svojoj epohi*, Prosveta, Beograd, 1990, str. 273)

6) Брацо Ковачевић: *Фашизам*, НУБ Петар Кочић, Бања Лука, 1994, стр. 4.

7) Душан Недељковић: *Идеолошки сукоб демократије и фашизма*, Скопље, 1938, стр. 20.

8) Ernst Nolte: *Fašizam u svojoj epohi*, Prosveta, Beograd, 1990, str. 234.

9) Giovanni Gentile, Antony James Gregor: *Origins and doctrine of fascism – with selections from other works*, Transaction Publishers, 2004, p. 35.

дентизмом, настојањима за очувањем традиција католичког хришћанства, захтевом за социјалном правдом кроз докидање буржоаско-капиталистичког поретка... Вођа фашиста Бенито Мусолини (*Benito Amilcare Andrea Mussolini*, 1883-1945), с' почетка тврдокорни републиканац, временом је комбиновао различите идеолошке политичке захтеве слажући их у слојеве контрадикторних циљева настојећи да измири класне сукобе који су дестаблизовали младу италијанску државу.[10] Посматрајући повој фашизма, и његов развојни пут, може се уочити известан политички приступ који настоји да синтетише искључивости, да повеже противуречности – да се повија и мења сходно захтевима времена.[11] Отуда је фашистичка доктрина, развојно гледана, недоследна и пуна контрадикторности, па ју је јако тешко описати, а још теже дефинисати.

Први захтев, захтев за устоличење Републике, показао се као немогућа мисија, па су Мусолинијеви социјалисти прећутно и невољно, ипак прихватили монархију и ушли у политичку колаборацију са династијом Савоја. Монархија, на челу са краљем Виктором Емануелом III (*Vittorio Emanuele III*, 1869-1947), биће врх леденог брега политичког система фашистичке државе.[12] Па и поред свега, фашисти ће задржати сан о *Civilità Romana*, коју су, славећи кроз *Il grande Stato*, као узор проналазили у *Romanità*.[13]

Када је реч о националном питању Мусолини је заговарао тврдокорни национализам базиран на иредентизму и ревизионизму. Италија се након првог светског рата нашла са (јавномњењски) неприхваћеним границама од Тиренског до Јадранског мора. Кључан моменат, тријумфалан улазак Д' Анунцијевих (*Gabriele D'Annunzio*, 1863-1938) трупа у Ријеку (*Fiume*), поделио је накнадно италијанску јавност, јер већина, па ни Мусолини и његова партија, нису више били заинтересовани да наставе конфликте са суседима који

10) На једном месту Мусолини каже: "No to nije dosta. Potrebno je posle jedinstvene stranke totalitarna Država, tj. država, koja apsorbuje u sebe (da bi se transformisala i potencirala, preobrazila i pojačala) sve snage, sve interese, sve nade jednog naroda." (Benito Musolini: *O korporativnoj državi*, Štamparija Madžarevića, Beograd, 1937, str. 25)

11) Ignazio Silone, *Fašizam – njegov postanak i razvitak*, Zadružna štamparija Miletić, Zagreb, 1935, str. 166: "... fašizam kod svog obrata u svom razvitku, udarao pravcem, koji je bio dijametralno suprotan onome, koga je Mussolini prvobitno imao u vidu. To je bio njegov osnovni pokretački kvalitet."

12) Marco Piraino, Stefano Fiorito, *L'identità fascista – progetto politico e dottrina del fascismo*, Lulu.com, 2007, p. 22-23.

13) Ignazio Silone: *Fašizam – njegov postanak i razvitak*, Zadružna štamparija Miletić, Zagreb, 1935, str. 237: "... fašizam je stvorio mit *Romanità* (*Rimljanstva*), u kome on sebe predstavlja masama kao uskrslu rimsku slavu."

би земљу засигурно увукли у нежељени ратни пожар. Из редова најтврдокорнијих ревизиониста и иредентиста Мусолини је доживљен као "национални пајац и шарлатан".[14] Па ипак, Мусолини ће им то запамтити, а сопствени милитаризам почеће да спроводи већ од средине тридесетих година, водећи агресивне ратове за нове колоније и животни простор.

О односу фашизма и католичанства доста је писано. С' почетка Мусолинијева странка је антиклерикална и антикатоличка. Њени активисти на терену са подједнаким жаром растурају комунистичке и католичке синдикате. За фашисте црква је назадна установа чији традиционализам омета друштвени развој и модернизацију. Међутим, како је време одмицало, и како се фашизам етаблирао у државне структуре власти, тако је и оштрица спрам католичанства слабила. Мусолини је схватио снагу римске цркве и покушао да искористи њен интегрализам у циљу даљег јачања државе и стабилизације поретка. Он се напросто није мешао у црквена питања.[15] Након Латеранског споразума из 1929. године Мусолини признаје искључивост католичке верзије хришћанства на простору Италије. Свега неколико година касније папска енциклика *Quadrogesimo anno* постаће основна смерница корпоративног устројства италијанске државе.[16]

Коначно, четврто, недоследно одступање фашиста огледало се и у питању социјалистичке идеологије. Врло рано, Мусолини се одрекао марксистичког пута у социјализам иако је, с' почетка, био његов ватрени присталица. Како је време одмицало тако се Мусолини све више дистанцирао од револуционарног социјализма. Након бољшевичке револуције, он ће постати огорчен противник свих левичарских, прокомунистичких политичких субјеката (политичких партија, синдиката, штампе...). Фашисти су већ од краја

14) О овом сукобу сведочи и: Michael Arthur Ledeen, *D'Annunzio – the first duce*, Transaction Publishers, 2002, p. XIV

15) О овоме постоје јасни записи. Тако нпр. у: Gerlando Lentini, *Pio XI, l'Italia e Mussolini*, Città Nuova, Roma, 2008, p. 80: "A proposito del conflitto del 1931 tra Chiesa italiana e Stato fascista, allorché aveva soppresso l' Azione Cattolica, Mussolini nello stesso articolo scriveva: Il conflitto ebbe diverse fasi, talune delle quali molto acute e durò diversi mesi. Ma ai primi di settembre 1931 fu regolato con reciproca soddisfazione. Nessuno Stato è più totalitario e autoritario dello Stato fascista, nessuno Stato è più geloso della sua soverenità e del suo prestigio, ma appunto per ciò lo Stato fascista non sente il bisogno di intervenire in materie che esulano dalla sua competenza... Tutti coloro che si sono incamminati per questa strada hanno dovuto, presto o tardi, riconoscere il loro errore."

16) О подчињавању фашизма католицизму видети у: John F. Pollard, *The Vatican and Italian fascism 1929-32 – a study in conflict*, Cambridge University Press, 2005, p. 145 и даље.

Великог рата ушли у тотални рат на терену против левих покрета и синдиката. Њихово страначко обезбеђење временом ће задобити милитантне црте, биће то права страначка војска са разгранатом безбедносном структуром на месним и општинским нивоима страначке организације. У тренутку када Мусолини објављује тотални рат "бољшевичкој пошасти" *снопови прућа* представљају реалан чинилац на терену који чува постојећи капиталистички економски модел привређивања.[17] Већ је тада видљиво да Мусолини ставља пред себе у задатак да очува постојећи поредак, али и да га системски мења.

Те су промене видљиве на сваком кораку. Понајпре, Мусолини уводи рад као социјалну категорију. То за последицу има да је свакоме гарантовано право на рад. За разлику од епохе либералнокапиталистичке демократије, у којој је рад ако не изузетак, а оно свакако не право, у фашистичкој ери човеку се гарантују рад и плата.[18] Друго битно обележје фашизма је елиминација класне борбе. Наместо тржишне уводи се *договорна економија*. За разлику од бољшевичког социјализма, где је договорна економија директивног типа, фашистичка договорна економија је последица контролисаних али жестоких преговора власника капитала и синдиката. Ова *преговорна економија* обавља се у фашистичким телима или корпорацијама, где се уз државну асистенцију измирују интереси рада и капитала.[19] Политичкоекономска структура корпорација бива пренета у репрезентативна тела. Народ више не представљају посланици који су изабрани са листа политичких странака на општим тајним изборима, као у парламентарним демократијама, већ су кооптирани представници корпорација, које саме корпорације и предлажу, а бира их Влада. Ово већ указује на трећу, и последњу битну одлику фашизма. Фашизам не само да укида вишепартијски поредак власти, већ исказује тенденцију да укине и сопстве-

17) Reinhard Kühln: *Oblici građanske vladavine – liberalizam/ fašizam*, Komunist, Beograd, 1978, стр. 169: "Prema Thalheimeru je, krupna buržoazija ustupila političku moć fašističkoj egzekutivi kako bi mogla zadržati svoju socijalnu vladavinu."

18) Брацо Ковачевић: *Фашизам*, НУБ Петар Кочић, Бања Лука, 1994, стр. 35: "... спасење се односи на стварање фашистичке идеје социјалне правде која подразумјева обезбеђен рад, правичну награду, достојан дом, мочућност непрестаног развитка и побољшања.»

19) Душан Недељковић: *Идеолошки сукоб демократије и фашизма*, Скопље, 1938, стр. 32: "Борити се противу борбе класа, тј. покушати да се класе одрже и сачувају њиховим затварањем у корпорације које ће као послушни органи друштвено се интегрисати (*l'integration sociale*) у тоталној солидарности (*la salidarité totale*) корпоративне државе."

ну странку, а тиме и једнопартијски поредак.[20] Страначке борбе, ситнопартизам, нагодбе, трговине, рат на терену, проливање крви и партократија, почишћене су из политичког живота земље. На њихово место долази најпре само једна странка, фашистичка, али и она, накнадно, исказује тенденцију да се утопи у свемоћну државну структуру.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИР ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА ФАШИЗМА

Политички систем фашизма базиран је на неколико важних политичких и друштвених начела о којима је већ било речи, а које у епицентар друштвених и политичких дешавања смештају државу, и то: као организацију за заштиту слободе појединца, као извор снаге народне воље, као посредника између рада и капитала...[21] Све је ово допринело изградњи једног специфичног политичког скелета који кроз своју структуру у потпуности негира «вештачке» контролне механизме поделе власти либералнодемократског поретка настојећи да артикулише нове социјалне захтеве маса за правичнијим друштвом, кроз нови политички систем. Уместо поделе власти на законодавну, извршну и судску, наместо инсистирања на формалној и номиналној равноправности појединаца који би (кроз политичке партије) гласали за извесне идеолошке концепције, сада се нуди политички систем стварних моћи у друштву које стреме да каналишу интересе свих друштвених слојева (*интегрализам*).

У центар политичких збивања наместо формалних људских права и слобода појединаца, уместо количински израженог збира гласова на изборима, тржишне конкуренције и светости приватног власништва, сада се нуди нешто друго и ново, нешто што обезбеђује реално каналисање интереса у економски растрзаном друштву.[22] То ново је економски раст и друштвени развој.[23] Не више

20) Робер Пари цитира самог Мусолинија: "*Nous constituerons l' anti-parti* – avait donc dit Mussolini." (Robert Paris: *Histoire du fascisme en Italie*, Françoise Maspero, Paris, 1962, p. 217)

21) Elizabeth Wiskemann: *Fascism in Italy - Its Development and Influence*, MacMillan-St. Martin's Press, London-New York, 1969, r. 21: "The State represents the aspiration and the effort of the people, as a community, towards material and spiritual advancement..."

22) О схватању слободе у фашизму писано је много. Тако нпр. академик Коста Чавошки пише: "Фашизам је само за ону слободу која једино може бити озбиљна, за слободу државе и појединца у држави." (Коста Чавошки: *Увод у право*, Драганић, Београд, 1996, стр. 212)

23) Ernst Nolte: *Fašizam u svojoj epohi*, Prosveta, Beograd, 1990, str. 233.

слобода појединца зарад унутрашње слободе индивидуе изражене у праву на приватност, већ нови квалитет: слобода појединца зарад његове реалне слободе, зарад његове личне потребе и потреба његовог окружења.[24] Једном речју, колективизам зарад бољитка имао је потребе да замени институционални оквир стицања и очувања постојећих социјалних позиција.[25]

У таквим околностима политички систем фашизма имао је следеће карактеристике:

1. Сходно прокламованом корпоративном устројству «за разлику од парламента какав је био раније,.. италијанску народну скупштину састављају представници, од којих сваки има за собом одређене гране делатности народног живота. Он представља ту грану,..»[26] Ово за последицу има не идеолошку, већ струковну заступљеност друштвених слојева у италијанској Камери. Тако, се акценат више не ставља на социјалноекономски статус појединаца унутар друштвених слојева у једној класичној плутократији, већ се нуди заштита интереса појединих професија, и њихова политичка заступљеност у представничким телима.[27] Уместо да се допушта борба егоистичних интереса појединих друштвених слојева сада се фаворизује друштвени интегрализам кроз заштиту општих интереса свих неопходних струка у једном друштву.[28]

2. Ставивши у епицентар свеукупне политичке филозофије привредни раст и свеукупни друштвени развој, фашизам је трагао за начинима ефикасне владавине.[29] Он је овај циљ настојао да

24) Фашизам "је за onu jednu slobodu, koja može biti ozbiljna stvar, slobodu države i pojedinca u državi." (Benito Musolini: *O korporativnoj državi*, Štamparija Madžarevića, Beograd, 1937, str. 58)

25) О овоме више у: Giulio Sapelli, "Per la storia del sindicalismo fascista – tra controllo sociale e conflitto di classe", *Studi storici*, 3/78, Fondazione Istituto Gramsci, 1978, p .627-656.

26) Danilo Gregorić: *Italijanski korporativizam*, Štamparija Popović, Beograd, 1940, str. 74.

27) Фашистички теоретичари прецизно разазнају разлику између класе и сталежа. Класа има негативну конотацију, па је неопходно да је сталешки корпоративизам заузда. (О овоме у: Juraj Šćetinec, *Korporativno uređenje države – s obzirom na novi austrijski ustav*, Naklada vlastita, Zagreb, 1935, str. 18: "Budući da je stalež po svojoj konstituciji i funkciji elemenat društvene suradnje i društvenog mira, to će biti tendencija staleške organizacije društva, da uklopi klasne elemente u stalešku organizaciju tako, da interesi zvanja i opći interesi zajednice steknu prevagu nad materijalnim interesima pojedinih klasnih skupina.")

28) Olivera Milosavljević: *Savremenici fašizma*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2010, str. 120: "Po Mirku Kosiću, fašizam je kao najvišu vrednost isticao nacionalnu solidarnost, zbog čega su disciplinovani odnosi pojedinih privrednih grana onemogućavanjem klasne borbe i uspostavljanjem saradnje korporacija kao socijalne sadržine nacije."

29) Слободан Јовановић, *О држави*, Геца Кон, Београд, 1935, стр. 456: "Фашизам претвара државу од статичке снаге у динамичку. (...) Државна активност – треба да обухвати све

спроведе преко најмоћније, и најорганизованије, мањине у друштву – преко државе.[30] Држава се доживљава као «тежња и напор људи, као заједнице, према материјалном и духовном напретку».[31] На челу државе налази се Вођа (или *Duce*).[32] Он је нека врста самониклог владара, еманација народних потреба, предводник... – у сваком смислу једна свеопшта харизматска личност.[33] ... Тако: «носилац суверености је држава или још потпуније, њен вођа (отац нације) чијој је вољи држава потчињена како би се остварила идеја нације.»[34] Италијански Вођа је замишљен као човек са визијом, предводник.[35] Он је истовремено и народни трибун (шеф странке) и Председник владе.[36] «Сва тежина пада сада на Велико веће и тиме на Дучеа као на његовог председника. Дуче је тај који сазива Велико веће и може да по слободној процени одређује број његових чланова. Будући да и оне које по својој дужности припадају Великом већу Мусолини бира на друге начине, произилази да највишим органом заиста управља као луткарским позориштем...»[37]

Приметно је да је у фашистичком поретку Влада свемоћна институција. Она може све.[38] Али без Вође или Дучеа она не може

стране друштвеног живота."

30) *www.ilduce.net/.../storiafascismo/ordinamentostatofascista%202parte.pdf,* "Ordinamento dello Stato fascista", p. 17: "Fascismo divenuto Regime, e cioè l'autorità dello Stato sovrano, che ha fini superiori a quelli degli individui e dei gruppi e che la sua sovranità (in vista degli interessi supremi e collettivi della Nazione) vuole rigorosamente e indefessamente attuare."

31) Elizabeth Wiskemann, *Fascism in Italy - Its Development and Influence*, MacMillan-St. Martin's Press, London-New York, 1969, p. 21: "The State represents the aspiration and the effort of the people, as a community, towards material and spiritual advancement..."

32) Šefik Baraković: "Pojam i pojava fašizma", *Anali*, 5/10: 83-118, Pravni fakultet, Zenica, 2010, str. 89-90: "Pojam Duče (*vojvoda fašista*, *Duce del fascismo*) prilagođeno je uveden u programiranom oslanjanju na državu da autoritetom vođe Mussolini isključuje ideološke i političke takmace..."

33) Christopher Hibbert: *Musolini*, Alfa, Zagreb, 1977, str. 13: "Od najranijih dana, priznao je jednom, vjerovao je da je došao na svijet zato da ga uzdrma i iznenadi, čak mu se činilo da je i dan njegova rođenja mnogo obećavao."

34) Брацо Ковачевић: *Фашизам*, НУБ Петар Кочић, Бања Лука, 1994, стр. 99.

35) О ова класична особина лидерства није само обележје фашизма, редовна је и у западним демократијама. (О томе више у: Драган Суботић, "Лидерство и друштвени сукоби у политици", *Политичка ревија*, 2-4/07: 477-510, Институт за политичке студије у Београду, 2007, стр. 478)

36) Doc. Nº 15, *Exaltation of fascist Grand Council*, Law of December 9, 1928: "Art.2: The Head of Government, Prime Minister Secretary of State, is by right President of the Grand Council of Fascism."

"Art.3: The General Secretary of the National Fascist Party is Secretary of the Grand Council."

37) Ernst Nolte: *Fašizam u svojoj epohi*, Prosveta, Beograd, 1990, str. 273-274.

38) Ова изградња једне свемоћне Владе, о чему је већ било речи, текла је постепено. (О томе и у: William Halperin, *Mussolini and Italian Fascism*, Princeton, New Jersey, 1964, r.

ништа.[39] Дуче сходно својим овлашћењима може смењивати министре. «Шеф владе... координира делатност чланова владе и управља њоме. Он није шеф једног колективног органа, већ је носилац самосталних овлашћења, самосталне власти. Њему закон одређује дужност и право да управља.»[40] За разлику од периода вишепартизма када су се владе смењивале «кинематографском брзином», у фашизму су владе постале сталне и стабилне.[41] Оне никада нису падале, јер је Вођу (или Првог министра) било немогуће сменити. Он је тȳ – непролазан. Влада је, дакле, стабилна чак и када се министри често замењују. То обезбеђује општу политичку стабилност.

3. Централно место политичког живота сачињава, дакле, свемоћна егзекутива. «Влада је, по новом уставном реду који одговара доктринарним ставовима фашизма, политичко вођство нације и државе. Према томе парламент не може да пропише правила за делатност владе.»[42] Она је толико моћна да именује посланике у италијанску Камеру. Посланици се бирају не као народни, или бар владини представници, већ као представници свих важнијих струка у земљи.[43] На тај је начин италијанска Камера постала, не више представништво народа (механички збир палих гласова у демократским режимима), већ представништво струка или професија. Политички систем фашизма предвиђа рефлексивна права фашистичких посланика у законодавној власти: «посланике бира егзеку-

44: "The following December (1928) Mussolini obtained parliamentary action on a measure that gave the grand council a decisive role in the most vital domain of national politics.

The council... finally, it was invested with the paramount function of coordinating and integrating all the activities of the regime.")

39) Ibidem, p. 45: "The constitutional innovations not only made the Fascist grand council the supreme organ of the state; they also raised Mussolini to the pinnacle of his authority. He was by right president of the grand council."

40) Danilo Gregorić: *Italijanski korporativizam*, Štamparija Popović, Beograd, 1940, str. 78.

41) Владан Станковић: "Теорија елите и фашизам", *Политичка ревија*, 2/03: 159-172, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 169: "У обраћању либералним конзервативцима, у Милану, 4. октобра 1934, Мусолини каже: *Услијед кинематографског мијењања влада била је бирократија једини елемент стабилности. Без бирократије имали бисмо апсолутни хаос!*.."

42) Danilo Gregorić: *Italijanski korporativizam*, Štamparija Popović, Beograd, 1940, str. 78.

43) Todor Kuljić: *Fašizam*, Nolit, Beograd, 1978, str. 122: "Fašizam je, pre svega, trebalo da stvori snažnu egzekutivu koja bi bila u stanju da zahvatom u privredni život prevaziđe ekonomsku krizu, jer mehanizmi tržišta i konkurencije nisu više mogli da održavaju stabilnost privrednog sistema."

тивна власт, она их сазива и може у сваком часу опозвати».[44] И не само да су рефлексивна права посланика већ и судија (судска инстанца): фашистичка влада може изабрати и разрешити судије, без икаквих правних ограничења, уколико држи да су судови неажурни, или да ометају рад државних органа који не само да омогућавају, већ активно и остварују развој целокупног друштва.[45] Влада поседује широка овлашћења да, када хитност поступка то налаже, доноси (сопствене) уредбе са законском снагом.[46]

4. Законодавна активност обавља се двојако. Основни или органски закони доносе се у редовном, пленараном поступку већином гласова у кворуму представничких тела: Камере и Сената. Међутим, највећи број законодавних решења не доноси се пленарно. Изабрани посланици имају обавезу да створе законска решења из области коју представљају.[47] То се одиграва тако што они, заједно са представницима својих корпорација, израђују законски акт за област делатности коју представљају. Пошто предлог закона буде написан он пролази редовну процедуру: улази најпре у законодавну комисију, а потом бива усвојен на законодавном одбору. У законодавном одбору седе искључиво представници исте или сродних корпоративних делатности. Ово се образлаже потребом да се о стручним законским актима изјашњавају искључиво најстручнији посланици из корпорације на коју се пропис и односи.[48] «Утицај владе, а нарочито његовог шефа, који је истовремено и шеф фашизма, обезбеђен је тако, да парламент постаје сарадником владе и

44) Ignazio Silone: *Fašizam – njegov postanak i razvitak*, Zadružna štamparija Miletić, Zagreb, 1935, str. 241-242.

45) Слободан Јовановић, *О држави*, Геца Кон, Београд, 1935, стр. 454: "То више није празни правни формализам и јалова игра странака: држава је сада главна организаторска снага привредног и друштвеног живота."

46) Danilo Gregorić: *Italijanski korporativizam*, Štamparija Popović, Beograd, 1940, str. 76: "Ubrzana zakonodavna praksa, ustanovljena novim načinom donošenja zakona putem zakonodavnih odbora, ne dira u osnovno pravo vlade, dato naročitim zakonskim ovlašćenjima, da sama u hitnim slučajevima može doneti uredbe sa zakonskom snagom."

47) Ibidem, стр. 75: "Prema novom uređenju postoje prvo zakoni, koji su prošli sve faze parlamentarnog rada i bili usvojeni na plenarnim sednicama Predstavničkog tela: Skupštine i Senata. Drugo, postoje zakoni koji su prošli samo kroz zakonodavne komisije, zakonodavne odbore jednog i drugog predstavničkog tela. Ova druga vrsta zakona je prema prvoj u velikoj i brojnoj većini."

48) Ово је још један доказ испреплетености корпорација и државне управе. Изузев основних закона сви остали прописи имају "карактер уредби управне власти." (Слободан Јовановић, *О држави*, Геца Кон, Београд, 1935, стр. 452: "Пошто су корпорације државни органи, њихова правила личила би на уредбе управне власти.")

њеним помоћником, саветодавцем, помагачем у законодавној области општег заједничког народног живота.»[49)]

5. Следећа одлика политичког система фашизма јесте његов недорађени и латентни паралелизам институција система. Наиме, у настојању да успостави тоталну контролу фашизма у друштвеном и политичком животу земље, Мусолини је на државну грађевину придодао партијске израслине своје фашистичке странке.[50)] Током читавог система политичке владавине фашизма (1922-1943. у Италији, и до 1945. године у Републици САЛО), приметан је недорађен паралелизам институција који је подразумевао сапостојање фашистичких институција на телу државних. Фашистичка милиција, фашистичка дневна штампа, фашистичко синдикално организовање, фашистичке прираслине у војсци... само су неке од њих.[51)]

6. Коначно, мада не и најмање важно, су корпорације. Корпорације су замишљене као државна тела, нека врста измирителља рада и капитала, и неспорно средство спашавања политичког система од социјалних револуција, које су (у једном тренутку) претиле да земљу увуку у хаос, анархију и изнедре класни превратпо узору на Октобарску револуцију у Русији. Уставни концепт политичког система фашизма замишљен је тако да оправда социјалну функцију рада.[52)] Сваки пословно способан члан друштва дужан је да, у складу са неотомистичком доктрином друштвеног функционализма, ради и привређује.[53)] Фашизам тако пре неприкосновености људског достојанства истиче непорециву потребу за развојем људске личности.[54)] Из тога несумњиво произилази да је на држави

49) Danilo Gregorić: *Italijanski korporativizam*, Štamparija Popović, Beograd, 1940, str. 78.

50) Reinhard Kühln, *Oblici građanske vladavine – liberalizam/ fašizam*, Komunist, Beograd, 1978, str. 173: "Ova se osnovna struktura modificira time što fašistička vlada s jedne strane ograničava područje moći starih vodećih slojeva, postavljajući pored postojećeg izvršnog aparata vlastite partijske aparate s izvršnim ovlastima,.."

51) На то указује и Силоне на неколико места. (Тако нпр: Ignazio Silone, *Fašizam – njegov postanak i razvitak*, Zadružna štamparija Miletić, Zagreb, 1935, str. 110: "...u izvjesnim krajevima više nije bilo razlike između kadra fašizma i kadra vojske.")

52) Слободан Јовановић, *О држави*, Геца Кон, Београд, 1935, стр. 456: "Има један радан принцип који налаже човеку да буде радна јединица у групи. То либерализам није увиђао када је тражио од државе да се прилагоди слободи и интересима појединца."

53) Брацо Ковачевић: *Фашизам*, НУБ Петар Кочић, Бања Лука, 1994, стр. 27: "Велике вриједности нације поништавају либералистички концепт индивидуалности. Отуда се и умјесто слободе индивидуе апострофира њена дужност и функционална улога...»

54) Francesco Luigi Ferrari, *Il regime fascista italiano*, Ed. di Storia e Letteratura, 1983, p. 147: "... anche il fascismo crede che un annullamento e una mortificazione della personalità individuale siano da escludersi nello stato moderno. Ma ciò non perché riconosca un diritto del

да организује тако конципиран рад, и она је то учинила окупљајући људе у струке. Тако професије задобијају легалитет окупљањем у корпорације. Корпорације постају репрезентативна тела – представништва запослених из појединих струка.[55] Тако се уместо апстрактног права гласа појединца атомизираног друштва, добија конкретно везани мандат струковног представника једне нове, интегрисане, заједнице кроз нови сазив италијанског парламента.

Vladan Stankovic

POLITICAL SYSTEM OF INTERWAR ITALY

Summary

In the following text, the author dealt with political system of Italian fascist rule, in the interwar period. The author combines several scientific methods, in order to grasp the subject from a wider angle, applying the generic, comparative and observation methods, as well as social historical method and analytical method in the subject's analysis (by legal documents). The value of this research reflects itself in effort in finding the answers to the problem at hand, which is: What were the main characteristics of fascist government, which shortcomings and benefits it had, when compared with liberal-representative democracy? The presumed hypothesis by the author was that the political system of fascist corporatism was the attempt to give an answer for the crisis of liberal democratic capitalism, with a comprehensive political and institutional reorganization of society, and in such way which will leave intact the very foundation of capitalism- the property ownership. The need for answer that would address the real situation lead to the formation of fascist political system... The author gives at first, the general framework for the subject, than it points out the genesis of phenomenon and finally, the political system of the observed phenomenon.

Key words: political system, fascism, democracy, institutions

l'individuo alla libertà, superiore allo stato, da farsi valere contro lo stato, ma perché crede che lo sviluppo della personalità umana sia un interesse dello stato."

55) Danilo Gregorić: *Italijanski korporativizam*, Štamparija Popović, Beograd, 1940, str. 40: "Za razliku od parlamenta kakav je bio ranije,.. današnju italijansku narodnu skupštinu sastavljaju predstavnici, od kojih svaki ima za sobom određene grane delatnosti narodnog života. On predstavlja tu granu,.."

ЛИТЕРАТУРА

- Baraković, Šefik: "Pojam i pojava fašizma", Anali, 5/10: 83-118, Pravni fakultet, Zenica, 2010.
- Bosanac Milan, Mandić Oleg, Petković Stanko: "Fašizam", *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977.
- Wiskemann, Elizabeth: *Fascism in Italy - Its Development and Influence*, MacMillan-St. Martin's Press, London-New York, 1969.
- Gregorić, Danilo: *Italijanski korporativizam*, Štamparija Popović, Beograd, 1940.
- De Bernardi, Alberto: *Dizionario del fascismo – storia, personaggi, cultura, economia, fonti e dibattito storiografico*, B. Mondadori, 2003.
- De Grazia Victoria, Luzzatto Sergio: *Dizionario del fascismo – Grandi opere*, G. Einaudi, Roma, 2003.
- Gentile Giovanni, Gregor Antony James: *Origins and doctrine of fascism – with selections from other works*, Transaction Publishers, 2004.
- Јовановић, Слободан: *О држави*, Геца Кон, Београд, 1935.
- Ковачевић, Брацо: *Фашизам*, НУБ Петар Кочић, Бања Лука, 1994.
- Kuljić, Todor: *Fašizam*, Nolit, Beograd, 1978.
- Kuljić, Todor: "Fašizam", 141-142, (priredili) Aljoša Mimica i Marija Bogdanović: *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
- Kühln, Reinhard: *Oblici građanske vladavine – liberalizam/ fašizam*, Komunist, Beograd, 1978.
- Ledeen, Michael Arthur: *D'Annunzio – the first duce*, Transaction Publishers, 2002.
- Lentini, Gerlando: *Pio XI, l'Italia e Mussolini*, Città Nuova, Roma, 2008.
- Milosavljević, Olivera: *Savremenici fašizma*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2010.
- Musolini, Benito: *O korporativnoj državi*, Štamparija Madžarevića, Beograd, 1937.
- Недељковић, Душан: *Идеолошки сукоб демократије и фашизма*, Скопље, 1938.
- Nolte, Ernst: *Fašizam u svojoj epohi*, Prosveta, Beograd, 1990.
- Paris, Robert: *Histoire du fascisme en Italie*, Françoise Maspero, Paris, 1962.
- Piraino Marco, Fiorito Stefano: *L'identità fascista – progetto politico e dottrina del fascismo*, Lulu.com, 2007.
- Pollard, John F: *The Vatican and Italian fascism 1929-32 – a study in conflict*, Cambridge University Press, 2005.
- Riz, Viljem: *Rečnik – filozofija i religija*, Dereta, Beograd, 2004.
- Sapelli, Giulio: "Per la storia del sindicalismo fascista – tra controllo sociale e conflitto di classe", *Studi storici*, 3/78, Fondazione Istituto Gramsci, 1978.

- Silone, Ignazio: *Fašizam – njegov postanak i razvitak*, Zadružna štamparija Miletić, Zagreb, 1935.
- Станковић, Владан: "Теорија елите и фашизам", *Политичка ревија*, 2/03: 159-172, Институт за политичке студије, Београд, 2003.
- Суботић, Драган: "Лидерство и друштвени сукоби у политици", *Политичка ревија*, 2-4/07: 477-510, Институт за политичке студије у Београду, 2007.
- Ferrari, Francesco Luigi: *Il regime fascista italiano*, Ed. di Storia e Letteratura, 1983.
- Halperin, William: *Mussolini and Italian Fascism*, Princeton, New Jersey, 1964.
- Hibbert, Christopher: *Musolini*, Alfa, Zagreb, 1977.
- Чавошки, Коста: *Увод у право*, Драганић, Београд, 1996.
- Šćetinec, Juraj: *Korporativno uređenje države – s obzirom na novi austrijski ustav*, Naklada vlastita, Zagreb, 1935.
- *www.ilduce.net/.../storiafascismo/ordinamentostatofascista%202parte.pdf,* "Ordinamento dello Stato fascista"

Resume

The political system of fascist rule, has retained certain specific aspects: Charismatic ruler endowed (Duche, leader, or Duke), all powerful executive branch of the government, easily replaced minsters, assembly members appointed by the government and picked by the government from the professional strata of the working class or corporations, which are nothing more than state controlled body that reconciles the interests of workers (unions) and employers (chambers), replaceable judges, oppressive apparatus emerged from party's internal security, parallelism and hybrid institutions (both fascist and state), state intervention in the economy, ensured enjoyment of private property trough the preservation of capitalist model of economy and bourgeois plutocracy, broad social worker rights and labor laws.

Sintesi

Il sistema politico del fascismo ha mantenuto alcune caratteristiche specifiche: dominatore carismatico dotato (Duce, leader, o il duca), onnipotente potere esecutivo o di governo, ministri facilmente sostituibili, assemblea i cui membri sono nominati dal governo tra le organizzazioni professionali o società che non sono altro che un ente statale che concilia gli interessi dei lavoratori (sindacati) e datori di lavoro (Camere di Commercio), variabilità dei giudici, processo legislativo nelle commissioni parlamentari che siedono rappresentanti della società, l'apparato

repressivo che è emerso dalla parte che fornisce il partito fascista, parallelismo e istituzioni ibride (e lo stato e gli fascisti), l'intervento dello Stato nell'economia, assicurando il rispetto della proprietà privata attraverso la conservazione del modo capitalistico dell'economia e della plutocrazia borghese, ampi diritti assistente sociale e diritto del lavoro...

Овај рад је примљен 30. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
321.7:342.34

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 161-178.

Драган Ж. Марковић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ДЕМОКРАТСКИ НАЧИН ПРИПРЕМАЊА И ДОНОШЕЊА ОДЛУКА[**]

Сажетак

Основни циљ рада је да укаже на чињеницу да је савременом друштву све неопходнија непосредна демократија као неизоставни услов високотехнологизиране друштвене репродукције. Закључује се да доминација државне управе доводи до сужавања непосредне демократије и до отуђења власти од грађана. Због неизграђености демократских механизама, могућности утицаја грађана на садржину скупштинских одлука су веома мале. Закони од виталног значаја за друштвену заједницу доносе се без консултације грађана, чија се демократска права и обавезе утврђују независно од њихове воље.

За оптималан развој непосредне демократије неопходна је максимална децентрализација надлежности са републичког на локални ниво, која подразумева и одговарајућу финансијску децентрализацију, са чим иде и децентрализација власти и управљања. Однос између грађана и представничких органа не би се смео сводити на избор народних представника, већ већ би грађани морали имати одлучујући утицај на рад тих органа.

Кључне речи: демократија; децентрализација; демократски капацитети; политичке институције

Савременом друштву је уместо парламентарне, све неопходнија непосредна демократија као неизоставни услов високотехно-

* Научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

логизиране и висококосоцијализиране друштвене репродукције. У демократској заједници непосредни носилац суверенитета је сам народ, ма на ком нивоу се она организовала. Народни суверенитет се у демократској заједници не може отуђивати или ограничавати, већ се слободном вољом грађана заједнички остварује. Ради одржања самог живота, „грађани морају суделовати у доношењу одлука које утјечу на њихов живот".[1)]

За оптималан развој непосредне демократије била би неопходна максимална децентрализација надлежности са републичког на локални ниво, која подразумева и одговарајућу финансијску децентрализацију, са чим иде и децентрализација власти и управљања. Тежње за децентрализацијом су, међутим, у жестоком сукобу са централистичким тежњама да се што више послова и средстава концентрише у врху државе. Енормна централизација надлежности довела је, заједно са финансијском централизацијом, током транзиције 1990-их година, готово до замирања сваког облика непосредне демократије у Србији.

Доминација државне управе доводи до сужавања непосредне демократије и до отуђења власти од грађана. То се огледа у раду како општинских тако и републичке скупштине, које су уместо грађанима окренуте владајућим политичким странкама. Због неизграђености демократских механизама, могућности утицаја грађана на садржину скупштинских одлука су веома мале. Чак се и закони од виталног значаја за друштвену заједницу доносе без икакве организоване консултације грађана, чија се демократска права и обавезе утврђују независно од њихове воље.

Досадашње искуство показује да разлике у карактеру непосредног и посредничког одлучивања проистичу управо из разлика у природи друштвено-економских односа на којима се заснивају. Иницирање, доношење и спровођење одлука битно се разликују у посредничком и непосредном одлучивању. Кад се заједничке потребе задовољавају на бази административне концентрације и дистрибуције средстава, иницијативе потичу углавном од органа који и одлучују о тим средствима. Иницијативе које без материјалног покрића долазе изван ових органа немају много изгледа за реализацију услед чега се ретко и појављују. Истраживања показују да су

1) John Naisbitt, *Мегатрендови,* „Глобус", Загреб, 1985., стр. 167.

у локалним заједницама које егзистирају на дотацијама из буџета иницијативе од стране грађана веома ретке или их уопште нема.[2)]

Да ли ће се поједине иницијативе реализовати зависи, пре свега, од тога да ли стварно изражавају заједнички интерес и да ли ће као такве бити прихваћене од већине грађана. Могуће је да одређене иницијативе изражавају заједнички интерес а да не буду прихваћене због несхватања, као и обратно, да из заблуде буду прихваћене иницијативе које тај интерес не изражавају.

Да би појединачна иницијатива прерасла у колективну иницијативу, не само да мора изражавати интерес већине којој се упућује, већ мора бити прецизно дефинисана и до краја разумљива за све који учествују у њеном прихватању и остваривању. Недовољно убедљиве иницијативе немају изгледа на успех и кад су објективно у интересу оних којима се упућују.

Али и кад је сасвим убедљива, покренута иницијатива неће успети ако за њено остварење не постоје објективни услови, због чега се пре покретања одређених иницијатива мора што подробније испитивати њихова остваривост. Зато се непосредна демократија тешко може остваривати без систематских научних испитивања заједничких потреба и објективних могућности њиховог задовољавања, те редовног упознавања јавности с оствареним сазнањима.

Припрема демократских одлука мора се стога организовати тако да већина већ у фази покретања заједничких акција игра одлучујућу улогу, јер ко има иницијативу тај фактички и одлучује. Ради тога би се о свакој покренутој иницијативи морали непосредно изјашњавати сви заинтересовани, тако да се она прихватањем од стране већине претвара у њихову колективну иницијативу. Покренуте иницијативе могу се прихватити и остваривати појединачно или кумулативно, што зависи пре свега од степена хитности и могућности доношења одлука од виталног интереса.

За разлику од посредничког одлучивања, непосредно одлучивање по својој природи искључује сваки монопол на иницијативу, па самим тим и хијерархијске односе који из њега проистичу. Иницијативност овде не зависи од каквог монопола, већ пре свега од

2) Види: Драган Марковић, *Локална самоуправа- перспективе у условима глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007. ; Драган Марковић, „Начин и облици финансирања локалне самоуправе“, *Политичка ревија,* Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2009.

степена мотивисаности сваког субјекта да се ангажује у покретању заједничких акција.

Већ самим покретањем иницијативе почиње припрема одлуке. Сваки предлог за покретање одређене акције мора поред циља који се жели постићи, назначавати и основне услове за његово остварење. Тиме се истовремено назначује не само предмет, већ и основни елемент одлуке коју треба донети. Тако се прихватањем одређене иницијативе унапред предодређује основна садржина одговарајуће одлуке.

Онај ко покреће иницијативу има, по правилу, одлучујућу улогу у целом процесу припремања одлуке. У систему непосредног одлучивања ова се улога преноси на све чланове друштвене заједнице. Уколико грађани учествују у покретању заједничких акција, они ће учествовати и у припремању одлука којима се утврђују заједнички циљеви и начин њиховог остваривања. Суштина непосредне демократије и јесте у томе да сви заинтересовани субјекти непосредно учествују у целом поступку припремања и доношења одлука.

Кад је одлучивање у функцији задовољавања заједничких потреба, онда је, у ствари, и неизбежно да у њему сви заинтересовани субјекти учествују од почетка до краја. Да би донели ефикасну одлуку, субјекти одлучивања морају претходно отклонити све неспоразуме до којих може долазити у њиховим међусобним односима. Ради тога је неопходно њихово политичко договарање путем којег ће заједнички изналазити најприхватљивија решења за усклађивање сродних и превазилажење противречних интереса. Политичким договарањем се, у ствари, интереси различитих субјеката своде на заједнички именитељ који се у њиховом даљем комуницирању појављује као заједнички интерес.

С обзиром на такву улогу, политичко договарање представља најзначајнију фазу у припремању демократских одлука. Кад је утврђен заједнички интерес и постигнут начелан договор о његовом остваривању, даљи поступак се практично своди на конкретизацију тог договора и нормативно уобличавање одлуке. Уколико у политичком договарању непосредно учествују сви заинтересовани субјекти, у следећим фазама неће долазити до неспоразума који би доводили у питање постигнути договор.

То претпоставља да је политички договор довољно конкретан и да јасно одређује суштину одлуке. Поред циља који се жели

постићи он мора да назначује и услове односно начин извођења заједничке акције који одговарају свим или бар већини заинтересованих субјеката. Тиме се у основи унапред дефинише цео ток и исход заједничке акције, што је једна од битних претпоставки њеног успешног извођења. Да би био прихваћен и реализован, политички концепт програма и плана задовољавања заједничких потреба мора поред назначавања конкретних потреба да дефинише и редослед њиховог задовољавања, изворе и начин удруживања средстава, резултате који ће се постићи и учешће заинтересованих субјеката у њиховом коришћењу.

Ефикасност политичких договора зависи не само од тога колико они изражавају заједнички интерес, већ и да ли у њима учествују сви заинтересовани субјекти. Уколико се сви субјекти определе за одређена решења у фази политичког договарања, сигурно је да ће се они за њих изјаснити и при доношењу одлука. Насупрот томе, неучествовање свих заинтересованих субјеката у политичком договарању може имати за последицу да се они при доношењу одлука због несхватања не изјасне за договорена решења и кад она изражавају њихове интересе.

Опште учешће заинтересованих субјеката у политичком договарању не подразумева, међутим, и општу сагласност с постигнутим договорима. Док постоје супротстављени интереси, такву сагласност објективно није могуће увек постићи. Због тога ће у одређеним ситуацијама долазити до конфронтације различитих ставова који се не могу усагласити, па ће политички договор представљати ставови које је прихватила већина. Тиме се значај договарања не умањује, јер је и при доношењу демократских одлука одлучујући глас већине.

Доследно спровођење политичког договора представља најзначајнији услов који у фази припремања одлуке треба испунити. Зато је најцелисходније да се његова разрада и нормативно уобличавање поверавају грађанима који су се највише ангажовали и у његовом изграђивању.

Поред доследне разраде политичких договора у којима су непосредно учествовали сви заинтересовани субјекти, у фази припреме одлука морају бити испуњена бар још два значајна услова. Један је прецизно и јасно формулисање предлога одлука тако да буду до краја разумљиви за све учеснике одлучивања; и други, правовремено упознавање учесника одлучивања како са самим пред-

лозима одлука тако и са свим осталим елементима потребним за одлучивање.

Кад су испуњени ови услови, само доношење демократских одлука не представља посебан проблем. Њиме се само потврђује опредељење колективно изражено кроз политичко договарање. То показује да је доношење одлуке органски повезано с њиховом припремом и да је активно учешће у припреми битан услов стварног учешћа у доношењу одлука.

Да би се омогућило истински демократско одлучивање, самом изјашњавању мора претходити јавна расправа у којој сви грађани могу активно учествовати у сучељавању различитих предлога и мишљења. Она се може организовати на масовним скуповима, преко јавних медија или по мањим скуповима са којих се сумирају резултати расправе. У сваком случају, да би се избегла импровизација, у расправу се мора улазити са темељито припремљеним предлозима и образложењима, сачињеним на основу научних истраживања и стручних анализа којима се јасно дефинишу заједничке потребе и интереси.

Јавна расправа би морала претходити свим облицима непосредног одлучивања грађана, без чега се они практично своде на средство манипулисања отуђених центара економске и политичке моћи за остваривање њихових интереса и ставова. Она би могла представљати значајну демократску смерницу и за доношење скупштинских одлука уколико њихово полазиште чине интереси и потребе грађана. Проблем је, међутим, што се одборници и посланици уместо интересима и потребама грађана, руководе директивама својих странака, односно њихових руководстава, који првенствено гледају страначке интересе, због чега се, вероватно, законодавном регулативом јавна расправа и не предвиђа.

Јавну расправу, као облик утицаја радних људи и грађана на садржину одлука увео је Устав СФРЈ 1974. године. Законом је била предвиђена и обавезна претходна расправа о расписивању референдума. У периоду транзиције законодавном регулативом се, међутим, јавна расправа не предвиђа, па се чак и устав доноси без претходне јавне расправе, чиме се суштински сужавају демократска права грађана.

Али без обзира на законодавну регулативу, на зборовима грађана је доношењу демократских одлука претходила јавна расправа у којој су разматрани предлози одлука, изношени лични ставови и

сучељавана мишљења учесника збора. Данас су могућности за јавну расправу знатно проширене, и сем на зборовима грађана, води се на скуповима разних организација (удружења грађана, друштвених организација, организованих покрета и других тзв. невладиних организација) и преко средстава јавног информисања. Да би јавна расправа утицала на садржину одлука, потребно је да се њихови нацрти или предлози правовремено јавно објављују, и то тако да буду свима подједнако доступни, због чега није довољно да су објављени на интернету, који је многим грађанима недоступан. Одлуке би морале бити тако образложене да се виде потребе, циљеви и услови њиховог доношења и спровођења, из чега грађани могу препознати своје интересе.

Са резултатима јавне расправе доносиоци одлука се морају правовремено упознавати и исте разматрати ради кориговања својих нацрта или предлога. Са одлукама које нису добиле претходну јавну подршку не би требало улазити у процедуру њиховог доношења. Расправу са јавних скупова треба синтетизовати у заједничке ставове учесника, уз које се доносиоцима одлука могу упућивати и издвојена појединачна мишљења.

Предлози одлука који добијају јавну подршку, сигурно ће кроз непосредно изјашњавање грађана бити усвајани, што је поуздана гаранција да ће се донесене одлуке поштовати и добровољно спроводити. Под истим условом може се рачунати на уважавање и спровођење скупштинских одлука, уз истовремено јачање поверења бирача према одборницима и посланицима у скупштинским телима.

Све одлуке личним изјашњавањем грађана доносе се већином гласова , која зависно од значаја одлуке и опредељења самих грађана, може бити проста или квалификована. Иако треба настојати да се у демократском поступку одлучивања постигне што већа сагласност, консензус не би могао представљати правило јер до опште подударности интереса долази само изузетно а кад она постане правилом, потреба за сваким управљањем као друштвеним односом ће престати.

Непосредно учешће свих заинтересованих субјеката у доношењу демократских одлука је битна претпоставка и за њихово демократско спровођење. Демократске одлуке се , у ствари, и не могу спроводити другачије него као што се и доносе, то јест организованом акцијом свих чланова друштвене заједнице.

Док у непосредном одлучивању одлучујућу улогу и у доношењу и у спровођењу одлука имају грађани, у представничком одлучивању одлучујућу улогу и у доношењу и у спровођењу одлука играју изабрани представници. У представничкој демократији на изабране представнике пада практично сва одговорност за доношење одлука. Због тога спровођење одлука које доносе представнички органи, и кад оне изражавају интересе већине грађана, нужно претпоставља ослањање на принуду. Кад не учествују у доношењу одлука, грађани не осећају одговорност за њихово спровођење ни онда када су свесни да су оне у њиховом интересу. Отуда је неопходна претња принудом, па и сама принуда која подразумева постојање посебног, за такву функцију квалификованог апарата.

Кад грађани непосредно одлучују , они се сами ангажују на спровођењу донесених одлука. Остваривање заједничких одлука јавља се као непосредна животна потреба грађана коју у погледу ефикасности не може заменити никаква спољашна принуда. Према истраживањима, грађани су одлуке које су непосредно доносили знатно уредније извршавали од одлука које су у њихово име доносили изабрани органи.[3)]

Да би се ангажовали на спровођењу одређених одлука, грађани морају, пре свега, схватити њихов значај. Спремност за спровођење одлука изражава се већ кроз политичко опредељивање за решења која изражавају заједнички интерес.

Непосредно изјашњавање грађана за одређене одлуке погоду представља гаранцију да ће се они добровољно ангажовати на њиховом спровођењу. Оно је дефинитивна потврда колективне решености да се заједничком акцијом остваре одређени заједнички интереси. Пошто се доношење одлука заснива на слободном самоопредељењу грађана, и њихово спровођење главни ослонац налази у добровољној активности.

Уколико, међутим, заједничке потребе не изражавају општи интерес свих грађана, у спровођењу одлука не може се рачунати на пуну добровољност. Појединци ће настојати да избегну извршење одлука које не одговарају њиховим интересима. Због тога се овде поставља проблем односа мањине према одлукама за које се изјаснила већина, као што се у систему представничке демократије јавља проблем односа већине према одлукама које доноси мањина.

3) Истраживања су вршена 2010. године у организацији ДО „Локална самоуправа“.

Али док се представничка демократија, управо због потребе покоравања већине мањини, мора ослањати првенствено на државну принуду, главни ослонац за остваривање одлука непосредне демократије не представља државна принуда већ јавно мњење које се формира већ у току демократског одлучивања. Ако је већина изгласала одређену одлуку, она је заинтересована и за њено остваривање, па је ради тога спремна и да изврши јавни притисак на преосталу мањину, који је, по правилу, ефикаснији од државне принуде јер осуда најближе средине обично теже пада.

Демократске одлуке обавезни су да извршавају сви на које се односе, без обзира да ли су у њиховом доношењу учествовали и да ли су се изјаснили за или против. Али за разлику од државних одлука, одговорност за извршавање овде није само према изабраним органима већ према свим грађанима јер сви и одлучују, тако да се систем непосредне демократије, насупрот хијерархијској субординацији државне управе, ослања на узајамну одговорност грађана.

Па ипак, појединци ће, без обзира на моралну осуду, настојати да избегну извршавање одлука, чак и онда кад оне одговарају њиховом интересу. Кад осећање узајамне одговорности изостане, државна принуда преостаје као неизбежно средство да се интереси већине заштите, али она овде није главно већ помоћно средство да се остваривање донесених одлука обезбеди.

Непосредна демократија не може се развијати без непосредног учешћа грађана у одлучивању о судбоносним питањима заједничког живота и рада, како на локалном, тако и на вишим, нивоима друштвеног организовања.[4] Пошто се одлуке морају доносити у складу са уставом и законом, за развој опште демократизације друштва је од пресудног значаја да се оне доносе плебисцитарним изјашњавањем грађана.

У досадашњем развоју демократије испољено је читаво богатство форми самоодлучивања грађана. Мада су збор грађана и референдум релативно најчешће практиковани, непосредно изјашњавање је не ретко вршено и путем писмене изјаве или усмене изјаве и анкете, при чему су ове форме у разним срединама и приликама коришћене зависно од конкретних потреба. Њихов избор је вршен сасвим слободно, често и независно од тога како је непосредно изјашњавање нормативно регулисано. Већ прва искуства

4) Види: Миша Стојадиновић, „Демократија у XXI веку“, *Политичка ревија,* Институт за политичке студије, Београд, бр 1/2010, стр. 157 и 158.

непосредног одлучивања потврдила су да је за њега примарно пре свега слободно опредељивање грађана док је сам начин изјашњавања од секундарног значаја.

За разлику од представничке демократије, којој је неопходан унифицирани и непроменљиви механизам, непосредна демократија захтева еластичну организацију која подразумева коришћење различитих форми не само у различитим заједницама, већ и у једној истој заједници, зависно од конкретних потреба.

Да би се непосредна демократија доследно остваривала, неопходно је да се за сваку акцију проналазе такве форме организовања које ће највише доприносити њеном успешном извођењу. Функционална флексибилност организовања чини, према томе, једно од битних обележја непосредне демократије. Због тога су нецелисходни покушаји тражења јединственог шаблона који би важио за све и у свакој прилици.[5)]

Збор грађана

Збор, поред референдума, представља основни облик непосредног изјашњавања и одлучивања грађана. Као и референдум и збор грађана омогућава непосредно учешће свих заинтересованих субјеката и подразумева да се одлуке доносе опредељивањем већине учесника. Пошто за доношење сложенијих одлука референдум сам за себе није довољан, о њима се претходно мора расправљати на збору. Предност збора управо је у томе што се заинтересовани субјекти могу изјашњавати и усаглашавати ставове не само о целини одлуке већ и о појединостима. О нормативним актима, или програму задовољавања заједничких потреба, на пример, референдумом се није могуће изјаснити док се о њиховим појединим одредбама или ставкама не постигне претходна сагласност већине заинтересованих субјеката на збору.

У време средњовековне Србије у 12. и 13. веку „на сеоским зборовима се већало и одлучивало о значајним заједничким пословима“.[6)] Законом из 1866. године надлежности збора су биле: да бира посланике и поверенике за народну скупштину, одборнике и

5) Види: Драган Марковић, *Од посредне ка непосредној демократији*, Институт за политичке студије, Београд, 2010., стр. 111-121.

6) Радивоје Маринковић, *Локална самоуправа,* Институт за политичке студије, Београд, 1998., стр. 192.

њихове заменике за општински одбор, да даје мишљење о спајању општина и припајању села или засеока.[7)]

У надлежност збора према закону из 1889. године спадали су између осталог и: бирање заступника за окружну скупштину, бирање и смењивање општинског председника, одборника и њихових заменика, одлучивање о спајању и раздвајању општина и села и одлучивање о општинском прирезу.

Зборови бирача су се јавили још у току НОБ-е, а први пут су уведени Уставом СФРЈ 1946. године и радили су повремено када се по потреби сазову бирачи. Главна улога збора бирача била је у завођењу самодоприноса и кандидовању одборника и посланика.[8)]

Поред збора бирача, у време самоуправљања од 1950-1990. године, један од најчешћих и најмасовнијих облика договарања и одлучивања били су зборови грађана. Њих су самоиницијативно, без законске обавезе сазивали органи локалне самоуправе кад је требало расправљати и одлучивати о питањима од заједничког интереса за грађане одређеног насеља или општине.

Уставом СФРЈ 1974. године права и дужности зборова знатно су проширени: они су утврђивали смернице за рад делегата, непосредно су одлучивали о пословима утврђеним законом, вршили контролу над радом органа и носилаца јавних овлашћења.

Законодавна регулатива у последњој деценији 20. века није предвиђала могућност сазивања зборова грађана, па су они ретко и сазивани сем кад је требало уводити самодопринос. Тек је Законом о локалној самоуправи из 2002. године (члан 67) предвиђено да збор грађана расправља и даје предлоге о питањима из надлежности органа локалне самоуправе. Путем збора, као облика демократског утицаја, грађани имају могућност да на организован начин износе представничком телу и другим органима локалне самоуправе ставове и мишљења, подносе предлоге, упућују захтеве.

Збор грађана се може јављати у двојакој улози: као облик претходног изјашњавања и као облик коначног одлучивања. Досадашње искуство указује на неопходност да се најзначајније одлуке доносе путем личног изјашњавања уз претходно колективно раз-

7) Види: Исто, стр. 211.

8) Види: др Мићо Царевић, *Општина у друштвено-политичком уређењу СФРЈ,* „Глас“, Бања Лука, 1980., стр. 124.

матрање на зборовима. О многим питањима може се уз пуну слободу личног опредељивања одлучивати и на самом збору.

Иако на први поглед изгледа једноставно, доношење интегралних одлука путем зборова је ипак сложеније него путем референдума и њему сличних облика личног изјашњавања. Ни у сасвим малим заједницама није практично могуће обезбедити ефикасно договарање на јединственом збору. Да би се омогућило активно и равноправно учешће свих заинтересованих субјеката, неопходно је да се зборови организују по мањим стамбеним јединицама.

При организовању више зборова јавља се проблем конституисања јединствене одлуке. Да би се до такве одлуке дошло, неопходна је јединствена организација изјашњавања која, пре свега, подразумева да се на свим зборовима расправља о истоветном предлогу. Могућности сумирања резултата изјашњавања су тројаке: да се одлука конституише на основу опредељења већине учесника са свих зборова; на основу опредељења већине зборова и путем демократске конфронтације ставова зборова у надлежном органу.

Кад ће се која од ових могућности користити зависи пре свега од карактера одлуке и услова одлучивања. Прва могућност пружа пуну гаранцију да ће интегрална одлука изражавати опредељење већине непосредних учесника одлучивања. Због тога је целисходно да се она користи при доношењу значајних одлука које по својој природи захтевају сагласност већине грађана, утолико пре што друга и трећа варијанта скривају у себи и могућност да интегрална одлука не изрази увек опредељење већине.

Референдум

Референдум омогућава највећу слободу и релативно највећу објективност у непосредном изјашњавању субјеката одлучивања. Он искључује могућност директног утицаја на опредељивање, па тиме и могућност политичког или било каквог притиска на ове субјекте. Тиме се обезбеђује релативно највећи степен равноправности која представља једно од основних обележја непосредног одлучивања. За доношење једноставних одлука референдум је сасвим довољан облик изјашњавања.

Из Закона о референдуму и народној иницијативи (чл. 1, 2, 10, 25 и 26) произилази следеће: да је референдум облик одлучивања о питањима утврђеним Уставом и законом, као и о питањима из над-

лежности скупштине територијалне јединице локалне самоуправе за која то скупштина одреди; да референдум може бити у форми претходног изјашњавања о питањима о којима се расписује или ради потврђивања акта или одлуке коју је донео надлежни орган ; да право изјашњавања на референдуму припада грађанима који имају изборно право; одлука донета на референдуму је обавезна што значи да је надлежни орган у случају претходног референдума дужан да донесе одређени акт у складу са вољом грађана опредмећеном на референдуму, најкасније у року од 60 дана по одржавању референдума ; кад се ради о накнадном референдуму, референдуму ради потврђивања акта или одлуке, акт или одлука је усвојен даном одржавања референдума, односно проглашавањем тог акта.[9)]

Код доношења одлука на референдуму од посебног је значаја равноправност свих учесника у одлучивању. Већ самом одлуком о расписивању референдума морали би се обезбедити услови за једнаку могућност изјашњавања свим учесницима у одлучивању.

Нарочито је значајно да питање о коме се грађани изјашњавају путем референдума буде прецизно и на јасан начин формулисано да се на њега може одговорити са „за“ или „против“.

Да би се обезбедило максимално учешће на референдуму, неопходно је да буду прецизно назначени време и место одржавања референдума и то на начин који омогућава свим грађанима да се изјасне.

Да би се могли припремити за изјашњавање на референдуму, сви грађани морају бити упознати са одлуком о расписивању референдума . Време од објављивања одлуке до одржавања референдума мора бити довољно дуго да би омогућило припрему грађана за изјашњавање.

Приликом одлучивања мора се обезбедити потпуна слобода изјашњавања сваког учесника у одлучивању. Орган који руководи гласањем не може ни на који начин утицати на изјашњавање. Мора се омогућити изјашњавање гласањем и оним грађанима који се из објективних разлога не могу изјаснити у времену одређеном за изјашњавање.

9) Види: др Милан Влатковић, Изазови локалне самоуправе у Србији 1990-2006, ДО „Локална самоуправа Србије“, Београд, 2006., стр. 263.

Одлучивање референдумом не може се у суштини свести само на изјашњавање за или против предлога одлуке. Да би то изјашњавање имало стварни смисао, грађани морају до краја знати за шта се изјашњавају, што претпоставља њихово активно учешће и у самом састављању предлога одлука. Интереси и воља већине грађана треба да буду изражени већ у самом предлогу одлуке са којим се излази на референдум. У том случају, изјашњавањем за или против грађани само потврђују своје, у процесу припреме одлуке, већ изражено опредељење.

Гласање на референдуму врши се тајно, појединачно и непосредно. Тајност гласања обезбеђује се самим начином спровођења референдума, који је законом утврђен тако да над изјашњавањем учесника референдума нико не може вршити контролу ни утицати на њихово опредељење. Само гласање сваки учесник референдума обавља појединачно и лично. Појединац не може своје право изјашњавања пренети на друго лице, нити се приликом гласања може вршити колективно договарање.

Потписивање изјаве

Поред референдума, као ефикасни облици личног изјашњавања грађана, у пракси су се већ потврдили анкета, писмена и усмена изјава. По правилу, коришћен је онај облик изјашњавања који је највише одговарао карактеру одлуке и условима одлучивања. Кад класични референдум није могао у потпуности изразити неопходна опредељења грађана, коришћена је анкета путем које су добијана шира изјашњења о условима спровођења самоуправне акције.

Писмена изјава нашла је доста широку примену у случајевима који не захтевају анонимно изјашњавање. Један од разлога је и знатно већа једноставност и рационалност оваквог начина изјашњавања, јер не захтева процедуру карактеристичну за референдум. Да би се утврдила опредељења заинтересованих субјеката, треба само прикупити њихове потписе. Кад год је, међутим, унапред извесно да неће бити потребна провера аутентичности личних изјава, писмена изјава се може заменити усменом, која је практично још једноставнија.

Равноправност у изјашњавању мора бити обезбеђена и кад се одлучује потписивањем односно давањем посебне изјаве у пи-

сменом облику. У том циљу свака посебна изјава мора имати исту садржину. У случају кад је грађанин неписмен или због телесног оштећења није у могућности да изрази своју вољу, он може овластити друго лице да у његово име потпише изјаву.

Спровођењем изјашњавања потписивањем изјаве руководи комисија коју образује орган који је одредио овај облик изјашњавања. Комисија која руководи давањем писмене изјаве врши следеће послове: стара се о законитом спровођењу поступака изјашњавања; одређује место давања изјава; именује чланове одбора који спроводе поступак давања писмених изјава на одређеном месту; врши техничке припреме за спровођење поступка; утврђује и објављује резултат спроведеног поступка.

Изјашњавање потписивањем изјаве се врши на тај начин што грађанин лично потписује предлог одлуке или другог акта и тиме се изјашњава за усвајање одређеног акта. Они грађани који не потпишу изјаву, сматра се да су се изјаснили против одређене одлуке или акта. Одлука о којој су се грађани изјашњавали потписивањем изјаве сматра се донетом ако се за њу изјаснила већина грађана.

Ради стварања друштвених претпоставки за развој непосредне демократије, личним изјашњавањем грађана би требало одлучивати нарочито о: статусним питањима државе, располагању националном имовином, уставу и системским законима, територијалној организацији републике, дугорочним развојним програмима и плановима, удруживању у међународне организације и заједнице, међународним уговорима од посебног значаја за суверенитет и развој државе, кључним питањима остваривања људских права, заштите живота, здравља и животне средине, избору народних посланика и председника републике, као и о другим питањима судбоносним за опстанак и развој друштвене заједнице.

Однос између грађана и представничких органа не би се смео сводити на избор народних представника, већ би се морао изградити демократски механизам преко којег би грађани на рад тих органа имали одлучујући утицај. Ради тога, било би неопходно да се значајне скупштинске одлуке доносе на основу претходног потврђивања у јавној расправи или другим облицима непосредног изјашњавања грађана чијим би се опредељењима њихови изабрани представници руководили у свом иступању и одлучивању.

Dragan Z. Markovic

DEMOCRATIC WAY OF PREPARING AND BRINGING DECISIONS

Summary

Basic objective of this paper is to underline a fact that indirect democracy in modern world has been increasingly becoming necessary one as it is an unavoidable precondition for hi-tech social reproduction. The author came to conclusion that domination of the state administration has decreased the capacity of indirect democracy and it has led to the alienation of the government from citizens. Due to the lack of democratic mechanisms, there are very few opportunities for the citizens to make influence on the content of the Parliament's decisions. The laws that are of vital importance for the society are being enacted without consultations with the citizens and so their democratic rights and obligations are being defined independently of their will.

For purpose of optimal development of indirect democracy it is necessary to provide a maximum decentralization of republic jurisdictions to local ones, which implies an appropriate implementation of financial decentralization along with the decentralization of the government and administration. Relations between the citizens and their representative bodies should not be narrowed to an election of the people's representatives and instead of it the citizens should have a decisive influence on activities of these bodies.

Key Words: *democracy, decentralization, democratic capacity, political institutions*

ЛИТЕРАТУРА

- Влатковић, Милан др: *Изазови локалне самоуправе у Србији 1990-2006.*, ДО „Локална самоуправа Србије“, Београд, 2006.
- *Демократија,* ЦИД, Подгорица, 2001.
- Јовановић, Милан Н.: *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Маринковић, Радивоје : *Локална самоуправа,* Институт за политичке студије, Београд, 1998.
- Марковић, Драган: *Локална самоуправа – перспективе у условима глобализације,* Институт за политичке студије, Београд, 2007.

- Марковић, Драган, „Начин и облици финансирања локалне самоуправе“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2009.
- Марковић, Драган: *Од посредне ка непосредној демократији*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Naisbitt, John: *Мегатрендови*, Глобус, Загреб, 1985.
- *Србија – политички и институционални изазови*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Стојадиновић, Миша, „Демократија у XXI веку“, *Политичка ревија,*
- Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2010.
- Хелд, Дејвид: *Демократија и глобални поредак,* „Филип Вишњић“, Београд, 1997.

Resume

Previous experience has shown that differences in the character of direct and indirect decision-making have derived from differences in the character of socio-economic relations that they are based on. Initialization of some decisions, the decision making and the decision implementation greatly differ in cases of direct and indirect decision making. When some communal needs are met on the basis of administrative concentration (capacity) and distribution of resources then the initiatives come mostly from the bodies which make decision regarding these resources.

Preparation for democratic decisions needs to be organized in the way that majority of the citizens has decisive role already in the phase of initiative for coomunal actions, as those who make initiatives factually do make decisions regarding the initiatives. In order to achieve this, all the citizens directly connected with the initiatives should directly express their opinion regarding the initiatives, so that in case that the majority votes for some initiative it becomes their collective initiative.

Direct democracy cannot be developed without direct participation of the citizens in making decisions regarding their collective life and work issues of vital importance, both on local and upper level of social organization. Since the decisions should be made in accord with the Constitution and Law, plebiscite expression of the will of the citizens is of vital importance for development of general democratization in society.

In previous development of democracy there has been expressed a variety of forms of the citizens' self-decision making. First experiences with direct decision-making have confirmed that for direct decision-making a prime pre-

condition is a free self-determination of the citizens, while the way of its expression is of secondary importance. Contrary to representative democracy which demands an unified and unchangeable mechanism, indirect democracy demands an elastic (adaptable) organization which implies implementation of different forms not only in diverse communities but also within one community, depending on its concrete needs.

Овај рад је примљен 5. јула 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
329(497.11)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 179-200.

Александар Милосављевић
Београд

НОВИ ПРОГРАМ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ СРБИЈЕ И (РЕ)ДЕФИНИСАЊЕ ИДЕОЛОШКЕ МАТРИЦЕ

Сажетак

Тема чланка је реформски преображај Социјалистичке партије Србије (СПС) након усвајања новог Програма и Статута на њеном VIII Конгресу, децембра 2010. године. У средишту пажње је анализа идеолошке матрице и њена надоградња остварена идејама и праксама западноевропске социјалдемократије, као и последице таквих промена на актуелно позиционирање ове партије на политичком хоризонту транзиционе Србије. Анализа показује, на једној страни, значајан степен остварених програмских реформи, као и промишљену комбинацију континуитета и реформизма идеолошке матрице, на другој. Нови програм, важно је то истаћи, развија нужну корелацију са актуелним приликама у српском транзиционом друштву и држави и циљајући суштинске проблеме нуди могућа решења, углавном на бази редизајнираног идеолошког идентитета допуњеног новим приступима многим савременим изазовима, показујући намеру да задржи равнотежу између одрживог развоја и социјалне правде. У закључку, према аналитичким резултатима, Социјалистичку партију Србије бисмо могли дефинисати као партију социјалдемократске проевропске оријентације са напоменом да се поменути реформисани идентитет мора доказати и даље развијати у парламентарној, као и у широј, интересно прожетој друштвеној арени.

Кључне речи: Социјалистичка партија Србије, реформа, идеолошка матрица, социјалдемократија

УВЕРТИРА: ОД АНТИСИСТЕМСКЕ ДО МОДЕРНИЗОВАНЕ ПАРТИЈЕ НА ВЛАСТИ

Деловање Социјалистичке партије Србије, у деценији за нама, обележили су бројни турбулентни догађаји и различити маневри условљени бурним превирањима на нестабилној и вишедимензионалној политичкој сцени постпетооктобарске Србије, који сви скупа креирају једну својеврсну прогресивну путању. Наиме, након силаска са власти 2000. године, СПС је прошла пут од антисистемске партије, преко пружања подршке мањинској влади до, коначно, партије на власти. Упоредо са овим, сасвим опрезно, текао је и процес страначке реформе и модернизације, а у циљу јаснијег профилисања социјалдемократског идентитета и политичке акције примерене времену и приликама у земљи и свету на почетку новог миленијума[1)]. Посебно снажан импулс овим активностима пружио је њен улазак у коалициону владу у лето 2008. године[2)]. Коначно, кључан помак у њеном развоју представља усвајање новог Програма и Статута на VIII Конгресу децембра 2010. године чиме је, за сада, на програмском плану, СПС привела крају процес своје реформе еволуирајући у модернизовану и релевантну партију проевропског (социјалдемократског) левог центра[3)].

1) На том трагу Зоран Стојиљковић оцењује да се у редовима СПС-а након силаска са власти 2000. године јављају кругови и струје који покушавају да заузму позицију социјалдемократског левог центра (Марковић Брана, Стојиљковић Зоран, *Социјалдемократија и социјалдемократске партије*, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 68). Милан Николић, у контексту приче о пријему ове партије у Социјалистичку интернационалу, износи мишљење према коме социјалисти данас нису више иста партија и да су притом показали способност да буду реформисти и да раде на придруживању Србије ЕУ (*Политика* – „Иза кулиса: Социјалисти под контролом СИ“, 5. јул 2009.)

2) Том приликом Социјалистичка партија Србије је потписала са Демократском странком (ДС), својим жустрим политичким такмацем из деведесетих година XX века и стожером коалиције ДОС која је ову партију сменила у власти 2000. године, такозвану *Декларацију о политичком помирењу и одговорности* која је, на неки начин, представљала, осим формалног измирења ове две партије, и незванични програм тада настале владе.

3) Група аутора (Јован Комшић, Зоран Ђ. Славујевић и Драгомир Пантић) је још у истраживању објављеном 2003. године указала на то да програмско позиционирање СПС лоцира ову партију на *левом центру* док је радикална средства политичке борбе, на другој страни, карактеришу као *екстремну левицу*. Истраживачки налази који дијагностификују подударност официјелног и програмског позиционирања СПС-а, одговарајуће социјалне структуре присталица странке, њиховог самопозиционирања, ставова које заступају и аутоперцепције странке, као и поред исказане недоследности на плану реалполитике док је ова партија била на власти говоре у прилог тези према којој је СПС *јасно профилисана партија левице*. Поменимо и то да су сви анализирани елементи позиционирања конзистентни и да осцилирају на релацији *леви центар-крајња левица*. (Комшић Јован, Пантић Драгомир, Славујевић Ђ. Зоран, *Основне линије партијских*

У овом чланку покушаћемо управо да, служећи се компаративном и методом анализе садржаја, свеобухватним увидом у структуру и садржај новог програма Социјалистичке партије Србије, проверимо валидност горе изречене хипотезе о програмској реформи, али и њене евентуалне консеквенце на потоње редефинисање постојеће легитимацијске матрице. Стога, у фокусу наше пажње биће, најпре, одговор на питање да ли су евентуалне програмске иновације у функцији суштинског и радикалног отклона од до тада важеће идеолошке матрице или, пак, њене промишљене модернизације и прилагођавања времену у коме живимо. У ток контексту, настојаћемо да, у компаративној перспективи, дијагностификујемо у којој мери нови програм (легитимацијска матрица) СПС-а следи основне токове европске социјалдемократије и, коначно, покушаћемо да, на основу истраживачких налаза, укажемо и на то како би се овај реформски процес свеукупно могао одразити на позиционирање СПС-а на вишедимензионалној политичкој мапи Србије и ко су данас, на идеолошком плану, њени потенцијални опоненти, а ко такмаци.

ПРОГРАМСКА СТРУКТУРА

Начин на који су различити садржаји и теме, унутар одређеног програма, представљени и организовани веома је важан и зависи од саме програмске структуре. Већина данашњих социјалдемократских партија негује праксу да своје ставове углавном представи у оквиру више мањих подцелина које се баве темама попут социјалне правде, демократије, цивилног сектора, екологије, спољне политике и које се, наравно, сукцесивно смењују како се текст програма ишчитава. Као једноставна илустрација може нам послужити Хамбуршки програм Социјалдемократске партије Немачке из 2007. године[4]. У Социјалистичкој партији Србије су

подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији, Friedrich Ebert Stiftung, Институт друштвених наука, Београд, 2003, стр. 137-139).

Ми конкретно у раду наглашавамо програмски аспект из простог разлога што идентитет једне политичке партије умногоме представља вишедимензионалну категорију где је програмски профил само један од чинилаца. Притом, свака партија своју активност истовремено остварује у великом броју својеврсних арена које, свака за себе, неједнаким интензитетом, "искушавају" спремност партије да доследно следи свој основни програмско-идеолошки курс. Поред тога, познато је и то да је програмски аспект партије, осим тога што представља оквир за интерпретацију стварности, важан и као исходиште будућих акција.

4) Цео програм, осим уводног дела, има и четири целине које обрађују: свет данашњице, основне вредности на којима ова партија почива, њене циљеве и политике, и коначно,

се, међутим, определили за један посебан приступ. Наиме, творци овог документа осмислили су један у пракси помало неуобичајен и, стога, крајње оригиналан концепт структуралног уобличавања програмског садржаја. Наиме, осим неопходних уводних напомена[5] целокупни садржај подељен је у три засебне, а опет нужно испреплетене и међусобно условљене целине које повезује једна једина реч – демократија. Те целине су: политичка демократија, економска демократија и социјална демократија[6]. Предности једног оваквог приступа организацији програмског садржаја односиле би се углавном на његову прегледност и лаку проходност која је читаоцу тиме омогућена.

ИДЕОЛОШКА МАТРИЦА: КОНТИНУИТЕТ И РЕФОРМИЗАМ

Увек када нека политичка партија усваја нови програм може се разложно поставити питање о томе да ли он, услед нужне повезаности, представља радикални раскид са њеним дотадашњим идеолошким идентитетом, континуитет уз извесно прагматично ретуширање или, пак, његову прогресивну модернизацију и промишљено прилагођавање новонасталим приликама.

Као и већина релевантних странака у Србији, и Социјалистичка партија поседује својеврсну еволутивну историју своје легитимацијске (идеолошке) матрице дугу скоро две деценије још од њеног првог програма из 1990. године. Ова партија је, до сада, осим оснивачког, усвојила још два званична програма (из 1992. и 2010. године), као и сијасет пратећих програмских декларација са досадашњих конгреса. Међутим, на овом месту се, из практичних разлога, нећемо детаљније бавити досадашњом генезом идеоло-

у завршном делу, још једном долази до краће рекапитулације неких од основних визија СДП-а. Истина, треће поглавље *Наши циљеви и политике*, подељено је у још осам подцелина које, свака за себе, расправљају о питањима демократије, социјалне правде, цивилног друштва, економске демократије итд.

5) Које уводном већина политичких партија наводи на почетку својих програма и које су претежно у функцији њиховог вредносно-идеолошког самоодређења у односу на, рецимо, дешавања и промене које настају у свету.

6) "Социјалисти свој програм темеље на три стуба демократије: политичкој, економској и социјалној демократији, полазећи од чињенице да човек, у политичком смислу, није потпуно слободан ако истовремено не може да ужива равноправан статус на свом радном месту и у друштву" (*Програм Социјалистичке партије Србије,* стр. 12)

шке матрице СПС-а[7]. На претходном, VII Конгресу из 2006. године, СПС је усвојила Програмску декларацију у којој наглашава доследност и континуитет са вредностима свог програма из 1992. године. Међутим, већ тада (као и на V Конгресу) ова партија је показала велики потенцијал за отварање према бројним постматеријалистичким вредностима и темама (екологија, одржив развој). Усвајање новог програма на VIII Конгресу, осим сукцесије старог, створило је и могућност за редефинисање до тада важеће идеолошке матрице, као и даљу, прогресивну разраду одређених питања и програмских садржаја. Да ли се у томе успело и у којој мери настојаћемо да укажемо у наставку овог рада.

Аналитички увид у нови програм Социјалистичке партије Србије и из њега проистеклу легитимацијску матрицу потврђује тенденцију у погледу континуитета темељних одредница идеолошког идентитета, али се може дијагностификовати и висок степен остваренога реформизма и модернизације на многим тематским пољима.

СПС, између осталог, остаје партија рада и стваралаштва док демократски социјализам (карактеристичан и за немачке и шведске социјалдемократе!) и даље фигурира као кључна легитимацијска формула обједињавајући притом идеје социјализма и демократије[8]. Спектар фундаменталних вредности чине рад, хуманизам, слобода, социјална правда, једнакост и солидарност.

На плану политичке демократије и даље се велика пажња посвећује развијању концепта демократске, правне, лаичке и социјално одговорне државе у којој се посебан акценат ставља на широку лепезу актуелних питања[9]. Известан реформистички набој, на трагу најбољих европских решења, посебно се огледа у залагању за "модернизацију и реформу јавне управе која би имала три циља: да јавни службеници буду стручно оспособљени да ефикасно и непристрасно примењују законска решења и спроводе управне поступке; да буду отворени и на услузи грађанима – корисницима њихових услуга уз поједностављивање процедура и масовнију употребу савремених технологија; да припреме и оснаже државне

7) Уместо тога упућујемо читаоца на посебно користан и занимљив чланак Дијане Вукомановић, „Легитимацијске матрице релевантних политичких партија у Србији (1990-2005)", у: *Политичке странке у Србији: структура и функционисање*, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2005. (стр. 31-61)

8) *Програм Социјалистичке партије Србије*, стр. 10.

9) Демократска политичка култура, политичка, морална, кривична и материјална одговорност носилаца јавних функција, борба против организованог криминала, заштита људских права и права националних мањина, слобода информисања итд.

институције у циљу учлањења Србије у Европску унију"[10]. Социјалисти заговарају и реформу локалне самоуправе и то у три правца: децентрализација, деконцентрација, као и делегирање и *приватизација појединих јавних служби* (курзив мој) у циљу њиховог бољег функционисања и финансирања[11].

Економски део програма, такође, представља фузију старог и новог. Попут какве увертире, а највероватније у циљу прибављања ширег политичког легитимитета, на самом почетку се наглашава залагање за "модел економске демократије који је развијен и примењује се у европским земљама где су социјалистичке и социјалдемократске странке дуго време биле или јесу на власти и имају дугу традицију и велике тековине борбе за људска и радничка права заснована на концепту демократског социјализма и модерне тржишне привреде"[12]. Неприкосновено опредељење, на једној страни, за социјално тржишну привреду, не искључује, на другој страни, својствено левичарском духу и реторици, противљење "капитализму у коме бескрупулозна трка за профитом омогућава појединцима богаћење и раскошан живот заснован на експлоатацији обесправљених радника који раде у условима недостојним човека у XXI веку"[13]. Држава је, у смислу директних интервенција у економски живот, мање "регулатор", а више "коректор" тржишне привреде чија се улога посебно истиче у "спречавању и ублажавању негативних цикличних тенденција, очувању макроекономске стабилности, спречавању монопола, обезбеђењу јавних добара, редистрибуцији дохотка ради очувања социјалне сигурности, отклањању великих разлика у регионалном развоју и благостању целокупног становништва". Ефикасна и јефтина држава представља, притом, саставни део политике развоја. Традиционална политика пуне запослености (у условима економске стабилности!) је, по узору на западноевропску социјалдемократију, допуњена реформистичким виђењем тржишта рада, а у правцу постизања његове веће флексибилности. Важно место у економској агенди социјалиста, а као кључни актери индустријске демократије, као и до сада, имају синдикати и социјални дијалог. Стога, иако се нигде експлицитно не спомиње синдикални плурализам, о синдикатима се говори

10) *Исто*, стр. 16.

11) *Исто*, стр. 17.

12) *Исто*, стр. 29, (Социјалисти, попут немачког СДП-а, велики замајац развоја виде у малим и средњим предузећима, док је, рецимо, пореска политика у функцији стимулације инвестиција итд.)

13) *Исто*

у множини тако да, иако посредно, можемо говорити о некаквом залагању за синдикални плурализам[14]. Изостало је и некадашње отворено противљење приватизацији јавних предузећа већ се пропагира модел приватно-јавног партнерства и задржавања контролног пакета акција од стране државе у оном делу привреде који се тиче тзв. природног монопола и саобраћајне и енергетске инфраструктуре. Социјалисти су критички расположени према "моделу привредног развоја који се заснива на превеликој јавној потрошњи и (у реформаторском духу) сматрају да га треба напустити"[15]. Неизоставна је и равноправност свих облика својине (приватна, јавна, задружна), санкционисање злоупотреба у процесу приватизације, унапређење партнерства приватног и јавног сектора. Истрајава се у традиционалном опредељењу за хуманизацију услова рада који подразумева не само хумане услове на радном месту већ и правичну накнаду за рад која раднику и његовој породици може обезбедити живот достојан човека[16]. Прогресивни модел опорезивања дохотка и имовине, као програмска новина, а по свему судећи и кључни адут, виђен је као "социјално правичан и економски ефикасан, а у функцији потреба грађана и привредног развоја, обезбеђења праведније редистрибуције бруто домаћег производа, појачања финансијске дисциплине"[17]. Ипак, у условима транзиционе колотечине и не превише развијене српске привреде и непресушне потребе за страним инвестицијама треба ипак бити разуман и свестан укупних могућности за потпуну реализацију овакве пореске политике, али и њених успутних лимита.

Социјална сигурност, у интерпретацији социјалиста, подразумева "доступност основних социјалних и здравствених услуга свим грађанима, без обзира на њихово социјално порекло и статус док темељну вредност социјалне политике представља солидарност читавог друштва и државе са угроженима и немоћнима"[18].

14) Такође, не спомиње се ни право на штрајк већ се "подржавају сви законом предвиђени облици синдикалне борбе за остварење тих интереса". Социјалисти се, у наставку, залажу и за "јачање суштинске улоге синдиката, као асоцијације радника која заступа њихове аутентичне интересе и захтеве и указују на своју привржености социјалном дијалогу као инструменту за постизање компромиса – социјалног пакта – о динамици и трошковима економских и друштвених реформи" (*Исто*, стр. 31-32).

15) *Исто*

16) *Исто*, стр. 30

17) *Исто*, стр. 37 (Посебно је важно и залагање за усклађивање пореског система са системом Европске уније, равноправан положај пореских обвезника, ефикасну наплату пореза доприноса за социјално осигурање и строго санкционисање избегавања плаћања пореза)

18) *Исто*, стр. 39

Ипак, и на овом пољу социјалисти, и поред пригодне реторике условљене својим изворним идеолошким координатама, показују помаке ка рационалнијој перцепцији економске одрживости социјалних служби, а поново на трагу својих западноевропских узора[19]. Стога, не изненађује формулација према којој "друштво и држава не могу преузети на себе искључиву бригу и одговорност да решавају сва животна питања и проблеме грађана – *појединци не могу бити ослобођени одговорности за своју егзистенцију и егзистенцију своје породице* (курзив мој)"[20]. Последично, "издржавање социјалних служби не може пасти само на терет државе и привреде, већ је неопходан и одређени степен партиципације и доприноса грађана"[21]. Ово би, дакако, могло значити својеврсну инаугурацију политике "нема права без обавеза" (Ентони Гиденс), али у таквим оценама, ипак, не треба претеривати. Социјалисти на овај начин креирају додатни маневарски простор тако да не мора у потпуности бити неконзистентно истовремено залагање за јефтину и ефикасну државу и активну социјалну политику са широким спектром коративно-редистрибутивних обавеза према грађанима.

У борби против сиромаштва, не нуди се нека панацеја већ, напротив, поред подршке *"Стратегији за смањење сиромаштва у Србији"* и списак конкретних мера које се морају предузети[22]. Уз то, у помало оптимистичном тону, социјалисти верују да се у разумном року, а то је, према њиховом виђењу, пет година могу искоренити тешко сиромаштво и глад.

Нови програм, по први пут, промовише и развој добровољног, како пензијско-инвалидског, тако и здравственог осигурања. Социјалисти су за реформу система пензијско-инвалидског осигурања и отклањање свих системских деформација које утичу на дебаланс средстава у пензионом фонду[23]. Упоредо са стимулисањем развоја допунског, тј. добровољног здравственог осигурања предвиђа се и реформа овог система у смеру унапређења здравља и превен-

19) Између осталог, у Програму стоји да су "праведност и одмереност, селективност и доследност за социјалисте важни принципи социјално праведне и *економски одрживе редистрибуције друштвеног богатства*" (курзив мој) (*Исто*, стр. 38)

20) *Исто*

21) *Исто*

22) Динамичан привредни раст, отварање нових радних места, повећање зарада, спречавање настанка новог сиромаштва као последице реструктурисања привреде и социјално одговорна држава (*Исто*, стр. 43)

23) *Исто*, стр. 41.

ције болести, лакшој доступности и приступачности здравствених услуга[24].

Родна равноправност, између осталог, представљена је у генералном настојању да се "смање разлике у економском и друштвеном статусу између полова и потпуну равноправност жена и мушкараца у свим областима живота, превазилажењем традиционалних схватања о улози жене "[25].

Скуп питања који се бави спољном политиком и међународном сарадњом такође указује на известан степен програмског континуитета јер се истрајава на политици војне неутралности и противљења уласку Србије у НАТО савез, а одлука о томе препушта се референдумској вољи народа. Спољна политика је, углавном, у знаку мира и сарадње посебно међу земљама Балкана и југоисточне Европе. Новину на овом плану, међутим, представља истицање пет основних руководећих принципа у међународној политици, углавном проистеклих из реалног сагледавања новије историје Србије, њене позиције и перспектива у промењеном свету данашњице. Ти принципи су: кооперативност, достојанство, трезвеност, самопоштовање и поштовање својих вредности и култура дијалога насупрот послушности, инату и пркосу, романтизму, самопрезиру, ароганцији према вредностима других и сили[26]. Недвосмислена подршка чланству у Европској унији посебно је наглашена, али истовремено се указује и на потенцијално корисне односе са другим земљама света услед његовог полицентричног карактера. Можемо констатовати и то да је јак проевропски потенцијал испољен у овој партији као чланици коалиционе владе од 2008. године само конзистентно преточен и материјализован у њеном новом програму. И питању Косова и Метохије се приступа са позиција са којих се наглашава "привржености тражењу решења мирним путем у интересу свих на основу међународног права, уз учешће ОУН, међународних организација и свих релевантних субјеката у међународној заједници, посебно ЕУ"[27].

Подвлачећи да су "одувек имали врло јасно дефинисану идеју да је питање заштите животне средине једно од најдоминантнијих политичких, социјалних, културних, образовних, здравствених питања у друштву", социјалисти указују на своју спремност да од-

24) *Исто*, стр. 42.

25) *Исто*, стр. 43.

26) *Исто*, стр. 25.

27) *Исто*, стр. 23.

говоре на изазове које им намећу "грађани Србије који траже еколошки одговорне политичаре, еколошки одговорне странке, ново понашање према животној средини"[28]. Инаугурише се опредељење за енергетску ефикасност, али и предвиђају пореске олакшице за технологију која производи или утиче на стварање обновљиве енергије попут, рецимо, соларне или енергије ветра.

Коначно, редефинисани нуклеус легитимацијске матрице Социјалистичке партије Србије, након њеног VIII Конгреса, чинила би, дакле, следећа опредељења:

- *демократски социјализам са базичним вредностима социјалне правде, рада, једнакости, слободе, солидарности, хуманизма;*
- *концепт демократске, правне, грађанске и социјално одговорне државе*;
- *републиканска, представничка демократија и владавина права, демократска политичка култура;*
- *децентрализација и деконцентрација моћи, реформа јавне управе и локалне самоуправе;*
- *заштита људских и мањинских права, повезаност политичких и социјално-економских права, национална равноправност и опредељење за мултиетничко, мултикултурно и мултиконфесионално друштво;*
- *социјално тржишна привреда са корективном улогом државе, социјални дијалог и јаки синдикати, политика пуне запослености и реформе тржишта рада у правцу његове флексибилности, ефикасна и јефтина држава; равноправност свих облика својине, приватизација и унапређење партнерства приватног и јавног сектора;*
- *активна социјална политика са наглашеном одговорношћу појединца за своју и егзистенцију своје породице; реформа и промовисање добровољног пензијско-инвалидског и здравственог осигурања; политика родне равноправности и бриге о породици и деци; бесплатно образовање и начелна равноправност државних и приватних образовно-васпитних институција;*

28) *Исто*, стр. 50-51

- *концепт војне неутралности и мирољубива спољна политика;*
- *политика заштите животне средине и енергетске ефикасности;*
- *интеркласизам.*

Осим тога што се у самом тексту програма отворено говори о променама (и партије и друштва, које су неопходне колико и захтевне!) то је видљиво и на плану приступа и разраде бројних тема[29]. Остварен је и завидан степен конзистентности програмског садржаја без сувишног уплива некакве "запаљиве", демагошко-популистичке реторике иако нам се, услед обилатог и наглашеног коришћења терминологије из богатог левичарског арсенала (на шта СПС, као партија левице, разуме се, има легитимно право) извесне програмске поруке, са аспекта српског капитализма у повоју, могу учинити нарочито заводљивим (не и слаткоречивим!)[30]. Али, иза њих, барем у начелу, стоје јасно формулисане и конвергентне "политике" које захтевају још већу конкретизацију, темељну разраду и операционализацију у пракси – либерално-демократска на плану политичке демократије, развојно-стабилизирајућа на плану економске демократије и, коначно, редистрибутивно-кохезивно-еманципаторска на плану шире друштвене демократије. Програм, наглашеном корелацијом са стварношћу наше земље, у пуној мери таргетира кључне неуралгичне тачке српског транзиционог друштва и државе (незапосленост и сиромаштво, корупцију, привредно посрнање).

СПС у свом програму себе види у друштву партија-чланица Социјалистичке интернационале и Партије европских социјалиста, а на једном месту, видели смо, говори о усвајању "модела економске демократије развијеног у европским земљама где су социјалистичке и социјалдемократске странке дуго време биле или јесу на власти". У наставку бисмо, стога, могли да начинимо и један мали упоредни пресек неких од кључних програмских становишта савремене социјал-

29) "Понављање и преписивање политике није делотворан начин решавања проблема и дилеме пред којима се налази наш народ, наше друштво и држава. Промене којима тежимо представљају начин да учврстимо оне вредности које је потребно сачувати да би се отворила перспектива хуманог и стабилног развоја" (стр. 9)

30) Наравно, не смемо пренебрегнути ни чињеницу да партијски програми морају имати и ту посебну мобилизирајућу димензију што, наравно, не треба да представља некакав алиби за искорак у сувусли популизма и испразну демагогију.

демократије и Социјалистичке партије Србије[31]. Такође, пре доношења икаквих далекосежних закључака морамо имати у виду и то да је и западноевропска социјалдемократија, након експеримента са програмом "трећег пута", на неки начин, и за сада, само на ширем теоријском плану, пред вратима неке нове ревизионистичке фазе чији се обриси већ назиру крајем прве деценије XXI века.

Табела:

Упоредни преглед неких од кључних политичких визија савремене социјалдемократије и Социјалистичке партије Србије

Савремена социјалдемократија		Социјалистичка партија Србије
демократски социјализам социјална правда солидарност слобода једнакост "слободни и једнаки људи у солидарној заједници су циљ демократског социјализма" (*Социјалдемократска партија Шведске*)	Вредносни спектар	демократски социјализам је процес политичког, економског и социјалног ослобођења човека од сиромаштва, неправде незнања и свих облика доминације и експлоатације; социјална правда значи једнаку слободу за све без обзира на расну, националну верску, полну или политичку припадност и имовинско стање; солидарност као спремност слободних и једнаких људи на подршку са свима који пате и страдају;
концепт правне, демократске и социјално одговорне државе "превентивна социјална држава која инвестира у људе, образовање, квалификацију, здравље, шансу и друштвену инфраструктуру" (*Frank Walter-Steinmeier, Matthias Platzeck, Peer Steinbrük*)	Држава	"држава је демократска институција која репрезентује и чува заједнички живот у политичкој заједници, повезаност грађана, народа и територије (...) залажемо се за концепт социјално одговорне државе која ће спречити све облике експлоатације и економско социјалне обесправљености";

31) Поменућемо и то да смо, између осталог, дијагностификовали и јасну тематску подударност новог Програма СПС-а и са документом "*Нова социјална Европа*" (области попут пуне запослености, инвестирања у људе, универзалне бриге о деци, социјалном дијалогу, једнаким правима жена и мушкараца итд.) који је на свом Конгресу у Порту 2006. године усвојила Партија европских социјалиста (ПЕС) чијем чланству, поред Социјалистичке интернационале, Социјалистичка партија Србије тежи и о чему се јасно и безусловно програмски изјашњава.

представничка, либерална демократија допуњена елементима партиципативне, "дијалошке" демократије – демократије која се поступно шири изван сфере политике стварајући климу активног друштвеног поверења и солидарности; "за социјалдемократе и социјалисте је неопходно да се достигнути демократски облици стално преиспитују и унапређују "по мери основних вредности" и изнова изналазе нови облици и проширују њихови досези" (*Брана Марковић*)	Политичка демократија	"грађани имају право да на основу општег и једнаког права гласа на непосредним и тајним изборима бирају одборнике и народне посланике у представничким институцијама (...) представничка демократија не може заменити непосредно учешће грађана у доношењу одлука зато се залажемо да се убудуће чешће примењује референдум и народна иницијатива када се одлучује о питањима од заједничког и општег интереса (...) демократска политичка култура коју одликује дух толерантности, отворена и конструктивна расправа, дијалог, уважавање различитих идеја, права и интереса мањине и спровођење одлука већине";
плуралистички економски односи, "индустријска демократија", односно демократизација економског живота кроз конфликтно социјално партнерство рада и капитала и институционализовани социјални дијалог; "желимо више капитала у рукама радне снаге (...) радничка партиципација у корпоративном капиталу, као додатни извор прихода, гарантује правичнију партиципацију радне снаге у успеху њене компаније (...) то истовремено промовише иновативност и продуктивност" (*Социјалдемократска партија Немачке, Hamburg Program, 2007*)	Индустријска демократија	"економска демократија подразумева да радници буду поштовани као личности које својом иницијативом и инвентивношћу доприносе унапређењу рада, бољој организацији и већој ефикасности те им то даје за право да учествују у оствареној добити и једним делом у доношењу одлука, што не угрожава принцип неповредивости приватне својине као основе функционисања тржишне привреде" (...) залагање за реформу и поштовање правила колективног преговарања по узору на најбољу праксу у земљама Европске уније (...) "незаобилазну улогу у томе, поред државе, имају синдикати, савети запослених, као и бесплатна правна помоћ радницима (...) социјални дијалог је најбољи начин за коегзистенцију различитих интереса, њихово усклађивање, социјалне правде и друштвене кохезије";

развој социјално-тржишне привреде реализовањем економски одрживих редистрибутивних стратегија, односно развојем концепта квалитета живота и доступности јавних добара (...) унутар приче о квалитету живота, основне услуге у сфери образовања, здравства, осигурања и социјалних услуга третирају се као социјални трошкови у функцији репродуковања радних способности и друштвеног развоја, односно креирања обучене радне снаге за "економију знања" (Гиденс); "социјално тржишна економија, претежно обликована од стране социјалдемократа и синдиката, претворила је радничку партиципацију и саодлучивање у продуктивну снагу промовишући социјални мир (...) саодлучивање у фабричким халама и корпорацијама, слобода колективног преговарања и право на штрајк су основни елементи социјално тржишне економије" (*Социјалдемократска партија Немачке, Hamburg Program, 2007*)	Социјално тржишна привреда	"држава је дужна да створи једнаке услове образовања и оспособљавања за тржиште рада целокупном становништву (...) у интересу не само запослених, већ и послодаваца и друштва у целини је инвестирање у хумани капитал и то мора бити њихова заједничка брига и обавеза (...) знање је највећи лични и друштвени капитал у XXI веку зато истрајавамо на политици стварања претпоставки за једнаке шансе за све људе у области образовања, без обзира на њихов имовински статус или друштвено порекло (...) држава зато мора знатно увећати средства за образовање на свим нивоима јер је то услов за излазак из сиромаштва и убрзани развој (...) активна социјална политика која у условима економске кризе, неизвесности посла и пада животног стандарда грађана треба да обезбеди што је могуће равномернију расподелу заједничког терета и да гарантује минимум неопходне социјалне сигурности свим грађанима (...) сви грађани Србије треба да буду обухваћени здравственим осигурањем заснованим на принципима солидарности, једнакости и универзалности";
концепт еколошки одрживог развоја стварања "хуманизоване природе" и управљања "друштвом ризика" (Урлих Бек), односно раскид са логиком конзумеризма и развој "економије пост-оскудице" и неформалног економског сектора;	Еколошки одржив развој	"брига о заштити животне средине и наше будућности не сме бити одвојива од питања економског развоја (...) питања квалитета живота нису само економска већ и еколошка";

развој, кроз комуникацију и сарадњу социјалдемократских странака са новим друштвеним покретима и цивилни иницијативана постматеријалистичког друштва и политичких установа базираних на ограниченој преговарачкој моћи;	Цивилни сектор	отвореност за сарадњу са невладиним организацијама и удружењима грађана које потпуно или делимично стреме истим циљевима (...) поштовање и подржавање посебности организација у цивилном друштву као важног инструмента учвршћивања демократије;

НАПОМЕНА: Карактеристике савремене социјалдемократије делимично наведене према: Зоран Стојиљковић – *Социјалдемократија и политичке странке у Србији*

Дакле, вештим маневрисањем између две погубне крајности - тврдокорног догматизма и безобалног прагматизма, социјалисти успевају да, на плану програмског инжењеринга, остваре (као изворна партија левице) известан степен нужног континуитета са својим фундаменталним идеолошким основама и уз критички осврт на тековине своје прошлости и отвореност ка променама реализују пратећу реформистичку надоградњу легитимацијске матрице у правцу промишљеног и начелног усвајања одређеног броја програмских визија савремене (западноевропске) социјалдемократије[32].

Само да напоменемо и то да потенцијално усвајање неких корисних програмских визија са западноевропског политичког поднебља мора, разуме се, подразумевати, пре свега, њихово разумно прилагођавање и посебну операционализацију у мучним приликама транзиционе и осиромашене Србије, а не слепо, непромишљено и помодно усвајање по систему copy-paste-а и тек толико да би се оне нашле у програму! Наравно, СПС ће, поред тога, тек у парламентарној и широј друштвеној арени, сагласно будућој перцепцији бирача и својој моћи и утицају који буде имала међу њима, бити у прилици да покаже свој унутрашњи потенцијал да спроведе оно што пропагира у свом новом програму и тиме оправда своје соци-

32) У раду смо указали на неке од тих политика попут, рецимо, политике на тржишту рада. Реформе у овој области крећу се, дакле, у правцу његове веће флексибилности "по узору на развијене тржишне привреде земаља Европске уније" где би незапослени радници имали дакако највећу одговорност за проналажење посла, али у томе морају имати и снажну подршку државе (преквалификација, подстицање отварања нових радних места, фондови солидарности). Треба поменути и макроекономску стабилност и конкурентност привреде које, такође, фигурирају као важне, управљајуће одреднице економске политике како европских социјалдемократа тако и социјалиста. Пореске олакшице, као инструмент фискалне политике, треба да буду у функцији раста производње и запослености и заштите грађана са најнижим дохоцима.

јалдемократско усмерење. Када је реч о самој програмској димензији, за сада је, дакле, на добром путу.

ДРУШТВЕНИ ХОРИЗОНТ: ПРИНЦИПИ ДЕЛОВАЊА И САВЕЗНИЦИ

На темељима демократске политичке културе за коју се залажу, социјалисти, начин свог политичког деловања обликују у духу толеранције и дијалога. Цивилно друштво, са својим невладиним организацијама, напокон се, недвосмислено и без икаквих резерви, перципира као "важан инструмент учвршћивања демократије"[33]. Евидентан је, на другој страни, изостанак досадашње праксе експлицитног сврставања људи и организација на природне савезнике или противнике са којима је немогућа икаква сарадња. Таква пракса је у пуној мери превазиђена у правцу инаугурисања посве новог амбијента културе дијалога и стварања консензуса о свим кључним друштвеним питањима. Као илустрацију можемо узети, на пример, верске заједнице. У новом програму се, између осталог, каже да су социјалисти, "у циљу опште добробити отворени за дијалог и сарадњу са верским заједницама, посебно кад заједничко деловање може бити од користи друштву у целини"[34].

Иако се, као аутентична странка левице, СПС првенствено обраћа онима који живе од свог рада, знања, пословних идеја и иницијатива наглашава се и отвореност ове партије према широком кругу појединаца и организација[35]. Овде је на делу својеврстан интеркласизам тако да о СПС можемо говорити као о catch-all партији, али је она далеко од прерастања у, рецимо, "агенцију за менаџмент владе" (Михаел Ерке) што би могло представљати тренд у развијеним западноевропским земљама.

33) *Исто*, стр. 54.

34) *Исто*, стр. 20.

35) "Невладине организације и удружења грађана које потпуно или делимично стреме истим циљевима, странке које деле исте вредности, поштују демократске процедуре и Устав и законе Републике Србије, синдикати, организације бораца народноослободилачког рата, организације за људска права, права жена, еколошке покрете, као и све остале који желе њихову подршку за своје акције које су сагласне циљевима СПС-а".

ИДЕОЛОШКИ ХОРИЗОНТ: ОПОНЕНТИ И ТАКМАЦИ

Јасније позиционирање СПС-а на политичкој мапи Србије и одређење њених опонената и такмаца условљено је, најпре, указивањем на неколико важних чињеница.

Пре свега, традиционална и често употребљавана идеолошка подела на релацији левица-десница данас је умногоме замагљена и релативизована, а од стране неких аутора и одбачена као посве превазиђена. Међутим, ова релација и даље остаје да важи као начелна подела међу странкама коју ми у овом раду прихватамо и на основу које данас уопште и можемо говорити о идеолошким опонентима и такмацима. Конкретно, у условима периодично узбурканог српског страначког архипелага извесна конфузност у погледу прецизног одређења идеолошког профила партија, на релацији левица-центар-десница, углавном се дешава услед бројних тематско-терминолошких позајмица са деснице чиме долазимо до тога да, "идентитет једне партије са десног пола идеолошког спектра у области економске политике није у потпуности кохерентан са њеним генералним усмерењем на плану политичке идеологије" (Дијана Вукомановић). Све ово говори о постојању извесне идеолошке неконзистентности код појединих партија најчешће условљене политичким деловањем у сенци прагматизма. Додамо ли томе и "ниско идеолошко саморазумевање" наших грађана (Срећко Михајловић) јасно је о каквом зачињеном партијском галиматијасу се ради. Поље свакодневне политичке праксе тј. "противречан контекст позитивистичке и симболичко-мобилизирајуће димензије политике" (Јован Комшић), на другој страни, представља посебан лакмус папир за утврђивање идеолошке доследности неке од партија тако да, у том смислу, нашу анализу и из ње проистекле ставове за сада ограничавамо искључиво на програмску раван.

Поред тога, српски политички простор је вишедимензионалан и поред поменуте поделе постулира и неке друге. Посебно корисна и илустративна, у условима евроатлантских интеграција, била би она на релацији проевропско-традиционално[36].

36) О овоме више читати у: Владимир Гоати - *Партијске борбе у Србији у постоктобарском раздобљу*, Институт друштвених наука - Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2006. Дијана Вукомановић нуди сличну поделу на националисте и космополите („Идеолошке матрице политичких партија у Србији (1990-2007)", у: *Идеологија и политичке партије у Србији*, Институт друштвених наука - Friedrich Ebert Stiftung, Факултет политичких наука, Београд, 2007 (стр. 67-113)

Када све ово имамо у виду, Социјалистичку партију Србије, на основу њених програмских координата, можемо одредити као релевантну партију левог центра проевропске оријентације. Маневарски простор на левом делу политичког спектра дели са њеним најважнијим такмацем, "социјалдемократизованом" партијом центра – Демократском странком (ДС). Поред њих, ту се налазе и друге партије леве оријентације попут Социјалдемократске партије Србије (СДПС), Лиге социјалдемократа Војводине (ЛСВ) итд[37]. Када је реч о идеолошким опонентима то су углавном странке са десне стране политичког спектра - Демократска странка Србије (ДСС), Г17, Српска напредна странка (СНС), Српски покрет обнове (СПО), Српска радикална странка (СРС). Проевропски простор дели са свим партијама-такмацима, а када је реч о партијама-опонентима једино са Г17, Српском напредном странком и Српским покретом обнове.

* * *

Важно је указати да Социјалистичка партија Србије, као изворна партија левице, није морала нужно да посеже за некаквим превише радикалним и хазардерским маневрима на плану свог основног идеолошког идентитета и програмског инжењеринга чиме би могла ризиковати губитак кредибилитета међу бирачима. Логичнији је био приступ који би у својој суштини подразумевао природну еволуцију ка социјалдемократској позицији критичким и промишљеним редефинисањем, као и надоградњом постојеће легитимацијске матрице, а по делимичном узору на развијене европске социјалдемократске партије што је у СПС-у и учињено. Стога, нови Програм Социјалистичке партије Србије, посматран из перспективе XXI века, како у односу на развијену европску социјалдемократију са једне стране, тако и специфичности друштвено-политичког контекста Србије са друге, са својом специфичном структуром и реалистичким приступом широком дијапазону актуелних тема, умерено мобилизирајућим тоном са коректним, одмереним речником и јасним формулацијама, представља један модеран документ партије демократске левице. Поред евидентно наглашене, али и нужне социјално-коективне улоге државе, он представља и надасве развојно-еманципаторско-инклузивну агенду с обзиром да

37) Овде је реч, наравно, о начелној подели без узимања у обзир праве релевантности странке у политичком животу. Основни интенција аутора је, стога, указивање на потенцијалну фрагментираност поља левице у Србији.

су у СПС-у вероватно свесни да у свету данашњице «нема бесплатног ручка», као и да се социјално-редистрибутивни програми, без обзира на њихов обим, морају финансирати из економски потпуно реалних и одрживих извора тако да се многа потенцијална издвајања, попут оних у сфери образовања или околностима незапослености, морају тумачити управо у светлу подстицаја даљег развоја и обрнуто.

Последично, Социјалистичка партија Србије се, након усвајања новог програма, на политичком хоризонту наше земље јасније позиционира као релевантна проевропска партија левог центра. Ова партија ће тај идентитет (или «имиџ», свеједно) морати да оправда и доследно профилише у наизглед немирним водама наше турбулентне политичке свакодневице и под будним оком јавности. У транзиционој Србији простора за аутентичну левицу итекако има. СПС би то могла искористити, рецимо, путем активирања и унутрашњег јачања свеукупних страначких потенцијала, а у циљу јавног демонстрирања спремности да следи своје базичне програмске визије, као и кроз настојање да, развијањем партнерских односа са прогресивним левичарским организацијама и иницијативама цивилног сектора, формира јаку, аутентичну и самим тим препознатљиву, надасве респектабилну, коалицију тренутно фрагментираних левих снага у Србији. Напослетку, на ово указујемо због тога што су грађани (читај «бирачи») ти који ће дати крајњу оцену о реформским корацима које ова партија предузима и зависно од своје индивидуалне перцепције идентитета Социјалистичке партије Србије као аутентичне и релевантне леве опције на српском политичком хоризонту одлучити да ли ће јој указати своје поверење на изборима.

Aleksandar Milosavljevic

THE NEW PROGRAM OF THE SOCIALIST PARTY OF SERBIA AND (RE)DEFINITION OF IDEOLOGICAL STENCIL

Summary

The main topic of this paper is the reformist change of the Socialist Party of Serbia (SPS) after adoption of its new Program and Statute at the Eighth congress in December 2010. In the core of attention is the analysis of ideological stencil and its superstructure made by ideas and practices of western Europe social democracy, but also, due to these changes, consequencies on its contemporary position at the political horizon of transitional Serbia. The analysis

present, on the one side, enviable degree of realized program reform and also deliberated combination of continuity and reformism of ideological stencil, on the other side. The new program, and it is important to stress, also develope necessary correlation with actual circumstances of serbian transitional society and state and, taking aim at substantive problems, offer possible solutions, mainly based on redesigned ideological identity complemented with new approaches to many contemporary challenges, showing intention to maintain crucial balance between sustained development and social justice. In conclusion, according to analytic outcomes, the Socialist Party of Serbia might be defined as social-democratic party of pro-european orientation with remark that reformed identity must be demonstrated and further developed in the parlamentary as well as in the wide, interest-permeated social area.

Keywords: Socialist Party of Serbia, reform, ideological stencil , social democracy

ЛИТЕРАТУРА

- *Програм Социјалистичке партије Србије*, VIII Конгрес (11.12.2010)
- Вукомановић Дијана, „Легитимацијске матрице релевантних политичких партија у Србији (1990-2005)“, у: *Политичке странке у Србији: структура и функционисање*, Friedrich Ebert Stiftung , Институт друштвених наука, Београд, 2005.
- Вукомановић Дијана, „Идеолошке матрице политичких партија у Србији (1990-2007)“, у: *Идеологија и политичке странке у Србији*, Friedrich Ebert Stiftung, Институт друштвених наука, Факултет политичких наука, Београд, 2007.
- Гоати Владимир, *Партијске борбе у Србији у постоктобарском раздобљу*, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2006.
- Ерке Михаел, *Социјалдемократске партије у централној и југоисточној Европи: Политички покрети или агенције за менаџмент Владе?*, Friedrich Ebert Stiftung, Политичке анализе, 2009.
- Комшић Јован, „Политичке странке у Србији и европске вредности – програми и пракса“, у: *Политичке странке у Србији и Европска унија*, Friedrich Ebert Stiftung, Факултет политичких наука, Београд, 2007.
- Комшић Јован, „Социјалдемократске идеје у програмима ДС, СПС, СРС и ПСС“, у: *Програмски идентитети социјалдемократских партија*, Социјалдемократски клуб, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2005.
- Комшић Јован, Пантић Драгомир, Славујевић Ђ. Зоран, *Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији*, Friedrich Ebert Stiftung, Институт друштвених наука, Београд, 2003.

- Марковић Брана, Стојиљковић Зоран, *Социјалдемократија и социјалдемократске партије*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Марковић Брана, „Програми западноевропских социјалдемократских партија“, у: *Програмски идентитети социјалдемократских партија*, Социјалдемократски клуб, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2005.
- Милосављевић Александар, *Савремена социјалдемократија и социјалдемократске партије земаља бивше Југославије*, Народни универзитет, Врање, 2010.
- Rasmussen Poul Nyrup, *10 Thesis on the Future of Social Democracy in Europe*, IPG, 2010.
- *Приручник о идентитету политичких партија*, Национални демократски институт за међународне послове, Вашингтон, 2008.
- Platzeck Matthias, Steinbrück Peer, Steinmeier Frank-Walter, *Socialdemocracy in 21st century*, Policy Network, London, 2007.
- Стојиљковић Зоран, „Социјалдемократија и политичке странке у Србији“, у: *Идеологија и политичке странке у Србији*, Friedrich Ebert Stiftung, Институт друштвених наука, Факултет политичких наука, Београд, 2007.
- Стојиљковић Зоран, *Партијски систем Србије*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Хејвуд Ендру, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.
- *Програм Социјалдемократске партије Немачке* (2007)
- *Програм Социјалдемократске партије Шведске* (2001)

Resume

Article is focused on analysis on the newly adopted program of the Socialist Party of Serbia (SPS), that was approved by the 8th Congress of this party, on December 2010, (previous program of this party was adopted in 1992), with the aim to compare its postulates with the social, economic and political agenda of the contemporary social democratic political party in Europe today.

Author is trying to highlight what are the main aspects of programmatic reform of this left oriented political party that went through transition period from the ex-ruling party that was overthrown from the power, but was successful in regaining of power again, as the member of the Serbian coalition government (from 2008 onwards). Three pillars of the SPS programmatic scheme are analyzed in detail - those are: political democracy, economic democracy and social democracy as equally important for the SPS. As the result of gradual political evolution of this party is its newly adopted commitment for the democratic, lawful, civic and socially responsible modern state. Author is emphasizing that the SPS was able to develop forward its ideological matrix by implementing into its newly adopted program post-materialistic values and objectives such as:

ecology, sustainable development and poverty-reduction strategy, for example. Author especially emphasizes "traditional" commitments of this party to partnership with the trade-unions and civil society (NGO) organizations as well. Additional effort was made to present, more detailed, comparative analysis of the SPS program in line with the core values of the contemporary European social democracy. Different aspect of the SPS program are covered by this comparative analysis, such as: range of the core values (social justice, solidarity, freedom, democratic socialism), the concepts of state, political democracy, industrial democracy, social-market economy, ecology – sustainable development, and civil sector, namely. In comparing the SPS program with the basic values of the European left, author is making a proof that newly adopted program of the SPS include, in an extensive measure, political values and vocabulary of the contemporary European social-democracy. This was further emphasized with the fact that in this program it is written that the aim of the SPS is to become the member of the Socialist International and the Party of the European Socialists, as well. Within domestic arena, author emphasizes, SPS is much more inclusive and co-operative than it was before, during 90ies – namely it advocates, more boldly, multicultural, multiethnic and multireligious aspects of Serbian society today. SPS is tolerant and open for dialogue, especially for the other political party that are left oriented, and that is the Democratic Party (DP) also, with which the SPS is making the core of the contemporary Serbian coalition government. On the other hand, SPS is contrasted to those political party that are on the right wing of the Serbian political scene.

Author concludes, on the ground of various programmatic examples that SPS successfully legitimize itself as reform oriented, social-democratic and pro-European modern political party of the centre-left

Овај рад је примљен 18. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
УДК 351.941:35.07

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 201-220.

Миодраг Радојевић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ОМБУДСМАН И „ЛОША УПРАВА“[**]

Сажетак

Аутор објашњава везу између институције омбудсмана и израза лоша управа („maladministration“). У протекла два века, омбудсман је еволуирао од класичног надзорника над државном управом до модела институције која преузима све већу одговорност за заштиту људских права. Изразом „лоша управа“ у теорији и нормативној пракси одређени су на општи и описни начин случајеви у којима се крше људска права и границе поступања омбудсмана. Као антоним појму „maladministration“ је дефинисан појам „добра управа“, односно стандарди како треба да поступа државна управа. У овом раду је указано на активност омбудсмана, пре свега у Великој Британији и Европској унији, на конституисање поменутих израза. У Европској унији, „добра управа“ је основно право њених грађана.

У Републици Србији, подизање квалитета рада јавне управе и заштите људских права има важан значај у процесу европских интеграција. Анализом активности српског омбудсмана, аутор је утврдио и његов допринос у овом процесу. Заштитник грађана је одредио симптоме „лоше управе“, његове узроке и препоручио мере за реформу јавне управе.

Кључне речи: „лоша управа“, омбудсман, право на добру управу, Повеља о основним правима Европске уније, Европска унија, заштита људских права, владавина права, европске интеграције, реформа јавне управе, заштитник грађана, административни капацитети.

* Истраживач-сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ ИЛИ НЕКОЛИКО РЕЧИ О „ХИБРИДНОМ ОМБУДСМАНУ"

Типолошки посматрано, институција Заштитника грађана у Србији припада последњем моделу или генерацији омбудсмана.[1] У питању је институција хибридне природе[2] присутна у транзиционим, постауторитарним и постконфликтним друштвима.[3] У поменутим политичким системима тешкоће у изградњи или обнови демократских процеса допринеле су комплекснијој улози омбудсмана. Омбудсман је једна од полуга или инструмената за успостављање владавине права. За поменути модел омбудсмана карактеристично је да је њихов главни циљ и примарна општа надлежност заштита људских права. Из тога често следи да се у његовом званичном називу наводи атрибут заштите људских права и препознаје сличност с другим националним институцијама за заштиту људских права.

Задатак „хибридних" омбудсмана обухвата и промовисање и унапређивање заштите људских права путем едукације јавног мњења и утицаја на законодавну политику. Тако омбудсмани, за разлику од неких њихових колега у другим правним системима,[4] путем законске иницијативе и права да покрену поступак пред уставним судовима за оцену уставности и законитости правних прописа учествују у креирању правног поретка.

Да се подсетимо да се основна јурисдикција класичног модела омбудсмана састоји од надзора над јавном управом. Његов зада-

1) Упоредити: Y. T. B. Tai, „Models of Ombudsman and Human Rights Protection", *International Journal of Politics and Good Governance,* 1–3/2010, стр. 9–11, http://onlineresearchjournals.com/ijopagg/art/54.pdf (посећено 7. 7. 2011)

2) Д. Милков, „Предговор" за *Закон о Заштитнику грађана,* ЈП Службени гласник, Београд, 2005, стр. 22.

3) О „хибридним омбудсманима" видети: L. C. Reif, „Building Democratic Institutions: The Role of National Human Rights Institutions in Good Governance and Human Rights Protection", *Human Rights Journal,* 13, Spring 2000, http://www.law.harvard.edu/students/orgs/hrj/iss13/reif.shtml / посећено 15. 7. 2011 / стр. 4 и даље.

4) Типичан пример је омбудсман у Великој Британији, али и у скандинавским земљама. У Великој Британији се сматра да су наведена овлашћења у супротности с принципом парламентарне суверености. Пошто је омбудсман орган парламента искључена је могућност да врши надзор над његовим радом, јер је његов задатак да у име парламента врши надзор над другим органима и телима. Упоредити: М. Јовичић, „Омбудсман", у *Изабрани списи Миодрага Јовичића, књига 2: Демократија и одговорност,* Правни Факултет Универзитета у Београду, ЈП Службени гласник, Београд, 2006, стр. 64; Б. Милосављевић, *Омбудсман – заштитник права грађана,* Центар за антиратну акцију, Београд, 2001, стр. 76–77; М. Давинић, нав. дело, стр. 111.

так је борба против „лоше администрације“ и одржавање стандарда добре државне управе. Таква пракса је наглашена у делатности британског омбудсмана (Парламентарног повереника за управу). Класичан модел омбудсмана је специфичан облик ванправне контроле, погодан за обраћање грађанима. Његове предности исказују се у чињеници да он исправља недостатке других облика контроле над управом. Као продужена рука парламента, остварује непосредну везу с грађанима и омогућава квалитетније остваривање јавних услуга. Уједно, омбудсман помаже реформу управног система наметнувши нове вредности и правила поступања.

Омбудсман је динамична институција. Његова еволуција у протекла два века се управо се састојала од преузимања одговорности за заштиту људских права. При томе, истовремено су унапређивани механизми надзора над јавном управом и заштите људских права. Приметили смо и да су на одвијање овог процеса утицале политичке околности и социјални-економски контекст. Омбудсмани у транзиционим политичким системима суочавају се са снажним изазовима у рестаурацији и(ли) успостављању демократских процеса. Инхерентни су, пре свега, проблеми у сузбијању „лоше“ државне управе и коришћењу административних капацитета. Институционално и ментално наслеђе ауторитарног система је ограничавајући фактор за конституисање омбудсмана и остварење његове функције.

ОМБУДСМАН И „ЛОША УПРАВА“

Симплификовано и концептуално посматрано, постоје добра управа и(ли) лоша управа.[5)] Садржина ових парадигми није увек јасна. У пракси, већина земаља стреми доброј државној управи. Тако су од стране струковних научних удружења, националних омбудсмана али и у оквиру наднационалних организација одређени захтеви за поштовање стандарда добре државне управе. Европска унија је право на добру државну управу (good administrative right) уврстила у категорију основних права грађана.

Вратимо се, макар на час, терминолошким појашњењима. Појам „лоше управе“ није колоквијални израз, већ правни термин (специфичан *modus operandi*), као и његов антоним. По први пут у

5) У даљем наставку овог рада ове термине користићу углавном под знацима навода, јер се могу превести и на други начин. На пример, уместо „лоше управе“ можемо рећи „рђава управа“.

једном правном акту, појам лоше администрације употребљен је у британском закону о омбудсману крајем седамдесетих година прошлог века.[6] Мотивација британског законодавца је била свеобухватна реформа административног апарата. Неколико година раније трагало се за институционалним одговорима на проблеме у вези са одговарајућом врстом надзора над државном администрацијом, проучавана су туђа искуства (најпре скандинавских омбудсмана али и новозеландског омбудсмана) која су у британској нормативној пракси преточена на оствски начин. У британској интерпретацији омбудсман је добио посебан назив, његова овлашћења су коригована и подвргнута ограничењима захваљујући утицају доктрина о министарској одговорности, независности судства и парламентарној суверености. С друге стране, употребом еклектичких израза (попут „лоше управе") дата је прилика да се померају границе омбудсманских овлашћења.

Израз „лоша управа" („maladministration") настао је у Енглеској.[7] Иако се у свакодневном говору користио и у XVII веку,[8] по први пут је употребљен у Закону о парламентарном повереник за управу из 1967. године. Овим законом је, наиме, по први пут уређен британски омбудсман. Његова улога је осмишљена као значајан корак ка реформи извршне власти и отклањању недостатака у систему парламентарне и судске контроле над владиним активностима.[9] Задатак парламентарног повереника је „да може испитати сваку делатност државне управе или другог тела с јавним овлашћењима на које се овај закон примењује, предузету у обављању послова управе ако је: а) притужбу ваљано написао члан општег (доњег) дома Парламента на основу притужбе грађанина да му је лошим радом управе („maladministration") нанета неправда".[10] Концепција „лоша управа" постала је од тог доба не само основа

6) Parliamentary Commissioner Act 1967, s 5(1), http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1967/13 / посећено 11. 7. 2011/

7) То је сложеница придева *mal* (лош, рђав) и именице *administration* (која се код нас обично преводи као јавна управа). Умесно је извршити и језичку дистинкцију па упозорити да се у нашем језику, од прве половине XX века, разликују термини „управа" и „администрација". „Администрација" има ужи смисао, „као професионални службенички апарат или посебне стручне и техничке службе". Упоредити: З. Р. Томић, *Опште управно право, пето, скраћено и осавремењено издање,* Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 35-36.

8) W. Wade, *Administrative Law,* Eight Edition, Oxford University Press, 2000, стр. 45, fn. 59.

9) Видети: I. Loveland, *Constitutional Law, Administrative Law, and Human Rights (A critical introduction), Fifth edition,* Oxford University Press, New York, 2009, стр. 295.

10) Parliamentary Commissioner Act 1967, Section 5(1).

за разумевање надлежности британског Парламентарног повереника,[11] већ и природе омбудсмана уопште.

Британски законодавац није дефинисао лошу управу. Изгледа да је то била и његова намера, како би пружио шири простор за деловање британског омбудсмана,[12] али је то и у духу англосаксонске правне доктрине.[13] Први британски омбудсман, сер Едмунд Комптон, био је децидан у оцени да „нико не може дефинисати лошу управу јасним термином“,[14] али је већ у свом првом извештају закључио да његове истраге морају открити шта представља лоша управа.[15] И то је био први од начина за утврђивање садржаја појма лоше управе.

На основу праксе, методом енумерације могуће је евидентирати случајеве, радње и понашања лоше управе. Први такав пример дао је Ричард Кроснан, британски министар, истичући да не постоји строги критеријуми за утврђивање шта је то лоша управа. Због тога је навео списак карактеристичних појава, познатих као „Кроснанов каталог“ лоше управе. По „Кроснановом каталогу“, лоша управа обухвата: пристрасност, занемаривање посла, непажљивост, немарност, одуговлачење, некомпететност, неспособност и ненадлежност, невештост, подлост, неадекватно понашање, покварeност, неморалност, срамно понашање, арбитрерност односно произвољност и тако даље.[16] Поменути каталог је, захваљујући активностима британских омбудсмана и судова, био обогаћен.

11) Упоредити: H. Barnett, *Constitutional & administrative law, Eight Edition,* Routledge, New York, 2011, стр. 820.

12) Више о томе: М. Давинић, *Европски омбудсман и лоша управа (maladministration),* необјављена докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београд, 2008, стр. 84 (видети fn. 271).

13) Концепт је проистекао из „Вајатовог извештаја“ (1961) у коме је такође констатовано да је то термин који „нема прецизан смисао“. H. Barnett, исто.

„Вајатов извештај“ добио је назив по Џону Вајату, директору британског огранка (секције) Међународне комисије правника. У Вајатовом извештају се истиче и то да је неопходно да Велика Британија има омбудсмана. Вајатов извештај је имао велики утицај на британску јавност и на доношење одлуке о увођењу парламентарног повереника за управу. Упоредити: N. Parpworth, *Constitution and Administrative Law,* London, Edinburgh, Dublin, 2000, стр. 298.

14) K. C. Wheare, *Maladministration and its remedies,* Stevens & Sons, London, 1973, стр. 6.

15) Упоредити: D. Pollard, N. Parpworth and D. Hughes, *Constitutional and Administrative Law (Text with Materials), Fourth edition,* Oxford University Press, 2007, стр. 412.

16) Д. Радиновић, *Омбудсман и извршна власт,* Службени гласник, Савет за државну управу Владе Републике Србије, Београд, 2001, стр. 46.

У својим извештајима омбудсмани су истицали примере деловања лоше управе, али је то био случај и са судским одлукама.[17)]

Ипак, на различита значења израза „maladministration" наилазимо у стручним радовима и речницима.[18)] То је доказ да је комплексан израз „лоше управе" тешко превести на терен једноставног значења. Како би се отклониле недоумице, настале су опште дефиниције или су комбинована оба метода. Тако је Омбудсман за Северну Ирску 1970. године одредио да је лоша управа „деловање (или пропуштање деловања) управе окарактеризирано као непримерено разматрање или пропуштање. Примери непримереног разматрања су својевољност, зла намера или наклоност укључујући и дискриминацију. Примери непримереног поступања су: немарност, неоправдано одуговлачење, непридржавање релевантних пропила или правила процедуре, пропуст да се релевантна мишљења узму у обзир, пропуст да се ревидира процедура када је то обавезно".[19)]

С британског тла, појам „лоше управе" је пренет у правне системе англосаксонског подручја, а доцније и на европски континент. То није само последица језика који је најчешће коришћен у међународној комуникацији, колико је у питању погодност једног израза када треба описати једну од основних активности омбудсмана и категорије која на негативан начин означава стандарде поступања државне управе. „Лоша управа" је општекоришћени израз, која „специфичну садржину добија у зависности од земље, законске регулативе, као и административне културе која у њој влада."[20)]

Даљи напредак у одговору на питање шта је то лоша управа понудио је омбудсман Европске уније. Почетком 90-их година прошлог века било је утврђено да је задатак будућег европског омбудсмана да прима притужбе које се односе на „лошу управу" („maladministration")[21)] свих тела и институција Европске уније изузев Европског суда правде и Суда прве инстанце у вршењу њи-

17) Видети: D. Pollard, N. Parpworht and D. Hughes, нав. дело, стр. 412-442.

18) „Lack of care, judgment or honesty in the management of something", *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*, Third Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, str. 867; „Лоше, некомпетентно или илегално управљање, пословање", Peter H. Collin, *Rječnik vlade i politike,* Besjeda, Banja Luka, Ars libri, Beograd, 2002, str. 194.

19) D. Aviani, „Ombudsman Europske unije", *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, br. 1-2/2009, http://www.pravst.hr/kolegiji.php?p=142&blog=104 (посећено 5. 7. 2011)

20) М. Давинић, нав. дело, стр. 115.

21) На основу измена Уговора о Европској заједници (Уговор из Мастрихта од 1992. године) признато је право држављану Уније да се обрати Омбудсману (члан 21), док су чланом 195. регулисани надлежност, поступак истраге и положај (избор, мандат и јемства независности и самосталности) Европског омбудсмана.

хових правосудних функција.[22] Европски омбудсман је овлашћен по сопственој иницијативи или по притужби држављана Европске уније, али и физичких и правних лица која имају пребивалиште, односно седиште у државама чланица да врши истрагу у случају „лоше управе“ („maladministration“). Одређивањем надлежности Европског омбудсмана у оснивачким документима о Европској унији термин „лоша управа“ („maladministration“) добио је пуни легитимитет и постао правнообавезујући стандард за поступање националних омбудсмана у државама чланицама. С друге стране, Европски омбудсман је значајно допринео разоткривању садржаја и смисла „лоше управе“ („maladministration“). То је имало и апликативни смисао. С обзиром на то да Европски омбудсман одбацује притужбе када нису последица лоше управе, непрецизно дефинисан појам лоше управе је представљао посебан проблем у раду овог органа.

У свом првом годишњем извештају (1995), Европски омбудсман је утврдио да је „отворени карактер овог појма (лоше управе – примедба аутора) један од елемената који разликују улогу омбудсмана од оне коју врши суд.“[23] Европски омбудсман указује и на то да појам „лоша управа“ има комплексно значење које има различит значај у појединим правним системима, јер су различита правила и принципи који обавезују јавну управу. По узору на Кроснана, и он сачињава каталог лошег управног поступања. Лоша управа обухвата: административне неправилности, пропусте управе, злоупотребе овлашћења, немар, незакониту процедуру, нефер поступање, нестручно и некомпетентно поступање, дискриминацију, непотребно одуговлачење с поступањем и ускраћивање информације.[24] У Извештају је указао и то да ова листа није исцрпљена постојећим набрајањем и наговестио потребу за теоријском реконструкцијом појма лоше управе. У Извештају за наредну годину, користи прилику да дâ општу дефиницију.[25] Лоша управа постоји када „орган управе делује супротно начелу које га обавезује“.

22) Видети и члан 2. став 1. Статута Европског омбудсмана (The Statute of the European Ombudsman).

23) Цитат преузет од М. Давинића, нав. дело, стр. 86.

24) *Ombudsman's Annual Report for 1995 (Extract),* http://www.gogle.com/search?hl=en&1r=&9=related:www.oupr.com/uk/booksites/content/o199268681/ombudsman.

25) Упоредити: J. Söderman, *The Role of the European Ombudsman,* стр. 3-4. http://www.euro-ombudsman.eu.int/speeches/en/default.htm

Следећи смер у постављању мерила да ли се ради о лошем раду управе било је утврђивање стандарда „добре управе" (Good administration). Не улазећи овог пута детаљније у историјат развоја стандарда „добре управе", поменућемо да су његови елементи развијани у теорији али и резолуцијама и препорукама Комитета Министара и Парламентарне скупштине Савета Европе. Даљи наставак тог процеса уследио је на Самиту Европске уније у Ници, 2000. године. Тада је усвојена Повеља о основним правима Европске уније која,[26] поред права на притужбу европском омбудсману у случају „лоше управе" (члан 43), прокламује и право на добру управу (члан 41).[27]

Право на добру управу је основно право грађана Европске уније, припадника других држава, предузећа и других правних лица. Најпре, право на добру управу подразумева да се на начелима непристрасности, правичности и у разумном року решава о предмету пред органима и институцијама Европске уније. То значи и да је право сваке особе да учествује у поступку и да буде саслушана, пре него било која мера против њега или ње буде предузета, као да има приступ и увид у његов досије (предмет).[28] Поред тога, обавеза је управе да пружи образложење за своју одлуку. То значи да учесник у поступку има право да зна разлоге због којих је одлука донета. Право на добру управу укључује и право на накнаду штете која настане као последица обављања надлежности органа Европске уније. Такође, Повеља признаје и право на употребу сопственог језика и писма у поступцима пред институцијама Европске уније (реч је о оним језицима и писма која су призната у ЕУ). На

26) Повеља о основним правима Европске уније садржи основна (лична), политичка, социјална и економска права. Повеља је саставни део Лисабонског уговора, има исту правну снагу као и Уговори (оснивачки, конститутивни уговори), снагу обавезне примене (*ius cogens)* и извор је норми секундарног права Европске уније. То значи да Суд правде Европске уније штити права прокламована Повељом. Повеља о основним правима је обавезујућа за све држављане Европске уније и чланице Европске уније са одређеним изузецима (изузимајућа клаузула – *opt out)* који се тичу Велике Британије (право на штрајк) и Пољске (односи се на прописе који се односе на породичне и брачне односе). Чешка је у процесу ратификације ставила амандман на Повељу о основним правима Европске уније (у вези са захтевом за повраћај имовине протераним судетским Немцима и Мађарима након Другог светског рата). Упоредити: Ј. Ћеранић, „Ратификација Лисабонског уговора – реформа Европске уније: биланс и перспективе", *Страни правни живот,* број 3/2009, Институт за упоредно право, Београд, стр. 13; З. Стефановић, *Право Европске уније, пето измењено и допуњено издање,* Правни факултет Универзитета Унион, ЈП Службени гласник, Београд, 2011, стр. 54-55.

27) Видети: „Charter of fundamental Rights of the European Union", *Official Journal of the European Union* (2010/C 83/02).

28) З. Стефановић, нав. дело, стр. 190.

основу претходног излагања, закључујемо да су у овом једном члану постављене широке, безобалне квалификације (непристрасност и правичност у поступању) и да су оне недовољно операционализоване навођењем конкретних права. Како би се право на добру управу прецизније утврдило, на предлог Европског омбудсмана, већ наредне године је Европски парламент усвојио Кодекс доброг управног понашања.[29)]

Кодекс доброг управног понашања, за чију израду је најзаслужнији европски омбудсман, садржи материјална начела (законитости, једнакости, непристрасности, пропорционалности у поступању, избегавање злоупотребе власти...) и процесне принципе везане за поступање јавне управе (одговор грађанима на њиховом језику, уважавање права на саслушање и давање изјава пре доношења одлуке, доношење одлуке у разумном року и тако даље).[30)] На тај начин, предочен је оквир стандарда и вредности за деловање управе.

У погледу Србије, расправа о „лошој управи“ и омбудсману има посебан значај у контексту заштите људских права, процеса европских интеграција и реформе јавне управе. Приступање Европској унији захтева од државе кандидата, надамо се статуса која ће Србија ускоро добити, добру владавину и изградњу институција управе и подизање квалитета њиховог рада.[31)]

ОМБУДСМАН И „ЛОША УПРАВА“ У СРБИЈИ

Након политичких промена крајем 2000. године, настали су повољни услови за увођење институције омбудсмана у Србији.[32)] Ипак, овај процес је текао споро а уместо правим путем кретало се странпутицом, тако да се у једном тренутку чинило да је не-

29) The European Code of Good Administrative Behaviour, http://www.ombudsman.europa.eu/resources/code.faces /посећено, 19. 7. 2011/

30) Упоредити: Д. Радиновић, нав. дело, стр. 47.

31) Европска унија у ту сврху финансира посебан „СИГМА програм – подршку за побољшање владавине и управљања“ од 1992. године, како би пружила подршку новим државама чланицама као и кандидатима за чланство у ЕУ. Програмом СИГМА обухваћене су државе „Западног Балкана“. Видети: СИГМА, *Одрживе институције за чланство у Европској унији,* Сигма радови број 26, www.seio.gov.rs/upload/publikacije/srpske/sigma_radovi.pdf / посећено 9. 7. 2011/

32) У току последње деценије XX, тадашњи политички режим је бранио становиште да не постоје повољни услови за демократизацију политичког система и институционалне промене. О томе опширније: М. Радојевић, „Парламентаризам у Србији“, у: В. Васовић, В. Павловић (прир.), *Посткомунизам и демократске промене,* Југословенско удружење за политичке науке, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 238–239.

извесно остварење коначног циља. Тек 2005. године донет је Закон о Заштитнику грађана, а две године доцније је омбудсман ступио на дужност након притисака домаће и међународне јавности на овдашњу политичку елиту. Због тога је Србија на незавидном месту, на зачељу европских држава које су установиле институцију омбудсмана.[33] Додуше, три године раније већ су били усвојени прописи који су предвиђали увођење покрајинског и локалних омбудсмана. Народна скупштина Републике Србије је донела Закон о утврђивању одређених надлежности аутономне покрајине и Закон о локалној самоуправи 2002. године. Тако данас у Србији постоје републички омбудсман, покрајински омбудсман за Војводину и омбудсмани у јединицама локалне самоуправе.[34]

У Војводини је изабран први покрајински омбудсман 2003. године, са седиштем у Новом Саду.[35] Покрајински омбудсман (у даљем тексту: омбудсман) уређен је као независан и самосталан орган, који се стара о заштити и унапређењу људских права и слобода сваког лица и штити повреде људских права када су учињене од стране покрајинске и општинске управе, организација и јавних служби, које врше управна и јавна овлашћења, чији су оснивачи Покрајина или општина. У међувремену је извршен и избор локалних омбудсмана у појединим општинама, градовима и градским општинама.[36]

По Закону о локалној самоуправи од 2002. године, локални омбудсмани добили су назив грађански браниоци. Пет година доцније, новим законом о локалној самоуправи њихов назив је проме-

33) О омбудсману у европским земљама видети: G. Kucsko-Stadlmayer (ed.), *European Ombudsman-Institutions: a comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea,* Wien, New York, Springler, 2008.

34) Поред наведених, истичемо и тзв. секторске омбудсмане. Први Универзитетски омбудсман је изабран 2009. године, ради заштите права и интереса чланова универзитетске заједнице, као и унапређења квалитета образовног процеса. Његова улога је да заштити права студената, али и наставника на Београдском факултету. Универзитетски омбудсман је независна и непристрасна институција коју бира Савет Универзитета већином гласова свих чланова (члан 58. Статута Универзитета у Београду). Омбудсман на Медицинском факултету у Београду је изабран од 2007. године, а на Медицинском факултету Универзитета у Крагујевцу 2010. Студентски омбудсман постоји на Универзитету у Новом Саду.

35) Видети: Закон о утврђивању одређених надлежности аутономне покрајине, *Службени гласник РС*, бр. 6/02; Одлука о Покрајинском омбудсману, *Службени лист АПВ*, бр. 23/02, Одлука о избору Петра Теофиловића за Покрајинског омбудсмана, *Службени лист АПВ*, бр. 15/03.

36) Видети члан 126. Закона о локалној самоуправи, „Службени гласник РС", бр. 9/02, 33/04, 135/04 и 62/06 – други закон.

њен у заштитнике грађана.[37)] Надлежност локалних омбудсмана је ограничена на „утврђивање повреде учињене актима, радњама или нечињењем органа управе и јавних служби, ако се ради о повреди прописа и општих аката јединица локалне самоуправе." С обзиром на то да је нормирано да је институција локалних заштитника грађана факултативног карактера, јединице локалне самоуправе углавном ову могућност нису користиле. Од укупно 160 општина, односно 137 општина (подручје без Косова и Метохије), локални омбудсмани постоје у четири општине (Бачка Топола, Бечеј, Горњи Милановац и Смедеревска Паланка). Од укупно 23 града,[38)] према Закону о територијалној организацији Републике Србије, градски омбудсмани функционишу у девет градова.[39)] Напослетку, Град Београд има свог градског омбудсмана и четири омбудсмана у градским општинама (Врачар, Вождовац, Гроцка и Раковица) од укупно 16 градских општина. Дакле, у Републици Србији постоји 16 омбудсмана на локалном нивоу, што је свега неколико процената у односу на укупан број јединица локалне самоуправе. То је, квантитативно посматрано, мали број омбудсмана у јединицама локалне самоуправе, али треба узети у обзир и други податак – да у овим општинама живи око 40% укупног броја становника. На основу ових података закључујемо да је неразвијена мрежа локалних омбудсмана, упркос бројним активностима невладиног сектора и подршци републичког омбудсмана, као и да је заштита људских права путем омбудсмана доступнија у урбанијим градским срединама. Екстензивно тумачено, оваква ситуација може се сагледати и у контексту посредне повреде уставних начела о права на једнаку законску заштиту (члан 21. став 2) и права на једнаку заштиту права и на правно средство (члан 36),[40)] али и проблема у вези с поделом надлежности између омбудсмана на различитим нивоима.

Заштитник грађана у Републици Србији је независан државни орган чија је основна надлежност заштита права грађана и кон-

37) Видети члан 98. Закона о локалној самоуправи, *Службени гласник РС,* бр. 129/07.

38) Београд, Врање, Зрењанин, Крагујевац, Краљево, Ниш, Нови Сад, Суботица и Шабац

39) Видети: С. Јанковић, „Локални омбудсмани у Србији", *Локална самоуправа – прописи и пракса,* бр. 4/10, Стална конференција градова и општина, Београд, стр. 7; Такође: П. Теофиловић, „Локални омбудсмани у Србији – анализа положаја локалних омбудсмана са препорукама са њихово правилно устројавање и деловање", у: П. Теофиловић (ур.), *Савет за међунационалне односе и локални заштитник грађана у мултиетничким срединама,* Центар за истраживање етницитета, Београд, 2011, стр. 30–31.

40) Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/06.

трола рада органа државе управе.[41] Његов положај је конституционализован Уставом од 2006. године (члан 138). По нормативним прописима, карактер Заштитника грађана је парламентарни омбудсман опште надлежности. То значи да омбудсмана бира и разрешава Народна скупштина, али и да је он независан од извршне власти. С друге стране, његова овлашћења су веома снажна, чак и моћнија него у земљама традиционалне парламентарне демократије. У складу с концепцијом „хибридног омбудсмана", он је надлежан да штити права грађана и контролише рад државних органа. При томе, он штити сва права грађана. Заштитник грађана не контролише само рад органа државне управе,[42] већ и органа надлежног за заштиту имовинских права и интереса Републике, других органа и организација, предузећа и установа којима су поверена јавна овлашћења.[43]

Законодавац не користи појам „лоша управа". У члану 17. став 2. стоји да Заштитник грађана контролише „законитост и правилност рада органа управе". Контрола законитости обухвата контролу аката, радњи и нечињења органа управе. Појам правилности је знатно шири појам од законитости.

Заштитник грађана је у свом првом годишњем извештају констатовао да грађани нису задовољни радом управе,[44] а у свом последњем годишњем извештају да је повећан број притужби грађана који се односе на лошу управу.[45] Свака друга притужба односи се на кршење начела добре државне управе. Карактеристични примери повреде добре државне управе огледају се у „ћутању администрације", спороости у поступању и дугом трајању поступка, неусклађености процедура, погрешној примени закона, недоследном и неједнаком поступању, нарушавању права о заштити података, непружања помоћи неукој странци и тако даље. Сви случајеви кр-

41) О томе видети: члан 1. ст. 1. и 2. Закона о Заштитнику грађана; Такође: Б. Милосављевић, *Коментар Закона о Заштитнику грађана,* ЈП Службени гласник, Београд, 2010, стр. 48.

42) Из његове надлежности је изузета контрола над радом највиших државних органа власти: Народне скупштине, председника Републике, Владе, Уставног суда, судова и јавних тужилаштава (члан 138. став 2 Устава; члан 17. став 3. Закона о Заштитнику грађана).

43) Упоредити: члан 137. Устава, као и Б. Милосављевић, *Коментар Закона о Заштитнику грађана,* стр. 51.

44) Заштитник грађана, *Извештај за 2007. годину,* Београд, 15. март 2008, стр. 25.

45) Од укупно 2.665 притужби, 1.300 притужби се односило на област добре управе. Видети: Заштитник грађана, *Извештај 2010 (редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2010. годину),* Београд, 2011, стр. 26, 49, 162.

шења добре управе су илустровани карактеристичним примерима из праксе Заштитника грађана.

Заштитник грађана у односу на управу није утврдио само симптоме „лоше управе“, већ и његове узроке али и начин лечења. Наиме, Заштитник грађана сматра да је основни разлог нереформисана јавна управа. Јавна управа, по његовом мишљењу, мора бити реформисана у складу са захтевима деполитизације, рационализације, професионализације и модернизације. Кључна реформа се састоји од департизације администрације.[46)] Омбудсман је, при томе, формулисао низ препорука за побољшање положаја грађана у односу на органе управе.[47)]

Кључне, конкретне препоруке Заштитника грађана у циљу побољшања положаја грађана у односу на органе управе су да се право на добру управу уврсти у категорију основних грађана и доношење Кодекса добре управе.[48)] Кодекс добре управе је сачињен по узору на Европски кодекс доброг административног понашања (The European Code of Good Administrative Behaviour).[49)] Посебан, симболичан гест приликом подношења ове иницијативе Народној скупштини у јуну 2010. године је присуство Европског омбудсмана. Међутим, након више од годину дана од подношења ове иницијативе, Народна скупштина још није усвојила Кодекс добре управе.

Кодекс добре управе садржи 27 правила, од којих се прва два односе на објашњење циљева и садржине кодекса, као и области примене, док се последња два тичу праћења примене Кодекса, обавезе органа јавне власти да обавесте грађане о правима која уживају у складу с Кодексом и ступање Кодекса на снагу. Остала правила односе се на правила поступања органа јавне власти (законитост, забрана дискриминације, сразмерност и сврсисходност, забрана злоупотребе и прекорачење овлашћење, непристрасност и самосталност, објективност, доследност и поштовање оправданих очекивања, правилност, учтивост, исправљање пропуста, употреба језика и писма пред органом јавне власти, потврде пријема и обавештења о надлежном службенику, прослеђивање и исправке поднесака, право грађана да буде саслушан и да даје изјаве, разум-

46) Исто, стр. 26–27.

47) Исто, стр. 143–147.

48) Интегрални текст Иницијативе за доношење Кодекса добре управе налази се у *Препоруке, мишљења, ставови, законске и друге иницијативе од 23. јула 2009. до 23. јула 2010,* Заштитник грађана, Београд, 2011, стр. 282–290.

49) Исто, стр. 26.

ни рок за доношење одлука, образложење одлуке, поуке о правном средству, достављање одлуке, заштите података о личности, пружање информација о поступку, приступ информацијама од јавног значаја, вођење одговарајуће евиденције и право притужбе због кршења Кодекса. Циљ овог Кодекса је заштита људских права грађана и унапређивање рада јавне управе.

* * *

Јавна управа је врста државне власти намењена задовољавању јавних интереса. По природи своје делатности, најближа је грађанима. Она доноси и извршава акте, предузима радње и мере. Државна управа је особена и по томе што њено „ћутање" производи последице по људска права и благостање заједнице. Њену ефикасност и квалитет свакодневно могу проверити грађани на својој кожи. Од коришћења комуналних такси преко здравствене заштите уверићемо се у то да ли државна управа законито и правилно поступа. Ако она поступа мимо прописа и крши права грађана белодано је да поступа као „лоша управа".

Нормативни оквир није довољан услов да ће државна управа ефикасно деловати. Неопходни су инструменти надзора, који су у правној теорији познати као ванправни и правни облици контроле. Правна контрола се обавља као управна и судска контрола, а за ванправну контролу је карактеристично да је врше други државни органи (парламент и влада) и независна регулаторна тела (омбудсман).

Пре два века века, на скандинавском подручју појавила се институција омбудсмана чији је задатак био да истражује притужбе на рад државне управе. Било је неопходно више од 150 година да се примени ова идеја и институција у другим деловима света. Један од критичних момената представљало је увођење омбудсмана у Великој Британији. Након вишегодишњих полемика, упркос становиштима да се тиме задире у начело министарске одговорности, донет је Закон о Парламентарном поверенику 1967. године. У овом закону је по први пут употребљен израз „maladministration". У закону није дефинисан овај појам, већ је остављено да пракса препозна и одреди садржину „лоше управе". Касније, овај израз је постао општеприхваћен у свету.

Појам лоше управа се одређује методом таксативног набрајања карактеристичних појава, општом дефиницијом или комбинацијом оба приступа. Највећи утицај на формулисање овог појма имали су британски омбудсмани и Европски омбудсман. У својим извештајима указали су на случајеве када управа лоше поступа. Према Европском омбудсману, „лоша управа“ постоји ако „орган управе делује супротно начелу које га обавезује“. Пракса је непресушан извор нових сазнања, па и национални омбудсмани приликом својих активности непрестано откривају нове примере „лоше управе“. Примећујемо да политички и културни контекст у државама утиче на формирање различитих становишта о елементима и садржини „лоше управе“. Тако закључујемо да је „лоша управа“ сложен и динамичан појам.

„Добра управа“ (good administration) је одговор на структурне инсуфицијенције његовог антонима. Опречна тумачења су у много мањој мери присутна када расправљамо о стандардима „добре управе“. У Европској унији је препознат значај конструисања смерница за рад државне управе, па је „добра управа“ одређена као основно право њених грађана у Повељи о основним правима. Начела добре управе уписана су у Кодекс доброг управног поступања. На том плану, предвиђен је наставак активности како би једно „меко право“ добило карактер класичног права заштићеног правним санкцијама.

Омбудсман у Србији, као институција хибридног карактера, има две улоге – контрола државне администрације и других органа и организација и заштита људских права. Инструментално посматрано, разбистравање појма „лоше управе“ помаже препознавању граница његових надлежности. Заштитник грађана у сузбијању „лоше управе“ може користити две стратегије – прва подразумева да српски омбудсман повећа административне капацитете у борби против лоше управе. Други начин је реформа јавне управе, формулисана у захтеву за добру државну управу. Заштитник грађана је, поред иницијативе да се ово право на добру управу усвоји као основно, уставно право и разради у низу других правних аката, предложио и усвајање Нацрта кодекса добре управе.

Овом приликом истичемо и неразјашњена питања у вези са имплементацијом или установљавањем институције омбудсмана у локалним срединама, али имамо у виду и историју развоја омбудсмана у Србији. То је врста лакмус папира и теста демократизаци-

је. Мрежа локалних заштитника грађана је и даље неразвијена и за то постоје објективни и субјективни разлози. Без обзира на финансијске и кадровске проблеме, чињеница је да се кључна препрека на плану ширења не само институције локалних заштитника грађана, већ и других тела за заштиту права, скрива на терену политике. Политичка власт, без обзира на различите страначке дресове, по правилу пружа снажан отпор делатности омбудсмана на локалном нивоу у Србији.[50)]

Miodrag Radojević

OMBUDSMAN AND "MALADMINISTRATION"

Summary

Author explains connection between institution of ombudsman and an expression poor administration ("maladministration"). In the last two centuries, ombudsman evolved from classical supervisor over state administration to the model of institution which takes greater responsibility for protection of human rights. By the expression "maladministration" in theory and normative practice are determinated, in general and descriptive way, all cases of vacillation of human rights and boundaries of ombudsman's actions. As an antonym of "maladministration" is definite term "good administration", or a set of standards how should state administration act. In this paper is indicated to activities of ombudsman, before all in Great Britain and European Union, toward construction of mentioned terms. In European Union, "good administration" is basic right of its citizens.

In Republic of Serbia, improving the quality of public administration and protection of human rights has an important significance in process of European integrations. Analysing activities of Serbian ombudsman, author determines his contribution in this process. Protector of citizens determined symptoms of "maladministration", its causes and recommended measures for a reform of public government.

50) Саша Јанковић, републички заштитник грађана, у свом ауторском тексту о локалним омбудсманима говори о томе на следећи начин: „Да је те услове лако задовољити, не би се десило да једном локалном омбудсману незадовољни градоначелник обустави исплату зараде, да другог смене зато што је службено захтевао правилник о систематизацији локалне администрације, да прве месеце мандата неки омбудсмани проводе без канцеларије и основних средстава рада, а да други 'успут' раде и административне послове за општинску управу. Због таквих болних искустава, не саветује се оснивање локалних омбудсмана у срединама које политички, финансијски и на све друге начине нису спремне за такву врсте независне контроле власти." С. Јанковић, нав. дело, стр. 11.

Key words: "maladministration", ombudsman, right to good administration, Charter of Fundamental Rights of the European Union, European Union, protection of human rights, rule of law, European integrations, reform of public government, protector of citizens, administrative capacities.

ЛИТЕРАТУРА
А) Правна књижевност

- Aviani Damir, „Ombudsman Europske unije", *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, br. 1–2/2009, http://www.pravst.hr/kolegiji.php?p=142&blog=104 (посећено 5. 7. 2011)
- Barnett Hilaire, *Constitutional & administrative law, Eight Edition,* Routledge, New York, 2011
- Давинић Марко, *Европски омбудсман и лоша управа (malaadministration),* докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2008.
- Јанковић Саша, „Локални омбудсмани у Србији", *Локална самоуправа – прописи и пракса,* број 4/10, Стална конференција градова и општина, Београд, стр. 5–11.
- Јовичић Миодраг, „Омбудсман", у *Изабрани списи Миодрага Јовичића, књига 2: Демократија и одговорност,* Правни Факултет Универзитета у Београду, ЈП Службени гласник, Београд, 2006.
- Kucsko-Stadlmayer Gabriele (ed.), *European Ombudsman-Institutions: a comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea,* Wien, New York, Springler, 2008.
- Loveland Ian, *Constitutional Law, Administrative Law, and Human Rights (A critical introduction), Fifth edition,* Oxford University Press, New York, 2009.
- Д. Милков, „Предговор" за *Закон о Заштитнику грађана,* ЈП Службени гласник, Београд, 2005, стр. 5–26.
- Милосављевић Богољуб, *Омбудсман – заштитник права грађана,* Центар за антиратну акцију, Београд, 2001.
- Милосављевић Богољуб, *Коментар Закона о Заштитнику грађана,* ЈП Службени гласник, Београд, 2010.
- Parpworth Neil, *Constitution and Administrative Law,* London, Edinburgh, Dublin, 2000.
- Pollard David, Parpworth Neil and Hughes David, *Constitutional and Administrative Law (Text with Materials), Fourth edition,* Oxford University Press, 2007.
- Радиновић Драган, *Омбудсман и извршна власт,* Службени гласник, Савет за државну управу Владе Републике Србије, Београд, 2001.

- Радојевић Миодраг, „Парламентаризам у Србији", у: В. Васовић, В. Павловић (прир.), *Посткомунизам и демократске промене,* Југословенско удружење за политичке науке, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 238–260.
- Reif C. Linda, „Building Democratic Institutions: The Role of National Human Rights Institutions in Good Governance and Human Rights Protection", *Human Rights Journal,* 13, Spr. 2000, http://www.law.harvard.edu/students/orgs/hrj/iss13/reif.shtml / посећено 15. 7. 2011 /
- Söderman Jakob, *The Role of the European Ombudsman,* http://www.euro-ombudsman.eu.int/speeches/en/default.htm
- Стефановић Златко, *Право Европске уније, пето измењено и допуњено издање,* Правни факултет Универзитета Унион, ЈП Службени гласник, Београд, 2011.
- Tai Y. T. Benny, „Models of Ombudsman and Human Rights Protection", *International Journal of Politics and Good Governance,* 1–3/2010, стр. 9–11.
- http://onlineresearchjournals.com/ijopagg/art/54.pdf /посећено 7. 7. 2011/
- Теофиловић Петар, „Локални омбудсмани у Србији – анализа положаја локалних омбудсмана са препорукама са њихово правилно устројавање и деловање", у: П. Теофиловић (ур.), *Савет за међунационалне односе и локални заштитник грађана у мултиетничким срединама,* Центар за истраживање етницитета, Београд, 2011, стр. 26–51.
- Томић Р. Зоран, *Опште управно право, пето, скраћено и осавремењено издање,* Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009.
- Ћеранић Јелена, „Ратификација Лисабонског уговора – реформа Европске уније: биланс и перспективе", *Страни правни живот,* бр. 3/2009, Институт за упоредно право, Београд, стр. 7–25.
- Wade William, *Administrative Law,* Eight Edition, Oxford University Press, 2000.
- Wheare Kenneth Clinton, *Maladministration and Its Remedies,* Stevens & Sons, London, 1973.

Б) Правни извори

- „Charter of fundamental Rights of the European Union", *Official Journal of the European Union* (2010/C 83/02).
- The European Code of Good Administrative Behaviour, http://www.ombudsman.europa.eu/resources/code.faces /посећено, 19. 7. 2011/
- Заштитник грађана, *Извештај 2010 (редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2010. годину,* Београд, 2011.

- Parliamentary Commissioner Act 1967, Section 5(1). http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1967/13 /посећено 11. 7. 2011/
- *Препоруке, мишљења, ставови, законске и друге иницијативе од 23. јула 2009. до 23. јула 2010,* Заштитник грађана, Београд, 2011.
- Закон о Заштитнику грађана, *Службени гласник РС,* бр. 79/05 и 54/07.
- Заштитник грађана, *Извештај за 2007. годину,* Београд, 15. март 2008.
- Заштитник грађана, *Извештај 2008 (редован годишњи извештај за 2008. годину),* Београд, 2009.
- Заштитник грађана, *Извештај 2009 (редован годишњи извештај за 2009. годину),* Београд, 2010.
- Заштитник грађана, *Извештај 2010 (редован годишњи извештај за 2010. годину),* Београд, 2011.
- Закон о локалној самоуправи, *Службени гласник РС*, бр. 9/02, 33/04, 135/04 и 62/06 – други закон.
- Закон о локалној самоуправи, *Службени гласник РС*, бр. 129/07.
- Закон о утврђивању одређених надлежности аутономне покрајине, *Службени гласник РС*, бр. 6/02.
- Одлука о Покрајинском омбудсману, *Службени лист АПВ,* број 23/02.
- *Ombudsman's Annual Report for 1995 (Extract),* http://www.gogle.com/search?hl=en&1r=&9=related:www.oupr.com/uk/booksites/content/o199268681/oombudsman
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС,* бр. 98/06.

Resume

In the last two centuries, from classical model of institution in charged to control activity of the state administration ombudsman has evolved in the direction of taking more responsibility for protection of human rights. Term "maladministration" enables us, in a simple and affordable way, to understand nature and function of ombudsman.

Term "poor administration" ("maladministration") is for a first time used in Great Britain, in the law under which the ombudsman is established. From British soil, term "maladministration" is transferred to Anglo-Saxon legal systems, and later to European continent. That is not only the consequence of language which was most commonly used in international communication, as much as it was due to suitability of a one term when there was a need to describe one of the basic activities of ombudsman and category which in a negative way denotes standards of actions of the state administration. In theory and practice of European ombudsmen term maladministration is determined by method of listing all the typical cases or

by general definition. One of the most well known definitions is a work of European ombudsman according to which maladministration exists when "administrative body acts contrary to its binding principle."

According to concept of "hybrid ombudsman", Protector of the citizens in Republic of Serbia is in charged to protect citizen rights and controls work of administrative bodies, bodies in charged to protect property rights and interests of Republic, other bodies and organizations, companies and institutions entrusted with public authority.

Protector of citizens in relations with administration didn't determine only symptoms of "maladministration", but its causes and ways of treatment. Namely, Protector of citizens considers that the main reason for dissatisfaction of citizens is unreformed public administration. In his view, public administration must be reformed in accordance with the requirements of depoliticization, rationalization, professionalization and modernization. Key reform consists of departization of administration. Ombudsman is, thereby, formulated a list of recommendations for improvement of position of citizens in relation to administrative authorities, of which the most distinctive part of initiatives for the adoption of codes of good governance.

Овај рад је примљен 23. јула 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

ДРЖАВА, ТРАНЗИЦИЈА, ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

223

Дубравка Стајић

ШТРАЈКОВИ КАО ПОСРЕДНИ ПОКАЗАТЕЉ ЕКОНОМСКОГ ДЕЛОВАЊА ДРЖАВЕ У ПРОЦЕСУ ИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ У ЕВРОПСКУ УНИЈУ

241

Вишња Станчић, Зоран Грубишић

ПОВЕЗАНОСТ ПОЛИТИЧКИХ И ЕКОНОМСКИХ РЕФОРМИ У ПРОЦЕСУ ТРАНЗИЦИЈЕ - ИСКУСТВО ТРАНЗИЦИОНИХ ЗЕМАЉА, СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СРБИЈУ

259

Петар Матић, Александра Мировић

ЛОКАЛНА САМОУПРАВА У КОНТЕКСТУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ

277

Жељко В. Драгојевић

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА

УДК:
331.109.32:338.2(497.11)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 223-239.

Дубравка Стајић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ШТРАЈКОВИ КАО ПОСРЕДНИ ПОКАЗАТЕЉ ЕКОНОМСКОГ ДЕЛОВАЊА ДРЖАВЕ У ПРОЦЕСУ ИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ У ЕВРОПСКУ УНИЈУ[**]

Сажетак

У чланку се доказује теза да је држава најодговорнији фактор за резултате приватизације у Србији, и за стање привреде у процесу придруживања Европској Унији. Указује се да је већ Закон о приватизацији (2001) садржао једну неусклађеност: социјални програм за бивше раднике друштвеног предузећа спроводи нови власник предузећа, а не држава. Тиме је суштински изиграна социјална улога државе, јер социјална политика није измештена из предузећа у поступку приватизације, већ је остала у предузећу. У даљој фази приватизације није остварена контролна функција државе, у мери која би обезбедила транспарентну приватизацију предузећа. Нису предвиђене неке функције Агенцији за приватизацију Владе Републике Србије. Правна држава постоји тек у зачетку, па су се незаконитости умножавале. Крајњи исход показује се кроз незадовољство оних који плаћају највећу цену транзиције, а то су индустријски радници. Зато су њихови штрајкови обележили претходни период транзиције у трајању од десет година Штрајкови су двоструки доказ: немоћи радника и синдиката и недовољан капацитет институција државе у процесу припрема за пријем у чланство Европске Уније.

* Виши научни сарадник Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Кључне речи: држава, Стратегија за индустријализацију Србије, штрајкови, свет рада, Европска унија, политичке елите, незапосленост

Прихватање и имплементација основних докумената Европске Уније, њених органа и организација је сложен процес, који се у Србији одвија на неколико нивоа: 1) истовремено усклађивање/хармонизација домаћег законодавства и приватизација домаћих предузећа; 2) примена правних (законских и подзаконских) аката у отежаним условима недовршене државе и неусклађеног функционисања државних институција; 3) усклађивање деловања државних институција са другим подсистемима, привредним субјектима, асоцијацијама (коморе послодаваца, синдикати). Политичка елита показује свест о нужности усклађивања законодавства, пословних и радних норми понашања са европским законодавством и праксом, но овај процес успоравају различити фактори, укључујући и деловање интересних лобија који отежавају контролу и надзор процеса хармонизације, како би интеграција српске привреде била бржа, ефикаснија и одржива, у складу са привредним и природним ресурсима привреде и друштва.

О проблемима приватизације и могућем њеном лошем исходу писали су бројни економисти у књигама, чланцима, говорили на научним скуповима. Недавно су у листу „Данас“ у додатку, Плаве стране, своје ставове о улози државе у процесу припрема за пријем у Европску Унију изнели проф. Милојко Арсић, члан Савета председника Републике, консултант за стране инвестиције Млађен Ковачевић, проф. Љубомир Маџар, директор Института за стратешке студије. О социјалним, правним, политичким последицама процеса приватизације писали су стручњаци из различитих области. У јавном дискурсу уочава се проблем непостојања комуникације између стручно-научне јавности, са једне стране, и политичке елите, са друге стране. Политичка елита је индолентна према оним стручним мишљењима и упозорењима која су критички усмерена према њиховом политичком програму и свакодневним прагматичким поступцима, без обзира на валидност, аргументацију и добру намеру критичара, који желе да се оствари жењени раст и развој привреде и друштва, и упозоравају на многе грешке владајућих елита. У пракси, догађа се да уместо академских аргумената, наступају аргументи улице.

У овом тексту приказаћемо ставове оних економиста који су одговорно, критички и са неопходним стручним и научним кредибилитетом, у току протекле деценије исказивали стручне критичке ставове према грешкама државних органа у процесу приватизације. Њихове критике нису настале post festum, ови научници већ дуго упозоравају да приватизација може да има лош исход ако буде лоше вођена, нетранспарентна. Уколико се води лоша стратегија транзиције државних институција у економској сфери.

КРИТИКА ЕКОНОМИСТА

Улога државе у процесу интеграција Србије у Европску Унију лакше се може проценити на завршетку дугог процеса приватизације, који званично траје једну деценију, а суштински је почео ступањем на снагу Устава Републике Србије 1990. године. Сада се показује да су не само грађани, већ и стручњаци имали нереална очекивања од процеса транзиције, односно да ће то бити процес трансформације у демократско друштво и јаку, стабилну тржишну привреду. Оваква очекивања у Србији су била заснована на резултатима неких од најуспешнијих земаља у транзицији. пракса је показала да Србија нема капацитет привреде који би обезбедио брзу трансформацију, а убрзавање процеса приватизације указало је на неопходност реиндустријализације, као услов стварања здраве и јаке привреде, способне да се укључи у конкурентске односе у Европској Унији. Јачање преговарачког сектора и грађевинарства само у ограниченој мери доприноси расту БДП и пуњењу буџета државе. Без јаке индустрије и аграра, монетарне и фискалне мере државе имају само ограничен домет, те привреда остаје сиромашна и недовољно развијена, а страни инвеститори избегавају да инвестирају у привреду која не обећава дугорочну стабилност и предвидивост. Напори централне власти да поједноставе и скрате процедуре оснивања предузећа су видљиви, али нису довољно конкурентни у поређењу са другим земљама региона – боље уређено законодавство имају не само бивше републике СФРЈ, већ и Бугарска и Румунија.

Политиколог Дарко Маринковић признао је своје заблуде и превелика очекивања од политичких промена 2000. године у чланку недавно објављеном у часопису Института за политичке студије

Политичка ревија[1]. Маринковић тврди да су се та очекивања показала као двоструко нереална: као прво, недовршене институције државе нису могле да изнесу терет транзиције, па је помоћ у облику надзора органа Европске Уније постала неопходна. Друго, сам процес транзиције донео је такве проблеме и негативне тенденције у свим секторима, што је захтевало прилагођавање и стално преиспитивање мере деловања тржишта и државе. Ова два друштвена ентитета су често супротстављена, али су и повезана међузависношћу, тако да и теорија и пракса стално морају да преиспитују механизме њиховог оптималног деловања, а у складу са капацитетима конкретне привреде и друштва. Тај надзор је један део цене наших илузија, сматра Маринковић.

Из угла посматрања економске науке, од самог почетка транзиције био је споран њен модел, односно законом конституисани модели приватизације. Такође је отворено питање поступка приватизације у ужем смислу, а у ширем смислу доводе се у питање инструменти које је држава примењивала у поступку припремања привреде за интеграцију у Европску Унију. Оцена економиста који критички оцењују приватизацију је да је у садашњој фази привреда слаба, са високим степеном корупције која одбија стране инвеститоре. У таквом стању, Србија тешко може да испуни приступне услове земаља-кандидата за чланство у Унији, који су чврсто дефинисани у условима из Копенхагена. Једна од заблуда коју је имала не само најшира јавност, већ и многи стручњаци, било је уверење о стабилним и релативно непроменљивим условима које Унија поставља земљама-кандидатима за чланство. То уверење настало је у време економских санкција деведесетих година, када је Србија била и у информативној блокади. После 2000. године, уколико је отворен процес законских и институционалних промена и хармонизације са правом Европске Уније, показало се да Унија заоштрава критеријуме и захтеве према новим чланицама. Утолико су неопходни многи поступци и мере у доградњи институција, како би се ускладили са праксом и стандардима ЕУ, што посебно обавезује након ратификације кључних докумената, као што је ССП.

Домаћа економска мисао је једним делом веома критички усмерена у оцени привредног капацитета Србије у процесу инте-

1) Упореди: Дарко Маринковић, „Октобар 2000 – свет рада пред изазовима једне недовршене револуције“, *Политичка ревија*, бр. 2/2011, Институт за политичке студије, Београд, стр. 109-124.

грације у Европску Унију. Питање чланства Србије у Европској Унији се не отвара, већ економске, државне, политичке и најшире друштвене претпоставке капацитета државе да затражи чланство у Унији. Економисти који су напред наведени, сматрају да у садашњој фази свог развоја, за Србију није могуће утврдити рок приступања Европској Унији јер није испунила минимални услов, а то је конкурентна привреда. Економиста Данило Шуковић истиче:[2] „Испитиваће се стање у нашем реалном сектору, ниво корупције, обим улагања и да ли страни инвеститори долазе и задржавају се у земљи. Неће нам гледати кроз прсте, јер не желе да понове грешку коју су направили са Бугарском и Румунијом".[3]

На проблеме које стварају слабе државне институције указивали су многи правници, а Данило Шуковић указује на проблеме које изазива недовршеност државних институција у њиховој економској надлежности. наиме, слаба држава је генератор слабљења привреде и осиромашења становништва, које таква држава не може да штити: „Реални сектор привреде тако је потпуно уништен, што је генератор сиромаштва, нестабилан је и курс домаће валуте, коју додатно угрожава висока задуженост. Томе би требало додати слабе институције које погодују развоју корупције, а она их, потом додатно слаби па се ствара 'врзино коло' из сплета интереса власти, правосуђа и тајкуна. У последње три године, наш индекс корупције је константно на нивоу 3,5 а све што је испод четири, сматра се ендемском корупцијом која је зашла у све поре друштва".[4] Корупцију као проблем наводи и професор Економског факултета Милојко Арсић, као и његов колега Миладин Ковачевић. Узрок корупције у српској привреди је вишеструк: сложен поступак оснивања предузећа и спор рад надлежних органа управе и судова, а посебан проблем су бројни прописи који одбијају стране инвеститоре и генеришу финансијску недисциплину. Милојко Арсић истиче да „у Србији постоји велики број несолвентних предузећа која опстају на тржишту годинама и деценијама", а затим подсећа „нема уређене тржишне привреде уколико се уговор не поштује стриктно као закон". [5]

2) Упореди чланак "Корупција и разорена привреда главне препреке на путу ка ЕУ", *Данас*, 18-19.06.2011, Плаве стране, стр. X-XI

3) Исто

4) Op. cit., стр. X

5) Op. cit., стр. X

Економски неефикасна држава у пракси се појављује као доносилац нових закона успорено, а њихова примена је спора и неефикасна. Арсић истиче да у свету постоје бројне тржишне приреде на пример у Латинској Америци, које се развијају већ 100 или 200 година али због монополистичког положаја малог броја компанија не напредују и не могу да достигну статус развијених тржишних привреда. последично, то доводи и до неефикасног коришћења финансијских средстава.

Професор Љубомир Маџар истиче да је висока потрошња државе и становништва била могућа у годинама продаје предузећа, а да је сада неопходна коренита промена система потрошње – јавне и приватне, односно од стране грађана, у систем рада и производње. Маџар је критички нагласио да је штедња у Србији изузетно ниска, означавајући је као нулту штедњу српске привреде.

Све наведене примедбе су основане, али оне се износе већ годинама и немају неки већи утицај на српску политичку елиту, која доноси кључне државне одлуке, а такође не утиче на економску елиту која је концентрисала индустријски, банкарски и земљишни капитал у свом власништву. Неке незваничне процене говоре да је само један промил (1/ооо) српског становништва власник највећег дела богатстава у најзначајнијим привредним гранама. Приватизација је довела до процеса деиндустријализације. Обнављање привреде могуће је само јачањем и оживљавањем индустрије. У таквом амбијенту јачања индустрије и масовнијег запошљавања, може се размишљати о мерама штедње становништва и привреде. Садашња висока незапосленост и сиромаштво реално не дозвољавају да грађани масовно штеде новац. Напротив, дошло је не само до деиндустријализације, већ и депопулације читавих насеља и општина, посебно у Источној и Јужној Србији. Становништво ових области, уколико је радно способно, мигрира ка већим градовима, у крајњој линији ка Београду и новом Саду.

Уколико се вратимо више од једне деценије уназад, и сетимо се аргумената правника и економиста које су тада износили у медијима, може се уочити да су заступали тезу о развоју и то уједначеном развоју. Приватизација је требало да доведе до развијеног капитализма, који би приближио Србију земљама-оснивачима Европске Уније: земљу са развијеном индустријом и неким високим технологијама, развијеним аграром, закључивањем колективних уговора између послодаваца и радника самим тим и социјалним миром,

постепеним смањивањем незапослености и сиромаштва. У пракси, Србија је ближа латиноамеричкој пракси, како је поменуо професор Арсић. Међутим, економске санкције, бомбардовање СРЈ и транзиција нису само појединачни спољни фактори сиромаштва и нежељеног скретања у правцу супротном од очекиваног. Свакако да постоје системски узрочници на које се ипак може утицати, како променом прописа, тако и променом понашања конкретних субјеката, а посебно најодговорнијих, скупштине и владе. У даљем тексту предмет анализе је Закон о приватизацији, као системски закон који је уредио целокупну област трансформације имовине предузећа у Србији, и био је ако не основни узрок, бар повод за низ социјалних сукоба, незадовољстава, па и штрајкова оних друштвених групација које су његовом применом претрпеле штету.

Закон о приватизацији је кључни правни, али и економско-социјални инструмент целокупног процеса транзиције у Србији. Његова решења определила су ток развоја привреде и статус више милиона грађана у Србији. Интенција овог закона, посебно чл. 26. и 34. (модели продаје капитала предузећа путем тендера и путем аукције) била је да аукција постане претежни модел куповине предузећа од стране домаћих правних и физичких лица, домаћим капиталом. Идеја о претежно домаћој приватизацији постојала је још у првом закону који регулише промену власништва над друштвеним капиталом предузећа, а то је Закон о трансформацији имовине предузећа СФРЈ који је усвојен децембра 1989. године, и као савезни закон ступио је на снагу у време мандата последњег југословенског премијера Анте Марковића. У пракси је та економска логика потпуно измењена, па је прљави новац ушао у привреду.

Да би се дубље разумео процес приватизације 2001-2011. године, потребно је узети у обзир деловање низа фактора, како унутардруштвених тако и међународних. приватизација је настављена у периоду економских санкција током деведесетих година, без контролних органа, транспарентности и нужног увида јавности у сам поступак. Институције и реални сектор су урушавани, већ и због економских санкција које су онемогућиле редовно привређивање и легалне токове новца. Истовремено, у суседним државама догађали су се вани процеси: у овим државама завршени су процеси својинске трансформације и оне су се прилагодиле тржишној привреди. Србија се са неопходношћу приватизације и транзиције целокупног друштва суочила тек 2001. године, када је део друштвеног

капитала приватизован као акцијски капитал, док је делом постао приватни. Проблеми који су тада били евидентни били су вишак запослених, застарела технологија, висок проценат радне снаге са ниским квалификацијама, емиграција стручњака и интелектуалаца. Сви ти фактори морају се узети у обзир приликом оцењивања резултата приватизације у протеклој деценији, мада се мора прихватити тврдња свих оних аутора који тврде да приватизација у Србији предуго траје.

Закон о приватизацији (Сл. гласник, 38/2001, 25.06.2001) познаје да модела продаје капитала предузећа – путем тендера и путем аукцијске продаје, као и модел бесплатног преноса акција предузећа грађанима без накнаде. У пракси се догодило да су и успешна предузећа која су постала власништво малих акционара – запослених по основу закона о приватизацији из деведесетих година, на крају нашла стратешког партнера – власника.

Злоупотребе у процесу приватизације су бројне, али нису настале произвољно, нити деловањем једног фактора – самог купца предузећа, већ су генерисане системским недостацима, правним празнинама у уредбама којима треба да се прецизира примена закона, а посебно недостацима у систему надзора приватизације и постприватизационог поступка. У институционалном смислу, будући да се овде ради о праћењу и анализи рада институција, посебан недостатак је испољен у раду Агенције за приватизацију, која није системски имала обавезу контроле спровођења купопродајног уговора, посебно спровођења социјалног програма. Значајна одговорност за многе лоше спроведене приватизационе поступке пада на Министарство економије, Министарство финансија, али у целини и на све владе од 2001. до 2011. године. Оне су одговорне пред грађанима за укупно ниску цену по којој су продата домаћа предузећа.

Процес приватизације до почетка 2011. године обухватио је 2.300 предузећа, и у току протеклих десет година показале су се неке правилности: наиме, законита (легална) приватизација предузећа и капитала подразумева остварење неколико презумпција:

– да предузеће купи прави власник, предузетник који ће даље да унапреди производњу;

–`приватизација мора да буде транспарентна;

– у пракси би морала да се изврши измена у делу поступка који се односи на инвестициони програм – наиме, не може држава да условљава предузетника у бизнис плану и пројекцији даљег вођења предузећа које је постало његово власништво;
– погрешно је дефинисан социјални програм као обавеза предузетника – купца предузећа. Управо обрнуто, овде би морала да се утврди надлежност и овлашћење социјалне државе, која би збрињавала вишак запослених, односно технолошке вишкове из приватизованог предузећа, чиме би се социјална политика изузела из предузећа. Ни та обавеза није равноправно предвиђена за све купце, већ у смислу одредбе чл. 34. и 61. Закона о приватизацији предвиђена је за купце предузећа која се продају путем тендера. У пракси су боља и богатија предузећа продавана овим путем, док запослени из предузећа која су продата на аукцији нису имали никакву правну сигурност;
– у вези са претходно наведеним, основана је примедба да закон о приватизацији није предвидео социјални фонд, односно једну суму којом би се обезбедили они који у приватизацији остану без посла. То би ојачало правну сигурност грађана и поверење да се ствара правна држава;
– ако се размотре ставови члана 60. Закона о приватизацији из 2001. године уочава се да је купац дужан да 10% купопродајне цене предузећа уплати Фонду пензијског осигурања Републике Србије. У пракси је та одредба избегавана на различите начине, што је значајан фактор осиромашења Фонда у протеклој деценији;
– приговори који се односе на незапослене и ПИО фонд могу се упутити и синдикатима. Превише пасивно су прихватили Закон о приватизацији, иако је његова примена значила њихово урушавање, губитак чланства и материјалних средстава за рад.

Посебно је питање бонитета купаца, па се у пракси догађало да је предузеће купио онај понуђач који је највише обећавао државним институцијама и локалној власти, а та обећања врло често нису била испуњена. Проблем су и мотиви куповине предузећа – да ли су симуловани купопродајни уговори да би била купљена зграда предузећа, или атрактивно земљиште на коме се налази а

које би накнадно могло бити пренамењено у грађевинско земљиште. Низ оваквих питања отварали су медији и најшира јавност у Србији, јер је протоком процеса приватизације постала позната, ако не и сасвим транспарентна, интересна спрега између политичких партија, моћних предузетника – тајкуна и правосуђа. Та спрега може се проверити у неколико случајева јасног повлашћивања домаћих купаца, на штету страних компанија. Карактеристичан је случај компаније „Даноне“ као понуђача са значајним капиталом, међународним угледом и валидном документацијом, која је истиснута са српског тржишта у покушају да купи компанију за производњу минералне воде „Књаз Милош“. Због овог случаја дошло је до дипломатског инцидента, када је представник француске владе протествовао код дипломатског представника Републике Србије у Паризу.

Резултати приватизације десет година по доношењу Закона су следећи: приватизовано је 2.300 предузећа, од тога 60% је успешно приватизовано, до је 30% приватизационих уговора раскинуто.

Целокупна приватизација показује одсуство контролне функције од стране државе, како према капиталу, тако и према људским ресурсима. Држава је морала да изгради механизме контроле инвестиција, токова новца и спровођења социјалног програма. У пракси је највише проблема било у аукцијским продајама, у којима су радници остали без посла, могућности да им се повеже радни стаж и уплати здравствено осигурање, те да се пензионишу и ослободе радна места за млађе људе.

Проблеми везани за незапосленост постоје у реалном сектору, али њихово иницирање у системском смислу подстакла је држава, постављајући претпоставку о брзом развоју малих и средњих предузећа, стварању једног јаког приватног сектора који ће апсорбовати вишак запослених из бивших друштвених предузећа. То су била и изборна обећања удружене опозиције 2000. године, али и процене стручњака који су начелно били политички неутрални. Пошто се та пројекција није остварила, јаз између запослених и броја незапослених је сврстао Србију у сам врх европских држава са највишом стопом незапослености: на 1,7 милиона запослених долази 1 милион незапослених радно способних лица, а овде не рачунам пензионере и издржавана лица. Основна примедба која се упућује држави је да су неактивне, блокиране, неажурне, или корумпиране њене институције контроле – инспекције, тужилаштва,

судови. Контрола поступака приватизације смањила би укупну цену приватизације, коју плаћају грађани Србије кроз порез, низак стандард, заосталост институција, неформираност важних сектора и институција, Законодавство, укључујући велику грађанску кодификацију је понајбољи део транзиције, али институционалне реформе далеко заостају за њим, а то се показује у приватизацији.

Постоје примери успешних приватизација, као што су цементаре, које су прве приватизоване, подигле су цену цемента на домаћем тржишту, обезбедиле су високе зараде и стандард радника и својим порезима доприносе локалним самоуправама.

Пратилац приватизације је корупција, која је израз партикуларних интереса. Државу и грађане су коштале лоше приватизације, њихова цена је низак стандард, незапосленост, деиндустријализацију, економско умртвљавање читавих градова. нека успешна предузећа у процесу приватизације претворена су у губиташе. Карактеристичан је пример успешне фабрике лекова зрењанинске „Југоремедије“, која је после приватизације опљачкана и доведена до престечајног поступка, а радници су накнадно уложили 14 милиона евра да би ову компанију вратили у стање успешног тржишног субјекта. пример „Југоремедије“ је битан доказ да је неопходна стална контрола од стране државе.

Ако се упореди број запослених у Србији у базичној 1989. години, тај број у протеклих двадесет година опао је за 40-50%.[6] Економиста Данило Шуковић изричито тврди да је висока незапосленост у Србији директна последица лоше приватизације. Он истиче да су институције државе слабе, на њих врше притисак моћни предузетници, зато је нужно да тужилаштво проверава сваку приватизацију појединачно. Важан орган у борби за легалитет и правну државу је Савет за борбу против корупције, који годишње прима 400-500 приговора на приватизацију.[7] Посебан проблем чини питање неедукованости грађана за приватизацију, а у пракси су чести они послодавци који забрањују рад синдиката у предузећу, чиме запослени остају без минималних информација о раду компаније, а поготово о макроекономском окружењу.

Сходно напред наведеној хипотези о улози државе у тржишној привреди, она треба да буде уравнотежена, са јаком контролном

6) Званични податак Министарства за економију и регионални развој. Први програм Радио Београда, емисија „У средишту пажње“, 23.06.2011. године

7) Изјава Д. Шуковића у истој емисији Радио Београда.

функцијом над спровођењем права запослених и примене прописа из области радног законодавства, а истовремено да ствара амбијент политичког и социјалног консензуса, у коме ће предузетници стварати капитал и остајати на тржишту, уместо да износе капитал у треће земље. Само ове наведене функције показују колико је улога државе одговорна, сложена и противуречна, што је додатно отежано деловањем светске економске кризе. Да би ојачала домаће тржиште, повећала запосленост и смањила учинак светске кризе, држава је омогућила субвенције инвеститорима које запошљавају одређене категорије незапослених који се не сматрају рањивим, уз повластицу да држава уплаћује пензијско и здравствено осигурање за ове новозапослене раднике. Субвенција за свако нов радно место је 10.000 евра. Ова мера може да допринесе бржем запошљавању једног броја незапослених лица. Али она неће битно побољшати статус домаћих малих и средњих предузетника. Питање је да ли ће ову субвенцију користити страни инвеститори, који узимају део тржишта домаћим предузетницима. Субвенција може имати и други ефекат: послодавцима ће се више исплатити а запосле нову радну снагу на коју не плаћају доприносе, док ће један број страних радника отпустили.

Питања која су овде отворена показују да су процеси недовршене приватизације и транзиције институција учинили деловање државе изузетно тешким, а предузимање мера у економској сфери, са хаотичним тржиштем и високом незапосленошћу, често са малим ефектом., улажу се велики напори ресорних министарстава, посебно министарства за рад и социјалну политику, као и Министарства за економију, али тешкоће које су се гомилале деценијама доносе противуречне и недовољне резултате. Извесно је да се висока незапосленост не може решавати парцијалним мерама, а она је управо узрок највећег незадовољства оних радника који су њоме непосредно погођени, као и осталих грађана.

ШТРАЈКОВИ КАО ПОСРЕДНИ ДОКАЗ УЛОГЕ ДРЖАВЕ У НЕУСПЕШНОЈ ПРИВАТИЗАЦИЈИ

Запослени и бивши запослени који су проглашени за технолошке вишкове били су посебно погођени и исказивали су своје незадовољство јавним протестима у протеклих десет година. Такве масовне друштвене појаве отварају питање политичкој елити, истраживачима друштва и посебно законодавцу, да ли је њихово

незадовољство резултат појединачно лоше вођених приватизација, или се ради о правним празнинама које су омогућиле системско наношење штете запосленима. При томе, због трансформације друштвене својине у приватни капитал, треба имати у виду да се запослени појављују у више својстава: као запослени, као акционари-сувласници дела капитала, као повериоци предузећа у случају стечаја (ЗОР, 2005). Улога државе у току приватизације, на посредан начин се може доказивати и праћењем штрајкова запослених и бивших радника. Питањем штрајкова после 2000. године у Србији бавила се социолог мр Нада Новаковић у докторској дисертацији.[8)]

Ново истраживање је значајно и са становишта недовршености државних институција, које би својим ефикасним деловањем могле да спече или бар ублаже последице незаконитих приватизација, а тиме и превентивно делују на незадовољство радника. Штрајкови на јавним местима – саобраћајницама, пред зградама Скупштине и Владе – учестали су са убрзавањем приватизације и све тежим последицама које је она изазвала, пре свега високом и трајном незапосленошћу. Ауторка истиче да су реакције надлежних биле различите, у зависности ко, где и како је штрајковао, па су подршка или осуда штрајкача, њихово понашање и однос после завршетка штрајка били интересно условљени.[9)]

Штрајк је могла да искористи локална елите у манипулативне сврхе, да би се оценили центри моћи – скупштина, Влада, централе политичких странака у Београду. Министар полиције је упозорио јавност да протести у центру Београда доводе у питање државне аранжмане са међународним организацијама као што је ММФ, Светска банка и друге. У таквим случајевима полиција је применила и грубу физичку силу, као у случају радница бивших робних кућа „Београд“, које су физички уклоњене са трамвајских шина испред зграде Владе Србије. Значајна је улога медија у свим овим случајевима: у позитивном смислу, када су исцрпно обавештавали о узроку штрајка, а у негативном смислу као у већини случајева, само оскудно и непотпуно је извештавана јавност о стварним узроцима штрајка радника. У средствима јавног информисања не пише се о стварним, реалним тешкоћама са којима се суочавају страни инвеститори, међу којима је спорост републичке управе и локалне

8) Радничка класа и штрајкови у Србији после 2000. године, Београд, Филозофски факултет, 2011.

9) Нав. рад,, Београд, 2011.

самоуправе у поступку издавања дозвола за инвестирање и остале документације.

Медији по правилу истичу примере доброг пословања страних инвеститора. Треба истаћи да су страни инвеститори, поштујући европске стандарде пословања и закључивања колективног уговора између послодавца и синдиката у компанији (појединачни колективни уговор), остваривали сарадњу са синдикатом у предузећу, закључивали појединачни колективни уговор о раду и доносили Правилник о раду, уместо сукоба са синдикалним представницима и мобинга. Добар пример је компанија „Ju Es Stil“, у којој је у току шест месеци 2009. године пословодство, заједно са синдикатом припремало текст колективног уговора, са клаузулама за случај продуженог деловања светске економске кризе. По правилу, страни послодавци чија су седишта у Европи, усклађују статус запослених са правним актима који су на снази у њиховој централи.

Домаћи послодавци као власници предузећа чешће препродају предузећа, што је са становишта синдиката озбиљан проблем: по Закону о раду, синдикат у предузећу је дужан да доказује своју репрезентативност (15% запослених у предузећу) у року од три године. У земљама ЕУ продаја компаније у оквиру тог рока не доводи у питање репрезентативност синдиката, док се у Србији то питање поново отвара.

* * *

Аутор је показао да је држава у поступку приватизације исувише често била пасивна, а да су њене институције недовршене или блокиране у свом раду. Такође, надлежна министарства нису поступала у складу са интересима радника и грађана, а у складу са својим овлашћењима.

Штрајкови у периоду после избијања светске економске кризе 2008. године имају посебну тежину, јер показују да је приватизација била облик преласка огромног националног богатства у руке мале групе грађана Србије. повезани су интереси државних органа, руководстава странака и највећих предузетника, док је терет транзиције највећим делом поднела индустријска радничка класа. Резултат свих тих процеса у привреди и држави је ауторитарни облик власти и капитализма првобитне акумулације капитала. Реална немоћ радника да заштите своја права може се доказивати не

само штрајковима, већ и понашањем надлежних државних органа: повезивање радног стажа, оверу здравствених књижица, новчану помоћ приказали су као акт добре воље и правично поступање државе према људским правима штрајкача, а не извршавање обавезе из радног односа, коју држава намирује уместо неодговорних власника предузећа.

Равнотежа између тржишне привреде и деловања правних држава је далеки циљ, који ће се тешко и споро остваривати у Србији. Нормативи Европске Уније настајали су деценијама, кроз законодавство и судску праксу.

Dubravka Stajic

STRIKES AS INDIRECT PROVE OF THE ECONOMIC ROLE OF STATE IN THE PROCESS OF INTEGRATION OF SERBIA TO EUROPEAN COMMUNITY

Summary

In this paper it is proven that the state is the most responsible factor for the results of privatization in Serbia, as well as for the state of the economy in the process of association to European Union. It is underlined that the Law on privatization (2001) had one incoherence: the social program for the former employees in the public enterprises is conducted by new owner, and not by the state. In this way the social role of the state is essentially got around, because of the fact that the social policy was not moved from the enterprise in the privatization process, but remained in it. In the next phase of the privatization the control state function is not realized in the way that the transparent privatization is ensured. Some functions of the Agency for the privatization are not provided by law. State of law is still in its germ, therefore the unlawful acts were multiplied. The final outcome is shown through the discontent of the industry workers, who pay the biggest price of the privatization. That is the reason why their strikes have marked the precedent period of privatization that lasted for 10 years. The strikes prove two things: impotence of the employees and labor unions, as well as the insufficient capacity of the state institutions in the process of EU accession.

Key words: state, Strategy for industrialization of Serbia, strikes, world of labor, European Union, political elites, unemployment

ЛИТЕРАТУРА

- „Корупција и разорена привреда главне препреке на путу ка ЕУ“, *Данас*, 18-19.06.2011, Плаве стране, стр. X-XI.
- Korupcija i razorena privreda glavne prepreke na putu ka EU.- Danas, 18-19. 06. 2011. Plave strane, X-XI.
- Маринковић, Дарко: „Десетогодишњица петог октобра: изневерена очекивања“, *Политичка ревија,* бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Novaković, Nada: Novo poniženje. (Radnici, socijalni pakt i socijalni “rat”, II). –Sindikalni poverenik, Beograd, br. 3124/391-392, 31. maj 2011, str 38-39.
- Суботић, Драган: „Методе научног и емпиријског истраживања“, *Политичка ревија,* бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Суботић, Драган: „Теоријски оквири методолошких истраживања“, *Политичка ревија,* бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Суботић, Драган: „Методолошки оквири политиколошких истраживања националног и демократског капацитета политичких институција Србије“, *Политичка ревија,* бр. 1, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Sindikalni poverenik, Beograd, br. 3124/395-39629. 07. 2011. U: “Nije gotovo”, str. 8, “Blokadom do pravde”, str. 8, “ Vlast ne shvata radnički problem”, str. 9.
- Zakon o privatizaciji. - Beograd, Službeni glasnik, 2005.

Resume

The last part of privatization in Serbia process the results of previous investigations (look Marinković 2003, 2005, Stojiljković - Mihailović 2006, etc). Citizens and workers are not satisfied, because they are more and more poor, the number of unemployed people is growing constantly, and the trade-unions demonstrate weakness and lackness of vision for the world of labor. However, the pronouced “Strategy for industrialization of Serbia” in the year 2011 shows strong populism, it’s authors are the same political elites who caused deindustrialization of Serbia through the process of privatization. The political elite shows lackness of real interest for streghtenning the state, economy and wealth of citizens.

In the text author defined the state of affairs in society and economy of Serbia at the end of transitional period, in particular an incompleteness of the institutions. One of results of the incomplete transition is inefficiency of the state institutions which has been causing dissatisfaction of workers

and citizens. Expression of this dissatisfaction have been the strikes whose direct motives have been annulled privatizations of some concrete companies, as well as some much deeper and general causes of dissatisfaction such as massive unemployment, workers' fear of losing their jobs and the spread of poverty. In the paper the author presented the following facts:

1) That inflation in Serbia has been the highest one in Europe, not only during 2011, but also during a long time period;

*2) That the number of unemployed people has grown independently of global economic crisis***;**

3) Foreign debt of the state has increased;

4) There are no domestic banks, although the banks for development are necessary needed;

5) Political elite has contributed to de-industrialization through the process of privatization and now it suggest industrialization;

6) Regional inequalities have remained;

7) In the period 2009 - first half of 2011 400.000 people lost their jobs in Serbia;

8) Various republic and local taxes have ruined small and medium-sized enterprises and so they cannot provide jobs to the unemployed working force;

9) Greatest number of employed people have been earning the salary between a minimum and statistically average amount of the salary

The fall in life standard of whole population has been evident since the period January 2010 – June 2011.

Овај рад је примљен 7. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
316.422:338.24.021.8(497.11)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 241-258.

Вишња Станчић[*]
Институт за политичке студије, Београд

Зоран Грубишић
Београдска банкарска академија
- Факултет за банкарство, осигурање и финансије

ПОВЕЗАНОСТ ПОЛИТИЧКИХ И ЕКОНОМСКИХ РЕФОРМИ У ПРОЦЕСУ ТРАНЗИЦИЈЕ
- ИСКУСТВО ТРАНЗИЦИОНИХ ЗЕМАЉА, СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СРБИЈУ - [**]

Сажетак

У овом раду аутори се најпре баве анализом феномена транзиције са посебним освртом на транзициони процес у Србији од октобарских промена 2000. године до данас. Транзиција, која означава темељне друштвено-политичке промене, представља важан појам политичке теорије и праксе, а због своје актуелности и данас се налази у жижи интересовања стручне и шире јавности, не престајући да изазива бројне полемике. Затим се, на основу теоријских разматрања и мноштва економских показатеља, као и искуства земаља које су прошле кроз транзицију, даје негативна оцена досадашњег тока транзиције у нашој земљи. У другом делу рада аутори се детаљније баве економским реформама, као и анализом искустава различитих транзиционих привреда. На основу ових теоријских и емпиријских анализа, долази се до закључка да су политичка и економска трансформација међусобно

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

условљене. Методе коришћене у овом раду јесу аналитичка, епистемолошко-сазнајна и компаративна метода, као и методе економских и социолошких наука, што је омогућило мултидисциплинарни приступ.

Кључне речи: транзиција, владавина права, политичке институције, демократија, социјалне неједнакости, приватизација, економска либерализација, структурне реформе, буџетски дефицит.

Као стратешки циљ Србија је одредила (или се бар тако чини) прикључивање Европској Унији. Први корак на том путу требало би да буде транзиција, односно трансформација, која представља комплексни и нимало лак процес преласка из социјалистичког у капиталистички систем. Сходно томе, главни прокламовани циљ Србије (као друштва у транзицији) у процесу међународних интеграција представља успостављање демократије и тржишне привреде. Ово подразумева саображавање институција политичког и економског система наше земље институцијама развијених демократских држава.

Поред институционалног нивоа оваква трансформација подразумева и усвајање либерално-демократског система вредности, који представља својеврсни оквир оријентације, као и неговање одређене политичке културе. Сходно томе, од кључне је важности одређивање демократских капацитета и дефицита политичких институција Србије, а затим и указивање на њихов даљи процес развоја.

ТРАНЗИЦИЈА У СРБИЈИ

Чини се да је исправно рећи да у овом тренутку политичке институције Србије не задовољавају ниво развоја консолидованих демократија, као и да нису извршене потребне економске реформе. Стога је нужно указати на то који су даљи правци развоја, односно које су то претпоставке либерално-демократског друштвено-политичког уређења.

Истакнути социолог Зоран Видојевић овако карактерише стање у Србији: „Режим који је настао након октобра 2000. године, у суштини је владавина вишепартијске олигархије, помешане са нестабилном процедуралном демократијом, распрострањеном корупцијом и расподелом власти, приватизоване унутар политичко-економске елите, на неколико центара. Скупа с приватизацијом у

корист номенклатурне буржоазије и назатком већине области друштвеног живота, тај режим је у основи система примитивног капитализма, који није у стању да земљу извуче из све дубље, свеобухватне кризе."[1)]

Заиста, многи аутори се слажу у погледу негативне оцене процеса транзиције од петооктобарских промена 2000. године до данас, указујући на стање успорених, односно недовршених реформи. Након почетних успешних корака, заустављена је даља трансформација земље, а такво стање данас највише одговара почетним транзиционим добитницима, одређеним групама, као и појединцима на власти. Овакво поразно стање је, дакле, омогућено постојањем спреге између политичке и економске елите. Јасно је да је за било какав даљи наставак реформи најпре неопходно раскинути ову симбиозу између политике и економије.[2)] Да би се овај проблем решио од кључне важности је изградња стабилних демократских институција, односно успостављање владавине права. Једино на тај начин спречио би се погубни утицај економије на политику.

Многи аутори се слажу око ефеката транзиције у Србији, карактеришући је као ретроградну, односно као ону која није допринела напретку земље. Приватизација, односно њена почетна фаза, извршена је насупрот интересима и вољи велике већине становништва, произвевши тако огромну незапосленост, сиромаштво и социјалну беду. Наводимо закључак истакнуте ауторке Дубравке Стајић у коме она коментарише процес транзиције у нашој земљи: „Процес приватизације у Србији, његов ток и последице у периоду 2002-2008. године може се оценити као контроверзан, противречан, у много чему спорaн... Ток приватизације, новац којим располаже Агенција за приватизацију и стратешке одлуке остају у затвореним круговима кроз спрегу крупног капитала и политичког естаблишмента."[3)]

1) Зоран Видојевић, *Демократија на заласку*, Службени гласник, Институт друштвених наука, Београд, 2010, стр. 186.

2) Види: Александар Новаковић, Милена Пешић, „Србија у транзиционом еквилибријуму", *Политичка ревија*, бр. 02/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 235.

3) Дубравка Стајић, *Заблуде о социјалној држави*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

ЕКОНОМСКЕ РЕФОРМЕ У ТРАНЗИЦИОНИМ ПРИВРЕДАМА

За спровођење економских реформи као део транзиционог процеса пресудна је политичка воља владајуће гарнитуре. Из угла вођења целокупне економске политике врло битно је обезбедити да се реформе спроводе у амбијенту макроекономске стабилности што једино може да доведе до дугорочно одрживог привредног раста. Вероватно најбитнији задатак је решити структурне неусклађености у привреди које су настале као последица прегломазног државног сектора, прејаке улоге државе у регулацији (ефекат стакленог звона на који су навикнути економски субјекти) и као последицу тога слабо дејство тржишних сигнала у привреди. Дугогодишњи систем контроле цена, девизна и спољнотрговинска ограничења, слабо функционисање тржишта рада, непостојање финансијског тржишта су учинили своје и у великој мери ослабили ефекат тржишног прилагођавања. Структурне реформе су широк појам који у себи укључује све политике које имају за циљ унапређење тржишног функционисања. Може се слободно рећи да кључ за макроекономску стабилност и одржив привредни раст представља фискално прилагођавање. При томе, видљиво је да дања одрживост фискалног прилагођавања у највећој мери зависи од наставка процеса структурних реформи. Показало се да стабилизациона политика неће бити ефективна и/или ефикасна (цена њеног спровођења ће бити висока – у виду изгубљеног раста и повећања незапослености) у земљама у којима су структурне неусклађености основ за велике ригидности на тржишту рада, а ту су типичан пример транзиционе земље. Аргументи су врло разложни: без макроекономске стабилности, тржишни сигнали нису више тако јасни и реструктурирање је отежано због неизвесности; исто тако, недостатак структурних реформи подрива темеље стабилизационе политике.

Оно што је свакако болна тачка у спровођењу реформи у транзиционим привредама је проблем налажења начина да су компензују губитници у транционом процесу, што се своди на активну социјалну политику у виду прерасподеле националног дохотка. »У демократском друштву, реформе захтевају процес прављења консензуса – то захтева прихватање чињенице да промене стварају добитнике и губитнике и, самим тим, појачавају подстицаје за иновацијом и ефикасношћу. У демократским политичким системима,

постоји такође потреба да се одговори на бригу за једнакошћу путем развојних механизама како би се компензовали губитници и пронашли начини да им се дистрибуирају користи од промена. Ови проблеми се такође појављују у међународном контексту, где је неопходна координација како би се дошло до споразума који олакшавају интеграцију привреда које се убрзано развијају у глобално тржиште на конкурентан и обострано користан начин«[4].

Одличан пример за успехе у структурним реформама су пружиле земље Латинске Америке и Азије које су спровеле стабилизацију и програме структурног прилагођавања. Кључ ових успешних реформи су били снажни напори да се пресече фискални дефицит и контролише инфлација. Путем смањивања нестабилности и неизвесности, као и ценовном либерализацијом, ове земље не само да су охрабриле инвестиције, иновације и примену модерних технологија, већ су омогућиле да приватни сектор тачно одговара на тржишне сигнале. Многе од земаља у развоју су спровеле смањење субвенција и приватизовале државна предузећа, што све иде у корист фискалној консолидацији.

Пореска реформа и државни буџет

Најдиректније оружје над којим влада има контролу је буџет, па су самим тим буџетске и пореске реформе најважнија област структурних реформи. Са друге стране, управо је политика државног буџета први и основни тест за сваку владу и њен опстанак на политичкој сцени. Основне буџетске реформе на потрошној страни укључују: смањење субвенција, кретање ка креирању ценовног система који треба да промовише ефикасност, компензације за незапослене, пензионе шеме, ревитализацију државне администрације (која често пати од вишка запослених, при чему јој недостају људи обучени да обезбеде врсту услуге коју јавност тражи и очекује).

У привредама у транзицији државна предузећа имају многе одговорности које иначе припадају владама у другим економијама. На пример, државне фирме не само да запошљавају раднике, већ су »презапослене« задржавајући људе који би примали користи за незапослене од јавног сектора. Многе анализе су нагласиле потребу чврсте и истовремено активне фискалне политике како би се подржала стабилизација и реструктурирање предузећа. При томе

4) Ortiz, G. "Latin America and the Washington Consensus – Overcoming Reform Fatigue", *Finance & Development.* IMF, Vol. 40, No 3, 2003, str. 16.

је посебно подвучена важност брзог реформисања пореског система[5]. У исто време се, очекивано, фискални дефицит повећао. Транзициона рецесија и временска кашњења која прате развој новог пореског система се очекивало да ће довести до краткорочног пада у пореским приходима. Као додатак томе, социјални трошкови су се очекивано повећали јер су трансферисани са предузећа ка буџету. Неки посматрачи су чак тврдили да постоји »фискално ограничење« које је сметња брзини реформског процеса. То се заснивало на становишту да се фискални трошкови, који су последица затварања или реструктурирања државних предузећа, морају надокнадити приходима који би се генерисали од стране новог приватног бизниса. При томе би пореске стопе на приватни сектор морале да буду ниске како се не би обесхрабрио раст. Неки закључци су чак ишли дотле да су сугерисали да циљани буџетски дефицит захтева мере које би одржале државна предузећа у животу, као традиционалну пореску основицу.

Јавно и приватно власништво

Иза државног буџета назире се јавни сектор уопште и, посебно, јавна предузећа. То је у процесу структурних реформи можда област у којој највише долази до изражаја доследност у спровођењу реформи. Реструктурирање јавног сектора које у основи подразумева смањење државне администрације и запослених у јавним предузећима представља врло непопуларан потез из политичког угла. То је управо разлог зашто већина влада у транзиционим привредама то ставља као један од приоритета на почетку мандата, а тај проблем упорно опстаје и тешко се решава. На том пољу се зато често и огледа снага политичких институција.

Тренд је да се поново размотри обим јавних предузећа. Ако се и оставе по страни привреде у транзицији, где су се спроводиле масивне приватизације, развијене тржишне привреде су смањиле величину јавног сектора. Предузећа која су се једном сматрала кандидатима за јавни сектор се у великој мери приватизују, укључујући телекомуникациони систем, железнице и, чак, поштанске услуге. »Већина земаља је дошла до закључка да се природним монополима (као што су вода, гас и дистрибуција и електричне енер-

5) Више о томе видi код Tanzi, V. "The Budget Deficit in Transition: A Cautionary Note", *IMF Staff Papers,. Vol*. 40, No. 3, 1993

гије) боље управља и да они ефикасније функционишу у приватној својини са одговарајућом регулаторном мрежом«[6].

Проблем управљања јавним предузећима није ексклузиван за привреде у транзицији. Многе земље су се суочиле са тешкоћама да задрже менаџере јавних предузећа мотивисаним за начин коришћења средстава која су им поверена. Проблем управљања јавним предузећима се може додатно погоршати када влада покушава да користи предузећа да оствари друге политичке циљеве, као што су обезбеђење јефтине робе и услуга. Искуство је показало да овакав начин постизања социјалних циљева не само да није ефикасан, већ може да проузрокује прављење великог дефицита од стране јавних предузећа које може бити изузетно скупо како за буџет, тако и за макроекономску равнотежу.

ЕКОНОМСКА ЛИБЕРАЛИЗАЦИЈА И ПОЛИТИЧКЕ СЛОБОДЕ

Камен темељац сваке реформе представља економска либерализација и развој политичких слобода, што је међусобно повезано. При томе је врло битан и њихов утицај на основне показатеље успешности сваке економске политике: инфлацију, незапосленост и привредни раст. У земљама у транзицији су утврђена два парадокса:

1) Покушаји да се очува запосленост и производња путем фискалних и квазифискалних трансфера ка предузећима (тзв. политика меког буџетског ограничења) резултира у већем паду производње него у случају вођења политике чврстог буџетског ограничења које би се увело уз економску либерализацију.
2) Либерализација цена резултира са нижом инфлацијом него што би био случај са продужењем ценовних контрола.

На основу кумулативног индекса либерализације (ЦЛИ[7]) земље у транзицији можемо поделити у четири групе:

6) Allen, M. »The Link Between Structural Reform and Stabilization Policies: An Overview«, *Coordinating Stabilization and Structural Reform*, Proceedings of the seminar (june 17-26), IMF Institute, Washington, D.C, 1993, str, 14.

7) CLI – cumulative liberalization index (De Mello, M., Denizer, C., Gelb, A. 1997). Definisan je da predstavlja trajanje, kao i intenzitet, reformi, od njihovog početka. Indeks liberalizacije (LI) se računa za svaku zemlju za jednu godinu kao ponderisani prosek (ponderi su 0.3, 0.3 i 0.4) u rasponu od 0 do 1 u liberalizaciji u tri oblasti: I - interna tržišta (liberalizacija domaćih cena i uklanjanje državnih monopola), E - eksterna tržišta (konvertibilnost valute i

1) напредне реформске привреде (ЦЛИ>3);

2) (високе) средње реформске привреде (2<ЦЛИ<3);

3) (ниске) средње реформске привреде (1.3<ЦЛИ<2);

4) споре реформске привреде (ЦЛИ<1.3).

Спроведено истраживање[8] је показало неколико интересантних резултата. Најпре је утврђено да је преко пола варијација реалног раста повезано са економском либерализацијом, при чему се раст преокренуо у позитивне цифре тек када је ЦЛИ достигао 3 и већи износ. Показало се да кумулативна либерализација има позитивну корелацију са променама у производњи, у оквиру контекста »транзиционе рецесије«.

Резултати су показали да су напредне реформске привреде биле релативно успешније у контролисању инфлације која је уследила након ценовне либерализације, док су се средње реформске привреде суочиле са оштрим инфлационим притисцима. Продужавање високог нивоа инфлације унутар групе спорих реформских привреда упућује на закључак да су оне више касниле, него што су избегавале прилагођавање.

Временски пут спровођења структурних реформи је показао да су напредне реформске земље искусиле оштар пад привредне активности у првој години спровођења реформи, али су почеле да се опорављају четири године после. Насупрот томе, земље које су спорије спроводиле структурне реформе су се суочиле са четворогодишњим трендом пада у стопама раста.

Постоје неколико објашњења због чега је дошло до раста после периода либерализације и стабилизације:

1) Повећан прилив у екстерним финансијама – иако постоје мишљења да превелика финансијска помоћ може да ослаби притисак за реформама, са друге стране, екстерне финансије могу охрабрити прилагођавање обезбеђењем инвестици-

liberalizacija spoljnotrgovinskog režima, uključujući eliminaciju izvoznih kontrola i poreza, kao i substituciju uvoznih carina) i P - ulazak privatnog sektora (privatizaciju malih i velikih preduzeća i bankarsku reformu).

8) Prema De Mello, M., Denizer, C., Gelb, A. "From Plan to Market: Patterns of Transition", *Macroeconomic Stabilization in Transition Economies*, Cambridge University Press, United Kingdom, 1997.

оних извора и неинфлаторним финансирањем привременог буџетског дефицита[9)].

2) Повећање запошљавања - позитивна веза између регистроване незапослености и раста чини мало вероватним да велико повећање запошљавања представља основу за опоравак производње. Наиме, познато је да је висока незапосленост у тржишним економијама типично праћена са мањим учешћем радне снаге због ефекта »обесхрабрених радника«.

3) Убрзани процес економског реструктурирања – драматичне промене у секторској структури БДП-а представљају основу опоравка реалних стопа раста.

Ако се у анализи испита хипотеза повезаности економске либерализације и политичких промена[10)] долази се до закључка да је економска либерализација повезана са сличним степеном политичких промена. Једно објашњење за овако високу корелацију између политичких слобода и либерализације може бити да су обе варијабле у јакој вези са неидентификованом скривеном варијаблом, као што је ниво развоја. Иако је прилично логичан ефекат политичких слобода на економске реформе, може се утврдити и да је ова узрочност двосмерна. Економска либерализација има јаке политичке импликације, то је неопходан корак у разбијању моћи структура на власти. То се испоставило да је истина чак и кад либерализација није водила до замене политичке и менаџерске елите. Наиме, са изузетком Источне Немачке (где је спроведен тест лојалности и компетентности) и Чехословачке (где је примењен метод церемонијалног чишћења), водећи комунисти и менаџери су углавном били у могућности да имају користи од политичких веза и техничке експертизе како би редефинисали своју улогу према управљању трговином и бизнисом.

Два закључка се могу извући. Прво, блиска веза између економске либерализације и политичких слобода упућује на закључак да може бити нереално очекивање да одређени политички режим има широку лепезу опција. Друго, временски профил који је анализиран упућује на закључак да се, уколико режим уопште има ове

9) Sasch, J. Thye Woo, W. "Structural Factors in the Economic Reforms of China, Eastern Europe and the Former Soviet Union", *Economic Policy*, No. 18, 1994.

10) De Mello, M, Denizer, C., Gelb, A., Tenev, S. "Explaining Transition: The Role of Initial Conditions in Reforming Socialist Countries". Policy Research Department. World Bank. Washington, DC, 1995.

опције, брзе реформе изразито преферирају у односу на спорије реформе. Губици у виду инфлације и производње у земљама које су успеле да одложе прилагођавање су далеко већи него у случају напредних реформских земаља.

У четири источноевропске привреде (Пољска, Мађарска, Чешка и Словачка) производња је најмање опала, јер су ту предуслови за транзицију били најнапреднији. Оне су се и показале према анализи као напредне реформске земље. У основи њиховог успеха је брза реакција на страни понуде као одговор на примену структурних реформи. Већина поменутих земаља се у процесу приватизације значајно ослањала на стране директне инвестиције. Интересантан и врло поучан је пример Словеније која се свакако мора окарактерисати као напредна реформска привреда која се у знатно мањој мери ослањала на прилив страног капитала, а при томе је остварила дугорочно изванредне резултате на пољу привредног раста.

Без обзира на контракцију економске активности, неће бити у интересу ни једне земље да окрене смер казаљке на сату наопачке и поништи институционални прогрес који је већ постигнут.

»Уколико политичка реалност омогући да се контролише тајминг (тренутак убрзане примене транзиционог процеса, прим. аутора), земље треба убрзано да се крећу ка стварању предуслова за енергичан одговор на страни понуде док затварају и/или приватизују предузећа у државној својини која праве губитак темпом који је конзистентан са експанзијом приватног сектора«[11].

Из овог угла, може се оценити да је Србија у великој мери застала у спровођењу структурних реформи и да се као последица тога стално суочава са политиком »стани – крени«. Србија је лидер по учешћу плата административног особља у бруто домаћем производу. Исто тако, јавни сектор је још увек прегломазан и на тај начин гуши конкурентност приватног сектора. Посебна прича је питање конкурентности нашег извозног сектора при чему би наша стратегија привредног развоја морала да се заснива на извозно оријентисаној привреди.

11) Mundell, R.A. "The Great Contractions in Transition Economies", *Macroeconomic Stabilization in Transition Economies*, Cambridge University Press, United Kingdom, 1997, str, 99.

Улога институционалног окружења у спровођењу реформи

Институционалне реформе које подижу квалитет управљања су критичне у постизању одрживог раста. Искуство прве рунде реформских земаља је помогло да се створи растући консензус о потреби редефинисања приоритета у реформском процесу. Док је иницијални напор био скоро ексклузивно усмерен на смањење државне улоге и проширење улоге тржишта, данас је нагласак на позитивним аспектима државне интервенције – тј. акцијама које су од фундаменталне важности за обезбеђење одговарајућег функционисања тржишта. Ту се у првом реду мисли на процес изградње институција.

Битан закључак би могао бити да су структурне реформе неопходне у креирању услова макроекономске контроле. Неке макроекономске политике не би биле чак ни одрживе без структурних реформи. Рецимо, чврсту монетарну политику је немогуће одржати ако постоји квази-фискални дефицит који праве предузећа која имају меко буџетско ограничење. Ту је приметна улога коју имају јаке политичке институције које су у стању да обезбеде независност регулаторног тела као што је централна банка једне земље у вођењу данас толико популарне монетарне политике циљане инфлације. Сви напори централне банке могу пасти у воду уколико влада дозволи политику меког буџетског ограничења кроз константно субвенционисање губитака у јавном сектору. Друга област где се показује јачина политичких институција и, самим тим, кредибилитет владе, представља регулација монопола. У том смислу, потребно је обезбедити независност комисији за заштиту конкурентности да санкционише свако монополско понашање које као резултат има повећану стопу инфлације.

Напослетку, не могу се игнорисати оне реформе које су имале негативне ефекте. Оне често откривају пукотине у процесу прављења приоритета политика, али, изнад свега, оне указују на неадекватност предузетих напора да се ојача институционални оквир који треба да подржи политику либерализације. Дебата о другој генерацији реформских земаља је ставила нагласак на потребу подршке реформама са елементима који нису претходно предочени. Сада постоје детаљнија и специфичнија знања о институционалном оквиру и неопходним предусловима како би се спречиле грубе грешке у приватизацији и смањио ризик нових криза у контексту

повећане капиталне мобилности и либерализације финансијских тржишта.

»Заговорници друге генерације реформи указују на неопходност изградње институција како би се продужиле користи од раније спроведених реформи. Нагласак је стављен на процес прављења буџета пре него на испуњење специфичних таргета фискалне равнотеже и на јачање аутономних централних банака пре него на убрзано смањивање инфлације«[12]. Нагласак на изградњу институција пре него на примену »исправних« политика указује на способност да се узму у обзир локални услови у формулисању политике као кључ за остварење успеха. У овом смислу, може се рећи да се суштина успеха налази у детаљима. Из тог угла, у контексту светске економске кризе, види се да Србија прилично касни јер је тек недавно основан фискални савет као тело које треба да контролише јавне расходе у контексту управљања јавним дугом земље.

Међународне агенције и владе се једнако суочавају са новим изазовима у програму рада везано за изградњу институција. Оно што је указао Наим[13] је да је друга група реформиста створила изазове који су различити од прве генерације реформиста. Заиста, примена највећег дела прве генерације реформи је захтевала само вољу власти, одлуку довољну да се размонтирају мере девизне контроле, како би контрола дефицита зависила од дисциплине у јавној потрошњи. Штавише, већина влада се суочавала са политичким окружењем које им је омогућивало да брзо уведу промене чији је удар на економски систем био далекосежан. Мере које су се захтевале од друге генерације реформиста су биле много сложеније. Треба да прођу године да би се поставио на ноге систем ефективне опрезне супервизије, при чему јачање владиних агенција захтева развој каријере запослених у грађанским службама и мноштво других акција. На административном нивоу, друга генерација реформи се показала много тежа за управљање зато што захтева укључивање бројних субјеката, при чему сваки од мноштва задатака има различите захтеве.

Као додатак томе, политичко окружење је такво да се владе суочавају са много тешкоћа у увођењу нових мера, док коришће-

12) Ortiz, G. "Latin America and the Washington Consensus – Overcoming Reform Fatigue". *Finance & Development.* IMF. Vol. 40, No 3, 2003, str. 16.

13) Naim, M. "IMF: Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion?", text prepared for the IMF Conference on Second Generation Reforms, Washington, D.C., 1999.

ње условљавања како би се продужило са реформама не представља више опцију. Изградња институција, по дефиницији, долази као резултат напора саме земље у тражењу одговора за решења у пракси, тако да се могу постићи споразуми и спровести утврђена правила како би се олакшала интеракција.

Развој институција дизајнираних да се задовоље потребе сваке земље захтева знатне напоре. Успех зависи од стварања широког консензуса по питању пута којим треба ићи.

Структурне реформе могу помоћи да се креира економски систем са малим учешћем корупције која је значајна препрека како за добијање политичке подршке, тако и за ефикасан развој тржишта. Оно што је од изузетне важности је да разумевање везе између структурне реформе и макроекономске стабилизације може спречити политику »стани-крени« у спровођењу реформи. Без тог разумевања, структурне реформе могу да се одложе или чак преокрене њихов правац у случају појављивања макроекономске неравнотеже. Типични примери су појављивање инфлације која може натерати власти да поново уведе ценовне контроле или погоршање у платном билансу које може проузроковати да се влада врати на политику девизних и трговинских контрола.

МЕЂУСОБНА УСЛОВЉЕНОСТ ПОЛИТИЧКЕ И ЕКОНОМСКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ

Кључно питање које најпре треба поставити гласи: какав је однос између демократије и економије, односно између политичког и економског система једне земље? Да ли политичке реформе треба да прате и одређене економске реформе, и обрнуто? Одговор је једнозначан: политичка и економска трансформација су међусобно условљене.

Скоро да више нема дилеме око тога да ли демократија опстаје у сиромашним друштвима. Уврежен је став у теорији демократије да успостављање и трајност демократије у великој мери зависе од нивоа економског развоја. Према одређеним истраживањима , тек у земљама са 6000 долара, или више, годишњег прихода per capita, демократија ће успети да се одржи.[14] Дакле, да би систем опстао као демократски потребан је одређени ниво економског развоја.

14) Види: Зоран Видојевић, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Институт друштвених наука, Београд, 1997, стр. 205.

Међутим, није увек лако постићи да ова два процеса теку паралелно. Проблем настаје уколико економски раст не прати демократски развој. У пост-реал-социјалистичким друштвима, која немају демократску традицију и стабилне демократске институције, велике социјалне неједнакости не представљају најбољу подлогу за демократију. Истакнути теоретичар демократије Роберт Дал (Robert Dahl) је, анализирајући 13 демократских држава које су се изродиле у аутократије, показао да су у свим тим земљама владале велике социјалне неједнакости , и да су управо оне представљале један од битних фактора преласка у ауторитарни поредак.[15)]

Да радикалне економске неједнакости онемогућавају ефективно спровођење демократије потврђује и следећи став: „Демократија не зависи само од постојања политичке слободе него и од непостојања огромних, дубоко нехуманих и развојно-блокирајућих неједнакости у условима живота међу људима. Саме велике социјалне неједнакости у материјалном положају људи не воде непосредно неком облику политичке диктатуре. Али зато могу водити битном ограничењу, чак и онемогућавању стварне демократске праксе."[16)]

На основу претходно изнетих ставова показано је да постоји утицај нивоа економског развоја на очување демократских институција. Са друге стране, одређене економске реформе захтевају постојање изграђених и стабилних политичких институција. „Увођење институција слободног тржишта не тиче се искључиво економске сфере живота, већ подразумева читав низ системских прилагођавања, подједнако вредносних и институционалних, које за последицу имају комплетну друштвену трансформацију."[17)]

Када указујемо на везу између политичких слобода и економске либерализације, не смемо сметнути с ума да слободно тржиште (односно одсуство командне економије) представља један од нужних услова за развој демократије, али не и довољан. Демократија не произлази директно из приватне својине и тржишта. Потпуно нерегулисано тржиште ствара огромне социјалне неједнакости, односно битно различите услове егзистенције, а то све представља препреку развоју демократије.

15) Види: Роберт Дал, *Увод у економску демократију*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 28-33.

16) Зоран Видојевић, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, op. cit., стр. 210.

17) Види: Александар Новаковић, Милена Пешић, „Србија у транзиционом еквилибријуму", op. cit., стр. 245.

Све ово указује на то да је неопходно регулисати тзв. тржишне имперфектности, како би се, између осталог, избегао монопол и надокнадили транзициони губици путем механизама компензације. Опомињућа и провокативна изјава Шелдона Волина (Sheldon Wolin) управо илуструје ову напетост:

„На почетку новог миленијума, наилазимо на врло јак контраст између политике корпоративне државе и циљева демократске политике, а ипак изгледа да не постоји раширена свест о кризи."[18] Ситуација је толико алармантна да није претерано рећи да, у садашњим условима, демократија може да опстане само уколико служи интересима капитала.

Питање којем свакако треба посветити пажњу јесте: како извршити транзицију, који модел транзиције изабрати? Када је 1989. срушен Берлински зид, а систем реалсоцијализма доживео свој симболички крах, истакнути идеолог неолиберализма Милтон Фридман (Milton Friedman) поручивао је: „Приватизујте, приватизујте, приватизујте!". Након негативних искустава многих земаља у којима економске реформе нису биле праћене и одређеним политичким реформама, Фридман је признао да је погрешио, изјавивши да је владавина права вероватно важнија од приватизације.[19]

Све ово указује на неопходност изградње стабилних демократских институција, како приватизација не би била извршена тако што би државни монопол био замењен приватним монополом, и како би се постигао модел транзиције са социјалном одговорношћу.[20] Постојање стабилних политичких институција омогућава да се избегне приватизација која би била диктирана од стране представника крупног капитала, која би самим тим била усмерена у циљу испуњења њихових партикуларних интереса.

Тачно је да су „политички развој и економске реформе блиско повезани. Политички системи подстичу политичаре да доносе одређене одлуке економске политике, док са друге стране избор реформи обликује конфигурацију друштвених група и расподелу моћи, што утиче на структуру и функционисање политичког си-

18) Шелдон Волин, *Политика и визија*, Филип Вишњић, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 751.

19) Види: Френсис Фукујама, *Грађење државе*, Филип Вишњић, Београд, 2007, стр. 30.

20) Видети опширније о овоме у: Љубиша Митровић, „Социјалдемократска алтернатива развоја-стратегија изласка из кризе и модел транзиције са социјалном одговорношћу", *Српска политичка мисао*, бр. 4/2009, Београд, стр. 295.

стема."[21] Али не сме се дозволити да политика буде подређена економији, путем утицаја појединаца на креаторе економске политике.

Visnja Stancic, Zoran Grubisic

RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL AND ECONOMIC REFORMS IN TRANSITIONAL PROCESS

-EXPERIENCES OF TRANSITIONAL ECONOMIES INCLUDING TRANSITION IN SERBIA-

Summary

In this paper the authors firstly analyzed transition phenomenon, especially regarding Serbian transition process after political changes in October 2000, up to the present days. Transition, as a sum of profound socio-political reforms, presents relevant notion in political theory and practice. Due to its relevance, it is the subject of the great public interest, as well as the topic being discussed among experts. Therefore, it rouses many debates. After this, on the basis of theoretical research and many economic indicators, as well as on the basis of transitional economies` experiences, the course and dynamics of transition in Serbia is evaluated negatively. In the second part, the authors deal with economic reforms and experiences of different transitional economies. On the basis of the theoretical and empirical investigation, it is concluded that political and economic transformation are mutually conditioned. Methods used in this paper are: analytical, epistemological and comparative, as well as some other methods used in economics and sociology, which enabled multidisciplinary approach.

Key words: transition, rule of law, political institutions, democracy, social inequality, privatization, economic liberalization, structural reforms, budget deficit.

ЛИТЕРАТУРА

• Allen, M. »The Link Between Structural Reform and Stabilization Policies: An Overview«, *Coordinating Stabilization and Structural Reform*, Proceedings of the seminar (june 17-26), IMF Institute, Washington, D.C., 1993.

21) Наведено према: Александар Новаковић, Милена Пешић, „Србија у транзиционом еквилибријуму", op. cit., стр. 245.

- Baldacci, E., Clements, B., Gupta, S. "Using Fiscal Policy to Spur Growth – When reducing fiscal deficits makes sense for low-inceome countries", *Finance & Development,* IMF, Vol. 40, No 4, 2003.
- Bole, V. "Stabilization in Slovenia: From High Inflation to Excessive Inflow of Foreign Capital", *Macroeconomic Stabilization in Transition Economies*, Cambridge University Press, United Kingdom, 1997.
- Видојевић, Зоран, *Демократија на заласку*, Службени гласник, Институт друштвених наука, Београд, 2010.
- Видојевић, Зоран, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Институт друштвених наука, Београд, 1997.
- Волин, Шелдон, *Политика и визија*, Филип Вишњић, Службени гласник, Београд, 2007.
- Дал, Роберт, *Увод у економску демократију*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- De Mello, M, Denizer, C., Gelb, A., Tenev, S. "Explaining Transition: The Role of Initial Conditions in Reforming Socialist Countries", Policy Research Department, World Bank, Washington DC, 1995.
- De Mello, M., Denizer, C., Gelb, A. "From Plan to Market: Patterns of Transition", *Macroeconomic Stabilization in Transition Economies*, Cambridge University Press, United Kingdom, 1997.
- Diamond, J., Last, D. "Budget System Reform in Transitional Economies: The Case of the Former Yugoslav Republics", *IMF Working Paper*, IMF, Washington, 2003.WP/03/247.
- Митровић, Љубиша, „Социјалдемократска алтернатива развојастратегија изласка из кризе и модел транзиције са социјалном одговорношћу", *Српска политичка мисао*, бр. 4/2009, Београд.
- Mundell, R.A. "The Great Contractions in Transition Economies", *Macroeconomic Stabilization in Transition Economies*, Cambridge University Press, United Kingdom, 1997.
- Naim, M. "IMF: Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion?", text prepared for the IMF Conference on Second Generation Reforms, Washington, D.C, 1999.
- Новаковић, Александар, Пешић, Милена, „Србија у транзиционом еквилибријуму", *Политичка ревија*, бр. 2/2010, Институт за политичке студије, Београд.
- Ortiz, G. "Latin America and the Washington Consensus – Overcoming Reform Fatigue", *Finance & Development,* IMF, Vol. 40, No 3,2003.
- Sasch, J. Thye Woo, W. "Structural Factors in the Economic Reforms of China, Eastern Erurope and the Former Soviet Union", *Economic Policy*, No. 18, 1994.
- Стајић, Дубравка, *Заблуде о социјалној држави*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Штиглиц, Џ. *Противречности глобализације*, СБМ-х, Београд, 2002.

- Tanzi, V. "The Budget Deficit in Transition: A Cautionary Note", *IMF Staff Papers*, Vol. 40, No. 3, 1993.
- Фукујама, Френсис, *Грађење државе*, Филип Вишњић, Београд, 2007.

Resume

In this paper the authors wanted to underline relationship between political and economic transformation. On the basis of the research, it is concluded that political reforms influence economic reforms, as well as economic reforms influence the political ones. Stable political institutions are necessary as a prerequisite for the adequate realization of the economic reforms. On the other hand, sustainable long term economic growth is one of the most important factors for the maintainability of democracy. Concerning transition process in Serbia there are several important remarks: privatization is not completed yet and there are too many employees in public sector. Also, it is of great importance to establish the institution of the rule of law. Considering case in Serbia, it may be concluded that it is needed to make further progress in the implementation of structural reforms and reduction of budget deficit in order to achieve macroeconomic stabilization and sustainable long term growth.

Овај рад је примљен 27. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
352:316.422

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 259-276.

Петар Матић[*]
Институт за политичке студије, Београд

Александра Мировић[**]
Институт за политичке студије, Београд

ЛОКАЛНА САМОУПРАВА У КОНТЕКСТУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ[***]

Сажетак

Овај рад у основи разматра питања модернизације, локалне самоуправе и децентрализације у актуелним теоријама политике. Основни циљ аутора је да укажу на неке теоријске поставке базиране на аргументима да је реформа локалне самоуправе једна од критичних тачки како друштвеног, тако и политичког развоја. Кључни стандарди у овој области су регулативе ЕУ, али и конвенције регионалних организација. Поменути стандарди и процеси унификације широм Европе значајно су променили територијалну организацију и локалну самоуправу у свим транзиционим системима. Модернизација локалне самоуправе , укључујући локалну демократију, грађанску партиципацију и нове форме управљања, у складу са поменутим европским стандардима и даље остају један од најважнијих циљева у интеграцијама.

Кључне речи: модернизација, локална самоуправа, локална демократија, локално управљање, партиципација, европски стандарди, институције, политички систем.

* Истраживач, Институт за политичке студије, Београд

** Истраживач, Институт за политичке студије, Београд

*** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Од средине XX века, све до деведесетих година у политичким наукама и сродним дисциплинама, питања децентрализације и организације ефикасне и модерне локалне самоуправе, била су потискивана у други план. Са ширењем међузависности и глобализацијом у свим сферама друштвеног живота, долази до слабљења државних и институционалних капацитета у суочавању са увећаним друштвеним интеракцијама. Тиме се отвара широко поље анализе деловања институција унутар различитих политичких система и њиховог усклађивања са савременим трендовима и увећаним потребама грађана. Са повратком институција у средиште политикологије, локална самоуправа, део општег институционалног оквира и најнижа инстанца у вертикалној организацији власти изнова постаје предмет интересовања већег броја истраживача у области политичког система.[1)] Уводе се нови модели проучавања институција, кроз посматрање последица институционалног и нормативног оквира, а појачани захтеви за децентрализацијом и очувањем локалних идентитета отварају простор за модернизацију и ефикасније деловање локалне самоуправе.

МЕТОДЕ И ЦИЉЕВИ

Основу предмета овога рада чини локална самоуправа, могућности њене модернизације и усклађивања са постојећим оквиром пруженим у кључним међународним документима и конвенцијама, комунитарном праву, како би се пружио јаснији увид у најопштије моделе и стратегије њеног развоја. Генерална хипотеза у овом раду је да модернизација локалне самоуправе представља значајан део општих, друштвених и институционалних промена. Овај рад је теоријског карактера те ће се у њему обрађивати различите теоријске поставке и савремени приступи у проучавању модернизацијских процеса и појмова локалне самоуправе, локалне демократије, децентрализације, вертикалне организације власти и европских стандарда у наведеним областима.

1) Stoker, Garry, „Comparative Local Governance“ у Rhodes, R. A. W, Binder, Sarah, A, Rockman, Bert, A, *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Oxford University Press, 2006, стр. 495-513.

ТЕОРИЈЕ И ОБЛИЦИ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ

У најширем, друштвеном контексту, модернизација представља процес, путем којег се постојеће вредности замењују увођењем нових. У том смислу, модернизација је поливалентан и вишеслојни процес који обухвата динамику структурних и системских промена, од економских, технолошких, политичких, до демографских, образовних, културних и вредносних оријентација, па све до свакодневног начина живота. Сам термин модернизација садржи мноштво различитих појава и, захватајући сложена питања диференцијације, индивидуализације и рационализације.[2)] За разлику од глобализације и пратећих процеса, деглобализације и локализације[3)] који у великој мери теку спонтано и са неизвесним последицама, модернизација се одвија под утицајем субјективних чинилаца и свесних, организованих подухвата модернизацијских актера.[4)] Из тог разлога, наглашену улогу у модернизацији имају вредносне оријентације, модернизацијски капацитети покретача и пројектаната промена, нарочито елита. Културно-образовни ниво и демократска социјализација поменутих актера, умногоме одлучују о модернизацијским токовима, исходима и резултатима.

Идејна исходишта модернизације могу се пронаћи у епохи просветитељства, подстицањем прогреса и филозофијом рационализма, афирмацијом приватног власништва и „природног права“, политичке и друштвене еманципације личности, демократске отворености и надметања у економској и политичкој сфери. На тим идејама утемељује се вишевековни развој западног грађанског друштва (епоха модерне), који протиче у знаку секуларизације (ослобађање од религијских и традицијских догми), рационали-

2) Blokland, Hans, *Modernization and its Political Consequences: Weber, Manheim and Schumpeter*, Yale University Press, 2006, стр. 2.

3) Поједини аутори указују на међузависност глобализације и локализације, а Робертсон (Robertson, Roland) смишља кованицу глокализација (glocalization), како би образложио процес путем кога локални догађаји обликују дешавања у другим крајевима света. Оригинално, термин потиче из јапанске праксе (dochakuka) и односи се на примену и прилагођавање страних решења потребама локалних средина, а у другој половини XX–ог века постаје матрица у унутрашњој организацији јапанских корпорација, што многи стручњаци са Запада обележавају као својеврсни облик економске шпијунаже. Ова парадигма се промовише и у многим Западним државама, путем фразе „мисли глобално, делуј локално“, коју је изворно употребио шкотски активиста и градски планер Патрик Гедес у књизи Geddes, Patrick, *Cities in Evolution*, Williams, 1915.

4) Поједини аутори попут Гиденса модернизацију виде као шири процес, док се глобализација третира само као њен део, Гиденс, Ентони, *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 2000.

зације (афирмације разума) и свих видова ефикасности, односно сталног увећања људске моћи над природом и друштвеним процесима (иновације, научна, техничка и технолошка рационалност, организација производње и управљање радом итд.).

У XX-ом веку, феномен модернизације постаје доминантна парадигма, посебно у англо-саксонској струји друштвених наука.[5] У жижи истраживања налази се сплет фактора који воде прелазу од традиционалних и статичких, ка модерним друштвима, од ауторитарних и аутократских, ка демократским политичким поретцима. Одбацују се и ранија социолошка гледишта о институционалним реформама, као искључивим и довољним за спровођење модернизације и транзиције у предмодерним друштвима, јер су економске, структурне, информацијске, културне и политичке промене предуслов увођења нових и реформисаних институција, односно не могу се од њих одвајати. У том смислу, потреба за модернизацијом институција најчешће се јавља када одређене институције не могу ефикасно да одговоре на захтеве грађана.

О значају грађанских ставова и вредности за утемељење одређених институција у политичком систему још је у време Антике говорио Аристотел. У осамнаестом веку то је учинио Монтескје, утврђујући да систем владавине и институције на најбољи начин рефлектују слику једног друштва.[6] Тако се и дефинишу и различите типологије политичке модернизације и транзиције и њихових последица по мерилима успешности и/или неуспешности.

По смеру, садржају и носиоцима, модернизација може бити аутономна (својебитна) или хетерономна (зависна), при чему се прва углавном реализује сопственом стратегијом и ресурсима, материјалним и људским, а друга претежно туђим потенцијалима, с тенденцијом подређивања другим. По сличним мерилима, модернизација може бити демократска, или пак, аутократска и диригована. По ширини обухвата и садржају, модернизација се дели на целовиту (свеобухватна) и парцијалну (делимична), док по дубини постоји радикална и креативна, односно фасадна и имитативна модернизација. Неки истраживачи разликују аутентичне од деформисаних или чак ретроградних облика модернизације, нарочито у

5) Видети рецимо радове Талкота Парсонса, Освалда Шпенглера, Берта Хоселица, Данијела Лернера и Фреда Ворена Ригса.

6) Цит. према, Inglehart, Ronald, Welzel, Christian, *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence,* Cambridge University Press, 2005, стр. 245.

случајевима великог отпора променама и ретрадиционализацији.[7] До деформација у модернизацији може доћи и због једностраности и асинхронија у њеном остваривању, ако се на пример, друштвене и политичке промене спроводе, а друштво стагнира или назадује на економском, културном, образовном или информативном праву.

Изузетно позитивно виђење модернизације у контексту глобалних промена пружа Ајзенштат, указујући на адаптибилност система измењеним околностима у ширем окружењу[8]. Он користи тезу чувеног либералног филозофа Карла Попера[9], верујући да су могућности трансформације и прилагођавања далеко веће у модернизованим системима, док су затворена друштва мање отпорна на промене и спољашње изазове.

Модернизација је у основи позитивна и неопходна парадигма, посебно код земаља у развоју. Успешност модернизације, а у ужем смислу и транзиције, може бити посматрана низом показатељима, као што су: економски развој, културни напредак, свесно управљање процесима, индустријализација и урбанизација, дезидеологизација и секуларизација, институционална стабилност и ефикасност, технолошке иновације и информатизација, активирање сопствених развојних ресурса, сузбијање друштвених конфликата и патологије и ублажавање екстремних неједнакости социјалним мерама државе.

Политичка модернизација је значајан део општих, друштвених промена, посебно у случају транзиционих држава и односи се на увођење иновација у политички систем. Као специфичан облик демократизације у актуелном периоду, она се односи на промене везане за примат политике над економијом, стварање оквира за владавину права и превазилажење блокаде изазване политичким и идеолошким трзавицама. Тако се о савременим формама политичке модернизације говори као о трансформацији која води од аутократских ка демократским облицима владавине. У случајевима зависне или имитативне модернизације често се јавља тенденција да

7) Од страних аутора који говоре о ретрадиционализацији неопходно је истаћи Зигмунда Баумана и Улриха Бека и њихове радове у зборнику Heelas, Paul, Lash, Scott, Morris, Paul, eds, *Detraditionalization*, Blackwell Publishers Ltd, 1996, а од домаћих рецимо Зорана Видојевића, Видојевић, Зоран, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам,* ИДН, Центар за социолошка истраживања, Београд, 1997; „Неопходност и границе модернизације“, *Токови*, Институт за новију историју Србије, 1993, стр. 43-53.

8) Eisenstadt, S. N, *Tradition, Modernity and Change*, John Willey & Sons, 1973, стр. 27.

9) Попер, Карл, *Отворено друштво и његови непријатељи,* БИГЗ, Београд, 1993.

превагну једнострани и некритички приступи, без озбиљнијих реформских захвата. Фасадна модернизација, не јавља се искључиво услед појачаних спољних притисака, већ и унутрашњих раскола, некомпетентне и корумпиране политичке елите, што смањује могућности за јасније дефинисану реформу.

Аутентична, демократска модернизација поседује два лика: први се односи на модернизацију политичког система, док је друго лице друштвено, оно које би требало да одреди правац и циљ реформи. Многобројни примери и искуства модернизације, показују да су кроз трансформацију најуспешније прошле државе које су у систем унеле иновације које одговарају менталитету, политичком обрасцу и културним карактеристикама грађана. Можда је у овом случају најупутније искористити пример Јапана, где је, у релативно кратком периоду, традиционална, ауторитарна друштвена матрица, замењена новом, либералном. Илустрација овог, може се потражити и у речима МекНила да „Јапан у својој трансформацији дугује понешто традицији од готово две хиљаде година, али и спремности Јапанаца да прихвате туђе обичаје тек након што их прилагоде својима“.[10] Царски Савет из Меици периода у том је контексту закључио да би знање требало тражити широм света.

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА, ВЕРТИКАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА ВЛАСТИ И ЛОКАЛНА САМОУПРАВА

Зарад успешне реформе једног сегмента политичког система, у овом случају локалне самоуправе, морају се узети у обзир како спољни захтеви и стандарди у циљу усаглашавања са међународним критеријумима у процесу интеграција, тако и друштвено-политичке и културне карактеристике, како би се реформски и модернизацијски процеси остварили на успешан и адекватан начин.

У научној литератури која захвата питање локалне самоуправе, постоје многобројна одређења, типологије и дефиниције. Поменуте разлике јављају се и услед постојања диферентних модела и облика децентрализације. Најчешће, реформе у областима локалне самоуправе и шире, децентрализације се спроводе да би се остварили одређени циљеви, у неким случајевима политички, негде економски, док се у савременим друштвима тежи јачању де-

10) McNeill, William, *The Rise of the West: A History of the Human Community*, University of Chicago Press, 1992, стр. 791.

мократије и повећавању партиципативне улоге грађана у локалним пословима. Из угла делиберативних и коминитаристичких теорија, улога локалне самоуправе је да кроз едукацију и форме непосредне и полунепосредне демократије укључи грађане у процес политичког одлучивања. С друге стране, функционалистички и структуралистички приступи локалну самоуправу третирају као скуп институција које су сервис грађана, а чији је примарни циљ ефикасност у пружању услуга.[11] Сходно овим тумачењима и у најопштијој форми, локална самоуправа се може дефинисати као облик преноса надлежности и послова, од централних ка локалним нивоима власти, с циљем приближавања процеса доношења одлука грађанима. Локални органи, с једне стране олакшавају приступ грађана институцијама, док с друге стране централна власт функционише боље уколико постоји деволуција, одређени пренос надлежности на локалне инстанце.

Услед блискости и непосредне везе са грађанима, локална самоуправу сачињава мноштво компоненти, а учестале интеракције власти и становника чине појам социолошким и просторним, а тек након тога правним и политиколошким.[12] Поједини аутори указују да је немогуће створити неку општу теорију локалне самоуправе јер је сам појам исувише комплексан и захвата широк спектар питања.[13] Франческо Кјелберг, из тог разлога, покушава да ограничи поље проучавања локалне самоуправе на три области помоћу којих је могуће утврдити степен њене развијености у политичком систему, а то су: слобода или степен аутономије, демократичност или отвореност према грађанима, односно могућност њихове директне и непосредне партиципације и ефикасност као способност да се одговори на захтеве корисника локалних сервиса.[14] Нагласак на политичку партиципацију и демократичност локалне самоуправе стављају и многи домаћи аутори, па тако и политиколог Снежана Ђорђевић истиче посебно место грађана у доношењу локалних од-

11) Vetter, Angelika, Kersting, Norbert, „Democracy versus Effiency? Comparing Local Government Reforms Across Europe“, Vetter, Angelika, Kersting, Norbert, eds, *Reforming Local Government in Europe: Closing the Gap between Democracy and Efficiency*, Urban Research International 4, Leske + Budrich, 2003, стр. 11.

12) Ђорђевић, Снежана, *Ренесанса локалне власти – упоредни модели*, Чигоја штампа, Београд, 2002, стр. 30.

13) Kjelberg, Francesco, „The Changing Values of Local Government“, *Annals of American Academy of Political and Social Sciences; Local Governance Around The World*, July/1995, Sage Publications, 1995, стр. 42.

14) Kjelberg, Francesco, исто, стр.

лука, а локална самоуправа представља оличење њихових слобода, политичке и друштвене еманципације.[15)]

Луиђи Бобио је моделе вертикалне организације власти, разделио на четири типа: зависне сепаративне, кооперативне и компетитивне.[16)] У оквиру зависног модела, локалне инстанце функционишу као агенти виших нивоа власти и у потпуности су зависне и подређене њиховим одлукама. То се односи и на фискалну зависност, пошто у централизованим политичким системима расподела средстава у потпуности тече одозго, тако да локална самоуправа, односно њене јединице немају могућност остваривања сопствених прихода, а у ситуацијама када таква могућност постоји, онда су они минимални. Модел сепарације тежиште ставља на што јаснију расподелу надлежности различитих нивоа власти. Идеалнотипски модел сепарације власти подразумевао би чисто уставно, законско и институционално прецизирање надлежности, које се не преплићу и остварују унутар више инстанци. Овако савршена расподела надлежности у пракси још није остварена, али многобројни емпиријски показатељи иду у прилог тези да у системима са више раздвојеним надлежностима и где је њихово преплитање сведено на најмању могућу меру, постоји далеко већа ефикасност рада политичких институција и органа управе. Кооперативни модел се односи на повећавање флексибилности, како би се лакше одговарало на проблеме у систему. За разлику од модела сепарације, употреба модела кооперације омогућава да се питања код којих постоји заинтересованост више нивоа одлучивања решавају договором или сарадњом. Самим тим, граница која у моделу сепарације постоји између локалних и централних институција, код кооперативног модела је далеко тања. Последњи, компетивни модел јавља се у ситуацијама несагласности различитих нивоа у вертикалној организацији власти, који се између себе боре за примат и примену решења која иду у њихову корист.

15) „Локална самоуправа је систем организације локалне власти (у чијем избору грађани непосредно учествују) и путем кога одлучују о општим и најважнијим политичким питањима те заједнице. Локална самоуправа је еманација слободе грађана и реализација је узбудљивог чина преношења суверенитета власти, који неотуђиво припада само грађанима, на њихове представнике који одлучују и пружају грађанима услуге“ Ђорђевић, Снежана, „Систем локалне самоуправе у Србији*“,* у Дамјановић, Мијат, ур, *Упоредна искуства локалних самоуправа,* Палго центар, Магна агенда, Београд, 2002, стр. 241.

16) Bobbio, Luigi, *I governi locali nelle democrazie contemporanee,* Editori Laterza, 2002.

Када је реч о децентрализацији, која се не мора искључиво односити на локалну самоуправу, већ је она шира (захвата и питања федерализма, регионализма и територијалне аутономије) и ту постоје различити облици, типови и модели. Према најопштијој подели можемо разликовати административну, политичку, фискалну и територијалну децентрализацију. Административна децентрализација је облик где нецентрални органи делују као агенти виших нивоа одлучивања. Уколико у систему постоји више тих нивоа, структура тих односа је прецизно и хијерархијски утемељена и сваки виши ниво обавља послове контроле и надзора нижег. Насупрот административне, политичка децентрализација означава могућност да нецентрални органи врше неке надлежности самостално и без уплива централних органа. Ово се односи и на самостално доношење одређених политичких одлука. Осврћући се на питање федерализма, Рикер федерално државно уређење дефинише као систем који мора имати најмање два нивоа одлучивања и где сваки од њих мора поседовати барем једну аутономну надлежност, која мора бити уставно, односно правно и политички гарантована.[17] Слично је и са локалном самоуправом, јер ако она не поседује одређене изворне надлежности и послове које самостално обавља, поставља се питање да је уопште могуће говорити о самоуправи?

И код политичке децентрализације постоје различите типологије. Тако, Данијел Трајсман у облике политичке децентрализације сврстава конститутивну, децентрализацију у доношењу одлука и представнички тип. Конститутивна децентрализација се односи на формално-правне гаранције да локална самоуправа и друге нецентралне инстанце могу обављати одређени делокруг послова самостално. Децентрализација у одлучивању значи да се политичке одлуке не доносе унутар једног центра, већ да у том процесу паралелно учествује више инстанци, док представнички тип омогућава бирачима да своје представнике селектују и на нижем, нецентралном нивоу.[18] Фискална децентрализација истовремено означава могућност се порези и таксе прикупљају у оквиру више инстанци, али и да се редистрибуција буџетских средстава одвија према свим инстанцама.

17) Riker, William, H, *Federalism: Origin, Operation, Significance,* Little Brown Publishing, 1964.

18) Treisman, Daniel, „Architecture of Government: Rethinking Political Decentralization“, C*ambridge Series in Comparative Politics,* Cambridge University Press, 2007, стр. 25.

Поред ове поделе вредна је помена и типологија четворице аутора, јер они поред делегације и деволуције у облик децентрализације убрајају и деконцентрацију, као облик административне децентрализације.[19] Ова подела је атипична, јер већина истраживача прави јасно разликује децентрализацију и деконцентрацију.

ЛОКАЛНО УПРАВЉАЊЕ И ЛОКАЛНА ДЕМОКРАТИЈА

Савремени приступи у истраживању локалне самоуправе, разматрају и знатно шири концепт локалног управљања, који се не односи искључиво на процес одлучивања, већ и на формулисање јавних циљева и колективних акција на локалном нивоу.[20] Локално управљање је модел путем којег се тежи јачању демократије и чији се савремени облици интерпретирају као облик дисперзије политичког утицаја од представничких политичких институција ка грађанима. У том смислу појам локалног управљања обухвата не само област пружања услуга грађанима, већ и стварање предуслова за квалитетан живот у локалним заједницама: отварање простора за толеранцију, дијалог, креирање грађанских асоцијација и мрежа, као и истицање демократских и партиципативних стратегија. Сходно том схватању, локалне заједнице представљају базично тле демократске социјализације, или како га је Де Токвил у свом класичном делу „Демократија у Америци" назвао „плодним пољем за изградњу демократских ставова и политичке културе."[21] Слично њему и Роберт Дал указује да „ширење скале у процесу одлучивања, не мора неизбежно водити губитку политичке моћи, али може пружити грађанима значајнију контролу тих процеса у питањима која су битна за њихов свакодневни живот."[22] И код класика политичке мисли истиче се значај политичке партиципације. Код Русоа и Мила, политичка партиципација се не одређује искључиво као могућност да грађани буду репрезентовани преко бираних пред-

19) Rhodes, R, A, W, Carmichael, P, McMillan, J, Massey, A, *Decentralising the Civil Service: From unitary state to differentiated polity in the United Kingdom*, Open University Press, Philadelfia, 2003, стр. 15.

20) McCarthy, Nancy, "Collective Action and Property Rights for Sustainable Development: Local-Level Public Goods and Collective Action", 2020 Vision, for Food, Agriculture and the Environment, http://www.ifpri.org/sites/default/files/pubs/2020/focus/focus11/focus11_04.pdf.

21) De Tocqueville, Alexis, *Democracy in America,* Signet Classics, 2001.

22) Dahl, Robert, „ A Democratic Dilemma: System Effectiveness Versus Citizen Participation", *Political Science Quarterly*, vol. 109, no. 1, The Academy of Political Sciences, 1994, стр. 23-34.

ставника. Она би требало да постоји на свим друштвеним нивоима, где спада и локални, а њен основни циљ је укључивање што већег броја грађана у јавне послове и доношење одлука.[23)]

Из угла теорије управљања, децентрализација се не види само као деволуција и пренос одређених надлежности, већ ту постоји јасно дефинисана и прецизна расподела функција и овлашћења централних и локалних инстанци.[24)] Услед ширине процеса које захвата, стратегија управљања подразумева употребу многобројних механизама и захтева укључивање што већег броја актера у процес доношења одлука.[25)] Међутим, кључни проблем управљања је што неки од тих механизама, као што су неформално институционализовани аранжмани (попут мрежа и асоцијација) доводе у питање формално утврђене (уставне, законске норме и сл. акти), које су такође витални за демократију и легитимитет политичких процеса.

Из историјске перспективе постоје многобројна искуства у развоју локалне демократије, где се први облици самоуправе јављају већ у најранијим фазама друштвеног развоја. Грађанске скупштине као својеврстан облик непосредне демократије, настају још у време првих циливизација, Месопотамије и Асирије, да би до пуног изражаја и сјаја дошле у *polis*-има античке Грчке.[26)] У наведеним случајевима развој самоуправе је текао одоздо, од самих грађана и имао је еволутивни карактер. Међутим, примери деволуције и преноса надлежности са највиших нивоа власти ка локалним заједницама зачети су у Риму, где је зарад одржавања јавног поретка Цезар формирао *кохорте*, војне јединице са задатком да се старају о безбедности у градовима Царства.

До пуне афирмације процеса децентрализације и стварања модерних облика локалне самоуправе долази у средњевековној Бри-

23) Blokland, Hans, „Are There Democratic Alternatives to Parliamentary Democracy" у *Modernisation and its Political Consequences*, op. cit. стр. 201.

24) Cheema, G. Shabbir, Rondinelli, Denis, eds, *Decentralising Governance: Concepts and Practices*, Brookings Institution Press, 2007.

25) Peters, Guy, Pierre, John, „Governance Without Government: Rethinking Public Administration", *Journal of Public Administration and Theory*, J-PART, vol. 8, no. 2/1998, Oxford University Press, 1998, стр. 224.

26) Видети, рецимо интересантне студије Џона Кина, Keane, John *Life and Death of Democracy*, Simon & Schuster, 2009. и Џона Дана, Dunn, John, *Setting the People Free: The Story of Democracy*, Atlantic Books, 2006, као и расправу која је уследила, а у којој Кин говори о првим облицима локалне демократије који су се јавили још у најстаријим цивилизацијама, Месопотамији и Асирији, да би их касније Феничани пренели на подручје античке Грчке, Keane, John, „Letters to the Editor", *National Interest,* no. 107, May/ June 2010.

танији, кроз народни отпор круни и борби за пуно остварење начела суверености народа. У каснијим периодима, овај пример је послужио и другим европским народима да крену сличним путем, па су се тако развијали диферентни облици локалне самоуправе и децентрализације широм континента што је до пуног изражаја дошло са развојем трговине у касном феудализму.[27)]

Овде је очигледно да изградња локалне самоуправе представља двосмеран процес, који нема линеарну и унапред одређену путању, и с једне стране усмерен је према потребама локалног становништва, док се истовремено обезбеђује једноставнији рад централних органа. Многобројни аутори који се баве питањем децентрализације на основу компаративних искустава различитих политичких система кроз мерење деловања институција, указују да државе са израженијом децентрализацијом и већом аутономијом локалних заједница постижу далеко боље резултате. Покушавајући да развије модел за излаз из тешкоћа са којима се суочавају модерна друштва и многобројни политички системи, Шарф је као критичну тачку одредио управо координацију рада централних и аутономних локалних органа.[28)]

ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ У ОБЛАСТИ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ

Европски стандарди подразумевају одређену врсту критеријума које Европска Унија и континенталне међународне организације, попут Савета Европе, ОЕБС-а итд. успостављају у циљу демократизације и хармонизације националних правних и политичких система широм Европе. Међународне, одн. регионалне организације уводе најопштије стандарде, кроз повеље, конвенције и сл, док су стандарди Европске Уније другачији, јер кроз процес придруживања државе преузимају обавезу да усвоје велики број правних прописа и регулатива. Примена поменутих стандарда у

27) Многобројни страни и домаћи аутори поентирају позни феудализам као период у коме је дошло до наглог развоја градова, што је касније умногоме одредило даљи развој локалне самоуправе. Од иностраних истраживача то чине, рецимо Роудс, Стоукер итд, а од домаћих Душан Павловић.

28) Scharp, Fritz W, *Community and Autonomy: Institutions, Policies and Legitimacy in Multilevel Europe*, Publication Series of the Max Planck Institute for the Study of Societies, Frankfurt, 2010.

случају транзиционих система, допринела је децентрализацији и демократизацији локалне политике и бољем разумевању потреба локалних заједница.

Међутим, ако питање локалне самоуправе и локалног развоја у ЕУ померимо од транзиционих ка развијеним политичким системима, можемо уочити да ту постоје опречни ставови и дилеме. С једне стране, оптимисти су уверени да ће процес европских интеграција неизбежно водити фрагментацији и дифузији политичке моћи, са наглашенијом улогом регионалног и локалног нивоа.[29)] Песимисти и критички настројени теоретичари негирају ово гледиште, хипотезом да ће европске интеграције допринети централизацији држава чланица. Узрок се тражи у преносу државног суверенитета на комунитарни ниво, те ће државе тежити да тај губитак политичке моћи надоместе преузимањем одређених функција од регионалних и локалних структура.[30)]

Када је реч о локалним институцијама и локалној самоуправи у ЕУ, модел управљања на више нивоа теоријски је разрадио Гери Маркс да би образложио структуралне и системске промене у ЕЗ, одн. ЕУ од 1988. године.[31)] Дотадашње теорије европских интеграција су у потпуности биле засноване на теоријама међународних односа, а значајна новост Марксове теорије је комбиновање модела унутрашње и спољне политике. Маркс је модел управљања на више нивоа дефинисао као „систем сталног преговарања између више нивоа власти у оквиру различитих територијалних јурисдикција.“[32)] Ту је видљиво да овај концепт поседује и хоризонталну и вертикалну димензију, јер са једне стране обухвата нарастајућу међузависност институција на различитим територијалним нивоима, док с друге стране истиче међузависност политичких институција и ванинституционалних актера. Нешто касније, Џејмс Росенау је покушао да утврди да ли се Марксов модел управљања може искористити као механизам за превазилажење противречности „фраг-

29) Видети рецимо, Bogdanor, Vernon, *The Blackwell Encyclopedia of Political Science*, Blackwell Publishing, 1991.

30) Видети у Peter, John, *Local Governance in Western Europe*, Sage Pubications, 2002, стр. 65.

31) Marks. Gary, Hooghe, Liesbet, *Multi-Level Governance and European Integration,* Rowman & Littlefield, 2001.

32) Marks, Gary, Francois, Nielsen, Ray, Leonard, Salk, Jane, „Competencies, Cracks and Conflicts: Regional Mobilization in the European Union“ у Marks, Gary, Scharpf, W, Fritz, Schmitter, C, Philippe, Streck, Wolfgang, eds, *Governance in the European Union*, Sage Publications, 1996, стр. 40-63.

меграције“[33] У том смислу, Росенау указује да се систем састоји од различитих „сфера ауторитета“, које су утврђене било формалним или неформалним нормама. Његова критика теорије вишедимензионалног управљања усмерена је на оне ставове, по којима постоји јасно хијерархијски установљена структура односа у вертикалној организацији власти. По његовим речима модел вишедимзионалног управљања поседује многе вредности, али не може се у потпуности применити на читав низ нових односа у глобалном поретку, те „управљање захтева знатно више од формално утврђене хијерахије предложене моделом вишедимзионалног управљања, док систем сфера ауторитета пружа веће могућности јер у неким случајевима заобилази формалну хијерархију. Неки од облика управљања захтевају већу аутономију за поједине нивое, па је стога неопходно одступити од прецизне и хијерархијске поделе надлежности.“[34]

Уколико посматрамо еволуцију политичког система ЕУ, можемо уочити да су се истовремено развијали и задржали како формални, тако и неформални облици удруживања и сарадње на свим нивоима. Ни локална самоуправа се не може издвојити из те опште слике. Први облици удруживања јединица локалне самоуправе зарад промоције заједничких интереса и циљева на просторима Европе, јавили су се након XX светског рата и претходили су интеграцијама. Мотив за формирање Савета европских општина (Council of European Municipalities, CEM, 1951.), била је послератна обнова ратом разорене Европе и активно укључивање локалних лидера у тај процес. Пошто је процес регионализације у Западној Европи већ узимао замах, тежило се и укључивању регионалних структура у организацију, што се и догодило 1981. године, па је назив промењен у Савет европских општина и региона (Council of European Municipalities and Regions, CEMR). Нешто касније, као конкурентске организације, јавиле су се Стална конференција локалних и регионалних власти Европе (Standing Conference of Local and Regional Authorities of Europe) и Међународна унија локалних власти (International Union of Local Authorities).

33) Фрагмеграција је термин који Росенау употребљава да би указао на супротсатављене и контрадикторне силе које с једне стране прате глобализацију, централизацију и интеграцију и са друге стране локализацију, децентрализацију и фрагментацију, Rosenau, James N, *Distant Proximities: Dynamics Beyond Globalization*, Princeton University Press, 2003.

34) Rosenau, James, N, „Governing the Ungovernable: The Challenge of Global Disaggregation of Authority“, Research Forum Regulation and Governance Paper, стр. 88-97, 2007.

Питањима развоја и хармонизације локалне самоуправе нарочито се бави Савет Европе, који је 1985. године усвојио Европску Повељу о локалној самоуправи, конвенцију којим се утврђују најопштија начела и смернице за њену даљу модернизацију у европским државама. Након тога, уследио је низ докумената који на подробнији начин и у одређеним областима утврђују стандарде у циљу демократских реформи и активне грађанске партиципације у локалним заједницама.[35)]

Поред поменутих организација, постоји и читав низ тела и програма ЕУ који захватају подручје локалне самоуправе. Релевантан пример је програм подршке јачања управљачких капацитета у земљама у развоју (Support for Improvement in Governance and Management, SIGMA). Фонд је формиран с циљем унапређивања механизама контроле локалних институција, првенствено финансија.

Неопходно је истаћи и значај локалне самоуправе за коришћење предприступних фондова ЕУ. Добар егземплар је *Инструмент за предприступну помоћ* (IPA), који је оформљен 2007. године, као финансијска подршка реформама. У оквиру програма, преко којег се финансирају различити развојни пројекти, једна од кључних тачака је модернизација јавне управе и локалне самоуправе и њихово усклађивање са комунитарним правом (acquis communitaire)[36)]

Petar Matic, Aleksandra Mirovic

LOCAL GOVERNMENT IN MODERNIZATION CONTEXT

Summary

This article basically deals with issues of modernization, local government and decentralization in contemporary political science theories. The primary objective of authors is to provide some theoretical underpinings on these questions, regarding arguments that nowadays local government reform is one of critical elements in both social and political development. The key standards in field are

35) На конференцији одржаној 1991. године, министри из 23 државе задужени за ресор локалне самоуправе усвојили су резолуцију о „демократској партиципацији и контроли“, која се односи на учешће грађана у локалним пословима и њихово право да буду консултовани око питања која имају утицај на њихов свакодневни живот. Извор: https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?Ref=CDLR/LocReg&Language=lanEnglish&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864

36) Будимир, Бранко, „Финансијска помоћ Европске Уније и улога локалне самоуправе“, *Агенда – часопис за јавну управу и локалну самоуправу*, 2/2010, Палго центар, 2010, стр. 8.

given in EU regulations as well as in regional organizations conventions. These standards and unificatition processes all across Europe have significantlly changed teritorial organization and local government in all transitional countries. Modernization of local government, including local democracy, citizens participation and new forms of governance according to mentioned European standards still remain as one of key objectives in integration process.

Key words: Modernization, Local Government, Local Democracy, Decentralization, Local Governance, Participation, European Standards, Integrations, Institutions, Political System.

ЛИТЕРАТУРА

- Bobbio, Luigi, *I governi locali nelle democrazie contemporanee,* Editori Laterza, 2002.
- Bogdanor, Vernon, *The Blackwell Encyclopedia of Political Science*, Blackwell Publishing, 1991.
- Cheema, G. Shabbir, Rondinelli, Denis, eds, *Decentralising Governance: Concepts and Practices,* Brookings Institution Press, 2007.
- Dahl, Robert, „A Democratic Dilemma: System Effectiveness Versus Citizen Participation", *Political Science Quarterly*, vol.109, no. 1, The Academy of Political Sciences, 1994.
- Dunn, John, *Setting the People Free: The Story of Democracy*, Atlantic Books, 2006.
- Geddes, Patrick, *Cities in Evolution,* Williams, 1915.
- Inglehart, Ronald, Welzel, Christian, *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge University Press, 2005.
- Keane, John *Life and Death of Democracy*, Simon & Schuster, 2009.
- Kjelberg, Francesco, „The Changing Values of Local Government", *Annals of American Academy of Political and Social Sciences; Local Governance Around The World*, July/1995, Sage Publications, 1995.
- Marks, Gary, Scharpf, W, Fritz, Schmitter, C, Philippe, Streck, Wolfgang, eds, *Governance in the European Union*, Sage Publications, 1996.
- Marks. Gary, Hooghe, Liesbet, *Multi-Level Governance and European Integration*, Rowman & Littlefield, 2001.
- McCarthy, Nancy, "Collective Action and Property Rights for Sustainable Development: Local-Level Public Goods and Collective Action", 2020 Vision, for Food, Agriculture and the Environment, http://www.ifpri.org/sites/default/files/pubs/2020/focus/focus11/focus11_04.pdf.
- Peter, John, *Local Governance in Western Europe*, Sage Pubications, 2002.

- Peters, Guy, Pierre, John, „Governance Without Government: Rethinking Public Administration“, *Journal of Public Administration and Theory*, J-PART, vol. 8, no. 2/1998, Oxford University Press, 1998.
- Rhodes, R. A. W., Carmichael, P., McMillan, J., Massey, A., *Decentralising the Civil Service: From unitary state to differentiated polity in the United Kingdom*, Open University Press, Philadelfia, 2003.
- Rhodes, R. A. W., Binder, Sarah, A., Rockman, Bert, A., *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Oxford University Press, 2006.
- Riker, William H., *Federalism: Origin, Operation, Significance*, Little Brown Publishing, 1964.
- Rosenau, James N., *Distant Proximities: Dynamics Beyond Globalization,* Princeton University Press, 2003.
- Rosenau, James N., „Governing the Ungovernable: The Challenge of Global Disaggregation of Authority*“, Research Forum Regulation and Governance Paper*, 2007.
- Scharp, Fritz W., *Community and Autonomy: Institutions, Policies and Legitimacy in Multilevel Europe*, Publication Series of the Max Planck Institute for the Study of Societies, Frankfurt, 2010.
- Treisman, Daniel, „Architecture of Government: Rethinking Political Decentralization“, C*ambridge Series in Comparative Politics,* Cambridge University Press, 2007.
- Vetter, Angelika, Kersting, Norbert, „Democracy versus Effiency? Comparing Local Government Reforms Across Europe“, Vetter, Angelika, Kersting, Norbert, eds*, Reforming Local Government in Europe: Closing the Gap between Democracy and Efficiency*, Urban Research International 4, Leske + Budrich, 2003,
- Будимир, Бранко, „Финансијска помоћ Европске Уније и улога локалне самоуправе“*, Агенда – часопис за јавну управу и локалну самоуправу*, 2/2010, Палго центар, 2010.
- Дамјановић, Мијат, ур, *Упоредна искуства локалних самоуправа,* Палго центар, Магна агенда, Београд, 2002.
- Ђорђевић, Снежана, *Ренесанса локалне власти – упоредни модели*, Чигоја штампа, Београд, 2002.

Resume

This article deals with local govenment in contemprary modernization and transition processes. The authors are focused on theoretical expalanation of local government modernization in wider integration processes. In first part, authors main hypothesis is that sucessfull modernization has to be build bothly on pozitive experiences of developed systems and some elements of hitory, tradition and heritage. This hypothesis can be proved by relevant examples in historical perspective. Second part mainly di-

scuss about theoretical explanations of local government, decentralization and vertical organization of power. Generally speaking, all these phenomenas are complex and almost impossible to comprehend into single theory, so authors provide some of most recognized definitions in fields. Presently, local governance and local democracy are seen as predominant features provided by authors dealing with local development. Strenghtening of citizens participation on local level is one among critical stakeholoders both in developed and developing political systems. Third part is about these trends. Finally, in last part of text, disscusion is on European standards in scope of local government, organization of power and multilevel governance. Aurhors conclude, that in cases of transitional systems, implementation of EU standards has led towards better understanding of local government importance and its development.

Овај рад је примљен 18. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
316.32:338.124.4(100)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 277-292.

Жељко В. Драгојевић
Државни Универзитет у Новом Пазару

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА

Сажетак

Студију "Глобализација и светска економска криза" чини неколико целина, од чега се издвајају две главне. У првој, назначене су карактеристике и савремене дефиниције глобализације као парадигмалног процеса светске привреде. Други део, даје приказ узрока и генезе светске финансијске кризе и с тим у вези, елаборира однос између дијагнозе у фазама развоја грађанског друштва и значаја изградње сопствене стратегије, на основама карактеристика глобализације и новог економског поретка у свету. Закључак фокусира значај изградње властите стратегије развоја према последично-узрочним аспектима глобализације и интегрисане светске привреде

Кључне речи: глобализација, светска финансијска криза, дијалектика грађанског друштва, сопствена стратегија

Глобализација у најопштијем смислу представља процес уједначавања и универзализације развојних процеса, ширења и јачања сарадње на светском нивоу. Као универзалан и реалан процес, прерастао је у парадигму савремених међународних економских односа, који је захватио све сегменте људског живота и деловања. Глобализација је веома сложен процес вишедимензиналног карактера. Она се може посматрати са: економског, политичког, демографског, технолошког, информатичког, културолошког и других аспеката. У основи доводи до "сажимања простора и компресије времена", нове међународне поделе рада и интернационализације производње (подвукао аутор).

Поједини аутори сматрају главном карактеристиком савремене светске привреде тренд ка регионалној интеграцији. У суштини ради се о дуалистички - истовремено комплементарним, али и антагонистичким процесима. Према мишљењу Р. Продија, ех-председника Европске комисије и италијанске Владе, трговински блокови ће пре градити блокове (»building blocks«) него камење спотицања (»stumbling blocks«) на путу ка слободној трговини у свету. »Некада се већина европских компанија упоређивала са конкурентима из других европских земаља, а данас су суочене са снажном конкуренцијом нарочито из Америке и Јапана, тј на много већој сцени где конкуренција поприма стварно глобална обележја«.[1)]

Новија интеграциона кретања у азијско-америчкој зони показују да су трговина и инвестиције главни покретачи интеграције. Данас се 2/3 светске трговине одвија унутар двадесетак већих или мањих економских интеграција, при чему Европска Унија апсорбује ½ тог удела.

Глобализација има свој "центар и периферију", развијени "север" и неразвијени "југ". Поред три зоне просперитета (америчка FTAA – слободно тржиште две Америке, азијско-пацифичка економска сарадња - APEC и EU) на којима је заснован процес регионалних интеграција у свету, као ембриона глобализације, профилисане су и зоне интереса. Према територијалном пресеку, у оквиру развијеног "севера" те групације чине:

- САД и земље које јој инклинирају и уживају њихову подршку, глобализоване привреде: Мексика (NAFTA), Аргентине и Бразила (»тржиште југа« - MERCOSUR);
- Велика Британија и земље тзв. »заједничког добра« (Commonwealth) и
- Француска и њена заједница народа (Франкофонија).

Осим наведених латиноамеричких земаља (ЛАЗ), у групи земаља у развоју »неразвијеног југа« издвојиле су се напредне економије: новоиндустријализованих земаља Азије (азијске »NIC-s тзв. мали азијски тигрови«) и земље традиционалне извознице нафте (OPEC). Оне напуштају традиционално радно-екстензивне индустрије и путем страних директних инвестиција (СДИ) се све више преоријентишу на пропулзивне гране индустрије: аутомо-

1) Детаљније о Европи, глобализацији и међународној конкуренцији – Проди Романо *Моја Европа*, Београд, БМГ, 2002, стр. 116-117;

билску, електронску, хемијску и петрохемијску индустрију, тј. на супституитивне индустрије и/или услуге, као замену за извоз нафте и гаса, као јединог извора прихода.

Основни чиниоци глобализације су: научно-технички прогрес, тенденције ширења капитала и превазилажење уских националних граница. Развој транспортних система, информатике и телекомуникација, либерализација међународних економских односа, ширење деловања мултинационалних компанија и банака, интернационализација финансијских тржишта, допринели су стварању глобалне светске привреде и тржишта. У територијалном смислу она је била заснована на три наведена мега пола развоја. Институционално се одвија преко механизама глобалних економских институција (ММФ, СБ и СТО) и инструмената међународних споразума од којих су најважнији: билатерални споразуми о заштити инвестиција од некомерцијалних ризика, ОЕЦД-ов мултилатерални споразум о СДИ и правила у оквиру СТО.

Са акцелерацијом глобализације 80-тих година, она постаје један од најцитиранијих појмова у "Social Science Citation Index"-у, тј. индексу цитата у друштвеним наукама. Наводе се само селектоване дефиниције глобализације, које одговарају природи рада:

- Глобализација у економском смислу је процес, којим се смањују или потпуно укидају препреке у међународној трговини и повећава економска интеграција међу земљама;
- Глобализација је процес повезивања индустријских и финансијских активности на светском тржишту на основама научно-техничке и информатичко-комуникационе револуције. Глобална економија је основа, а глобализација је надградња јер је шира од економских односа; [2)]
- Глобализација је међународни економски поредак (нови светски поредак) заснован на глобализацији производње, трговине и финансија;
- Други је дефинишу као процес стварања све већег БДП у свету на темељима убрзане међународне размене и произ-

2) Benjamin B., *Jihad vs.McWorld*, NY, Ballantine Books, 1996; Hoffinann R., *Risks and Opportunities or Labor Policy in Europe,* Bruxelles, ETUI, 1997, преузето из Петковић Т., "Глобализација и економија заједништва", *Наука и бизнис*, бр. 3-4, ВПШ, Чачак, 2007, стр. 86.

водње под окриљем транснационалних компанија (ТНК) и изузетног убрзања међународних токова новца и капитала.[3)]

Оно што им је заједничко јесте то да, такав економски поредак није светски, јер не изражава вољу већине, већ транснационални. Глобализација сужава могућности држава да формулишу и спроводе националне стратегије и политике развоја и не решава проблеме неједнакости у међународним оквирима (подвукао аутор).

Једна од изведених теорија глобализације, "модел глобалне фрагментације" полази од тога да, у глобалној конкуренцији не учествују државе, већ поједине зоне или регије. Светска привреда има "градоцентрични модел" у коме централну улогу имају доминирајући глобални градови (Acting Global Cities)[4)] где се налазе:

- матице ТНК и финансијских институција,
- центри иновација ("high-tech proizvodnje") и истраживачких лабораторија,
- појединачне фордистичке индустријска зоне за најквалитетније робе.

Та "дворишта метропола и регија" располажу: "high-tech" услугама (на бази науке и производње, офшор банкарства, порески рајеви), индустријом за масовну потрошњу у слободним зонама, на бази јефтиног рада, обезбеђеном сировинском базом и процесном производњом прехрамбених артикала, као и развијеним услужним делатностима (слободно време) и туризмом.

Добар пример контраста центра и периферије је Индија. У земљи где 1/3 становништва живи у сиромаштву, са ДП/перкапита од 460 УСД (2001), 30% неписмених мушкараца, на бази СДИ (outsourcing), развијена је снажна информатичка индустрија и извоз од 10 милијарди долара.

Поред међународне трговине и СДИ изведених из акумулације и концентрације капитала, стратегијске алијансе (СА) су један од покретача процеса глобализације. Основни разлози за стварање стратегијских алијанси су:

- смањивање трошкова развоја нових производа,
- развој и прибављање нових технологија,

3) Илић Б., Јовановић Гавриловић П., Грачанац, А., *Међународна економија и финансије*, Чачак, ВПШ, 2006, стр. 103.

4) Sassen, Saskia, *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, 1991; Sheppard E. & Barnes J.T., *A Companion to Economic Geography*, 2000; Martin Ron, *Institucional Approaches in Economic Geography*, chapter 6, Blackwell Companions to Geography, Oxford и други: http://citeseer.ist.psu.edu/;

– прибављање маркетинга и/или менаџмента тзв. "know-how",

– да се лакше уђе на неко национално или регионално тржиште и

– да се прибави неопходан капитал за одређена инвестициона улагања.

Основне економске последице процеса глобализације (неки фактори су узрочно-последични) су:

– већа стопа раста међународне трговине у односу на стопу раста светске производње (графикон 1);

Графикон 1. Обим светске трговине и производње у ери регионализације и глобализације светске привреде

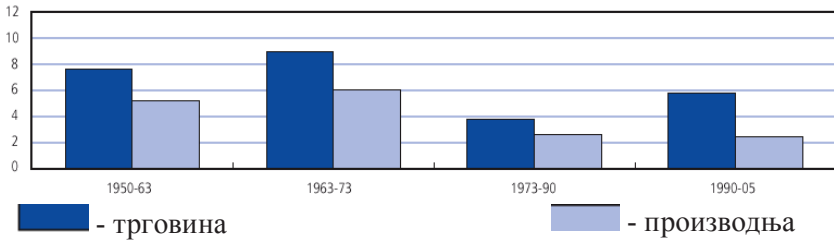

Извор: WTO (2006) Statistics – Overview 2005

– пораст међународног кретања капитала и СДИ,

– **ерозија националних суверенитета и граница**, изазвана као последица бројних међународних уговора (основни наведени),

– **развој глобалних финансијских система**,

– раст учешћа МНК у светској привреди и на светском тржишту,

– повећана улога међународних финансијских и трговинских институција: ММФ, СБ, СТО, WIPO (светска организација за заштиту интелектуалне својине).[5)]

Основе савременог светског тржишта чини процес глобализације. Високи технолошки развој за последицу има ограничен економски суверенитет. На ово указује и харвардски професор Рајх[6)], који каже да је суверенитет држава под ударом МНК услед продора високих технологија које бришу границе националних приврe-

5) Интернет: Глобализација, website wikipedia.org;

6) Reich R., *The Work of Nations-Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*, Harward, 1991

да. По њему, светска привреда је глобална економска мрежа која постаје основ међународног економског поретка. Преко половине спољнотрговинских токова данас се одвија путем размене централа МНК са својим филијалама у иностранству. Један од основних проблема чини еволуција националних економија у јединствен међународни систем (подвукао аутор). При томе, суштину функционисања савремене светске привреде чини:

1. хоризонтални тип глобализације и
2. функционални тип глобализације.

Код хоризонталног типа, светска привреда интегрише се приближавањем, уклањањем институционалних препрека по територијалном пресеку. Карактерише је све већа међузависност националних економија са светском привредом. Код функционалног типа, ТНК теже за доминацијом и потчињености осталих на светском тржишту.

У савременој економији без граница функционисање "невидљиве руке тржишта" Адама Смита достигло је снагу о каквој он није ни размишљао.[7] Порастом пер капита дохотка у бројним земљама, повећало се учешће потрошача са дискреционим дохотком који су носиоци тражње. Системом угледања долази до унификације потреба и укуса потрошача. Туризам и путовања, системи информисања и комуницирања доприносе стварању глобалног потрошача, односно уједначавања укуса и захтева.

Глобализација обухвата широк распон материјалних и нематеријалних аспеката производње, дистрибуције, менаџмента, финансија, девизних и робних тржишта, информационих и комуникационих технологија и пре свега: *концентрацију и акумулацију капитала*. Економија, као крвоток света, води све гушћој мрежи повезаности. Комуникацијска револуција (сателити, микрочипови, оптичка влакна, интернет) започета 60-тих година, драстично је увећала проток информација, уз смањење телекомуникацијских трошкова и трансфера на финансијским тржиштима. Другу важну промену чини дерегулација националних тржишта капитала и смањење царинских стопа, што је отворило национална тржишта за страни капитал и омогућило експанзију међународне трговине.

7) Ohmae, K (1995), "Putting Global logic First", London, Harvard Business Review January-February, p.119

Идеолошке основе чине јој вредности либерално-капиталистичког система. Приватно власништво, индивидуалне слободе и демократија су јој лице, економска ефикасност и конкуренција покретачка снага, а профит и увећање капитала основни циљ. Расподела богатства, социјална сфера, очување природе, разарање друштвених структура и поништавање суверенитета земаља и многе патолошке друштвене појаве, њено су наличје.[8)] Технологија, финансије и војна моћ су снажан ослонац њеног ширења и јачања.

Графикон 2. приказује пораст јаза на релацији Север – Југ, као наличја глобализације. САД су у 2001. г. имале нето увоз капитала већи од 420 млрд. дол. У истом периоду све ЗУР и ЗУТ имале су нето увоз приватног капитала од свега 31,3 млрд. дол. и нето увоз јавног капитала од 37,2 млрд. дол.[9)] Субвенције и друге интервенције у пољопривреди у високоразвијеним земљама достигле су ниво од 1 млрд. долара дневно или шест пута више од свих помоћи ЗУР у свету.[10)]

Графикон 2. Најбогатији и најсиромашнији у свету 2004. године
(ГДП према куповној моћи пер капита/УСД)

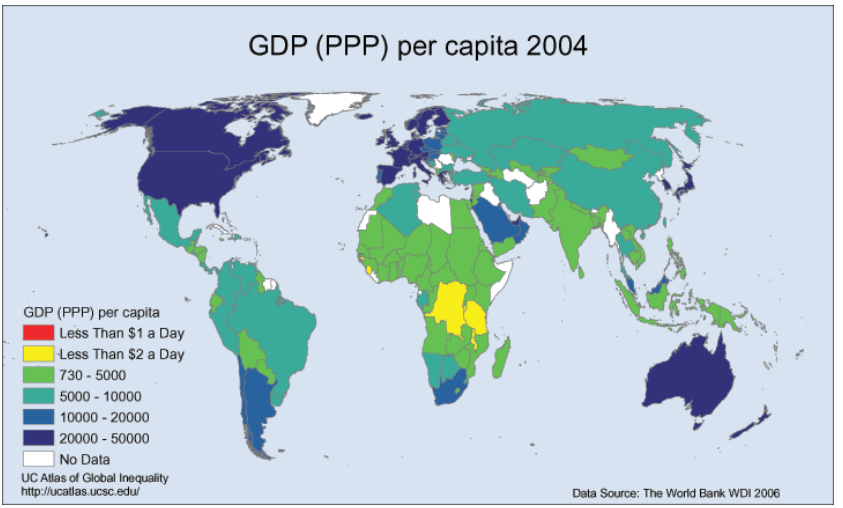

Извор: The World Bank 2006, http://ucatlas.ucsc.edu/gdp_new/GDP2004

8) Максимовић С., зборник *Глобализација и транзиција,* Београд, Институт друштвених наука, 2001, стр. 32.

9) "World Economic Outlook", 4/2002;

10) World Bank 2002, "Meeting the Poverty Challenge: The World Bank's Goals and Strategies", Washington D.C, Annual Report;

Да би се до краја расветлили односи између богатих и сиромашних, није довољан податак о пер капита дохотку, већ како се генерисани приход дистрибуира кроз популацију. То се мери тзв. "Gini index"-ом, почев од 0 која одражава апсолутну једнакост, док максимални износ 100, означава апсолутну неједнакост (табела 1).

Да би једна земља постала део глобалног тржишта и уклопила се у светлу страну глобализације, мора да испоштује одређена униформна правила: приватни сектор треба да је главни покретач економског раста, ниску стопу инфлације и стабилне цене. При најмањој сумњи у неповољна економска кретања у одређеној земљи, капитал се масовно повлачи. Еклатантни примери су азијска финансијска криза (1997. г. након наглог пада тајландске валуте) и домино ефекат криза у ЛАЗ (Бразил и Аргентина).

Табела 1. Гини индекс дистрибуције ДП/ популацију, према земљама

	Земље са највећом неједнакости			**Земље са највећом једнакости**	
1.	Намибиа	74.3	1.	Данска	24.7
2.	Лесото	63.2	2.	Јапан	24.9
3.	Сиера Леоне	62.9	3.	Шведска	25.0
11.	Бразил	57.0	4.	Чешка Република	25.4
12.	Панама	56.1	5.	Норвешка	25.8
13.	Гватемала	55.1		Словачка	25.8
14.	Ћиле	54.9	7.	Босна и Херцеговина	26.2
15.	Хондурас	53.8	8.	Финска	26.9
16.	Еквадор	53.6		Мађарска	26.9
17.	Ел Салвадор	52.4	10.	Украина	28.1
20.	Аргентина	51.3	11.	Немачка	28.3
22.	Замбиа	50.8	12.	Словенија	28.4
23.	Нигер	50.5	13.	Хрватска	29.0
24.	Свазиленд	50.4	15.	Бугарска	29.2
25.	Гамбија	50.2	20.	Холандија	30.9
26.	Зимбабве	50.1	21.	Румунија	31.0
27.	Коста Рика	49.8	22.	Албанија	31.1
28.	Малезија	49.2	23.	Ј. Кореа,	31.6
29.	Венецуела	48.2	24.	Канада	32.6
30.	Мадагаскар	47.	26.	Француска	32.7
			29.	Молдавија	33.2

Извор: World Development Index 2007, The World Bank

Доскорашње процесе глобализације карактерисао је тренд регионалног укрупњавања. Тако нпр. италијанска банка »Уникредито« купила је аустријско-немачку »ХВБ групу« и тиме формирала највећу банкарску групацију у Европи. Европски гигант »Адидас« купио је ништа мање познати »Рибок«, како би парирао на свет-

ском тржишту »америчком »Нике«-у, или немачки произвођач аутомобила »BMW« је купио чувени британски »Роверс«, како би освојио енглеско тржиште и стекао лидерску позицију у сегменту лимузина на европском тржишту. Глобализација је довела и до СА између МНК из различитих трговинских блокова, све у циљу парирања конкуренцији на регионалном или глобалном нивоу, тј. ради повећања тржишног учешћа („Даимлер-Бенз/Крајслер“ сада у СА са итал. „ФИАТ“-ом vs. „Тојота“, „Форд“ и „ГМ“, или „Рено/Нисан“ као директан одговор на европску стратегијску алијансу ПСА „Пежо Ситроен“, „Сони-Ериксон“ вс. „Нокиа“, итд.). Али ко је могао да очекује да ће кинески „Леново“ купити „IBM“-pc dept., тј. да ће анонимни кинески „Гили“ купити од „Форд Моторс ко.“, европског горостаса „Волво“.[11)]

КРУЖЕЊЕ ДИЈАЛЕКТИКЕ ИСТОРИЈЕ И СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА (ДЕБАТА)

Полемишући са одређеним закључцима у студији Н. Цветићанина »Глобална економска криза, кружење дијалектике историје и рађање нове социјално-економске парадигме у XXI веку[12)], аутор изводи закључке да се »грађанско друштво од конституисања у 15. веку кретало у фазама: напретка, декаденције и кризе, стабилизације и опет новог напретка«, те понављањем истих фаза, све до данашњих дана. Елаборирајући различита раздобља либералне цивилизације, аутор оперишући само са одређеним варијаблама, изводи тачне закључке о фазном развоју грађанског друштва. Садашње грађанско друштво, по Цветићанину, налази се у фази кризе, те да следи фаза стабилизације на бази синтезе либералних и антилибералних елемената. Аутор наводи и саветника председника Обаме, економисту Нуријела Рубинија, који се залаже за национализацију америчких банака!

Два битна елемента која нису или су само површно додирнута у овој анализи су:

– чињеница да се грађанско друштво учврстило француском буржоаском револуцијом, а да је потом углавном било вла-

11) AFP/The Local (news@thelocal.se)

12) Видети: Цветићанин Н., »Глобална економска криза, кружење дијалектике историје и рађање нове социјално-економске парадигме у XXI веку«, зборник *Криза и глобализаци,* Београд, Институт друштвених наука, 2009.

дајућа форма на основама »pax britanica« у 19. и »pax americana« у 20. веку, тј. англо-саксонском моделу;

– друго, да су социјализам и државни интервенционизам у капитализму довели до највећих техничких достигнућа (космонаутика, интернет, масован транспорт, итд.).

Сврха уношења нових параметара није усмерена на мерење достигнућа и мана у развоју либералне цивилизације, које наводи и аутор Цветићанин: од светских ратова, до слободне предузетничке иницијативе, која је развила капиталистичка друштва на западу до неслућених размера. Пажња се фокусира пре свега на одређење нове социјално-економске парадигма у XXI веку. То је и разумљиво, јер у зависности од тога треба градити и сопствену стратегију.

Мултинационални капитал избацио је своју девизу: "*капитал нема отаџбине*", парафразирајући слоган раног комунистичког покрета "пролетеријат нема отаџбине". Пре би се могло рећи "да је дух изашао из боце". Због тога и француски председник Саркози критикује либерални капитализам (глобализацију) и поред Русије и Кине тражи нову светску валуту, уместо долара. Све објективне анализе говоре да ће већ у првој половини овог века доћи до промене земаља лидера. У првом плану су земље тзв. БРИК-блока: Кина, Русија, Индија и Бразил.

Централне банке свих земаља у свету држе више долара и доларских обвезница, него било које друге имовине деноминоване у другим значајнијим конвертибилним валутама, што илуструје графикон 3. (2,536 трилиона дол. је у фунтама, јенима и нешто мање у другим значајнијим конвертибилним валутама).

Из графикона 4. види се да ЗУР у ствари имају веће девизне резерве, првенствено у доларима, од индустријски развијених земаља! Захваљујући долару као светском новцу и досадашњој резервној светској валути и интервенционизму, САД већ поодавно главнину буџетског (укупан дуг прешао је фантастичних 14 трил. дол., уз дневни раст од 3,83 млрд. дол., што је довело до озбиљних размимоилажења између Председника и Конгреса САД) и спољнотрговинског дефицита финансирају доларским потраживањима странаца. Ради се и о несумњивој добити од сеньораже.

Графикон 3. Доминација долара у односу на друге валуте у монетарним резервама централних банака у свету

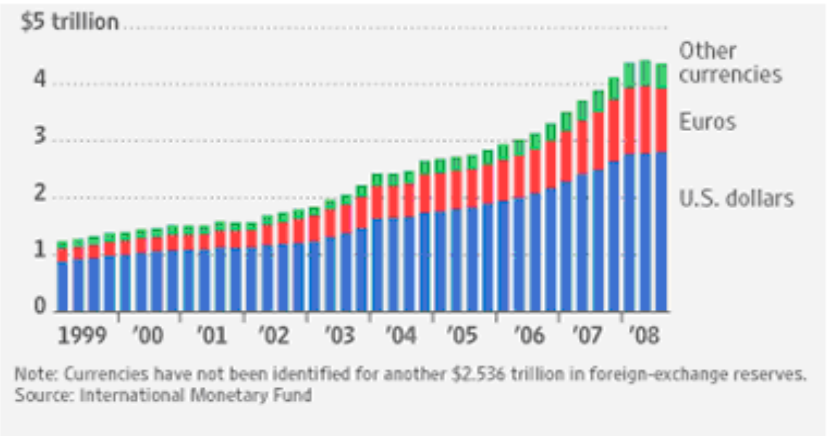

Графикон 4. Девизне резерве РЗ и ЗУР у свету (у трил.долара, квартални подаци)

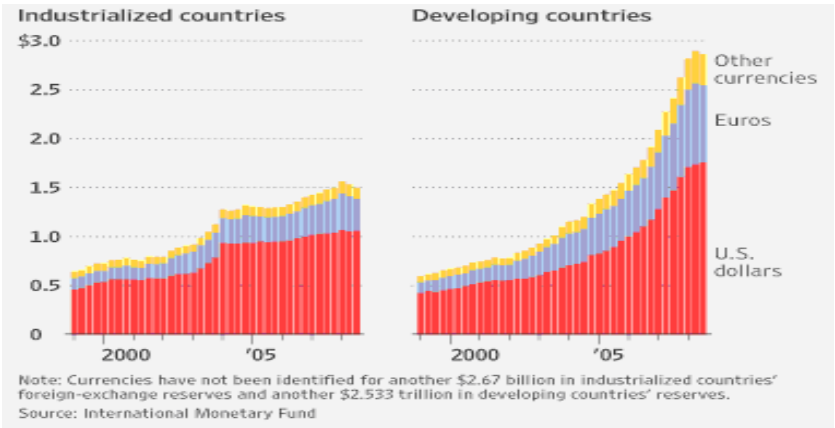

У трговини са светом, САД бележе годишњи дéфицит од 700 млрд. долара. Дефицит се углавном финансира из страних портфолио инвестиција у обвезнице "Трежури"-а, које су достигле износ од 3 трилиона долара.[13]. Буџетски дефицит САД за 2011. г. износиће 1,3 трилиона долара![14] Финансијска инјекција Администрације од 85 млрд. дол. 2008. г., банкарско-осигуравајућој компанији «American International Group Inc.», спречила је према проценама

13) Money Morning, Baltimore

14) Money Morning: "Obama Deficit Brings Us Closer to the Brink of National Bankruptcy", Baltimore, Feb.3rd 2010.

највећу незапосленост од 25% (тренутна стопа незапослености је 9,7%), након велике депресије.[15] Велики број банака има контаминиране активе. Уосталом то је био и окидач финансијске кризе.

Криза отпочета септембра 2008. г. довела је неколико водећих инвестиционих банака, као што су "Lehman Brothers" (банкротирала), "Goldman Sachs i Merrill Lynch" (преузета од "Bank of America" за 50 млрд. долара) у готово безизлазан положај, због углавном пренадуваног балона на тржишту некретнина.[16] Основна два генератора тражње у цивилном реалном сектору америчке привреде су грађевинарство и аутомобилска индустрија, који су у највећој кризи након велике економске кризе. Централна банка САД (ФЕД) по први пут је реаговала на тржишту комерцијалних хартија од вредности од велике депресије.

Највећу британску финансијску институцију на тржишту некретнина (mortgage lender) „ХБОС", спасао је куповином још већи „Лојдс". Трежури САД је донео програм о откупу 700 млрд. дол. контаминираних осигурања кредита издатих по основу улагања у некретнине. Банка „Washington Mutual" са активом од 328 млрд. дол. пропада (највећа банка у историји САД која банкротирала). Тог „црног септембра", холандска, луксембуршка и белгијска влада откупљују 49,9% имовине банака и осигуравајућих компанија. Немачка влада обезбеђује „Hipo Real Estate" 50 млрд. дол. кредитних гаранција како би је спасила од пропасти. Исланд узима зајам од Русије од 5,5 млрд. дол. како би спасао од банкрота две највеће банке, док Шпанија оснива хитан фонд од 40-68 млрд. дол. како би купила имовину шпанских банака. Октобра 2008. европске владе објављују доношење пакета финансијске помоћи у износу од 2,5 трилиона дол. у циљу рекапитализације финансијског сектора.[17] Међународне институције (ММФ, СБ и ЕУ) одобравају зајмове Мађарској од 25 млрд. дол, како би је спасили од банкрота, док је ЕУ одобрила кредите Грчкој ради покривања огромног буџетског дефицита и спречавања банкрота земље чланице зоне евра, што је изазвало флуктуацију евра према водећим светским валутама.

На другој страни, Кина је учетворостручила БДП у последње две декаде XX века, а циљ је да се ДП из 2000. г. учетворостручи

15) Ибид,

16) The World Bank *Global Economic Prospects - Commodities at the crossroads,* Washington DC, IBRD, 2009, p.20-21;

17) Ибид.

до 2020. године (са 1,08 на 4,32 трилиона УСД)![18] Кинеске девизне резерве достигле су два трилиона долара! Кина је званично трећа, а сходно БДП према куповној моћи (per purchasing power), друга индустријска сила света и на крају прошле године избила је на прво место у светском извозу. Претекла је САД по обиму куповине нафте од Сауди Арабије, највећег светског извозника. На прошлом самиту 20-торице заједно са Русијом ставила је на сто захтев за модернизацијом застарелог светског економског поретка, тражећи од ММФ да емитује сопствени ефективни новац, тј. нову светску резервну валуту и светски новац која би заменила долар. Ту идеју сада подржава и Француска.

Читава анализа светске финансијске кризе у функцији је одређења нове социјално-економске парадигма у XXI веку. Цветићанин у наведеном чланку сматра да ће »позно грађанско друштво пребродити кризу на темељима либералних и антилибералних елемената«. Фактички са истим играчима на светској сцени. Међутим, једна од карактеристика новог светског поретка јесте да се мењају земље лидери. Свака структурна промена заснована је на односу снага моћи.

Не треба заборавити да је Кина до XV века била суверени господар међународне трговине. Њена трговачка морнарица (treasure fleet) под командом адмирала Женг Хе, по концентрацији бродовља и меркантилној носивости, до данас је непревазиђена. Данас, неколико кинеских банака се уврстило међу водећим у свету: Industrial & Commercial Bank of China Limited, China Construction Bank Corporation, Agricultural Bank of China Limited, Bank of China Limited[19]. Клатно се само вратило назад!

Перформансе једне националне привреде у зависности су од њених веза са другим земљама, док на микро нивоу, интеграционе везе омогућавају предузећу фрагментисање производа или пословања. У савременим међународним економским односима мале и средње земље тешко да могу појединачно да штите своје интересе. То је један од главних мотива за укључивање земље у интеграционе процесе. Глобализација пословних активности у циљу наступа на светском тржишту може се сагледати са аспекта *глобализације производње* и *глобализације тржишта***.** Дакле, није толико битно

18) *Извештај са XVI конгреса КП Кине*, Xinhua News Agency 09. 11.2002;

19) Bankers Almanac, The intelligent source, http://www.bankersalmanac.com/addcon/infobank/bank-rankings.aspx

у којој ће се фази налазити либерална цивилизација, већ како се поставити и структуирати националну економију у датим парадигмалним токовима.

Први аспект, глобализације производње упућује на већу сарадњу са кинеским фирмама у различитим органским формама, тј. са руским у сфери енергетике и истраживачких процеса. Са другог аспекта, јасна је оријентација ка тржишту 27-орице, односно припадности Европи, тамо где се Србија у свом пуном капацитету одувек и налазила.

Zeljko V. Dragojevic,

GLOBALIZATION AND GLOBAL ECONOMIC CRISIS

Summary

Authors' study Globalization and Global Economic Crisis consists of several chapters with two of them being main ones. In first chapter there are presented characteristics and modern definitions of globalization as a paradigmatic process of global economy. Second chapter presents the causes and genesis of global financial crisis and, in regard with this, within the chapter there are elaborated the relations between the diagnosis and phases of development of civil society and significance of building one's own strategy on the basis of characteristics of globalization and new economic order in the world. In conclusion the author made focus on significance of building one's own strategy of development in accord with consequential-casual aspects of globalization and integrated world economy.

Key Words: globalization, world financial crisis, dialectics of civil society, independent strategy

ЛИТЕРАТУРА

- AFP/The Local (news@thelocal.se)
- Benjamin B., *Jihad vs.McWorld*, NY, Ballantine Books, 1996; Hoffinann R., *Risks and Opportunities or Labor Policy in Europe,* Bruxelles, ETUI, 1997, преузето из Петковић Т., "Глобализација и економија заједништва", *Наука и бизнис,* бр. 3-4, ВПШ, Чачак, 2007.
- Bankers Almanac, *The intelligent source*, http://www.bankersalmanac.com/ addcon/infobank/bank-rankings.aspx
- „Глобализација", web site wikipedia.org
- *Глобализација и транзиција*, зборник, Београд, Институт друштвених наука, 2001.

- Илић Б., Јовановић Гавриловић П., Грачанац, А., *Међународна економија и финансије*, Чачак, ВПШ, 2006.
- *Извештај са XVI конгреса КП Кине*, Xinhua News Agency 09. 11.2002.
- Money Morning: "Obama Deficit Brings Us Closer to the Brink of National Bankruptcy", Baltimore, Feb.3rd 2010;
- Ohmae K., "Putting Global logic First", *Harvard Business Review,* London January-February, 1995.
- Проди Р., *Моја Европа*, Београд, БМГ, 2002.
- Reich R., *The Work of Nations-Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*, Harward, 1991.
- Sassen S., *The Global City: New York*, *London, Tokyo*, Princeton University Press, 1991; Sheppard E. & Barnes J.T, *A Companion to Economic Geography*, 2000; Martin Ron: I*nstitucional Approaches in Economic Geography*, chapter 6, Blackwell Companions to Geography, Oxford и други: http://citeseer.ist.psu.edu/;
- Цветићанин Н., »Глобална економска криза, кружење дијалектике историје и рађање нове социјално-економске парадигме у XXI веку«, зборник *Криза и глобализација*, Београд, Институт друштвених наука, 2009.
- World Bank, *Meeting the Poverty Challenge: The World Bank's Goals and Strategies*, Washington D.C, Annual Report, 2002.
- The World Bank, *Global Economic Prospects - Commodities at the crossroads*, Washington DC, IBRD, 2009.
- *World Economic Outlook*, 4/2002.

Resume

Globalisation is paradigmal process in the World economy, form of governance of accumulated financial and manufacturing capital accrued in gigantic proportions. Objectives of integrations are compatible to that very process, and they are: ensuring of the more favorable conditions for the continued and accelerated economic development in the industry, trade, energetics, telecommunications, transport, agriculture, monetary and financial policy. Dihotomy in movement of capital reflects its ambition for extending out of and beyond national borders and regional integrations, i.e, its global character. It is one of the reasons for formation of strategic alliances at the planetary level.

Some of the basic characteristics of the New World Economic Order are composed of: changing of leading countries in the World, partnership of national economies (Joint Wentures and investments, new technologies, cross licenses and similar), production moves to more inhabitat areas, changing of ownership, etc.

Major World economic-financial crisis, after Great Depression during 30-es of the past century, seems that finally, conception of the liberal capitalism "ressurected" on the wings of "Reganism" and „Thatcherism", swept in a history. In the era of its ascend, it seemed that a long time ago rejected Jean Baptiste Says „Law of the Market" was forgotten. Neither concepts of "the welfare state " were not able to provide long-lasting results in the original conception. Opinion of the author is that efforts to get out of the crisis, shouldn't be guided toward phases in which „the late civil society" is. Or to forecast when it will be out of the crisis, i.e, when the crisis ends, but energy should be directed to build our own strategy of development according to consequently-caused aspects of globalization and integrated World economy, as already discussed in the work.

Овај рад је примљен 10. јула 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

РЕЛИГИЈА, КУЛТУРА, БЕЗБЕДНОСТ

295

Мирољуб Јевтић

КОМЕИТО ПАРТИЈА - ПРИМЕР ВЕРСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ

311

Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер

УТИЦАЈ ИСЛАМСКИХ РАСКОЛА НА ФОРМИРАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ СИСТЕМА САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ И ИРАНА

339

Ана Јовашевић

ЗАШТИТА КУЛТУРНЕ РАЗНОЛИКОСТИ И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ - улога UNESCO-а и стање у Србији

365

Игор Јанев

ПОЈАМ И ДЕФИНИЦИЈА БЕЗБЕДНОСТИ И ТЕОРИЈА РЕЛАЦИОНИЗМА У РАЗМАТРАЊУ БЕЗБЕДНОСТИ

УДК:
329:2(520)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 295-310.

Мирољуб Јевтић
Факултет политичких наука, Београд

КОМЕИТО ПАРТИЈА - ПРИМЕР ВЕРСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ*

Сажетак

Политикологија религије је наука која посебан акценат ставља на верске политичке партије. Партија Нови Комеито једна од утицајнијих политичких партија у Јапану је типичан пример верске политичке партије. Формирала ју је будистичка верска заједница Сока-Гакаи са циљем остваривања њених идеја у јапанској политици. Под притиском јавности због секуларног карактера друштва Нови Комеито се формално одрекла везе са верском заједницом. Али је суштински партија наставила да се бори за идеале верске заједнице.

Кључне речи: Нови Комеито, Соко-Гакаи, верске партије, секуларизам, политикологија религије

Политичке партије су један од најважнијих елемената савременог политичког живота и политичких система. Без улоге политичких партија данас није могуће замислили политику. Због тога се политикологија религије у великом делу своје делатности бави политичким партијама организованим на верским основама[1]. У овом тексту ће се говорити о најзначајнијој политичкој партији у савременом Јапану која се базира на религијским основама. Јапан је пре Другог светског рата био шинтоистичка верска држава[2]. Како је шинтоизам према свим показатељима био основна идеоло-

* Овај текст писан је у оквиру пројекта 179008 који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије

1) Мирољуб Јевтић, „Political Science and Religion“, *Политикологија религије*, бр.1/2007. год. 1.

2) Reimon Bachika, „A Look at Religion in Japan“, *Политикологија религије*, бр.1/2010. год. 4.

шка основа јапанског милитаризма, експанзионизма и идеологије сличне немачком нацизму, после Другог светског рата окупаторске америчке снаге су га ограничиле. Напросто речено Јапан је силом прилика постао секуларна држава, против воље јапанског народа. Уставом који је донет 3 новембра 1946. у члану 20 је то дефинисано на следећи начин'' Слобода религије је гарантована свима. Ниједна религијска организација неће бити привилегована од стране државе и не ће моћи да врши било какву политичку власт. 2) Нико неће бити приморан да учествује у било којој верској активности, слављу, обреду или пракси. 3) Држава и њени органи ће се уздржавати од организовања верске наставе или било какве друге религиозне активности''[3)]

То се посебно види из одредби којима се дефинише положај и улога цара. Царској личности је устав посветио свој први део, дакле најважнији. Тамо је у члану 1 речено ‘’Цар ће бити симбол државе и јединства народа, његова функција је плод народне воље којој припада пуни суверенитет''[4)]

Колико се то разликује од ранијег устава донетог 1889. види се из члана 4 тога старога устава: ‘’Цар је поглавар државе, њему припада суверена власт коју он врши у складу са одредбама овог устава''[5)]. Цар је истовремено био и врховни свештеник шинто религије[6)] .

Ситуација се после другог светског рата потпуно променила. Окупационе власти су промениле функцију цара и секуларизовали државу. Политичке партије које су се формирале биле су формално правно приморане да се држе секуларних норми и морале су да поштују члан 20 устава, који је практично забрањивао мешање вере и политике. Али све ово што је било дефинисано ранијим уставом, укинутим после пораза у Другом светском рату, није било лако избрисати из душе народа. Зато што предратни облик политичке организације јапанском народу није био наметнут, већ је био његова воља. Напротив наметнут је био секуларни поредак дефинисан послератним уставом из 1946. године. Али устав и политичке промене нису могле тако лако да потисну колективну свест јапанског

3) http://www.solon.org/Constitutions/Japan/English/english-Constitution.html (доступно 12.3.2011)

4) Исто

5) http://history.hanover.edu/texts/1889con.html (доступно 2.3.2011)

6) http://en.wikipedia.org/wiki/Emperor_of_Japan (доступно 2.3.2011)

народа у коме је место шинто религије играло велику улогу. Додуше сви они који познају Јапан говоре да је то народ са веома синкретичким религијским веровањима. Познати религиолог Мирча Елијаде о томе вели ‘’..често се каже да Јапанци живе као конфучијанци, да су у браку са шинто, а да умиру као будисти’’[7]. Шинто је међутим имао жиг неприхватљиве религије, јер је оптуживан за јапански експанзионизам. Зато Јапанци нису могли да своје религијске захтеве у односу на друштвени живот изразе преко њега. Али ако су они синкретички религиозни, то им је респектовање ова два друга религијска веровања омогућило да своје религијске захтеве остваре преко та два друга учења и да пробају да постигну исто оно што су раније постизали са шинтом. У коришћењу ова два верска учења су им посебно помогле чињенице да су и будизам и конфучијанизам били жртве јапанског милитаризма. Главне мете јапанског експанзионизма биле су конфучијанска и будистичка, Кина, Кореја, Бурма итд. Тако да су ове две религије могле да у јапанској ситуацију играју, на известан начин, исту ону улогу коју је у Немачкој после другог светског рата играла јеврејска религија која је била жртва нацистичког политичког пројекта. Управо због тога као резултат потребе веома поносног јапанског народа да се превреднује јапанска прошлост и поврати достојанство пољуљано због пораза искоришћена је врло занимљива верска појава која се зове Соко-Гакаи[8].

Соко Гакаи је постао занимљив врло брзо после краја Другог светског рата . Али овај верски покрет је створен у шинтоистичком Јапану у време снажног војног експанзионизма земље излазећег сунца. Соко Гакаи је будистичка организација створена 1930. Њен оснивач звао се Макигучи Тсунесабуро (Makiguchi Tsunesaburo 1871-1944). Покрет је почео као образовни. Инспирацију за оснивање организације Тсунесабуро је нашао у учењу будистичког монаха Ничирена из 13. века. По мишљењу Мићијаки Окујаме, јапанског политиколога религије ничрен будизам остварује велики утицај у разним слојевима јапанског друштва, а у модерном Јапану је посебно популаран због националистичких конотација које је монах Ничирен неговао и популаризовао кроз своју интерпре-

7) Мирча Елијаде, *Водич кроз светске религије*, Народна књига, Алфа, Београд, 1996, стр. 266.

8) Okuyama Michiaki, „Soka Gakkai as a Challenge to Japanese Society and Politics”, *Политикологија религије* бр.1/2010, год. 4.

тацију будизма[9]. Већ то даје довољан одговор зашто је овај покрет, зачет 1930, тада био много мање утицајан него данас. Тада. се позивање на национализам није морало тражити у будизму, када је већ државни шинто имао превасходно ту улогу да шири идеју супериорности јапанске нације и да пропагира на њој засновани национализам. Али ситуација је после другог светског рата била сасвим друкчија. Јапан је био поражен. Жртве огромне. Скоро да није било породице без погинулих. Сада су те жртве морале да се још и оптужују да су убице, крвопије, ратни злочинци, нацисти и да породице све то прихвате као легитимно. И да како су они то доживљавали пљују по својим сопственим синовима, очевима и дедовима који су пали за породице које их сада по закону морају да блате или у најмању руку да се не буне ако их неко као злотворе блати.

У таквој ситуацији[10] није било тешко наћи подршку за било какву идеју која би у прихватљивој форми могла да изврши превредновање дотадашње историје Другог светског рата. И ту се родио простор за напредовање идеја које је ширио и за које се залагао Соко Гакаи. Иако је његов оснивач већ би мртав следбеници су следећи његов пример постали веома популарни у Јапану. Што је то тако, ни најмање није тешко објаснити. Јапански устав је државу учинио секуларном, али је дозволио слободу испољавања религиозности. То је како смо рекли подразумевало и шинто. Али ако је шинто био симбол национализма, експанзионизма и свега везаног са тим, људи су избегавали да га отворено негују. Тако су следећи право на слободу вере бирали ону форму религије која би била легитимна а истовремено и могући пут ка превредновању националне историје, нарочито скорашње. То би све требало да умири савести породица које су у рату изгубиле своје најмилије, за које се сада тврди да су лоши момци чији пример не треба следити.

Соко Гакаи се у том смислу показао као изванредан пут којим се све то може постићи. Са једне стране то је верско учење а религија је дозвољена. Са друге то је будизам, дакле религија која је била жртва и савезник Американаца у неку руку, јер су се будистичке нације бориле на страни савезника. Додуше било је ту изу-

9) Исто

10) Fujimoto Ryuji, „Political Thought and Religion in Postwar Japan: Focusing on Changes in the Early 1970s", *Политикологија религије* бр. 1/2010, год. 4.

зетака какав је био Тајланд који је сарађивао са Јапанцима[11]. И на крају веома важан разлог, чињеница да је ничерен будизам на који се Соко Гакаи позива развијао и неговао идеју јапанског национализма. Посебно је важно да Соко Гакаи није био једини покушај да се нађе религиозна форма за изражавање јапанског националног бића у условима секуларног политичког поретка. Али је сигурно да се развио у веома моћан и утицајан религијски организам после Другог светског рата. и може се како поменути Мићијаки Окујама каже посматрати као једно од најзначајнијих удружења ничерен будизма[12].

У религијском смислу Соко Гакаи је својим следбеницима обећавао да ће помоћи ојачавању њихових сопствених унутрашњих снага за решавање свакодневних животних проблема а на колективном нивоу да ће довести до јачања читаве заједнице, како заједница следбеника учења, тако читавог Јапана. У политичком смислу Соко Гакаи се посебно ангажовао у мировном покрету. Али је то веома дискутабилно питање са обзиром да је од почетка испољавао веома агресиван став према припадницима других религија. Та агресивност је додуше временом спласнула[13]

Соко Гакаи је започела своје активности као део једног усмерења ничерен будизма која се назива Шошу (shoshu). Веома је важно да је Шошу 1991. године екскомуницирала Соко Гакаи под оптужбом да су скренули са правог пута и напустили религијску ортодоксију начерен будизма.[14]. Колика је снага Соко Гакаиа види се према њиховим сопственим подацима. Број породица које му припадају броји више од 8 милиона на јапанском нивоу. Удружење Соко Гаки је организовано и на међународном нивоу. У том смислу број следбеника у свету према њима броји око 12 милиона чланова у преко 190 земаља[15].

Веома брзо је ова моћна религијска организација показала да јој циљ није само религиозна обнова јапанског човека већ и врло конкретна политичка делатност. У том смислу, схватајући да се религијска заједница не може борити за политичке циљеве у јед-

11) http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Thailand_%281932%E2%80%931973%29#World_War_II (доступно 12.3.2011)

12) Okuyama Michiaki, исто

13) Исто

14) Исто

15) Исто

ном плуралистичком и секуларном друштву Сико Гакаи одлучује да створи своју политичку организацију. И тиме јасно покаже да су њени циљеви и битно политички а не само чисто верски. Суочена са ситуацијом у којој је владајућим законодавством било прилично тешко формирати верску партију, удружење је 1961. године формирало политичку групу под називом Комеито или Федерацију за чисту владу, која је 1964. прерасла у политичку партију. Комеито је 1962. покренуо партијски орган "Комеи Шимбун" који се штампа у 800.000 примерака[16]. Партија је заузела позицију која се налази између владајуће Либерално демократске партије и осталих опозиционих партија каква је Социјалдемократска партија Јапана. Према информацијама које сама партија даје она сада броји око 400.000 чланова, 190.000 мушкараца, 210.000 жена и 55.000 младих[17]. Како видимо партија има више жена него мушкараца у свом чланству, што је веома неуобичајена чињеница, барем за прилике које владају у Србији нпр. Исто тако податак да има 400.000 чланова а да свој партијски орган штампа у 800.000 примерака, јасно показује да јој је утицај далеко већи него што је чланство. То су у ствари симпатизери који гласају за Комеито.

Чињеница да је формирана политичка партија која је отворено била продужена рука једне верске заједнице почела је да изазива критику либерално оријентисаних новина. Објављивани су бројни текстови у којима је политика Комеито критикована као политика која није дозвољена према уставу, који јасно забрањује мешање религије и политике. То није могло да не изазове пажњу јавности па је јапански парламент 70 тих година отворио расправу о природи ове политичке организације. То је могао да буде разлог за забрану деловања. Због тога руководство Комеита формално раскида везу са Соко Гакаи покретом. Руководство партије је тада изјавило да ће поштовати уставну одредбу о немешању религије и политике и стога је прогласило своје одвајање од Соко Гакаиа.

Та чињеница међутим никога није стварно уверила да су те везе прекинуте и Комеито је непрекидно на мети либералних новинара, који стално подсећају на везе који партија има са Соко-Гакаием. То никако није ометало раст популарности ове политичке партије што јасно показује расположење великог дела јапанског друштва и њихов став према секуларизму. Комеито је постао то-

16) http://www.komei.or.jp/en/about/basic.html (доступно 2.3.2011)

17) Исто

лико значајан да су веће партије које су освајале власт и добијале мандат да формирају владу почеле да позивају ову партију да са њима формира владајућу коалицију. Коалиција која је формирала владу 1993-1994. је у свом саставу имала и Комеито. Снага Комеита је утицала да је јаче странке позивају у владу, али и да захтевају од ње извесне измене у смислу наглашенијег отклона од религије да би тако влада имала легитимитет. Стога је Комеито извршио одређене измене и 1998. године се трансформисао у партију која се од тада зове "Нови Комеито". Све те промене су утицале да тако реформисан Нови Комеито буде позван у коалициону владу са Либерално-демократском партијом и да са њом формира владе у периоду дугом десет година од 1999-2009.[18)].

То је јасно показало да религиозне партије било у чистом виду, било као партије које се ослањају на одређене религије нису никаква специјалност исламског света или Европе, где постоје демохришћанске партије, већ да је то пракса свих великих светских религија[19)].

Колики је значај партије набоље ће се видети из података колико је она места освајала на разним нивоима власти. Прву велику политичку акцију је партија покренула критиком о корупцији у градској скупштини Токија. Као резултат тога ова је скупштина распуштена 14. јуна 1965. године. Када се непосредно после тога Комеито појавио на изборима за горњи дом парламента освојио је 11 места. Непосредно после тога 24 јула 1965 свих 23 кандидата Комеито су ушли у градску скупштину Токија. Од тада па надаље партија је кренула великим корацима у јапански политички живот. На изборима за Представнички дом јануара 1967. освојили су 25 места. Већ децембра 1969. постали су трећа партија по величини у Јапану. Тада су освојили 47 места у Представничком дому парламената. Посебно је важно да је Комеието од почетака своје активности преузимала и значајне спољнополитичке кораке. Тако је делегација Комеито са Кином издала заједничко саопштење о пријатељству са Кином. Партија је наставила да осваја значајан број места. Јуна 2000. године освојили су по пропорционалном изборном систему 7,76 милиона гласова. То их је увело и у владу. Влада коју је формирао Морихиро Хосокава 1993. имала је четири ми-

18) Исто

19) Мирољуб Јевтић, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религиује и верску толеранцију, Београд, 2009.

нистра чланова Нове Комеито партије. Само годину дана касније шест чланова Нове Комеито партије су постали чланови кабинета. Како видимо ова је партија била један од ослонаца власти у дугом низу година. Све до 2009. када је колација изгубила изборе Нови Комеито је био члан владе[20].

Оно што је за нас најважније као политикологе, а посебно као политикологе религије јесте да покажемо како је ова партија типичан пример политичког организовања са циљем остваривања религијских циљева. При томе је веома важно да је то остваривање верских циљева у условима једног секуларног система који захтева формално одвајање верских заједница од политичке власти.

Имајући све то у виду ваља подсетити на горе изнете чињенице да је ову партију формирала верска заједница Соко Гакаи, са циљем остваривања идеала које ова форма будизма негује као веру својих чланова. Управо је због тога партија дуго била а и сада је на мети либерално оријентисаних новинара и политичара који инсистирају на строгом одвајању вере и политике односно вере и верских заједница од правно-политичког устројства земље.

Због свега тога важно је видети како Нова Комеито партија објашњава свој однос према религији. Па све то ваља упоредити са ставовима либералних политичара и новинара који је нападају да је њена идеологија неспојива са секуларним политичким поретком. Говорећи о вези партије и Соко Гакаиа, партија каже: "Соко Гакаи је највећа изборна база која на локалном и националном нивоу подржава Нови Комеито и њене политичке принципе и политичку објективност. Та подршка се нимало не разликује од подршке које некој политичкој партији дају синдикати или удружења "[21]. Дакле, Партија покушава да се оправда због оптужби да је у ствари продужена рука једне верске заједнице, што је уставом забрањено. При томе нормално одбија да каже да за то има основа. јер ју је та верска заједница основала. А чињеница да су се ове две организације, Сока Гакаи и Комето одвојили, не мора ништа да значи. Све то из једноставног разлога да припадници Сока Гакаиа гласају за њих. И сигурно не би гласали за Комеито да она не спроводи политику која Сока Гакаију и даље одговара. При томе мора се признати да логика политичког организовања које је Европа наметнула, та-

20) http://www.komei.or.jp/en/about/basic.html (доступно 2.3.2011)

21) Исто

кве односе сматра сасвим легитимним и да је са те тачке гледишта доводити законску оправданост постојања Комеито партије некоректно. Некоректно јер су идентично створене и демохришћанске и народне партије у Европи. Те партије су створене онда када је папа Лав XIII дао своју енциклику Rerum Novarum којом је охрабрио римокатолике да се политички организују, јер је то био једини начин да се одржи утицај римокатоличке цркве на државном нивоу.[22)]

Према томе ако је јапански секуларизам наметнут према европском моделу а јесте онда Комеито партија није ништа друго него оно што су демохришћанске партије у Европи.Говорећи о члану 20 којим се гарантује секуларизам Партија говори да је он наметнут Јапану после Другог светског рата на основу европског искуства које је сасвим друкчије него у Европи и да је наметнут у нади да се никада више из Јапана неће покренути рат. Самим тим се индиректно доказује да је секуларизам Јапану наметнут само због тога. Последично томе, порука је да секуларизам ни - када не би ни био наметнут Јапану, да није било рата. Самим да је веза између религије и политике а самим тим и веза између Сока Гакаиа и Комеита нешто сасвим природно. Као доказ зашто је религија учињена приватном ствари Партија наводи став из једног меморандума који су донеле савезничке окупационе снаге после Другог светског рата и који је претходио уставу а самим тим и секуларизму. Тај меморандум каже" Државни шинтоизам је коришћен од стране милитариста и ултра-националиста у Јапану како би се створио и неговао војни дух међу људима и да би се оправдао освајачки рат"[23)] . Према томе Партија каже да се никада и не би постављало питање односа религије и политике у Јапану да није било рата. Јер је Јапан држава у којој се увек држава користила религијом.

Посебно је важно да се Партија објашњавајући своје право да делује како делује и да има бирачку базу какву има сасвим исправно искористила и аргументе које јој дају саме окупационе снаге које су и наметнуле постојећи устав.

Говорећи о дискусијама поводом устава, Партија каже да се без обзира на чињеницу да се религија односно шинто оптужује за рат ипак одустало од предложене мере да се директно забрани учешће религиозних заједница у политици на основу става либералне политичке теорије која подразумева да се држава не сме мешати

22) http://en.wikipedia.org/wiki/Christian_Democracy (доступно 1.3.2011)

23) http://www.komei.or.jp/en/about/view.html' (доступно 2.3.2011)

у религиозна питања. Следствено томе Партија сматра да је устав изричито избегао да забрани религиозним организацијама да учествују у политичком процесу[24]. Самим тим Партија поручује да је њено опредељење легитимно и да бирачка база има сасвим легитимно политичко право да се залаже и за идеале који су компатибилни са појединим верским учењима.

Из изложеног се сасвим јасно види да Комеито партија у ствари не негира своје везе са Соко Гакаијем, додуше неформалне, већ да доказује да је њено понашање у складу са уставом. Као посебно важан доказ Партија наводи став министра Токуџиро Канаморија. Он је скоро 20 година пре формирања партије Комеито казао да "клаузула о забрани верским заједницама да врше политичку власт не може да се тумачи као директна забрана политичких активности"[25].

Из свега што се до сада рекло и што ћемо даље рећи види се да Комеито партија практично отворено брани своју позицију која се битно ослања на припаднике Соко Гакаи. У том смислу Партија наводи и речи директора Законодавног бироа владе Такао Охдеа који каже "Чак и ако политичка партија коју подржава религиозна организација постане владајућа партија... та ситуација није супротна принципу одвојености државе и цркве коју предвиђа устав ".[26]

Због тога нам се чини врло карактеристичним закључак који Партија даје на крају свога представљања односа религије и политике на свом службеном вебсајту. Тамо стоји "Питање поделе између цркве и државе привлачи интерес само када конкурентске партије или они који су према нама критички расположени то могу да искористе као политички капитал, у изборној години тада они истичу да је однос Нове Комето партије и Соко Гакаија неуставан, а за то одређени медији налазе велики простор. Али остаје чињеница да је државно тумачење члана 20 било конзистентно скоро пола века, и две деценије пре него што је Комеито партија била створена. Што је још важније јапански судови укључујући Врховни суд, који је коначни арбитар о прихватљивости нечега у демократији никада није довео у питање или променио то тумачење"[27]

24) Исто

25) Исто

26) Исто

27) http://www.komei.or.jp/en/about/view.html' (доступно 2.3.2011)

На основу свега реченог није чудан успех партије Комеито у политичком животу Јапана. Да то није широко раширено мишљење Комеито не би имао такву подршку и не би толико дуго био на власти. Уопште суштина одговора на питање да ли је Нови Комеито религијска политичка партија и друго да ли је њено постојање антиуставно, је у ствари садржано у ставу који смо раније цитирали где се каже да је прича о секуларизму у Јапан пренета механички из Европе и да не одговара природи јапанског друштва. Уосталом зато је и цар преживео уставне реформе. Додуше са битно, промењеним овлашћењима али је ипак преживео. Зато што је функција цара који је свој легитимитет црпео из веровања да је потомак богиње Аматерасу задржана јер јапански народ дубоко верује да је то тако и да будућност Јапана зависи од божје подршке а она не може постојати ако народ не поштује његовог потомка - цара.

Нови Комеито партија не би могла да функционише да у широким слојевима јапанског друштва није раширен дубок респект за јапанску традицију у којој је егзистенција јапанске нације и државе немогућа без божје подршке. Тако је нпр. некадашњи премијер Јапана тј. шеф владе Јоширо Мори 2000. године рекао, обраћајући се Удружењу духовних лидера шинтоизма: "Јапан је земља богова чију суштину представља институција цара"[28]. Већ то сасвим јасно говори какав је став великог броја Јапанаца према религији и цару као потомку богова.

Не заборавимо ради се о премијеру, дакле политичару који је на ту функцију изабран вољом бирачке већине. Ако се подсетимо да је то време када је Нови Комеито део владајуће коалиције онда је јасно да су кроз речи премијера били изнети и ставови коалиционог партнера. Али сама чињеница да је председник владе као јачи партнер то изјавио показује да је то било већинско расположење. Самим тим питање секуларизма је релативизовано, исто као и однос државе према верским заједницама.

Колики је утицај Комеито партије, Сока Гакаија и осталих религиозних организација види се у политици према верским заједницама које је чинила јапанска власт на свим нивоима. То се посебно видело на примеру третирања захтева верских заједница према држави. Према поменутом члану устава видљиво је да држава треба да буде неутрална према верским заједницама и да не

28) John Breen:, Conventional Wisdom and the Politics of Shinto in Postwar Japan, *Политикологија религије* бр.1/2010, год. 4.

даје средства из својих фондова за њихово одржавање. Али расположење народа и политика партије каква је Комеито стварају ипак друкчију климу. У граду Сунагава на острву Хокаидо градске власти су дозволиле да два шинто храма користе градско земљиште без финансијске надокнаде. То је изазвало протест хришћанске заједнице, која је сматрала да је тако прекршена уставна норма о равноправности религија. Као резултат тога Врховни суд је на основу жалбе хришћана закључио да су градске власти Сунагаве прекршиле чланове 20 и 89 устава таквим актима. Град Сунагава је потпуно, безначајан и како каже британски истраживач Јапана Џон Брин тешко да је ико изван тих градова, како он вели, чуо за ове храмове. Али је вест о одлуци Врховног суда била главна вест у свим јапанским новинама на насловним странама 10. јануара 2010. То се никада не би десило да то није био важан преседан који је указивао куда би Јапан могао да оде.[29]. Односно куда би неке снаге могле да пробају да одведу ову снажну земљу. А све то не би могло да нема озбиљне последице по читав свет. Треба само подсетити да се то десило 2010. дакле непосредно пошто је са власти отишла коалиција у којој је била и Нови Комеито партија. Тада су се околности промениле.

Активности које Нови Комеито спроводи у политици Јапана и међународним односима јасно показују да се он залаже за такав систем односа у коме ће се будистичке вредности неговати и развијати и бори се да што више људи прихвати те вредности. У исто време кроз своју активност која се тиче свакодневних проблема људи, Нова Комеитио партија вешто протура националне циљеве Јапана, што је сасвим у складу са начирен будистичком националном оријентацијом. То се посебно види по питању односа према присуству америчке војске на јапанском тлу. Јасно је да су за све Јапанце амерички војници доказ да је њихова земља поражена у Другом светском рату и да просечан Јапанац није срећан, због присуства Американаца у униформи и под оружјем. Стога није нејасно нити нелегитимно што Јапанци желе да такве америчке снаге оду из њихове отаџбине . Али то није политика која се може јавно саопштити. Зато се такве акције које имају за циљ лимитирање присуства страних трупа прикривају неким другим објашњењима, и не користе отворену националну реторику, која позива на право да се буде сасвим независтан. Како се то остварује види се из по-

29) Исто

литичког манифеста Партије донетог 2010. године. У политичким питањима тога манифеста се вешто говори о потреби смањивања америчког војног присуства у Јапану, али се све то завија у форму која уједно може да буде прихватљива. Како се ради о подручју на Окинави и другим местима која су позната као места великих жртава у Другом светском рату, где локално становништво памти недаће које је због борби са Американцима поднело, јасно је колико се овакве акције од стране тога становништва подржавају. У делу Манифеста који се тога тиче се указује да америчка база у Футенми представља одређену опасност за становништво и да би због тога требало да буде склоњена из града Футенма исто као и да се размотри смањење америчког војног присуства на читавој Окинави. Посебно је важно да се то ради у форми која је прихватљива и за Американце и за међународну заједницу. Зато се говори о борби за мир . У одељку који је посвећен томе се каже да би требало да се још више развије и прецизира америчко-јапански одбрамбени уговор и да треба развити билатералне везе да би се тако обезбедила сигурност Јапана. Али да би упркос тим потребама требало смањити присуство америчке војске на јапанској територији. Па се предлаже да се то чини постепено, а све са циљем да се смање оптерећења којима је због америчког војног присуства притиснуто локално становништво. Истовремено се на једини могућ и од света прихватљив начин покушава ојачати војна снага Јапана. У томе смислу се предлаже да се појача јапанско присуство у међународним мировним операцијама[30]. То је, како видимо, једини могући начин да се дозволи постепено јапанско наоружавање. Јер није могуће очекивати да Јапан буде способан за мировне операције ако нема опремљену, обучену и довољну армију. Све су то очигледни покушаји обнове и јачања националне снаге. А то у условима када се Јапан још увек, барем индиректно, третира као поражена земља из Другог светског рата, није могуће.

Због тога Сока Гакаи даје подршку овој партији коју је и основао, али је под притиском јавности од ње морао да се правно одвоји.

За сам крај текста можемо закључити да је Нови Комеито пример политичке партије коју је основала верска заједница. Она је створена у условима наметнутог секуларизма, који је био последица војног пораза Јапана и војне окупације. Јапански народ је народ

30) http://www.komei.or.jp/en/about/view.html' (доступно 2.3.2011)

за кога је егзистенција државе неодвојива од богова, зато је монархија божанског порекла неопходан елеменат државне организације. Имајући у виду ту чињеницу амерички окупатори су морали да задрже институцију цара, јер им је било јасно да политички мир у Јапану, и са Јапанцима, без цара не би био могућ. Али је та чињеница ублажена секуларизом. Колико је он стварно успео да овлада душама Јапанаца најбоље одсликава изјава премијера Морија. Све то показује колико је пример овакве религиозне партије битан за политикологију религије. Кроз примере какав је Нови Комеито политикологија религије најбоље доказује да је без њених анализа немогуће разумети политички живот ни у једном делу наше планете.

Miroljub Jevtic

NEW KOMEITO EXAMPLE OF RELIGIOUS-POLITICAL PARTIES

Summary

Politology of religion is the science that puts special emphasis on religious political parties. New Komeito Party, one of the most influential political parties in Japan is a typical example of religious political parties. It was formed by the Buddhist religious community Soka-Gakai in order to achieve its ideals in Japanese politics. Under public pressure because of the secular character of the society New Komeito formally renounced ties with the religious community. But, essentially, parties continued to fight for the ideals of religious community.

Key words: New Komeito, Soka-Gakkai, Religious Parties, Secularism, Religion, Politology of religion

ЛИТЕРАТУРА

- Александар Новаковић, Милена Пешић, „Мултикултурализам и индивидуална права“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2010.
- Владан Станковић, „Основи фундаментализма“, *Национални интерес*, бр. 4/2010.
- Душан Николиш, „Један могући приступ у изучавању глобалног међународног бића Сједињених Америчких Држава“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2010.
- Зоран Јевтовић, Радивоје Петровић, „Јавно мнење и демократски дефицит у добу мултимедија“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2010.

- John Breen, „Conventional wisdom and the politics of Shinto in postwar Japan“, *Политикологија религије,* бр. 1/2010, година 4.
- Мирољуб Јевтић, „Political science and religion“, *Политикологија религије*, бр. 1/2007. год. 1.
- Мирољуб Јевтић, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009.
- Michiaki Okuyama, **„**Soka Gakkai as a challenge to Japanese society and politics“,*Политикологија религије,* бр. 1/2010, год. 4.
- Michiaki Okuyama, **„**The Yasukuni shrine problem in the East Asian context: Religion and politics in modern Japan“, *Политикологија религије* бр. 21/2009, год. 3.
- Reimon Bachika, „A look at religion in Japan“, *Политикологија религије*, бр.1/2010, год. 4.
- Мирча Елијаде, *Водич кроз светске религије*, Народна књига, Алфа, Београд 1996.
- Радослав Гаћиновић, „Демократија и безбедност у националној држави“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2010.
- Shinya Masa'aki, „The politico-religious dilemma of the Yasukuni shrine“, *Политикологија религије,* бр. 1/2010, год. 4.
- Tsushiro Hirofumi, „A multi-dimensional understanding of public religion: with special reference to the Yasukuni shrine, *Политикологија религије,* бр. 1/2010, год. 4.
- Fujimoto Ryuji, **„**Political thought and religion in postwar Japan: focusing on changes in the early 1970s, *Политикологија религије,* бр. 1/2010, год. 4.

Интернет сајтови

- http://www.komei.or.jp/en/about/view.html
- http://en.wikipedia.org/wiki/Christian_Democracy
- http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Thailand_%281932%E2%80%931973%29#World_War_II
- http://history.hanover.edu/texts/1889con.html
- http://en.wikipedia.org/wiki/Emperor_of_Japan
- http://www.solon.org/Constitutions/Japan/English/english-Constitution.html

Resume

Politology of Religion as one of the important subjects of their study takes a political party formed on religious base. In this sense, all religions are important. Here we analyze the role of political party New Komeito, which is one of the major parties in the political life of Japan. Formed by the Buddhist religious community Soka Gakkai. Soka

Gakkai is the Buddhist community that nurtures learning of Nichiren Buddhism,. A Nichiren Buddhism, among other things related to national traditions and fostering national values.Having in mind that Japan was defeated in World War II, Shinto State religion was restricted in his activities because of his nationalism. Japanese people are very proud and that defeat could not be easily rationalize and blame was not accepted easily. So he needed a way out. Soka- Gakkai proved to be a community that can in some sense to take the need for the manifestation of national feeling that he could not Shinto. It turned out very quickly that for a religious community can be difficult to pursue goals that are political. Because every national story is political. Therefore, the Soka Gakkai decided to form a political party. This is how the Komeito Party as an extended arm of Soka-Gakkai was created.Visible connections among religious communities and political parties began to provoke liberal circles. This was followed by attacks on the constitutional merits of the existence of such political party. To avoid charges of abuse of religion for political purposes the direction of the party decides to terminate a formal relationship with Soka Gakkai. Thus, the New Komeito party was formed .New Komeito party has since been presented as an autonomous political entity. Their relationship with Soka Gakkai explained in the same way as a political party explains the support they have from the union or some social organization.

Овај рад је примљен 17. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
321.01(55)(532):28

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 311-338.

Живојин Ђурић[*]
Институт за политичке студије

Владимир Ајзенхамер[**]
Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

УТИЦАЈ ИСЛАМСКИХ РАСКОЛА НА ФОРМИРАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ СИСТЕМА САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ И ИРАНА

Сажетак

Основни задатак рада је да путем компаративне анализе политичких система две државе, Краљевине Саудијске Арабије и Исламске Републике Иран, покуша да утврди на који су начин различите интерпретације ислама утицале на конституисање њиховог политичког поретка. Аутори рада првенствено настоје да утврде начин на који су вехабијска и шиитска интерпретација исламског учења обликовале савремене политичке институције поменутих држава, али такође подробно анализирају исламски концепт суверености и феномен верских подела у исламу као два кључна предуслова конституисања саудијске монархије, односно иранске исламске републике. У првом делу укратко ће бити размотрен исламски концепт суверенитета, односно, питање носиоца суверености у исламу и начина на који се та сувереност реализује. Такође, позабавићемо се и најосновнијим карактеристикама исламске шизме тј. основним „линијама“ верске поделе у исламском свету. Средишњи део рада бави се анализом политичког уређења Саудијске Арабије и Ирана, са посебним акцентом на улогу коју је тамошња интерпретација ислама одиграла у њихо-

* Научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Докторант на ФПН Београд.

вом успостављању, као и на важност коју она данас има за функционисање и одржавање ових поредака. У финалном делу биће изложен упоредни пресек најбитнијих карактеристика оба система, са циљем да се што експлицитније нагласе управо оне разлике у државном уређењу које су резултат разлика у тумачењу и практиковању ислама.

Кључне речи: Саудијска Арабија, Иран, исламска шизма, суверенитет, политички систем, апсолутизам, монархија, исламска република, вехабизам, шиизам

Верске поделе представљају значајно историјско наслеђе исламског света, које и данас, у великој мери, „оптерећује“ међусобне односе земаља веровесника Мухамеда и детерминише њихова унутрашња политичка превирања. Значај и дубина ових подела, пре свега оне прве, на суните и шиите, данас се најбоље огледа на примеру Саудијске Арабије и Ирана. Својим политичким уређењем и јединственим институционалним решењима, али и међусобним ривалитетом и супротстављеним интересима, ове две државе представљају најупечатљивије примере политичке шареноликости савременог ислама. Стога је једна оваква упоредна анализа више него корисна за боље разумевање политичког и верског идентитета поменутих држава, али и виталног значаја који њихова политичка, економска и војна моћ, у контексту међусобног ривалитета и анимозитета има по будућност читавог исламског света.[1)]

На самом почетку важно је истаћи да су на формирање политичких система ових држава, поред верског, битно утицали и други фактори, пре свега географски, етнички и демографски. Важно је нагласити и улогу коју су у процесу конституисања одиграли политички, а нарочито економски интереси великих сила.[2)] Ипак,

1) У прилог овој тези говори и све учесталија јавна забринутост Саудијске Арабије због јачања иранског утицаја на Блиском истоку. Тако је на донаторској конференцији за обнову Газе, одржаној почетком марта 2009, у Шарм ел Шеику, саудијски министар спољних послова принц Сауд ал'Фаисал позивао на јединство Арапа у сузбијању растућег иранског утицаја у региону. Саудијски позиви на анти-иранску мобилизацију нарочито су добили на снази током актуелног "Арапског пролећа" које и даље потреса муслиманске државе од севера Африке до обале Персијског залива, и испровоцирани су пре свега нестабилностима у Бахреину и Јемену, али и ситуацијом у Сирији, Либану, Ираку...

2) Краљевина Саудијска Арабија проглашена је 1932. године уз свесрдну подршку Велике Британије, у то време водеће европске силе на подручју Блиског истока. С друге стране, Исламска Република Иран је „искована" у огњу исламске револуције 1979, која је по много чему била директна последица државног удара у Ирану 1953. године тј. пуча којим је са власти свргнут демократски изабрани премијер Мухамед Мосадег, а који је изведен у режији америчке ЦИА, уз подршку Велике Британије.

узевши у обзир чињеницу да значај који је ислам (тј. његове интерпретације) имао у формирању њиховог укупног државног, националног и политичког идентитета далеко превазилази све друге утицаје, аутори рада се неће упуштати у детаљнију анализу ових „секундарних" фактора, већ ће исти бити разматрани само у оној мери у којој то потпомаже боље разумевање централне теме.

Такође, предмет рада намеће потребу за што прецизнијим дефинисањем контекста у коме ће термин „исламска шизма" бити коришћен. Овај појам, који се у своме ужем значењу односи на прву и највећу поделу међу муслиманима (на суните, шиите и харицијите) биће коришћен у своме најширем значењу, као појам под који се подводи читава лепеза многобројних праваца, школа и огранака ислама. На тај начин биће превазиђено питање оправданости довођења у исту аналитичку раван вехабијске и шиитске интерпретације ислама, уместо најчешће коришћене аналитичке паралеле сунизам - шиизам. Аутори рада сматрају да се вехабизам, без обзира на то што се у литератури најчешће дефинише тек као један од многобројних покрета у оквиру сунитског ислама, оправдано може посматрати кроз визуру дубљих подела које су, по питањима тумачења и практиковања вере, потресле *Уму* тј. исламску заједницу. Аргумент за то аутори рада налази у бројним критикама, контраверзама и сукобима које овај верски покрет прате (пре свега у исламском свету) још од његовог оснивања.[3)]

1. БИТНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ КОНСТИТУИСАЊА ПОЛИТИЧКИХ СИСТЕМА У ИСЛАМУ

1.1. Концепт суверености у исламу

Схватање суверенитета у исламу се значајно разликује од оног поимања које доминира европском, односно западном политичком традицијом. Сувереност, као својство које означава врховну власт, у исламу припада искључиво Богу. Ово својство муслимански мислиоци означавају појмом *ал хукумија*, која води порекло од арап-

3) Оливер Потежица у својој студији о вехабизму примећује следеће: „Као што и сами вахабити жустро и бескомпромисно осуђују друге муслимане и одбацују њихова учења, тако су и вахабитске идеје изложене жестоким критикама у исламском свету, како од стране шиита и суфија, тако и од стране бројних сунита." Цитирано према: Оливер Потежица, *Вехабије између истине и предрасуде*, „Филип Вишњић", Београд, 2007, стр. 60.

ске речи *хукум* која у преводу значи „владати“ или „управљати“ (у сагласности са Кур'аном и Суном). „У муслиманској светој књизи Кур'ану, Бог се експлицитно описује као *Ал Малик*, у значењу „владар“ (суверен), односно као *Ал Малик ал Мулк*, у смислу 'носилац вечне власти' (суверенитета).“[4] Аналогно томе, исламска политичка и правна теорија сматра Бога носиоцем највише власти, врховним и јединим законодавцем. Овакво поимање Бога је опште прихваћено у целокупној исламској политичкој теорији и оно превазилази све поделе у муслиманској заједници. Тај консензус је на снази у читавом исламском свету, без обзира да ли је реч о сунитима, шиитима или неком другом исламском правцу. По исламском учењу, Алах своју апсолутну сувереност исказује преко Божијег закона садржаног у Кур'ану и Суни веровесника Мухамеда. Зато исламска држава мора бити заснована на Божијем закону тј. *шарији* (шеријату), и Божији „представници“ на земљи могу управљати муслиманском државом само на основу овога закона. У том смислу „...исламска држава је врста намесништва, облик делегираног представљања Алаха као суверена, јер је на његове 'представнике' на земљи, односно владаре, пренет део Божје власти (суверености). Али чак и у овом виду заступања (регентства), сувереност припада искључиво и само Богу“,[5] те се такав вид намесништва може сматрати маргиналном аутономијом у спровођењу Божије власти. Поменути део Божије суверености први је, Кур'анским благословом, уживао посланик Мухамед, да би након његове смрти функција намесника била регулисана институцијом халифата.[6] С обзиром да је Мухамед истовремено био верски поглавар, шеф државе и врховни војни заповедник, његови наследници, халифи, такође су, као представници Алаха и чувари његовог закона на земљи, задржали све ове функције.

Иако је исламски концепт суверености, у својој основи, до данашњег дана остао доследан садржају Кур'анске објаве, то ипак не значи да се он у потпуности задржао на полазним теоријским позицијама. Наиме, тежња да се комплетан живот верника регулише Кур'аном и Суном показала је временом све слабости оваквог,

4) Оливер Потежица, *Исламска република Имама Хомеинија: Појам суверености у делима Имама Хомеинија*, „Филип Вишњић“, Београд, 2006, стр. 20.

5) Исто, стр. 21.

6) Облик владавине у коме је владар (халиф) Мухамедов законити наследник, који се бира међу најпобожнијим и најистакнутијим члановима муслиманске заједнице. Титула халифа није наследна већ изборна, и по томе се разликује од шиитског концепта имамата.

по својој суштини, теолошког и трансцедентног поимања суверенитета. Са ширењем исламске државе, дошло је и до усложавања друштвених односа и ускоро Кур'ан и Суна нису били довољна регулатива. Нови друштвени односи непрекидно су „производили" нове ситуације које Кур'аном и Суном нису биле „обрађене". Ови изазови довели су до доношења нових норми, али су оне интерпретиране као примена тј. прилагођавање већ постојећих регулатива на новонастале односе. Другим речима, веома се водило рачуна да учење о Богу као јединoм законодавцу не буде нарушено, што ће до данашњих дана остати једна од главних карактеристика исламске јуриспруденције. У даљем развоју ислама халифе ће, као врховни тумачи *шаријe*, право тумачења и примене исламских закона пренети на своје представнике, што ће довести до настанка праксе *муџтехида* (верско-правних ауторитета) и *мезхеба* (верско-правних школа), и формирања концепта *ијтихада.*[7] На тај начин Божији суверенитет је, макар у теорији, остао привидно неокрњен. Ипак, у пракси, он се *de facto* осипао и прелазио у руке његових овоземаљских представника. Новија историја је такође поставила своје изазове исламском концепту суверенитета. Након ослобођења од колонијалне власти у исламски свет су продрле западне модернистичке идеје. То је за последицу имало прихватање европских политичко-правних модела од стране све већег броја исламских држава. Ове државе напуштају традиционалну форму законодавства, утемељену на верским ауторитетима, и усвајају Устав као највиши правно-политички акт, а са њиме и институције власти засноване на европском политичком моделу. Усвајањем Устава отворен је простор за трансфер суверенитета, и многе исламске државе прогласиле су народ за носиоца суверене власти. Међутим, то и даље није значило потпуно прихватање европског концепта суверености. Исламска уставна пракса и концепт народног суверенитета се, у већини случајева, битно разликује од европског схватања поменутих принципа. Основа тих разлика јесте увек присутно признавање супрематије ислама, макар „само" као државне вере, што за собом имплицитно повлачи захтев за поштовањем Кур'анских норми, чиме се заправо ствара једно „врзино коло". Тај зачарани круг можда најбоље осликава Хомеинијева теза о исламској држави као политичком представништву, створеном на основу народне воље,

7) Ради се о веома сложеној дисциплини исламске правне науке (*Фикх*), и представља процес у коме исламски стручњаци настоје да на конкретна питања примене Божије право.

ради спровођења Божијих закона.[8)] Њоме се круг затвара управо тамо где је и почео.

Исламска шизма - битне карактеристике

Поделе у муслиманској заједници почеле су убрзо након Мухамедове смрти, дакле већ у периоду раног халифата. Мухамед за живота није одредио свога наследника, те су након његове смрти муслимани били принуђени да међу собом сами изаберу новог вођу. Опште прихваћеним ставом да Мухамед не може бити наслеђен у својству Божијег посланика, питање наслеђа свело се на питање даљег управљања муслиманском заједницом.[9)] Прва двојица халифа, Абу Бекр и Омар, уживали су већинску подршку међу верницима, али се избор Османа ибн Афана на положај трећег халифе показао као споран.[10)] Окренувши добар део муслимана против себе, Осман је скончао као жртва завере, што је представљало увертиру у крвави грађански рат којим ће бити посејано семе раздора које ће трајно поделити исламску заједницу на три велика верска огранака - суните, шиите и харицити.[11)]

Још за време избора Абу Бакра на место халифа, постојала је струја верника која је сматрала да титула наследника мора остати у оквиру Мухамедове породице. Како Мухамед није оставио мушке потомке, ова струја, окупљена око Мухамедовог нећака и зета Алија ибн Аби Талиба, сматрала је да њему припада право духовног и световног наслеђа. Ипак, Али је био принуђен да прихвати избор прве двојице халифа, али када га је избор заобишао по трећи пут, његова странка *ши'ат Али* почела је да се све отвореније супротставља новоизабраном халифи. Османова владавина довела је до

8) Ова теза чини суштину Хомеинијевог концепта народног суверенитета.

9) Муслимани верују да је Мухамед последњи у низу пророка и стога је објава коју је он донео (Кур'ан) такође последња Божија објава.

10) Реакцију је највероватније изазвала чињеница Осман припадао породици Умајада, породици чији су се чланови у почетку супротставили Мухамедовом проповедању Алахове истине. Међутим, постоје и другачија мишљења која заговарају тезу да су незадовољсто испровоцирали знатно практичнији разлози, пре свега корумпираност, непотизам и користољубље трећег халифа. За више видети текст Фреда М. Донера "Мухамед и Халифат", у: *Оксфордска историја Ислама* (приредио Џон Л. Еспозито), Клио, Београд, 2002.

11) Аутори рада користе термин „огранак" за три поменуте групације које су најзаступљеније у Исламу, избегавајући термин „секта" због негативног призвука који он са собом носи у западном свету. Међутим, најадекватнији термин за означавање ових група (барем у периоду њиховог настанка) би био „странка". Термин "шиизам" води порекло од изараза *ши'ат Али*, што у дословном преводу са арапског значи „Алијева странка".

општег незадовољства које је кулминирало отвореном побуном у Медини 656. године, када је у општем метежу халифа убијен. Након његове смрти муслиманску заједницу захватила пометња и она је лагано клизила у анархију. Као два најјача претендента за титулу новог халифе иступили су Али, кога су његове присталице у Медини, одмах по убиству Османа, прогласиле за новог халифа, и Османов рођак Муавија, иначе управитељ Дамаска. Из овог сукоба, Али је изашао као привидни победник и постао четврти халиф. Међутим, шансу да у потпуности порази свог главног супарника, Али је прокоцкао 657. године, у бици код Сифина, када је прихватио Муавијину понуду да, како би се спречило братоубилачко крвопролиће, сукоб уступи место преговорима. Ова одлука се по Алија показала као вишеструко погубна. Као прво, због ње је изгубио део својих следбеника, који ће формирати засебну странку, надаље у Исламу познату као харицити. Друго, Муавија се показао као знатно вештији политичар од Алија. Вешт у малверзацијама и интригама, он ће убрзо знатно ослабити Алијев политички утицај, а затим ће га и војно угрозити. Ипак, Али ће остати „правоверни халиф“ до краја свог живота. Коначни ударац неће му задати његов огорчени противник већ некадашње присталице - пашће као жртва харицитске освете. Након његове смрти Муавија ће прузети власт и успоставити Умајадски (Омајадски) халифат у Дамаску.

Тако је дошло до прве и најзначајније поделе у историји ислама. Муавијини следбеници представљаће нуклеус већинског сунитског ислама. Њихово учење о халифату Дарко Танасковић описује на следећи начин: “Према првобитном сунитском ставу, халифа може бити именован или изабран, пореклом обавезно из племена Курејш,[12] а поданици му дугују безусловну покорност чак и када греши“.[13] Алијеви следбеници формираће други битни огранак ислама- шиизам, остајући доследни своме уверењу да венама духовних и световних вођа муслимана мора тећи Мухамедова крв. Они су за своје поглаваре тј. имаме бирали искључиво Мухамедове директне потомке. Сукоб шиита и сунита, сукоб који је започео у „раном детињству“ ове велике вере, остаће до данашњих дана један од главних извора нестабилности у исламу.

12) Назив Мухамедовог племена.

13) Дарко Танасковић, *Ислам - догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008, стр. 162.

Уколико анализирамо главне карактеристике ове шизме, приметићемо да је она по своме карактеру била пре свега политичке природе, јер се радило о борби за Мухамедово наслеђивање, што се недвосмислено може окарактерисати као борба за власт. Међутим, приметна је још једна битна димензија овога раскола. То је генеаолошка димензија. Муслиманске главешине су увек настојале да своје порекло генеаолошки доведу у везу са курејшитском лозом (сунити), односно са Мухамедовом најужом породицом (шиити). Теолошки контекст овај раскол добиће нешто касније, јер како смо већ поменули, постојало је опште сагласје да Божијих посланика после Мухамеда на земљи не може и неће бити. Тек даљим развојем шиизма, подела ће бити продубљена и значајним теолошким разликама, пре свега учењем о мистичном значењу Кур'ана коме је Мухамед подучио Алија, и веровањем у Божанску промисао која стоји иза речи и поступака потоњих имама,[14] и која се као својство преноси путем крвне лозе, те и поистовећивањем последњег, дванаестог имама Махдија са месијом чији ће повратак означити крај времена.[15]

Након прве шизме, исламска заједница наставила је да се дели на мноштво праваца, школа и покрета, чиме се, како то примећује Дарко Танасковић, „...јединствено стабло вере разгранало у праву крошњу".[16] Анализирајући узроке, поводе и мотиве даљих подела у исламу Оливер Потежица изводи закључак да су ти расколи били узроковани пре свега: теолошким неслагањима, разликама у верско-правним учењима, односом према мистицизму у исламу, заговарањем повратка основама ислама и обнављању изворних исламских учења.[17] За нас су битне две линије ових потоњих раскола: теолошка и она реформско-фундаменталистичка.[18] Вехабизам, званична верзија ислама у Саудијској Арабији, верски је покрет изникао управо на овим линијама поделе.

14) Ово учење је код шиита познато као *ма'сум*, и под њом се означава непогрешивост имама, која произилази из њихове надахнутости Алахом.

15) Ова веровања карактеристична су за иранске шиите, познате још и као „Дванестоимамски шиити" или „Џафарити"

16) Дарко Танасковић, *Ислам - догма и живот***,** Српска књижевна задруга, Београд, 2008. стр. 160.

17) Оливер Потежица, *Вехабије између истине и предрасуде***,** „Филип Вишњић", Београд, 2007.

18) Потребно је истаћи да су ова два правца поделе међусобно дубоко испреплитана, и да се између њих, суштински гледано, не може повући строга динстинкција.

Вехабизам се често дефинише као радикално фундаменталистички, традиционалистички реформски покрет у оквиру сунитског ислама.[19] Њега је у 18. веку утемељио шеик Мухамед ибн Абд ал Вахаб, о чијем учењу ћемо детаљније говорити касније у раду. Важно је истаћи да се ради о једном од првих реформских покрета у исламском свету, који је као свој циљ поставио повратак ислама на пут *Салаф ас Салиха* тј. побожних предака из прве три генерације муслимана. Иако је настанку овог покрета „кумовало" пре свега незадовољство теолошким иновацијама, девијацијама и ревизијом вере, реформа коју је овај покрет спровео такође је имала и своју политичку димензију чије ће далекосежне последице одиграти пресудну улогу у стварању саудијске државе. Расподела власти између два центра моћи, политичког и верског, која је већ у раној фази обележила овај верски покрет, на снази је и даље, и представља камен темељац државног устројства Краљевине Саудијске Арабије.

2. КРАЉЕВИНА САУДИЈСКА АРАБИЈА - ВЕХАБИЗАМ КАО ОСЛОНАЦ ТРАДИЦИОНАЛНЕ АУТОКРАТИЈЕ

2.1. Структура политичке власти

Савремени политички систем Саудијске Арабије може се окарактерисати као традиционална апсолутна монархија утемељена на фундаменталистичкој интерпретацији исламског права. Реч је о класичном примеру аутократског облика владавине у коме нема изборног законодавног тела нити писаног Устава.[20] Истина, постоји Основни закон који врши улогу највишег правног акта, али је он прокламован у виду краљевског декрета, искључиво са циљем кодификовања бирократских процедура и јачања централне власти

19) Међутим, постоје и друга мишљења која вехабизам сврставају ван оквира сунитског ислама. Такав став подржава чињеница да вахабити не признају беспоговорни ауторитет ни једном од четири сунитска *мезхеба* (верско-правна школа), и да забрањују многе верске обичаје који се практикују широм исламског света. Аутори овог рада заступају став да управо ова изразито критичка настројеност вахабизма према другачијим интерпретацијама ислама, укључујући ту и сунитску, онемогућује потпуно подвођење овог покрета под већински огранак ислама.

20) Грађани Саудијске Арабије сматрају Кур'ан својим Уставом. Основним законом из 1992. године званично је потврђен уставни карактер овога светог списа. У члану 1. овога документа наведено је: „Краљевина Саудијска Арабија је суверена исламска држава са божијом књигом и пророковом суном као Уставом...", /24/ 6/2011/, http://saudinf.com/main/c541.htm

краља.[21] Иако су Основним законом номинално уважена основна грађанска права, овај документ не садржи ни једну експлицитну клаузулу која би поданицима саудијског краља гарантовала право на слободу вере, слободу говора, скупштину и политичку партиципацију. С друге стране, у њему не постоје ни одредбе које у било ком смислу ограничавају краљевску власт, чиме је апсолутизам као принцип владања *de facto* легализован. Трајању и стабилности оваквог устројства власти пресудно доприноси одсуство изборне политичке праксе и непостојање Народне скупштине.[22] Политичке партије, раднички синдикати и професионалана удружења су забрањени.

Државно уређење Саудијске Арабије одликује веома једноставна и монистичка структура власти. Саудијски монарх у својим рукама концентрише врховну световну (државну), духовну и трибалну власт. У улози највише световне власти краљ истовремено врши функцију поглавара државе, председника владе и врховног војног команданта. Као поглавар заједнице муслимана, он представља врховни верски ауторитет и носилац је титуле „Чувар две свете џамије“. У својству шеика он је и врховни племенски старешина.

Као један од последњих светских апсолутних монарха саудијски краљ „ужива“ веома велику политичку моћ. Једино ограничење краљевске власти чине опште норме ислама, прописане Кур'аном и Суном, односно *шаријом* која из њих произлази. Користећи се прерогативима краљевске власти, саудијски монарх проглашава свога наследника,[23] за кога је у државном апарату аутоматски резервисана функција заменика премијера. Као премијер краљ поставља све министре, владине званичнике вишег ранга, гувернере провинција, амбасадоре и друге изасланике.[24] У улози врховног

21) С обзиром да Кур'аном и Суном, као примарним извором шарије, нису обухваћена многа важна државничка питања, о чему је већ било речи у раду, саудијски владари су функционисање владе регулисали бројним законима прокламованим у виду декрета. Краљ Фахд је 1992. године објединио ове законе у један јединствени документ под називом „Главни кодекс“ или „Основни закон о власти“.

22) Изузетак су избори који су на локалном нивоу одржани 2005. године, када су грађани сами бирали половину чланова општинских већа. Другу половину сазива ових већа одредио је краљ.

23) Како принцип сукцесије није одређен нормама ислама, краљева воља и обичајно право играју кључну улогу процесу избора престолонаследника. У намери да процес наслеђивања процедурално учврсти, актуелни саудијски монарх, краљ Абдулах, установио је 2006. године Комитет саудијских принчева, коме је наменио значајну улогу у избору будућих саудијских владара.

24) Главне позиције у влади и остала виша намештења у државном апарату су по правилу резервисана за чланове краљевске породице. Иако је у време владавине краља Фахда

војног команданта саудијски владар врши именовање свих виших официра. Како не постоји изборно законодавно тело, комплетна легислативна делатност реализује се у виду краљевских декрета, или у форми министарских декрета, које такође одобрава лично краљ. Главну извршну власт врши Веће министара[25] које представља средишњи круг владе. Како је функција премијера званично уклоњена из државног уређења,[26] краљ у својству председника Већа министара *de facto* обавља премијерску функцију. Положај његовог заменика припада принцу престолонаследнику, док следећи принц у реду сукцесије игра улогу другог заменика. Поред краља и принца престолонаследника, Веће министра чине три краљевска саветника који званично врше функције државних министара без портфеља, затим пет државних министара и шефови двадесет министарстава (ресорни министри). Све чланове овога већа поставља директно краљ, и они су одговорни само њему. Мандат чланова износи четири године.

Веће министара поседује веома широка овлашћења, и његова моћ произлази директно од краља. Ово веће, које у себи обједињује прерогативе законодавне и извршне власти, састаје се једанпут недељно како би руководило најважнијим државним питањима. Веће планира унутрашњу, спољну, финансијску, економску, образовну и одбрамбену политику земље. Оно планира и све јавне послове државе и надгледа њихову реализацију. Такође, оно преиспитује одлуке саветодавног већа (*Меџлис ал Шура*). Одлуке овог Већа имају препоручујући карактер, и њихова пуноважност условљена верификацијом од стране саудијског краља. Веће је овлашћено да издаје министарске декрете, при чему је краљева сагласност такође неопходна.

Следеће важно државно тело јесте *Меџлис ал Шура*, које игра улогу саветодавног већа. Ово веће је испрва основа краљ Абд ал Азиз 1927. године, и тада је оно, са само осам чланова, представљало централно језгро владе. Временом се број чланова овога тела увећавао, али је оно укинуто 1957. године када су његове надле-

знатно увећана присутност нижих сталежа у владајућим телима (процењује се да је 1992. године 75% чланова владе било је из редова грађанства), на челу кључних министарства (Министарства одбране, Миснистарства унутрашњих послова, Министарства спољних послова, и Министарства за јавне послове) и даље се налазе саудијски принчеви.

25) Веће министара је основано је краљевским декретом из 1953. године, за време владавине краља Абд ал Азиза.

26) Премијерско место је укинуто краљевским декретом из 1964. године.

жности пренете на Веће министара.[27] *Меџлис ал Шура* је поново успостављен 1993. године, када му је краљ Фахд наменио функцију консултативног савета. Његова улога је да саветује краља и Веће министара, нарочито у области економије и друштвеног развоја. У његов делокруг такође спада и област међународног права (међународни закони, повеље, уговори, споразуми и дозволе). При овом већу основано је и осам комитета који се баве: исламским питањима, финансијским и економским питањима, безбедоносним и образовним питањима, услугама и погодностима, одредбама и административним пословима, културним и информационим проблемима. Актуелни сазив *Меџлиса* састоји се од председавајућег и 150 чланова. Њих именује краљ на период од четири године. По истеку овог мандата формира се нови *Меџлис*, у коме новоименовани чланови морају чинити најмање половину сазива.

Регионална управа је централизована и заснива се на подели краљевине на 13 административних регија (емирата). На челу сваке регије налази се емир тј. гувернер који председава регионалним већем. Емире поставља краљ и они су, иако формално подређени министру унутрашњих послова, у пракси одговорни директно њему. С обзиром на важност овог намештења, оно је резервисано искључиво за чланове краљевске породице. Управа над важнијим провинцијама додељује се краљевој ужој породици (браћи и синовима), док се мање значајни емирати додељују члановима шире породице. Главна дужност гувернера јесте да надгледа рад представника централних и општинских власти у својој регији. Он је и командир локалне милиције и заповедник једниница Националне гарде стационираних на територији под његовом управом.

Регионалним већима је, на нивоу провинција, намењена саветодавна улога слична оној коју, на нивоу краљевине, има *Меџлис*. Њих чине шефови владиних органа дате провинције, а у њихов састав мора бити укључено и најмање десет стручњака из редова обичног грађанства. Важно је истаћи да је и у овом случају краљ, а не емир, тај који именује чланове већа. Теоријски гледано, предвиђено је да регионална власт функционише на следећи начин: регионална већа, у питањима локалне политике, саветују емира, који потом о овим предлозима обавештава министра унутрашњих по-

27) Укидање *Меџлиса* и преношење његових овлашћења на Веће министра имало је за циљ успостављање модернијег система државне управе, који би се успешније носио са последицама „нафтног бума“ који је половином двадесетог века драстично увећао економску моћ Саудијске Арабије и трансформисао је у водећу светску нафтну силу.

слова, који предлоге даље прослеђује Већу министара. У пракси је, међутим, овај ланац надлежности много једноставнији и своди се на директну комуникацију између краља и провинцијских емира.

(Саудијска пирамида моћи)

Правосудни систем Краљевине заснован је на ханибалитској интерпретацији шарије,[28] и функционише као продужетак краљевог ауторитета. Кичму правосуђа чини министарство правде које координира рад више од 300 шаријских судова. Краљ поставља министра правде из редова старијег свештенства (улеме). У своме раду министар правде се ослања на Врховни правни савет, тело које чини 11 истакнутих представника улеме. Овај савет надгледа рад судова, даје правна мишљења и одобрава казне на смрт, ампутацију и каменовање. Од 1983. године уведена је пракса по којој, као предуслов будућег министарског намештења, министар правде мора прво вршити дужност шефа Врховног правног савета. Саудијски судски систем је тростепен и састоји се од три врсте судова. То су: 1.) Главни тј. експедитивни судови, који воде једноставније кривичне случајеве; 2.) Шеријетски тј. апелациони судови, надлежни за озбиљније кривичне прекршаје; 3.) Врховни суд правде, надлежан за проверу најозбиљнијих случајева и надгледање рада нижих судова. У случају озбиљнијих преступа за које је шаријом предвиђена смртна казна,[29] оптужена страна се саслушава пред тројицом судија нижег суда. Пресуду нижег суда потом преиспиту-

28) Интерпретација исламског права карактеристична за ханибалитски *мезхеб* коме припада око 6% муслимана у свету (претежно на Арабијском полуострву). Ханибалитска школа сматра се најконзервативнијом правном школом сунитског ислама.

29) У најтеже злочине убрајају се убиство са предумишљајем, трговина наркотицима али и недолично сексуално понашање (прељуба, промискуитетност, хомосексуалност и сл.).

је пет судија апелационог суда, да би потом случај био прослеђен Врховном суду правде ради потврде. Завршну реч у процесу има краљ, коме се пресуда подноси на одобрење. Оптужени има право жалбе, и том случају цео поступак се још једанпут понавља. С обзиром да се краљ налази на врху правосудног система, он игра улогу највишег апелационог суда и има право вета на пресуде које изриче Врховни суд.

Из свега наведеног јасно је да политичко уређење данашње Саудијске Арабије, и поред реформи у правцу модернизације, и даље веома далеко од једног модерног политичког система у коме би била задовољена и заштићена основна политичка права грађана. Главне препреке озбиљнијим променама јесу, пре свега, краљев апсолутизам, „потемкиновски“ институционализам (институције у потпуности лишене сваке могућности аутономног одлучивања) и непотизам као главна детерминанта политичких процеса. Ово последње представља нарочито велики проблем, јер краљ наметштењима и бенефицијама „купује“ подршку осталих чланова краљевске породице, чија бројност значајно сужава простор за учешће обичних грађана у политичком животу. Како су политичке партије, синдикати, избори и други облици политичке партиципације грађана стављени изван закона, могућност грађана да сами допринесу слабљењу краљевог апсолутизма сведена је тиме на минимум. Последњих неколико година било је индиција да се политичка клима полако мења, и да је делимична демократизација ипак могућа. Тако је, на пример, Веће министара 2003. године упознало јавност са својом намером да уведе изборе на којима би грађани сами бирали једну трећину чланова *Меџлиса ал Шуре*. Ипак, до данашњег дана такви избори нису расписани. Очигледно је да не постоји истинска политичка воља да се учине значајнији кораци у правцу демократизације система. Избори одржани 2005. године, на којима су грађани бирали половину чланова општинских већа, од малог су значаја (сразмерно значају ових већа у државном апарату) за процес демократизације и више су „шминкерског“ карактера. Као „шмин-

ка“ може се окарактерисати и постављање Нур ал Фајез на положај заменика министра просвете, у фебруару 2009, чиме је Саудијска Арабија добила првог женског члана владе у својој историји.[30)]

2.2. Улога вахабизма у конституисању политичког поретка

Из претходног описа политичког устројства Краљевине Саудијске Арабије, евидентно је да легитимитет краљевске власти почива на два стуба - династичком и религијском. У том смислу веома је важно истаћи значај који је за формирање саудијске монархије имао политички и породични савез успостављен 1747. године, између Мохамеда ибн Сауда, оснивача владајуће династије Ал Сауд, и пуританског свештеника и реформатора Мухамеда ибн Абд ал Вахаба, творца вехабијског ислама.

У 18. веку већи део Арабијског полуострва био је под Османском влашћу. Ипак, турска власт је више долазила до изражаја на западу полуострва (где су лоцирани свети градови Мека и Медина) него у пустињским областима, у којима су „сваки градић и оаза имали своје владаре, а они су стварали своје шеикате и емирате.“[31)] У таквим околностима настао је један од најснажнијих реформаторских покрета у исламу, чији је оснивач и духовни вођа био Мухамед ибн Абд ал Вахаб. Овај велики исламски реформатор, чија је интерпретација ислама и данас извор бројних контраверзи, устао је против маргинализације и деградације вере која је током 18. века захватила муслимански свет. Вахаб је захтевао повратак муслимана на пут *Салаф ас Салиха* (побожних предака), што је значило напуштање многих верских обичаја који су се временом усталили међу муслиманима. Његово учење га је врло брзо довело у конфликт са локалним властодржцима,[32)] али му је такође обезбедило

30) Ова одлука се сматра још једним прогресивним реформским поступком актуелног саудијског краља Абдулаха. Званични Ријад постављање Нур ал Фајез на положај заменика министра образлаже ставом да питања женског образовања (што је област у којој је Нур добила овлашћења) лакше и ефикасније може решавати жена. Ипак, тешко је замислити да ће у скорије време нека значајнија функција у влади или другим органима државне управе бити додељена женској особи. Наиме, положај жена у конзервативно саудијском друштву веома је лош (на снази је систем мушког „старатељства“ над женама, као и принцип полне сегрегације). Такође, удео жена у укупној радној снази мањи је од 5%, што је најнижа стопа у свету.

31) Оливер Потежица, *Вехабије између истине и предрасуде*, „Филип Вишњић“, Београд, 2007. стр. 71.

32) Због свога учења Мухамед ибн Абд ал Вахаб је био принуђен да напусти родни Нецд, и избегне у градић Дерија, где му је било допуштено да слободно шири своје верске идеје.

и савезништво које ће заувек променити лице Арабијског полуострва. Наиме, Вахаба и његове следбенике у заштиту ће узети Мухамед ибн Сауд, локални поглавар који је у религијској грозници вехабизма препознао снажну кохезивну силу којом би могао ујединити арапска племена у борби против турске империје. Тако је 1747. године успостављена владајућа коалиција између породице Ал Сауд и породице Ибн Абд ал Вахаба. Једнима је припала политичка власт, док ће други уживати религиозни ауторитет. Пошто се број њихових следбеника увећао Мухамед ибн Абд ал Вахаб је себе прогласио за *шеиха* а Мухамеда ибн Сауда за *имама*.[33] Својим ватреним проповедима и позивима на џихад Вахаб је распаљивао религијски жар уједињујући арапска племена под Ал Саудовим жезлом. Борба за независност је трајала, са променљивом ратном срећом, готово два века, да би 1925. године светим градовима Меком и Медином коначно завладао клан Ал Сауд. Годину дана касније директни потомак Мухамеда ибн Сауда, Абдул Азиз ал Сауд проглашава се краљем освојених територија., да би убрзо потом, 1932. године, уследило и проглашење Краљевине Саудијске Арабије.

Оснивањем краљевине стари савез је добио нови значај. Краљ Абдул Азиз увидео је (баш као и његов предак) пресудни значај вехабизма по разбијање бедуинског племенског уређења и превазилажење увек присутних племенских подела. Он је у вахабизму видео делотворно оруђе за успостављање националне државе и стварање националног идентитета. Али поврх свега, он је у вахабизму видео и моћно оружје којим ће ојачати централизам и осигурати своју апсолутну власт. Тако је из средњевековне патине поново на светло дана изнета заборављена доктрина о два мача, а сарадња две власти, духовне и световне, постаће најупечатљивија карактеристика данашње Саудијске Арабије. Како је, током готово два века борбе за стварање саудијске државе, савез Ал Сауда и *Ахл ал Шеиха*[34] непрестано обнављан и учвршћиван брачним везама,[35]

33) Овде треба подвући разлику сунитскиог и шиитског концепта *имама*. Код сунита (и код вехабија) овим се појмом означава вођа молитве али и вођа заједнице или групе. Ова титула такође може бити и назив за теократског владара, што је значење које поменути термин има међу шиитма, са том разликом што шиитски имамат претпоставља искључиво владавину Мухамедовог директног потомка, што није случај у сунитској традицији. Владари саудијске династије су ову титулу носили све до 1926. године, када Абдул Азиз ал Сауд узима краљевску титулу.

34) *Шеихов народ* (арап. прим. прев), назив за директне потомке Мухамеда ибн Абд ал Вахаба.

35) Први брак између две породице склопљен је још у време формирања савеза када је Мухамед ибн Сауд оженио Вахабову ћерку. Колико је пракса родбинског повезивања

владајућу елиту краљевине Саудијске Арабије и даље чине чланови ове две породице.

Потомци Мухамеда ибн Абд ал Вахаба и данас доминирају саудијском улемом.[36] Породица *Ахл ал Шеих* у својим рукама држи контролу над најважнијим клерикалним телима - Саветом старије улеме и Вишим саветом кадија. Такође, и положај Великог муфтије тј. Врховног судије по традицији припада члану ове породице. Уз то, духовна власт није једина сфера у којој породица *Ахл ал Шеих* игра важну улогу. Њени чланови заузимају важне позиције у влади, војсци, образовању...

У политичком животу Саудијске Арабије улема представља веома утицајан фактор. Њена политичка моћ произилази из чињенице да она обезбеђује религијски легитимитет владајућој породици. Савет старије улеме представља најзначајније клерикално тело у држави, и оно одржава сталне консултације са саудијским краљем. Њега чини најистакнутије свештенство, махом из редова *Ахл ал Шеих,* које у својим рукама концентрише значајан политички утицај. О немалом утицају улеме на државне послове сведочи податак да је 1964. године, током кризе власти, која је кулминирала породичним пучем, краљевска породица захтевала подршку улеме у свргавању краља Сауда и довођењу његовог брата Фаисала на трон. Такође, када је 1990. године краљ Фахд допустио отварање америчких база на североистоку земље, отворени револт многих муслимана (који су сматрали богохулним присуство толиког броја неверника на светој исламској територији) умирен је одлуком улеме да подржи америчко војно присуство.

3. ИРАН - ШИИТСКА РЕПУБЛИКА

3.1. Три темеља политичке власти - шарија, имамат и пристанак народа

Политички систем Исламске Републике Иран чак и данас, тридесет година након исламске револуције, својом комплексношћу

ове две породице присутна и данас говори пример мајке краља Фахда, која је била ћерка кадије из редова *Ахл ал Шеиха*.

36) То не значи да Вахабови потомци чине комплетно саудијско свештенство. Улему чине и припадници многих других, мање утицајних, породица. Ови клерикални кругови чести су извор „тихих" критика старије улема и *Ахл ал Шеих* породице.

збуњује теоретичаре. Бројни су покушаји да се овај поредак прецизно дефинише. Зоран Крстић у свом раду посвећеном савременим недемократским режимима набраја неке од актуелних дефиниција нпр. „уставна теократија", „демократска теократија" или пак „религијска демократија".[37] Ове дефиниције јасно указују на чињеницу да је управо доминантност религијских институција једна од најупечатљивијих карактеристика иранског политичког модела. Баш као и у случају Саудијске Арабије, и у Ирану је теократска компонента власти главна детерминанта политичких процеса. Али за разлику од саудијске монархије, у којој световни владар (краљ) својом титулом присваја и прерогатив највишег верског ауторитета, иранска „исламска република" укупну политичку моћ концентрише на другој страни „клацкалице" тј. у рукама шиитског свештенства. У том смислу оправдано је о данашњем Ирану говорити као о теократији. Међутим, такву класификацију отежава чињеница да иранско политичко уређење подразумева и политичке институције карактеристичне за демократска друштва. Парламентаризам и уставна традиција (која у Ирану, готово у континуитету, траје читав један век) онемогућују олако подвођење Исламске Републике Иран под појам теократије. Ипак, с обзиром да концепт демократије у исламском политичком вокабулару има битно различит контекст од оног који срећемо у западним либералним демократијама, треба имати на уму да су иранске демократске институције специфичне по своме карактеру. Већ је само летимичан поглед на преамбулу иранског устава довољан да се увиди како је реч о једном потпуно другачијем схватању демократије. Наиме, у уставној преамбули, као узрок неуспеха Конституционалне револуције (1906-1911),[38] као и узрок краха Мосадегове Либерално-националистичке револуције (1952-1953),[39] наведен је управо недостатак

37) Зоран Крстић, *Модерни недемократски режими насиља*, Чигоја штампа, Београд, 2008, стр.71.

38) Конституционална револуција избила је у Техерану 1906. године, као масновни покрет за успостављање парламента. Под народним притиском тадашњи иранси владар Музафар-ал-Дин Шах Кјар допустио је формирање парламента, који је убрзо донео и први ирански устав. Устав је написан по узору на белгијски (који је у то време сматран најнапреднијим у Европи) и садржао је одредбу по којој је Шах, чија је круна „узвишени дар" дариван од стране народа, дужан да влада у складу са законом.

39) Мосадегова Либерално-националистичка револуција била је усмерена ка демократизацији Ирана и јачању народне власти. Њена главна карактеристика био је изразити антиимперијализам, испољен кроз покрет за национализацију иранске нафтне индустрије и потискивање британске „Англо-иранске компаније" из нафтних послова Ирана.

верске димензије ових покрета.[40] На тај начин имплицирано је да се западни либерални модел показао као неадекватан и некомпатибилан са потребама и начином живота муслимана. Фундаменталну различитост исламског и западног концепта демократије потврђује и члан бр. 2. Устава, у коме пише: „Исламска република је поредак који се заснива на веровању у јединог Бога, његов искључиви суверенитет и право да доноси законе, и неопходност потчињавања његовим заповестима...“.[41] Сходно томе, на државној хијерархијској лествици иранске исламске републике, највишу политичку власт ужива свештенство. Према учењу ајатолаха Рухолаха Хомеинија, вође и главног идеолога Исламске револуције, исламска република може бити остварена само као *Велајет-е-Фагих* тј. владавина теолога. У једној таквој истинској исламској држави, врховни вођа *Фагих* (теолог)[42] обавља дужност највишег државног ауторитета, црпећи свој легитимитет, директно из *шаријe*, шиитске традиције имамата и пристанка народа. Тиме долазимо до самог извора контраверзи. Наиме, иако исламска држава мора бити заснована на Божијем закону - *шаријu* (чиме се условљава и облик државног уређења), Хомеини учи да је она такође утемељана и на вољи грађана (народа) да Божији закон буде доследно спроведен. На тај начин вођа исламске револуције прерогатив суверене власти даје и Богу и народу, успевајући притом, барем теоријски, да избегне контрадикторност оваквог дуализма.

3.2. Велајет-е-Фагих

Политички систем Ирана почива на главној тековини “Исламске револуције” - Уставу из 1979. године (допуњеном уставним амандманима 1989. године). Овај систем је заснован на политичкој и правној синтези теократских и демократских елемената, и подразумева замршен сплет више владајућих тела. Према начелу *Велајет-е-Фагих*, највиша власт налази се у рукама врховног вође

40) Прецизности ради, потребно је нагласити да је Уставом из 1906. године (члан 1. и 2.) ислам проглашен државном религијом, и да је њиме предвиђено да законе које доснесе парламент мора одобрити и посебан комитет шиитских свештеника. Међутим, ове уставне одредбе никада нису заживеле у пракси, а нарочито су запостављане за време владавине династије Пахлави, што је довело до све већег незадовољстава свештенства.

41) *The Constitution of the Islamic Republic of Iran,* /24/ 6/2011/**,** www.iranchamber.com/government/laws/constitution.php

42) Дословни превод овога појма био би „стручњак за Фикх“ тј. „стручњак за исламско право“.

тј. *Фагиха* који има главну реч у планирању и спровођењу државне политике. У овом систему постоји и представничка димензија (с обзиром да је народ носилац суверености), те се на изборима бирају председник републике, посланици *Меџлиса* и чланови Већа експерата. Ипак, потребно је истаћи да прави политички плурализам не постоји, јер све странке припадају исламистичком блоку. Присутна је подела власти на извршну, законодавну и судску власт.

Врховни вођа (*Фагих*) именује шефове правосуђа, шефове националних радио и телевизијских мрежа, војне и полицијске заповеднике, као и половину чланова Већа чувара. Он има овлашћење да смени председника републике, уколико га врховни суд прогласи кривим за кршење Устава, или уколико му парламент изгласа неповерење.[43] Уз то, он је врховни командант оружаних снага, налази се на челу обавештајних агенција и других безбедносних структура. Врховног вођу бира Веће експерата, и његов мандат је неодређен (углавном доживотан). Ово веће такође врши и надзор над радом *Фагиха*, и формално је овлашћено да га смени уколико своје дужности не врши у складу са одредбема ислама. Ипак, с обзиром на фактичку моћ коју *Фагих* концентрише у својим рукама, могућност његове смене чини се прилично нереалном.

По слову Устава други највиши ауторитет у политичкој хијерархији Ирана је председник. Он се бира на општим изборима и мандат му траје четири године, са могућношћу реизбора на још један мандат. Све председничке кандидатуре прегледа и одобрава Веће чувара. Председник, који уједно обавља и функцију премијера, бира и надгледа рад Већа министара, креира политику владе и кординира њен рад. Председнику у раду помаже десет потпредседника, док владин кабинет броји 22 министра, чије именовање одобрава *Меџлис*.

Меџлис, ирански парламент је једнодоман и има 290 посланика,[44] чији мандат такође износи четири године. Баш као и у случају избора председника, Веће чувара одобрава и сваку кандидатуру за посланички мандат. *Меџлис* изгласава законе, ратификује међународне споразуме и бави се питањима државног буџета.

Веће чувара састоји се од 12 теолога и правника, од којих прву шесторицу именује *Фагих*, док другу шесторицу препоручује шеф

43) На основу члана 89. иранскога устава паралмент може сменити председника државе уколико сматра да он више није способан да обавља своју дужност.

44) Шест посланичких места резервисано је за припаднике верских мањина.

правосуђа (кога такође поставља *Фагих*), док њихово именовање врши *Меџлис*. Ово веће је позвано да тумачи Устав, и има право вета на одлуке парламента (уколико утврди да су њима прекршене одредбе ислама или Устав). Како смо већ рекли, ово веће потврђује и кандидатуре за изборне функције. Мандат чланова већа траје шест година.

Како би се избегле тензије између *Меџлиса* и Већа чувара, у институционални систем исламске републике уврштен је и Савет целисходности,[45] који игра улогу арбитрарног тела чији је задатак да решава све настале законске дилеме. Састав овога тела чини шест теолога из редова Већа чувара и седам највиших владиних званичника.

Веће експерата састоји се од 86 чланова из редова најугледнијег свештенства, који се бирају на општим изборима, на мандат од осам година. Веће чувара испитује подобност сваког потенцијалног кандидата. Веће експерата врши избор *Фагиха* и има уставно овлашћење да смени врховног вођу уколико прекрши устав или догме ислама.

Иранско правосуђе засновано је на *шарији*. Врховни вођа поставља шефа правосуђа, који именује чланове врховног суда и главног тужиоца. Судски систем се састоји од више врста судова: 1.) Јавни суд, надлежан за грађанске парнице и кривична дела; 2.) Револуционарни суд, надлежан за прекршаје у области државне безбедности; 3.) Верски суд, надлежан за свештеничке спорове и прекршаје. Врховни суд и четворочлани Врховни правни савет заједно надгледају спровођење свих закона. Одлуке револуционарних судова су коначне, без права жалбе. Верски судови нису укључени у регуларни судски систем, и за њих је, као и за револуционарне судове, надлежан лично *Фагих*.

Политички систем Ирана почива на једној врсти семиплурализма, односно привидног плурализма. У политичком животу присутне су бројне политичке партије, али све припадају исламистичком блоку.[46] Реч је заправо о различитим исламистичким фракцијама, које се могу сврстати у две конкурентске струје: конзервативце и реформисте. Конзервативци чине „тврђу“ исламистичку струју, несклону било каквим корекцијама револуционарних тековина, док

45) Овај савет је 1988. године формирао ајатолах Хомеини, због све чешћих сукоба између Већа чувара и парламента.

46) Неисламистичке партије су забрањене законом.

реформисти теже делимичној либерализацији политичког система. Ипак, прави плурализам не постоји јер нико не преиспитује основне вредности револуције.

На крају, као важну особеност иранског политичког система, треба истаћи и удвострученост структуре државног апарата. Наиме, поред регуларне државне структуре присутна су и револуционарна тела која чине паралелну државну структуру.[47] Регуларна структура утврђена је Уставом, док су револуционарна тела своју легитимност стекла револуцијом и њихов положај зависи од *Фагиха*, коме су директно одговорна.

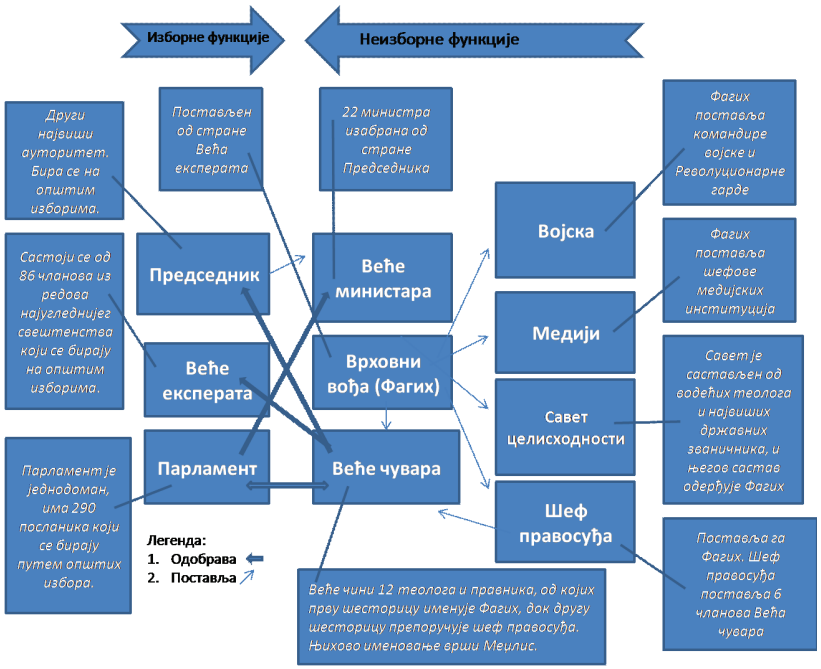

Велајет-е-Фагих (шематски приказ)

3.3. "*Наиб-е-Имам*" - проблем „заменика" имама

Да би се правилно разумело политичко устројство Ирана, неопходно је и дати одговор на следеће питање: На којим основама је извршена „фузија" теократског и демократског система? Односно,

47) Судови су удвостручени револуционарним судовима, док војска свог „парњака" има у Бранитељима исламске револуције. Такође, *Фагих* има своје личне представнике у свим министарствима и регионалним управама.

који су предуслови омогућили формирање овог јединственог политичког поретка?

Кључ за разумевање модерног Ирана крије се у шиитској традицији имамата. Већ је било речи у томе да је концепт власти код шиитских муслимана другачији од онога који је присутан у већинском сунитском огранку ислама. Сунити су, након Мухамедове смрти, вођство тј. власт над исламском заједницом, поверили халифи који се бирао међу истакнутим лидерима Мухамедовог племена *Курејш*. За разлику од њих, шиити су сматрали да вођство мора остати у оквиру *Ахл ал Бејт* тј. породице веровесника Мухамеда. Шиити зато не признају прва три халифа, сматрајући да је њиховим избором прекршена Мухамедова воља.[48] За њих је имамат једини исправни облик политичког уређења исламске заједнице. У таквом уређењу вођство заједнице припада имаму, директном Мухамедовом потомку,[49] који је надахнут Алахом и самим тим непогрешив (*ма'сум*). Битно је истаћи како су за шиите имами попут божијих посланика (*Расул Алах*) и као такви представљају савршен пример за угледање у свим аспектима живота. Њихова дела и учења морају се опонашати и следити јер је њих одредио и поставио сам Алах. Овакво схватање вођства било је од пресудног значаја за настанак концепта *Велајет-е-Фагих*. Како ирански шиити припадају „Џафаритима", односно „Дванестоимамским шиитима", за њих је карактеристично веровање да је после Веровесника Мухамеда било укупно дванаест имама. По њиховом учењу, последњег имама Алах је „сакрио" од људи, чиме је у 9. веку владавина директних Мухамедових потомака прекинута. Дванести имам у џафаритској традицији игра улогу месије, он је *Махди* (спаситељ) чији ће повратак означити почетак *кијамета* тј. судњег дана. Међутим, његов мистични нестанак отворио је један сасвим практичан проблем – питање управе над шиитима током периода *Махдијеве* скривености. Овај проблем решио је сафавидски шах Исмаил, прогласивши шиизам државном религијом, и наменивши себи и својим наследницима титулу *Наиб-е-Имам* (заменик имама). Ирански шахови обављаће ову свету дужност све до Исламске револуције. Ипак, половином 19. века у редовима свештенства јављају се идеје по којима би *Фагих* (верски стручњак, стручњак за *Фикх*) требало да врши надзор над политичком влашћу у време скривености

48) Шиити верују како је сам Мухамед одредио свога зета Алија ибн Талиба за наследника, те је за њих владавина прве тројице халифа била узрпација власти.

49) Титула *Имама* преноси се искључиво са оца на сина. Само је другог имама Хасана ибн Алија наследио његов брат, чувени шиитски „мученик" Хусеин ибн Али.

имама.[50] На овим идејама ће касније ајатолах Хомеини конципирати своје учење *Велајет-е-Фагих*. Победом Исламске револуције и устоличењем *Фагиха* као јединог „компетентног" заменика скривеног имама, његово учење биће спроведено у дело.

Шиитско схватање имамата расветљава нам, дакле, корене *Фагиховог* политичког ауторитета. Међутим оно нам мало говори о пореклу демократских елемента присутних у иранском политичком систему. За њихово разумевање потребно је имати на уму да су парламент и уставна традиција (иако представљају релативно млад феномен у иранској политичкој култури), кроз читав XX век били епицентар деловања антиимперијалистичког покрета, остављајући тако неизбрисиви траг у политичкој свести иранског народа. Све до велике Исламске револуције, Иранци нису осим *Меџлиса* имали друге механизме борбе против шаха и његових страних савезника. Иако је ова борба вођена са променљивим успехом, и иако је *Меџлис* често био инструиран и опструиран,[51] Иранци ће у њему и даље видети једини прави глас народа. Ту чињеницу Хомеини никако није могао занемарити у свом учењу. Заправо, за таквим пренебегавањем није ни било потребе. И сам Кур'ан пружао је довољно основа за прихватање парламентарне праксе. Верски аргумент „за" пронађен је у Кур'анској традицији *Шуре* (саветовања): „У питањима за које није стигла наредба од Алаха саветовао се (Мухамед) са асхабима, ценећи њихово мишљење, чиме им је придавао важност."[52] На тај начин је параламент нашао своје место у новој исламској држави. Ипак, његова законодавна овлашћења условљена су одредбама ислама, док је новим поретком предвиђен и сложен институционални механизам чији је главни задатак био (и остао) да осигура да спровођење народне воље увек буде у складу са Божијим законом...

* * *

Сасвим је неоспорно да су различите варијације ислама одиграле кључну улогу у формирању политичких система анализираних у овоме раду. Претходна анализа показала је на који начин се тај утицај манифестовао, и у којим институционалним елементима

50) За више информација о овој теми видети: Оливер Потежица, исто, стр. 54.

51) Нарочито за време владавине Резе Кана Пахлавија када је *Меџлис* био потпуно маргинализован и сведен на безначајну установу.

52) Мотахари Мотреза, Ајатолах Модераси, *Мухамед (с.а.в.с.) - узвишени морал Божјег посланика: Избор из биографије,* Културни центар И. Р. Ирана у Београду, 2006.

политичког система је он данас најочигледнији. У случају Краљевине Саудијске Арабије пресудни утицај је извршен усвајањем вехабизма као идеологије краљевске породице Ал Сауд, чиме је апсолутној монархији дат верски легитимитет. Јачина којом вехабизам и данас детерминише политичке процесе у саудијској монархији најуочљивија је кроз ингеренције које клерикални кругови имају у разним областима друштвеног живота. Исламска Република Иран, са друге стране, свој актуелни политички поредак дугује вишевековној шиитској традицији имамата, која је, уз кратку али силовиту традицију парламентаризма, створила предуслов за изградњу политичког система какав до тада није забележен у светској историји. Институционални поредак Ирана својом комплексношћу најбоље показује којој мери је шиитска традиција обликовала Исламску републику. Та комплексност је директна последица немогућности остварења највишег верског императива, владавине праведног имама (*Махди*), услед чега је креирана „the next best thing" алтернатива - исламска република као *Велајет-е-Фагих*.

Ипак, битно је назначити да је начин на који је ислам инкорпориран у политичке системе ових држава квалитативно различит. Иако слови за фундаменталистички исламски поредак, у коме се шарија најдоследније поштује и спроводи, Саудијска Арабија је ипак монархија у којој је апсолутна власт у рукама световног владара. Власт саудијског краља је световног карактера (без обзира на његову верску титулу) што потврђује његово право да доноси законске акте у виду краљевских декрета. Стога ислам (вехабизам), иако неоспорно јесте темељ саудијске државе, у политичком животу краљевине служи као ослонац монархије - један од два мача. Модерни Иран, заснован на вредностима Исламске револуције које се и данас доследно поштују, своју политичку динамику везује за институционализацију положаја клера у државним структурама (*Фагих*, Веће чувара, Савет експерата), те се може констатовати како је у њему синтеза ислама (шиизма) и политике у потпуности остварена.

Сходно свему што је речено можемо закључити како политички поредак Краљевине Саудијске Арабије представља **савез политике и вере**, док политички систем Исламске Републике Ирана можемо окарактерисати као **јединство политике и вере**. У ову, на изглед малу, али суштински битну разлику, уткани су векови и векови различите религијске традиције....

Zivojin Djuric, Vladimir Ajzenhamer

THE ROLE OF ISLAMIC SCHISM IN THE FORMATION OF POLITICAL SYSTEMS OF SAUDI ARABIA AND IRAN

Summary

This paper determines, through a comparative analysis of political systems of two countries, Saudi Arabia and the Islamic Republic of Iran, the manner in which the different interpretations of Islam influenced the establishment of their political system. The authors are primarily trying to determine how the Wahhabi and Shiite interpretations of Islamic teachings have shaped the modern political institutions of these countries, but also analyze the Islamic concept of sovereignty and the phenomenon of religious divisions in Islam as two key preconditions for the constitution of the Saudi monarchy and the Islamic republic. The central part of the paper analyzes political system of Saudi Arabia and Iran, with special emphasis on the role that the local interpretation of Islam played in their establishment. The final part of the work is composed of a parallel overview of the most important characteristics of both systems, in order to more explicitly highlight the differences in state organization that result from differences in interpretation and practice of Islam.

Key words: Saudi Arabia, Iran, Islamic schism, sovereignty, political system, autocracy, monarchy, the Islamic republic, Wahhabism, Shia Islam

ЛИТЕРАТУРА

- Albrecht Holger, Schlumberger Oliver, "Waiting for Godot: Regime Change without Democratization in the Middle East", *International Political Science Review*, Sage Publications Ltd, London,Vol. 25, No. 4, October 2004.
- Ali M. Al-Mehaimeed, "The Constitutional System of Saudi Arabia: A Conspectus", *Arab Law Quarterly*, Brill, Boston, Vol. 8, No. 1/1993.
- The Basic Law of Saudi Arabia, **http://saudinf.com/main/c541.htm**
- Buchta Wilfried, *Taking Stock of a Quarter Century of the Islamic Republic of Iran,* Harvard Law School, USA, 2005.
- Вучићевић Душан, "Држава у сенци џамије - политички систем Исламске Републике Иран"*, Српска политичка мисао,* Београд, vol. 22, бр. 4/2008.
- Гордон Метју С., *Ислам,* Чигоја штампа, Београд, 2002.
- Dekmejian Hrair R., "Saudi Arabia's Consultative Council", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Washington, Vol. 52, No. 2/1998.

- Донер Фред М., "Мухамед и Халифат", *Оксфордска историја Ислама* (приредио Џон Л. Еспозито), Клио, Београд, 2002.
- Elliot Hen-Tov, Nathan Gonzalez, "The Militarization of Post-Khomeini Iran: Praetorianism 2.0.", *The Washington Quarterly*, CSIS, Washington, Volume 34, No. 1/2011.
- Имам Хомеини, *Исламска власт* (*Velajet-e-Fagih***)**, Међународна политика, Београд, 1990.
- Јевтић Мирољуб, *Религија и политика - увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
- Кинзер Стивен, *Сви шахови људи: Амерички пуч и корени терора на Блиском истоку*, Самиздат Б92, Београд, 2005.
- Крстић Зоран, *Модерни недемократски режими насиља*, Чигоја штампа, Београд, 2008.
- Lacroix Stephane, "Between Islamists and Liberals: Saudi Arabia's New 'Islamo-Liberal' Reformists", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Washington, Vol. 58, No. 3/2004.
- Мотахари Мортеза, Ајатолах Модераси, *Мухамед (с.а.в.с.) - узвишени морал Божјег посланика: Избор из биографије,* Културни центар И. Р. Ирана у Београду, 2006.
- Nevo Joseph, "Religion and National Identity in Saudi Arabia", *Middle Eastern Studies*, Taylor & Francis Ltd,Vol. 34, No. 3, July 1998.
- Ochsenwald William, "Saudi Arabia and The Islamic Revival", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 13, No. 3/1981.
- Потежица Оливер, *Исламска република Имама Хомеинија*, "Филип Вишњић", Београд, 2006.
- Потежица Оливер, *Вехабије између истине и предрасуде*, "Филип Вишњић", Београд, 2007.
- Shaul Bakhash, "Iran", *The American Historical Review*, American Historical Association, USA, Vol. 96, No. 5, December 1991.
- Танасковић Дарко, *Ислам - догма и живот,* Српска књижевна задруга, Београд, 2008.
- Fairbanks Stephen C., "Theocracy versus Democracy: Iran Considers Political Parties", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Washington, Vol. 52, No. 1/1998.
- Humphrey Stephen R., "Islam and Political Values in Saudi Arabia, Egypt and Syria", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Washington ,Vol. 33, No. 1/1979.
- Constitution of the Islamic Republic of Iran,
- http://www.iranchamber.com/government/laws/constitution.php

Resume

Different variations of Islam, Shia and Wahabi, played a key role in shaping the political systems of Saudi Arabia and Iran. On the example of Saudi Arabia we may see that the institutions of this authoritarian system were established under the crucial influence of Wahhabism. By adopting the Wahhabism as the royal family ideology, Al Saud's

absolute monarchy was strengthened with religious legitimacy. Today, Wahhabism remains the major determinant of the political processes in Saudi monarchy. That can be seen best through the powers given to the clerical circles in various areas of social life, and also by the fact that the state legal system is based exclusively on the fundamentalist interpretation of Islamic religious law. On the other hand, Islamic Republic of Iran owes its current political system to centuries long tradition of Shia imamate, which, along with a brief but strong tradition of parliamentary government, formed the precondition for a unique and highly complex political system. Uniqueness and complexity of the Iranian political system is a direct consequence of inability to achieve the highest religious imperative, the rule of Mahdi (righteous messiah), which led to the creation of "The Next Best Thing" alternative - the Islamic republic as Velayat-e faqih.It is important to notice the qualitatively different manner in which Islam has been incorporated into these political systems. Although considered to be a fundamentalist Islamic order, in which sharia law is most consistently respected and implemented, Saudi Arabia, however, is a monarchy in which the absolute power is still in the hands of secular ruler. Right to pass legislation in the form of royal decrees confirmes that, regardless of his religious title, the government of Saudi king is essentially secular. Therefore Wahhabism, although it's undoubtedly the foundation of the Saudi state, in political life of the kingdom serves primarily as a pillar of the monarchy. Islamic Republic of Iran, based on the values of the Islamic Revolution, links its political dynamics to the institutionalization of clerical positions in government structures (Fagih, the Guardian Council, the Council of Experts), and therefore we can conclude that synthesis of Shia Islam and the politics in Iran is fully achieved.

* * *

Крајем 2011. године краљевим указом женама је дато право на гласање на локалним изборима, иначе јединим изборима који се одржавају у Саудијској Арабији.

Овај рад је примљен 28. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
341.123:008(497.11)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 339-364.

Ана Јовашевић
Institut für Kultur und Medien management
Freie Universität, Berlin

ЗАШТИТА КУЛТУРНЕ РАЗНОЛИКОСТИ И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ

– улога UNESCO-а и стање у Србији –

Сажетак

У току 2009. године Народна скупштина Републике Србије је ратификовала Конвенцију ОУН о заштити и унапређењу разноликости културних израза из 2005. године. При томе су дефинисани појам, садржина, карактеристике и улога културне разноликости, културних садржаја, односно културних израза, као и начела, мере и поступак примене културне политике сваке поједине државе, те основи међународне сарадње у заштити, очувању, обезбеђењу и промоцији разноликости културних израза. На тај начин је постављена обавеза за наше државне органе да доношењем одговарајућих законских прописа што пре инплементирају међународне стандарде у овој области у правни и друштвени систем Републике Србије. У раду се говори о значају ове Конвенције, о њеним појединим решењима, као и о систему међународноправне и унутрашњоправне заштите разноликости културних израза и мултикултуралности.

Кључне речи: међународна заједница, конвенција, разноликост културних израза, заштита, очување, унапређење, органи

Током 2009. године Република Србија је испуњавајући своје међународне обавезе универзалног, глобалног карактера учинила даљи корак у области обезбеђења ефикасне, квалитетне и законите заштите и очувања културног наслеђа и културне разноликости. Наиме, Народна скупштина Републике Србије је ратификовала Конвенцију ОУН о заштити и унапређењу разноликости културних

них израза коју је усвојила Генерална конференција UNESCO[1] у Паризу октобра 2005. године на свом тридесет трећем заседању[2].

Прокламовани циљеви ове Конвенције са универзалним значењем и применом јесу следећи : 1) да се заштити и унапреди разноликост културних израза, 2) да се створе услове за напредак и слободну интеракцију култура на узајамно користан начин, 3) да се подстакне дијалог међу културама ради обезбеђивања интензивније и уравнотеженије културне размене у свету у прилог поштовања међу културама и културе мира, 4) да се негује интеркултуралност ради развоја културне интеракције у духу изградње мостова међу народима, 5) да се унапреди поштовање разноликости културних израза и ширење свести о њеној вредности на локалном, државном и међународном нивоу, 6) да се потврди важност повезаности културе и развоја у свим земљама, нарочито у земљама у развоју, и да се охрабре напоре предузети на државном и међународном плану ради препознавања истинске вредности те повезаности, 7) да се ода признање посебној улози културних делатности, добара и услуга као носиоцима идентитета, вредности и смисла, 8) да се изнова потврди суверено право држава да се придржавају, усвајају и спроводе политике и мере које сматрају прикладним за заштиту и промоцију разноликости културних израза на својим територијама и 10) да се ојача међународна сарадња и солидарност у духу партнерства, нарочито ради увећања способности земаља у развоју у погледу заштите и промовисања разноликости културних израза[3].

На овај начин у основи заштите, обезбеђења и унапређења разноликости културних израза и мултикултуралности уопште потврђује се став да је културна разноликост својствена човечанству[4], те да његов специфичан квалитет представља управо културна разноликост која обликује заједничко културно наслеђе човечанства које треба неговати и чувати за добробит свих. То другим речима значи да културна разноликост представља солидну основу на којој се ствара богат и разноврстан свет, чиме се повећавају могућности избора и негују људске способности и вредности што у крајњој

1) О организацији и деловању UNESCO-а више : З. Павловић, Међународне невладине организације и UNESCO, Сремски Карловци, 1993. ; И.Јанев, Односи Југославије са UNESCO-ом, Институт за политичке студије, Београд,, 2010.

2) *Службени гласник Републике Србије* – Међународни уговори бр. 42/2009.

3) С. Новић, *UNESCO конвенције из области културе*, Бесједа, Бања Лука, 2010.

4) Г.Гретић, *Филозофија и идеја Европе*, Наклада Бреза, Загреб, 2008, стр. 45-59.

линији представља главни покретач одрживог развоја заједница, народа и нација.

С друге стране културна разноликост[5], која доживљава процват управо данас, на крају 20. века у оквирима демократије, толеранције, социјалне правде и узајамног поштовања међу народима и различитим културама постаје неопходан услов за успоставу мира и безбедности на локалном, државном и међународном нивоу. То такође указује на значај културне разноликости за пуно остварење људских права и основних слобода прокламованих у Универзалној декларацији о људским правима из 1948. године, односно у Европској конвенцији о заштити људских права и основних слобода из 1950. године, али и другим универзално признатим документима (од стране ОУН) или актима регионалног карактера (у првом реду у оквиру Савета Европе). На тај начин се наглашава потреба укључивања културе као стратешког елемента у државне и међународне развојне политике, као и у међународну сарадњу у области развоја, узимајући у обзир и Миленијумску декларацију Уједињених нација из 2000. године са посебним нагласком на смањење сиромаштва.

Посебан значај културе данас на почетку трећег миленијума се огледа и у чињеници да култура све више поприма различите облике у времену и простору. Та разноликост културе и културних израза постаје отелотворена у јединствености и мноштву идентитета и културних израза друштава, заједница, народа и нација који сачињавају човечанство. У тако схваћеној улози културе посебно је наглашена важност традиционалних знања као извора нематеријалног и материјалног богатства, а нарочито система знања аутохтоних народа и њиховог позитивног доприноса одрживом развоју, као и потребу за њиховом адекватном заштитом и унапређењем. Стога је управо у циљу да се препозна потреба да се предузме широка лепеза различитих мера заштите разноликости културних израза, укључујући њихове садржаје, нарочито у околностима где прети могућност да они нестану или озбиљно ослабе и донета Конвенција ОУН о заштити и унапређењу разноликости културних израза 2005. године[6].

Тиме је стављен акценат на важност културе за друштвену кохезију уопште, а посебно њен потенцијал за унапређење положаја и улоге жена у друштву што се може обезбедити на следећи начин

5) *World Heritage : Challenges for the Millenium*, UNESCO, Paris, 2007, str. 13-27.

6) W.E. Williams, *Across the frontiers : a story of UNESCO*, London, 1948, str. 32-38.

: 1) свешћу да се културна разноликост учвршћује слободним протоком идеја и да се обогаћује сталном разменом и интеракцијом међу културама, 2) потврдом да слобода мишљења, изражавања и информисања, као и разноликост медија, омогућавају процват културних израза у оквиру друштава, 3) препознавањем да разноликост културних израза који укључују и традиционалне културне изразе представља значајан фактор који дозвољава појединцима и народима да изразе и поделе са другима своје идеје и вредности, 4) подсећањем да је језичка разноликост темељан чинилац културне разноликости, и реафирмацијом кључне улоге образовања у заштити и унапређењу културних израза, 5) узимањем у обзир важности виталности култура, посебно за особе које припадају мањинама и аутохтоним народима, која се манифестује у њиховој слободи стварања, дифузији и дистрибуцији традиционалних културних израза, као и такав начин приступа који би фаворизовао њихов сопствени развој, 6) наглашавањем виталне улоге културне интеракције и стваралаштва, које поткрепљују и обнављају културне изразе, и јачају улогу оних који раде на развоју културе у сврху општег друштвеног напретка, 7) препознавањем важности права на интелектуалну својину ради подршке онима који учествују у културном стваралаштву и 8) уверењем да културне активности, добра и услуге имају двоструку природу, како економску тако и културну, пошто су носиоци идентитета, вредности и значења, и да се не смеју третирати као да имају једино комерцијалну вредност.

Међународна заједница је одавно уочила да процеси глобализације, олакшани брзим развојем информационих и комуникационих технологија, стварају повољне услове за развијенију интеракцију међу различитим културама и различитим народима, односно географским подручјима. Све то данас представља изазов за културну разноликост[7)], нарочито у погледу опасности стварања неравнотеже између богатих и сиромашних земаља. Будући да је UNESCO-у као универзалној међународној организацији у области образовања, науке и културе у оквиру и под окриљем Организације уједињених нација[8)] додељен посебан мандат да осигура поштовање разноликости култура и препоручи такве међународне споразуме какви би могли бити неопходни за унапређење слободног прото-

7) A. Dietz, „Значење моралних права за културну баштину и разноликост“, *Зборник Хрватског друштва за ауторско право*, Загреб, бр. 9/2008, стр. 71-81.

8) Ј. Божовић, *Нормативни документи UNESCO-а*, Завод за културу, Сарајево, 1991, стр. 45-58.

ка идеја путем речи и слике, то је под њеним покровитељством у оквиру система међународних инструмената који се односе на културну разноликост и на остваривање људских права, а нарочито на Универзалну декларацију о културној различитости из 2001. године и донета Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза коју је Република Србија прихватила 2009. године ратификујући њене одредбе у националном парламенту. Тиме је и наша држава преузела обавезу да одредбе овог међународног документа инплементира у националном законодавству омогућујући културној разноликости његово пуно поштовање и заштиту не само путем правних аката (прописа), већ и у свакодневним животним ситуацијама на ширем плану.

НАЧЕЛА ПОЛИТИКЕ ЗАШТИТЕ КУЛТУРНЕ РАЗНОЛИКОСТИ

Конвенцијом ОУН о о заштити и унапређењу разноликости културних израза коју је усвојила Генерална конференција ОУН – UNESCO у Паризу још октобра 2005. године утврђена су основна начела (или руководни принципи) на којима се мора заснивати систем заштите, обезбеђења и унапређења разноликости културних израза[9)], како у међународним и регионалним оквирима, тако и у оквиру сваке поједине државе, као потписнице ове Конвенције. То значи да се политика и мере које усвајају поједине државе - стране потписнице Конвенције, а које се односе на заштиту и промоцију разноликости културних израза морају заснивати на следећим начелима као што су[10)] :

1) начело поштовања људских права и основних слобода - културна разноликост може бити заштићена и унапређена само уколико су загарантована људска права и основне слободе, као што су слобода изражавања, информисања и размене информација, као и могућност да појединци бирају одговарајуће културне изразе[11)]. Нико се не може позивати на одредбе ове Конвенције да би кршио или ограничавао људска права и основне слободе одређене у Уни-

9) М. Рубић, „Интегрирана заштита културног наслијеђа“, *Хрватска правна ревија*, Загреб, бр. 1/2010, стр. 88-91.

10) F. Francioni, F. Lenzerini, *The 1972. World heritage convention : a commentary*, Oxford, 2008.

11) И. Глиха, „Заштита ауторског права и културне баштине – усклађеност домаћег законодавства са европским“, *Информатор*, Загреб, бр. 56/2008, стр. 1-20.

верзалној декларацији о људским правима или загарантоване међународним правом,

2) начело суверенитета – у складу са Повељом Уједињених нација и принципима међународног права, државе имају суверено право да усвајају мере и политику за заштиту и унапређење разноликости културних израза на својој територији,

3) начело једнаког достојанства и поштовања свих култура - заштита и унапређење разноликости културних израза претпостављају признавање једнаког достојанства и поштовања свих култура, укључујући и оне које припадају мањинама и аутохтоним народима,

4) начело међународне солидарности и сарадње - међународна сарадња и солидарност треба да буду усмерене на пружање могућности свим земљама, а посебно земљама у развоју, да стварају и јачају своја средства културног израза, укључујући ту и њихове културне индустрије, било да су у зачетку или су већ утемељене, на локалном, националном и међународном нивоу,

5) начело комплементарности економских и културних аспеката развоја - будући да је култура један од основних покретача развоја, културни аспекти развоја једнако су важни колико и економски, у којима појединци и народи имају основно право да учествују и уживају,

6) начело одрживог развоја - културна разноликост је велико богатство за појединце и друштва. Заштита, промоција и одржавање културне различитости суштински су услов одрживог развоја у корист садашњих и будућих генерација,

7) начело равноправног приступа значи да равномеран приступ богатом и разноликом низу културних израза из целог света и приступ култура средствима изражавања и дифузији, чине важне елементе у вредновању културне разноликости и подстицању на међусобно разумевање и

8) начело отворености и равнотеже значи да државе када усвајају мере како би помогле разноликост културних израза, треба да настоје да, на одговарајући начин, унапреде отвореност према другим културама света и да осигурају да ове мере буду усмерене на циљеве постављене овом Конвенцијом.

МЕРЕ КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ

Одредбе Конвенције ОУН о заштити и унапређењу разноликости културних израза утврђују систем мера и активности које су дужни да примењују надлежни државни органи у свакој појединој држави, односно мере и радње које се предузимају у оквиру различитих облика и видова међународне и регионалне сарадње и помоћи између појединих држава[12]. Културна политика и мере подразумевају скуп политика и мера које су у вези с културом, било на локалном, националном, регионалном или међународном нивоу, које су усредсређене на културу као такву или им је намена да утичу на културне изразе појединаца, група или друштава, укључујући стварање, продукцију, дистрибуцију, дифузију и приступ културним делатностима, добрима и услугама. Све то треба да омогући услове и неопходне претпоставке за интеркултуралност. Интеркултуралност се тако односи на постојање и равноправну интеракцију различитих култура, као и на могућност стварања заједничких, али не јединствених културних израза, кроз дијалог и узајамно поштовање[13].

Те различите мере, заправо, реализују утврђени систем и политику које се односе на заштиту и промоцију разноликости културних израза. При томе се културна разноликост[14] одређује као мноштво начина на које културе група и друштва налазе свој израз. Ови изрази се преносе унутар и између група и друштава. Културна разноликост се тако манифестује не само кроз различите начине којима се културно наслеђе човечанства изражава, увећава и преноси као разноликост културних израза, већ и кроз различите начине уметничког стваралаштва, продукције, дифузије и дистрибуције и уживања у културним изразима, без обзира на коришћена средства и технологије[15].

12) С. Цветнић, „Између завичајног и еуропског идентитета“, *Хрватска ревија*, Загреб, бр. 2/2009, стр. 4-18.

13) М. Fiscor, „UNESCO конвенција о заштити и промицању разноликости културних изричаја“, *Зборник Хрватског друштва за ауторско право*, Загреб, бр. 9/2008, стр. 37-46.

14) И. Цифрић, „Разноликост култура као вриједност“, *Социјална екологија,* Загреб, бр. 2-3/2007, стр. 185-204.

15) В. Катунарић, „Културни пут одрживог развитка“, *Зборник радова, Глобализација и њене рефлексије у Хрватској*, Загреб, 2001, стр. 253-271.

У вези са културном разноликошћу су и ‘’културни садржаји’’ и ‘’културни изрази’’[16]. Културни садржај се, наиме, односи на симболично значење, уметничку димензију и културне вредности које произлазе из или изражавају културне идентитете, док се као културни израз сматрају они изрази који су резултат креативности појединаца, група и друштава и који имају културни садржај. Остварењу културних садржаја, односно културних израза доприносе културне делатности, добра и услуге. Они обухватају различите делатности, добра и услуге које, онда када се сматра да имају одређени квалитет, употребу или сврху, садрже или преносе културне изразе, без обзира на комерцијалну вредност коју могу да имају. Културне делатности могу да буду саме по себи циљ, или могу да доприносе продукцији културних добара и услуга. Насупрот њима се налазе културне индустрије. То су такве индустрије које производе и дистрибуирају културна добра и услуге.

КАРАКТЕРИСТИКЕ КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ

У циљу обезбеђења услова за ефикасну, квалитетну и закониту заштиту, очување, обезбеђење, унапређење и промоцију разноликости културних израза и мултикултуралности, све поједине државе на бази прихваћених међународних стандарда усвојених у оквиру и под окриљем UNESCO-а утврђују систем мера у оквиру културне политике државе. Таква културна политика подразумева скуп политика и мера које су у вези с културом, било на локалном, националном, регионалном или међународном нивоу, које су усредсређене на културу као такву или им је намена да утичу на културне изразе појединаца, група или друштава, укључујући стварање, продукцију, дистрибуцију, дифузију и приступ културним делатностима, добрима и услугама[17].

Наиме, свака поједина држава, па тако и наша почев од 2009. године када је ратификовала ову Конвенцију ОУН, је преузела обавезу да у складу с Повељом Уједињених нација, начелима међународног права и универзално признатим инструментима из области људских права : 1) потврди своје суверено право да формулише и спроводи своју културну политику, 2) усвоји мере за заштиту и унапређење разноликости културних израза и 3) ојача међународ-

16) Више : В. Вујчић, *Култура и политика*, Политичка култура, Загреб, 2008.

17) Више : Ј. Чачић Кумпрес, *Култура, етничност, идентитет*, Јеленски-Турк, Загреб, 1999.

ну сарадњу ради остварења циљева ове конвенције. То значи да када држава као страна потписница спроводи културну политику[18] и мере за заштиту и унапређење разноликости културних израза на својој територији, њена политика и мере морају бити у складу са одредбама ове конвенције. У оквиру својих културних политика и мера и узимајући у обзир сопствене потребе и специфичне околности, свака држава може да усвоји и посебан, специфичан скуп (систем) мера које су намењене заштити и унапређењу разноликости културних израза на својој територији[19].

Систем мера у оквиру културне политике државе[20] у националним оквирима обухвате следеће мере :

1) регулаторне мере чији је циљ заштита и унапређење разноликости културних израза,

2) мере које, на прикладан начин, пружају могућност домаћим културним делатностима, добрима и услугама, на државној територији за стварање, продукцију, дифузију, дистрибуцију и уживање у њима,

3) мере чији је циљ да обезбеде ефективан приступ средствима продукције, дифузије и дистрибуције културних делатности, добара и услуга независним домаћим културним индустријама и активностима цивилног друштва,

4) мере чији је циљ обезбеђивање јавног финансирања,

5) мере чији је циљ да подстакну непрофитне организације, јавне и приватне институције, уметнике и припаднике других професија на пољу културе, да развијају и унапређују слободну размену и проток идеја и културних израза, као и културних делатности, добара и услуга, и да стимулишу стваралачки и предузетнички дух у својим активностима,

6) мере чији је циљ да успоставе и подрже, на прикладан начин, институције од јавног значаја,

7) мере чији је циљ да подстакну и подрже уметнике, као и све учеснике у процесу стварања културних израза и

8) мере чији је циљ да подстичу разноликост медија, укључујући ту и разноликост унутар јавног радиодифузног сервиса.

18) М. Кукоч, „Филозофија и културни плурализам у доба глобализације“, *Филозофска истраживања*, Загреб, бр. 1/2006, стр. 13-22.

19) Т. Гредичак, „Културна баштина и господарски развитак Републике Хрватске“, *Економски преглед*, Загреб, бр. 3-4/2009, стр. 196-208.

20) G. Tohme, *Cultural development and environment*, UNESCO, Paris, 1992, str. 65-78.

У оквиру мера културне политике, свака држава је у обавези да утврди систем посебних мера за унапређење културних израза. Тиме, заправо, свака држава преузима обавезу да уложи напоре да на својој територији створи окружење које подстиче појединце и друштвене групе : 1) на стварање, продукцију, дифузију и дистрибуцију, те да имају приступ сопственим културним изразима, посвећујући дужну пажњу посебним околностима и потребама жена и различитих друштвених група, укључујући ту и особе које припадају мањинама, као и аутохтоне народе и 2) да имају приступ разноликим културним изразима са своје територије, као и са територија других земаља. У вези са овим је и обавеза државе да предузме мере којима је циљ да препозна важност доприноса уметника и свих оних који су укључени у стваралачке процесе, културних заједница и организација које подржавају њихов рад, као и њихову кључну улогу у неговању разноликости културних израза.

Мере за заштиту културних израза представљају посебан систем мера у оквиру културне политике сваке државе[21]. Наиме, државе су обавезне да утврде постојање посебних ситуација у којима су културни изрази на њеној територији изложени ризику од нестајања, односно када су озбиљно угрожени или их је из неког другог разлога потребно хитно обезбедити и да обезбеди ефикасне мере за заштиту и очување таквих културних израза. Да би се обезбедила примена оваквих мера, на међународном нивоу је успостављен ефикасан механизам контроле у утврђивању и примени ових мера од стране појединих држава. Тако су државе у обавези да подносе извештај Међувладином комитету о свим мерама које су предузеле на својој територији како би се задовољила хитност ситуације. У сваком случају овај Комитет може да на основу добијених информација предложи и примену одговарајућих препорука.

Ефикасности и квалитетној примени културне политике[22] треба да допринесе и успостављен систем размене информација и транспарентност. Тако су државе (као стране потписнице Конвенције ОУН о заштити и унапређењу разноликости културних израза) обавезне да : 1) сваке четири године, у својим извештајима међународној организацији – UNESCO-у пружа одговарајуће информације о предузетим мерама за заштиту и унапређење ра-

21) Више: U.H. Meinhof, A. Triandafyllidou, *Транскултурална Европа – увод у културну политику у Европи која се мења*, Clio, Београд, 2008.

22) B. Hoffman, *Art and culture heritage : law, policy and practice*, Cambridge, 2006, str.87-97.

зноликости културних израза, како на својој територији, тако и на међународном нивоу, 2) одреде контакт тачку за размену информација које се односе на примену ове Конвенције и 3) заједно деле и размењују информације које се односе на заштиту и унапређење разноликости културних израза.

Истом циљу и резултатима треба да допринесе и обавеза државе да ради на образовању и подизању свести код јавности. Стога су државе обавезане да : 1) подстичу и унапређују разумевање о значају заштите и унапређења разноликости културних израза, нарочито путем програма образовања и подизања свести јавности, 2) сарађују са другим државама, међународним и регионалним организацијама и 3) настоје да подстакну стваралаштво и ојачају производне капацитете установљавањем програма образовања, обуке и размене у области културних индустрија. Ове мере треба да буду спроведене на начин који нема негативан утицај на традиционалне облике стварања. У сваком случају у остваривању наведених мера и активности, државе су у великој мери ослоњене и на деловање цивилног друштва (невладиног сектора). Зато државе признају кључну улогу цивилног друштва у заштити и унапређењу разноликости културних израза, те подстичу различитим мерама активно учешће цивилног друштва у својим напорима на успостављању, заштити, очувању и промоцији културне разноликости и промоцији мултикултуралности.

Од посебног значаја је за сваку државу, као и уопште за људску цивилизацију процес укључивања културе у одрживи развој[23]. Наиме, државе су преузеле обавезу да укључе културу у своју развојну политику на свим нивоима у циљу стварања погодних услова за одрживи развој, и да у склопу тога, негују различите аспекте који су везани за заштиту, очување, унапређење и промоцију разноликости културних израза. У том циљу се оне обавезују да подрже сарадњу у циљу одрживог развоја и смањења сиромаштва, посебно у односу на специфичне потребе земаља у развоју, у циљу развијања динамичног културног сектора, између осталог, и следећим средствима :

1) јачањем културних индустрија у земљама у развоју путем : а) стварања и јачања капацитета културне продукције и дистрибуције у земљама у развоју, б) олакшавања ширег приступа свет-

23) Више: H. Bowe, M. Kylie, *Communication across cultures : mutual understanding in a global world*, Cambridge, 2007.

ском тржишту и међународним дистрибуционим мрежама, њиховим културним делатностима, добрима и услугама, в) омогућавања стварања одрживог локалног и регионалног тржишта, г) усвајања прикладних мера у развијеним земљама у циљу повећања доступности њихове територије за културне делатности, добра и услуге земаља у развоју, д) пружања подршке стваралачком раду и олакшавања веће мобилности уметника из земаља у развоју и ђ) подстицања одговарајуће сарадње међу развијеним земљама и земљама у развоју, нарочито у области музике и филма,

2) подизањем капацитета путем размене информација, искустава и стручних знања, обучавањем људских ресурса у јавном и приватном сектору у земљама у развоју, нарочито путем ширења стратешких капацитета и капацитета управе, развојем и спровођењем у дело културне политике, унапређењем и ширењем културних израза, развојем средњих, малих и микро предузећа, коришћењем технологија, као и развојем и преношењем вештина,

3) увођењем одговарајућих стимулативних мера за трансфер технологија, знања и искуства, нарочито у домену културних индустрија и предузетништва,

4) финансијском подршком путем : а) оснивања Међународног фонда за културну разноликост, б) обезбеђивања званичне развојне помоћи, према потреби, укључујући и техничку помоћ, ради подстицања и подршке стваралаштву и в) других облика финансијске помоћи, као што су нискокаматни кредити, бесповратна помоћ и други механизми финансирања.

МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ

Будући да је заштита, очување и обезбеђење разноликости културних израза и промоција мултикултуралности[24] од општецивилизацијског значаја, то је логично да нема ефикасне културне политике и примењених мера којима се штите ове људске и друштвене вредности на националном нивоу, без међународне сарадње у том циљу[25]. То је разумљиво када се има у виду потреба : 1) да се обезбеди ефикасна заштита и унапређење разноликости културних

24) M. I. Lichbach, A. S. Zuckerman, *Comparative politics : rationality, culture and structure*, Cambridge, 2006, str. 113-134.

25) W. Arts, J. Hagenaars, L. Halman, *The cultural diversity of European Unity : finding, explanations and reflections from European values study*, Leiden, Boston, 2003, str. 87-95.

израза, 2) да се створе услови за напредак и слободну интеракцију култура на узајамно користан начин, 3) да се подстакне дијалог међу културама ради обезбеђивања интензивније и уравнотеженије културне размене у свету у прилог поштовања међу културама и културе мира, 4) да се негује интеркултуралност ради развоја културне интеракције у духу изградње мостова међу народима, 5) да се унапреди поштовање разноликости културних израза и ширење свести о њеној вредности на локалном, државном и међународном нивоу, као и 6) да се потврди важност повезаности културе и развоја у свим земљама, нарочито у земљама у развоју, и да охрабрују напори предузети на државном и међународном плану ради препознавања истинске вредности те повезаности.

У том циљу све државе као стране потписнице Конвенције ОУН настоје да ојачају своју билатералну, регионалну и међународну сарадњу ради стварања услова који су погодни за унапређење разноликости културних израза, а нарочито ради : 1) олакшавања међусобног дијалога о културној политици, 2) унапређења стратешких капацитета и капацитета управе јавног сектора у институцијама културе од јавног значаја, кроз стручну и међународну културну размену и узајамно коришћење примера најбоље праксе, 3) јачања партнерства с цивилним друштвом, невладиним организацијама и приватним сектором, и сарадње међу њима у циљу подршке и унапређења разноликости културних израза, 4) промовисања употребе нових технологија и подстицања партнерства ради унапређења размене и коришћења информација и разумевања културе и неговања разноликости културних израза и 5) подстицања закључивања уговора о копродукцији и кодистрибуцији.

У оквиру међународне и регионалне сарадње на заштити, промоцији, обезбеђењу и унапређењу разноликости културних израза државе подстичу развој партнерстава између и унутар јавног и приватног сектора и непрофитних организација, у циљу сарадње са земљама у развоју, као и ради јачања њихових капацитета за заштиту и унапређење разноликости културних израза. На темељу конкретних потреба земаља у развоју, ова иновативна партнерства стављају акценат на даљи развој инфраструктуре, људских ресурса и политика, као и на размену културних делатности, добара и услуга. Шта више, развијене земље су преузеле на себе обавезу да олакшају културну размену са земљама у развоју одобравајући, кроз одговарајуће институционалне и правне оквире, повлашћени

третман уметницима и другим стручњацима и запосленима у области културе, као и за културна добра и услуге из земаља у развоју.

Поред непосредне међународне и регионалне сарадње између појединих држава непосредно, све више се у међународној заједници истиче потреба за посредним видовима сарадње и помоћи у заштити, промоцији и обезбеђењу културне разноликости. Та посредна међународна сарадња се одвија путем посебно установљеног Међународног фонда за културну разноликост. Овај Фонд се састоји од повереничких фондова успостављених у складу са финансијским прописима UNESCO-а. Средства овог Фонда чине : 1) добровољни прилози држава – страна потписница Конвенције, 2) средства опредељена за ову сврху од стране Генералне конференције UNESCO-а, 3) прилози, поклони или легати других држава, организација и програма у систему Организације Уједињених нација, других регионалних или међународних организација и јавних или приватних тела/организација или појединаца, 4) камате на средства Фонда која се налазе код пословних банака, 5) средства добијена прикупљањем прихода и финансијска добит од манифестација организованих у корист Фонда и 6) остала средства одобрена правилником Фонда. О коришћењу средстава Фонда одлучује Међувладин комитет на основу смерница које се утврђују на конференцији држава - страна потписница Конвенције. Међувладин комитет може да прихвати прилоге и друге облике помоћи, за опште или посебне намене, који се односе на јасно дефинисане пројекте, под условом да је претходно већ дао одобрење за те пројекте. При томе прилози Фонду не могу бити условљени никаквим политичким, економским или било каквим другим условима који нису у складу са циљевима ове конвенције.

Важан сегмент међународних напора у правцу заштите, очувања, обезбеђења и унапређења разноликости културних израза чини и размена, анализа и ширење потребних информација. Тако су државе сагласне да размењују све расположиве информације и стручна знања која се односе на прикупљање података и статистику везану за културне изразе, као и за проналажење најбољих примера из праксе за њихову заштиту и унапређење. У тој делатности државе могу да рачунају и на помоћ UNESCO-а. Тако UNESCO олакшава путем постојећих механизама у Секретаријату прикупљање, анализу и ширење свих релевантних информација, статистика и најбољих примера из праксе. Такође, UNESCO

је оформио и ажурирао базу података о различитим секторима и владиним, приватним и непрофитним организацијама које делују у овом домену. У циљу олакшања прикупљања података, UNESCO је посебну пажњу посветио јачању капацитета и стручних знања у државама које поднесу захтев за помоћ у тој области.

МЕЂУНАРОДНИ ОРГАНИ ЗА ЗАШТИТУ КУЛТУРНЕ РАЗНОЛИКОСТИ

Поред непосредне међународне и регионалне сарадње[26] између појединих држава, све више се у међународној заједници истиче потреба за посредним видовима сарадње и помоћи у заштити, промоцији и обезбеђењу културне разноликости. Та посредна међународна сарадња се одвија и путем низа органа у оквиру UNESCO организације.

Највиши орган у оквиру система Организације уједињених нација у области заштите разноликости културних израза и промоције мултикултуралности јесте скупштина држава - страна потписница Конвенције. Скупштина страна потписница је врховни пленарни орган ове конвенције. Ова Скупштина се састаје на редовној седници сваке две године, уколико је могуће у временском оквиру када заседа и Генерална конференција UNESCO-а. Она се може састајати и на ванредној седници уколико је тако одлучено или уколико је за то поднет захтев Међувладином комитету од стране најмање једне трећине Страна потписница.

Скупштина држава – страна потписница обавља следеће послове и задатке. То су : 1) бира чланове Међувладиног комитета, 2) прима и разматра извештаје Страна потписница о конвенцији које им проследи Међувладин комитет, 3) одобрава оперативне смернице припремљене на њен захтев од стране Међувладиног комитета, 4) предузме било коју другу меру, коју сматра неопходном, да би се унапредили циљеви ове конвенције и 5) усваја Пословник о раду.

Поред скупштине држава, значајну надлежност у области заштите, очувања и унапређења разноликости културних израза има и посебно формирани Међувладин комитет. Наиме, у оквиру UNESCO-а оснива се Међувладин комитет за заштиту и унапређење разноликости културних израза. Њега чине представници осамнаест држава - страна потписница Конвенције који су изабрани на пе-

26) F. Rigaux, *EEC competence in the cultural field, Deventer*, Kluwer, 1992, str. 127-136.

риод од четири године од стране Конференције страна потписница. Међувладин комитет се састаје једном годишње. Овај Комитет ради под надлежношћу и у складу са директивама Конференције страна потписница и њој одговара за свој рад. Број чланова Међувладиног комитета повећава се када број страна потписница Конвенције достигне педесет. Избор чланова Међувладиног комитета заснива се на принципима уједначене географске заступљености, као и на принципу ротације.

У надлежност Међувладиног комитета спадају следећи послови и задаци: 1) унапређивање циљева ове конвенције и подстицање и праћење њеног спровођења, 2) припремање и подношење на одобрење Скупштини Страна потписница, на њен захтев, оперативних смерница за спровођење и примену одредаба ове конвенције, 3) прослеђивање Скупштини страна потписница извештаја појединих држава о конвенцији и њеној примени, заједно са својим коментарима и кратким приказом њихових садржаја, 4) давање одговарајућих препорука у ситуацијама које су предочиле Стране потписнице конвенције у складу са релевантним одредбама конвенције, 5) установљавање процедура и других механизама консултација ради представљања циљева и начела ове конвенције на другим међународним форумима и 6) обављање других задатака које затражи Скупштина Страна потписница.

Међувладин комитет, у складу са својим пословником, може у сваком тренутку да позове јавне или приватне организације или физичка лица да присуствују његовим састанцима, ради консултација о одређеним питањима. Овај Комитет такође припрема и подноси Скупштини Страна потписница, на одобрење, сопствени пословник.

И на крају, у оквиру међународне заједнице, у области заштите и очувања културне разноликости, као орган са посебним надлежностима издваја се Секретаријат UNESCO-а. Овај орган помаже другим органима UNESCO-а, а нарочито припрема документацију за Скупштину држава- страна потписница и Међувладин комитет, као и дневни ред њихових састанака, пружа помоћ овим органима, те подноси извештај о спровођењу њихових одлука.

КУЛТУРНА ПОЛИТИКА СРБИЈЕ И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ

У току 2009. године у Републици Србији је усвојен нови Закон о култури[27]. Овим законом се утврђује општи интерес у култури, начин остваривања општег интереса у култури и обављање културних делатности, права, обавезе и одговорности Републике Србије, аутономних покрајина и општина, градова и града Београда (дакле јединица локалне самоуправе) у култури, као и услови за деловање свих субјеката у култури. Република Србија се, према овим законским решењима, стара о остваривању општег друштвеног интереса у области култури, као и о начину и поступку спровођења културне политике у смислу скупа циљева и мера подстицања културног развоја, па тиме и културне разноликости.

Тако успостављена правна основа за остварење културне политике[28] у Србији се заснива на следећим начелима. То су : 1) слобода изражавања у културном и уметничком стваралаштву, 2) аутономија субјеката у култури, 3) отвореност и доступност културних садржаја јавности и грађанима, 4) уважавање културних и демократских вредности европске и националне традиције и разноликости културног израза, 5) интегрисање културног развоја у социо-економски и политички дугорочни развој демократског друштва, 6) демократичност културне политике, 7) равноправност субјеката у оснивању установа и других правних лица у култури и равноправност у раду свих установа и других субјеката у култури, 8) децентрализација у одлучивању, организовању и финансирању културних делатности, 9) подстицање културног и уметничког стваралаштва и очување културног и историјског наслеђа и 10) подстицање одрживог развоја културне средине као интегралног дела животне средине[29].

Поред Републике,у остваривању улоге и задатака културне политике, одређену улогу и значај има и аутономна покрајина. Она се стара о спровођењу културне политике на својој територији и уређује питања од покрајинског значаја у области културе, у оквиру права и обавеза утврђених Уставом и законом. Такође у одређеној

27) *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2009.

28) Више: М. Драгићевић Шешић, *Јавна и културна политика, социо-културолошки аспекти*, Магна агенда, Београд, 2002.

29) Више: С. Манди, *Културна политика – кратак водич*, Вега медиа, Нови Сад, 2002.

мери и јединице локалне самоуправе се старају о задовољавању потреба грађана у култури на својој територији и уређује поједина питања од интереса за своје грађане, као и начин њиховог остваривања, у оквиру права и обавеза утврђених Уставом и законом. И на крају, национални савети националних мањина старају се о спровођењу културне политике националне мањине и, у складу са законом, учествују у процесу одлучивања или сами одлучују о појединим питањима везаним за своју културу, оснивају установе културе и друга правна лица у култури[30].

Општи интерес у култури (који се тежи у потпуности, ефикасно и квалитетно остварити путем културне политике[31] државе и њених организационих облика обухвата следећа поља деловања. То су у смислу члана 6. Закона о култури : 1) стварање могућности за интензиван и усклађен културни развој, 2) стварање услова за подстицање културног и уметничког стваралаштва, 3) истраживање, заштита и коришћење културних добара, 4) финансирање текућих расхода и издатака и остваривање програма установа културе чији је оснивач Република Србија, 5) реализација програма и пројеката установа културе, удружења у култури и других субјеката у култури који својим квалитетом доприносе развоју културе и уметности, 6) откривање, стварање, проучавање, очување и представљање српске културе и културе националних мањина у Републици Србији, 7) обезбеђивање услова за доступност културног наслеђа јавности, 8) истраживање, очување и коришћење добара од посебног значаја за културу и историју српског народа, која се налазе ван територије Републике Србије, 9) подстицање и помагање културних израза који су резултат креативности појединаца, група и друштава Срба у иностранству, 10) подстицање међународне културне сарадње, 11) подстицање стручних и научних истраживања у култури, 12) ширење и унапређивање едукације у области културе, 13) подстицање примене нових технологија у култури, нарочито информационих технологија и дигитализације, 14) изградња јединственог библиотечко-информационог система и матичне функције у библиотечкој делатности, 15) изградња јединственог информационог система у области заштите културних

30) О деловању државних органа у остваривању циљева културне политике више: В. Ђукић, *Држава и култура*, Студије савремене културне политике, Факултет драмских уметности, Београд, 2010.

31) В. Ђукић Дојчиновић, *Транзиционе културне политике - конфузије и дилеме*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003, стр. 54-61.

добара, 16) подстицање младих талената у области културног и уметничког стваралаштва, 17) стварање услова за подстицање самосталног културног и уметничког стваралаштва, 18) подстицање аматерског културног и уметничког стваралаштва, 19) подстицање дечијег стваралаштва и стваралаштва за децу и младе у култури, 20) подстицање културног и уметничког стваралаштва особа са инвалидитетом и доступности свих културних садржаја особама са инвалидитетом, 21) подстицање тржишта уметничких дела, спонзорисања, меценарства и донаторства у култури и 22) друга питања утврђена законом као општи интерес у области културе. Средства за остваривање општег интереса у култури обезбеђују се у буџету Републике Србије.

Аутономна покрајина, у циљу спровођења културне политике на својој територији, у оквиру права и обавеза утврђених Уставом и законом, а у складу са Стратегијом развоја културе Републике Србије, доноси програм развоја културе за који се средства за финансирање обезбеђују у буџету аутономне покрајине. И јединице локалне самоуправе, у циљу старања о задовољавању потреба грађана у култури на својој територији, доносе планове развоја културе у складу са законом и Стратегијом, а за који се средства за финансирање обезбеђују у буџету јединице локалне самоуправе[32)].

Културном делатношћу (члан 8. Закона о култури) сматрају се послови нарочито у следећим областима као што су : 1) истраживање, заштита и коришћење културног наслеђа, 2) библиотечко-информационе делатности, 3) књиге и књижевност (стваралаштво, издаваштво, књижарство, преводилаштво), 4) музика (стваралаштво, продукција, интерпретација), 5) ликовне и примењене уметности, визуелне уметности и архитектура, 6) сценско стваралаштво и интерпретација (драма, опера, балет и плес), 7) кинематографија и аудио-визуелно стваралаштво, 8) уметничка фотографија, 9) дигитално стваралаштво и мултимедији, 10) научноистраживачке и едукативне делатности у култури и 11) остала музичка, говорна, артистичка и сценска извођења културних програма. Тако одређену културну делатност у целини или у појединим областима културног деловања могу да обављају домаћа и страна физичка и правна лица, на начин и под условима прописаним законом. Свакако да посебно значајан сегмент културне делатности представљају

32) В. Ђукић Дојчиновић, „За регионализацију културне политике у Србији“, *Зборник Факултета драмских уметности*, Београд, бр. 4/2000, стр. 369-385.

мере и радње које имају за циљ заштиту, очување, обезбеђење и унапређење разноликости културних израза, односно за промоцију мултикултуралности.

Средства за финансирање или суфинансирање културних програма и пројеката, као и уметничких, односно стручних и научних истраживања у појединим областима културне делатности[33], обезбеђују се у буџету Републике Србије, буџету аутономне покрајине и буџету јединице локалне самоуправе, у складу са законом. Културни програми и пројекти установа културе и других субјеката у култури финансирају се и из прихода остварених обављањем делатности, од накнада за услуге, продајом производа, уступањем ауторских и сродних права, од легата, донација, спонзорстава и на други начин, у складу са законом. Финансирање или суфинансирање културних програма и пројеката, као и уметничких, односно стручних и научних истраживања у култури, врши се на основу јавног конкурса, ако законом није друкчије одређено. Но, ова се средства за финансирање културних делатности могу такође обезбеђивати и оснивањем и деловањем задужбина и фондација, у складу са законом.

У остваривању културне политике[34] Србије од посебног је значаја улога и деловање Националног савета за културу. Он је образован као стручно-саветодавно тело, ради обезбеђивања сталне стручне подршке у очувању, развоју и ширењу културе. Чланови Савета бирају се из реда угледних и афирмисаних уметника и стручњака у култури, на период од пет година. Савет има деветнаест чланова које бира Народна скупштина.

У надлежност Националног савета за културу спадају следећи послови и задаци као што су да : 1) анализира и даје мишљење о стању у култури у Републици Србији, 2) даје сугестије у креирању културне политике, 3) даје предлоге за развој и унапређење културних делатности, 4) учествује у изради предлога стратегије развоја културе и даје оцену њеног извршења, 5) предлаже критеријуме за стицање статуса истакнутог уметника, односно истакнутог стручњака у култури, 6) утврђује статус истакнутог уметника, односно истакнутог стручњака у култури, 7) даје сугестије и предлоге за

33) С. Кошутић, Д. Вујадиновић, *Зелена књига о културној политици локалних и регионалних власти у Европи*, Балканкулт, Београд, 2004, стр.45-68.

34) Б.Прњат, Културна политика и културни развој, Савремена администрација, Београд, 1986, стр.67-71.

уређење других питања у области културе, као и међуресорне сарадње (наука, образовање, урбанизам, међународна сарадња, итд.) и 8) обавља и друге послове у складу са овим законом. Но, поред Закона о култури, као правног основа за деловање свих државних и других друштвених органа и организација, као и правних и физичких лица, на културну политику уопште, њену садржину, правце деловања и носиоце активности свакако да је од највећег значаја документат који носи назив : " Стратегија развоја културе Републике Србије".

Овај плански акт највишег ранга доноси Народна скупштина, на предлог Владе за период од десет година. Ова Стратегија у смислу члана 20. Закона о култури нарочито садржи : 1) анализу постојећег стања културне делатности и стваралаштва у Србији, 2) основне поставке културног развоја као што су : а) циљеви културног развоја, б) приоритетна подручја културног развоја и в) приоритети међуресорне сарадње (научноистраживачки рад, едукација, равномерни регионални развој, међународна сарадња, креативна индустрија, културни туризам итд.), 3) стратешке правце и инструменте културног развоја, а нарочито : а) истраживање, заштиту и коришћење културних добара, б) заштиту српских културних вредности ван територије Републике Србије, в) подстицање културног стваралаштва и продукције, г) унапређивање културног стваралаштва и културног израза припадника националних мањина[35], д) рад установа културе и других субјеката у култури, ђ) капиталне инвестиције у изградњи, обнови, опремању и унапређењу услова рада установа културе, е) планирање потреба кадрова у култури, њихову едукацију и професионално усавршавање, ж) научноистраживачки рад у култури и з) аматерске делатности у култури, и) међуресорну сарадњу (мере и инструменте за стимулативну пореску политику у култури, програми билатералне и мултилатералне сарадње, мере подстицања предузетништва у култури итд.), 4) план реализације, и то : а) дефинисање активности везаних за реализацију приоритетних програма и пројеката и стратешких задатака за сваку делатност у култури и сва међуресорна подручја предвиђена Стратегијом, б) динамику његовог спровођења и в) одређивање субјеката реализације појединих активности и 5) критеријуме, индикаторе и поступке евалуације.

35) Више: Б. Стојковић, М. Радојковић, *Трансверзална студија : културна политика и културна разноврсност*, Завод за проучаање културног развитка, Београд, 2004.

* * *

Доношењем Закона о култури у Републици Србији 2009. године су створени правни и институционални оквири за успостављање и ефикасну заштиту и уређење деловања културе, културних делатности и институција културе. У оквиру културне политике државе, од посебног су значаја активности које имају за циљ свеобухватну заштиту, очување, обезбеђење, унапређење и промоцију разноликости културних израза и мултикултуралности. При томе су јасно дефинисани послови и делатности који спадају у надлежност Републике (и њених државних органа и других друштвених институција), односно у надлежност аутономне покрајине, јединица локалне самоуправе и националних савета мањина. Но, основу за јединствено деловање свих културних институција у Србији чини Стратегија развоја културе коју Народна скупштина доноси на период од десет година.

Ратификацијом Конвенције ОУН о заштити и унапређењу разноликости културних израза коју је 2005. године усвојила Организација уједињених нација за образовање, науку и културу (UNESCO) у току 2009. године стварају се услови да се и у Републици Србији међународни стандарди инаугурисани одредбама ове универзалне конвенције инплементирају и у домаћем законодавству. На тај начин би је испунио још један од услова у правцу интеграције нашег правног, привредног, политичког и културног система европским интеграцијама којима тежимо. На овај начин би се омогућило да се брже, лакше и једноставније успостави међународна и регионална сарадња државних органа наше и других држава, било непосредно, било преко органа UNESCO-а у области заштите, поштовања, чувања и унапређења разноликости културних израза и мултикултуралности. Деловање посебног Међувладиног комитета, као и посебног Фонда у овој универзалној организацији при ОУН се у овом погледу показује као незаобилазан фактор у обезбеђењу, одржавању, чувању и заштити, односно унапређењу културне разноликости.

Ana Jovasevic

PROTECTION OF CULTURAL DIVERSITY AND MULTICULTURALISM

- role of the UNESCO and situation in Serbia -

Summary

During the course of 2009, National Assembly of the Republic of Serbia has ratified the UN Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions adopted in 2005. Furthermore, the term, the content, the characteristics and the role of cultural diversity, cultural contents i.e. cultural expressions were defined, as well as the principles, the measures and the process of the application of each individual country's cultural policy and the grounds of international cooperation in the sphere of protection, preservation, maintenance (conservation) and promotion of the diversity of cultural expressions. This established an obligation for our state bodies to implement international standards in this field in the legal and the social system of the Republic of Serbia as soon as possible by adopting appropriate legal provisions. The significance of the Convention, its particular solutions and the system of international and national legal protection of the diversity of cultural expressions and multiculturalism are discussed in this paper.

Key words : international community, convention, intangible cultural heritage, preserve, protection, organs

ЛИТЕРАТУРА

- Arts, W., Hagenaars, J., Halman, L., *The cultural diversity of European Unity : finding, explanations and reflections from European values study*, Leiden, Boston, 2003.
- Bowe, H., Kylie, M., *Communication across cultures : mutual understanding in a global world*, Cambridge, 2007.
- Божовић, Ј., *Нормативни документи UNESCO*, Сарајево, Завод за културу, 1991.
- *Catalogue of documents and publications*, UNESCO, Paris, 2005.
- Cattaneo, M., Trifoni, J., *Velika knjiga UNESCO svjetske baštine*, Varaždin, Stanek, 2006.
- *Change in continuity : concept and tools for a cultural approach to development*, Pres UNESCO, Paris, 2000.
- Чачић Кумпрес, Ј., *Култура, етничност, идентитет*, Јеленски-Турк, Загреб, 1999.

- Драгићевић Шешић, М., *Јавна и културна политика, социо-културолошки аспекти*, Магна агенда, Београд, 2002.
- Драгићевић Шешић, М., Стојковић, Б., *Култура – менаџмент – анимација – маркетинг*, Clio, Београд, 2000.
- Dromgoole, S., *The protection of the underwater culture heritage : national perspectives on light of the UNESCO convention*, Leiden, Boston, 2006.
- Ђукић Дојчиновић, Б., *Транзиционе културне политике - конфузије и дилеме*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003.
- Ђукић, В., *Држава и култура, Студије савремене културне политике*, Факултет драмских уметности, Београд, 2010.
- Francioni, F., Lenzerini, F., The 1972. *World heritage convention : a commentary*, Oxford, 2008.
- Гретић, Г., *Филозофија и идеја Европе*, Наклада Бреза, Загреб, 2008.
- Hoffman, B., *Art and culture heritage : law, policy and practice*, Cambridge, 2006.
- Јанев, И., *Статутарно уређење међународних организација*, Београд, Институт за политичке студије, 2009.
- Јанев, И., *Односи Југославије са UNESCO-от*, Београд, Институт за политичке студије, 2010.
- Кошутић, С., Вујадиновић, Д., *Зелена књига о културној политици локалних и регионалних власти у Европи*, Балканкулт, Београд, 2004.
- Курчиновић, Ф., *Конвенције UNESCO-а из области заштите културног и природног насљеђа*, Арс, Цетиње, 1986.
- Lichbach, M.I., Zuckerman, A.S., *Comparative politics : rationality, culture and structure*, Cambridge, 2006.
- Meinhof, U.H., Triandafyllidou, M., *Транскултурална Европа – увод у културну политику у Европи која се мења*, Clio, Београд, 2008.
- Мунди, С., *Културна политика – кратки водич*, Савет Европе, Балканкулт, Београд, 2001.
- Новић, С., *UNESCO конвенције из области културе*, Бања Лука, Бесједа, 2010.
- Pol, H. van der, Riviere, F., *The 2009. UNESCO framework for cultural statistics*, Paris, UNESCO, 2009.
- Павловић, З., *Међународне невладине организације и UNESCO*, Сремски Карловци, 1993.
- Прњат, Б., *Културна политика и културни развој*, Савремена администрација, Београд, 1986.
- Rigaux, F., *EEC competence in the cultural field,* Deventer, Kluwer, 1992.
- Семперини, А., *Мултикултурализам*, Clio, Београд, 1999.
- Стојковић, Б., Радојковић, М., *Трансверзална студија : културна политика и културна разноврсност*, Завод за проучаање културног развитка, Београд, 2004.

- Tohme, V., *Cultural development and environment*, UNESCO, Paris, 1992.
- *UNESCO Yearbook on peace and conflict studies*, Greenwoods Press, Paris, 1986.
- Вујчић, В., *Култура и политика*, Политичка култура, Загреб, 2008.
- Williams, W.E., *Across the frontiers : a story of UNESCO*, London, 1948.
- *World Heritage : Challenges for the Millenium*, UNESCO, Paris, 2007.

Resume

By adopting the Law on Culture in 2009, the Republic of Serbia created legal and institutional frameworks for the establishment and the efficient protection and regulation of culture, cultural activities and cultural institutions. Within one state's cultural policy, the activities dedicated to overall protection, preservation, conservation, improvement and promotion of the diversity of cultural expressions and multiculturalism, are of special importance. Additionally, it is clearly defined which activities are included under the jurisdiction of the Republic (and its state bodies and other social/public) institutions) or the autonomous province, local self-government units and national councils of national minorities. But, the foundation of the synchronized action of all cultural institutions in Serbia consists of the Strategy of the Development of Culture, adopted by the National Assembly for a 10 years' period.

The ratification of the UN Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expression, adopted by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) in 2005, formed the conditions for the implementation of international standards inaugurated by the provisions of this universal convention through the course of 2009 in the national legislation of the Republic of Serbia as well. Thus, another requirement would be accomplished when it comes to the approach of our legal, economic, political and cultural system to European integrations. That would enable faster, easier and less complicated establishment of international and regional cooperation among the state bodies of our country and other countries, either directly or through UNESCO's organizations, in the sphere of protection, respect, conservation and improvement of the diversity of cultural expressions and multiculturalism. The work of a special Intergovernmental Committee, as well as of a special Fund in this universal organization within the UN, appears to be an inevitable factor when it comes to the

safeguard, maintenance, protection, preservation and promotion of cultural diversity.

Овај рад је примљен 13. јула 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

УДК:
321.01:327.5

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 365-386.

Игор Јанев[*]
Институт за политичке студије, Београд

ПОЈАМ И ДЕФИНИЦИЈА БЕЗБЕДНОСТИ И ТЕОРИЈА РЕЛАЦИОНИЗМА У РАЗМАТРАЊУ БЕЗБЕДНОСТИ[**]

Сажетак

Сврха овог рада је да се идентификују и подвргну одговарајућој методологији најбитније теорије безбедности. Истраживањем компаративног вида класичне и савремене теорије, дошло се до закључка да појам безбедности најподесније одређују савремени међународни концепти. Неолиберализам и Неорелизам постепено доводе до закључка о потреби укључивања системског аспекта у циљу допуне основних варијабли колективним зависним променљивима. Безбедност се овде може сагледати као мултиваријантна појава која се може изучавати операционим истраживањима, а посебно облицима програмирања. Критиком постојећих група теорија, укључујући и системски правац, долази се до закључка да је најконзистентнији начин дефинисања безбедности, онај који уоквирује нова Релационистичка филозофија и методологија.

Кључне речи: безбедност, демократија, капацитет, интеграције, установе

Уовом раду биће изграђен методолошки оквир развоја теорије безбедности и биће направљен покушај дефинисања појма безбедности. Овде ће бити третиране класичне и савремене доктрине и теорије безбедности и биће међу њима успостављена одговарајућа теоријска и развојна веза методолошког вида. Као што

* Научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

се у истраживању може претпоставити најпогоднији метод за дефинисање појма безбедности, узимајући посебно у обзир критике постојећих теорија, је нов Релационистички метод. Оваква нова методологија посебно налази своје место у редефинисању појма међународне безбедности увођењем вишеслојних релационих варијабли.

ОПШТИ МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ЗА ПОЈАВУ И ПОЈАМ БЕЗБЕДНОСТИ

Појава безбедности је предмет проучавања више друштвених наука, као и филозофије. Основни методи филозофског прилаза појму безбедности, као што се може приметити, се поклапају са методима социологије и политичко-правне науке. У међународном праву не постоји општеприхваћена дефиниција појма безбедности, па ни неких посебних њених под-елемената као што је например појам тероризма[1]. Посебне дисциплине, као што је криминологија, исто тако не излазе изван општих оквира постојеће друштвене методологије. Слично закључивање може се дати и у вези са формалним теоријама које, и поред посебних методско-техничких поступака, остају на ширем терену друштвене научне методологије. Имајући ово у виду, треба приметити да дефиниција безбедности мора базирати на социолошко-политичком закључивању, где се метод социологије допуњује филозофским научним методом, пре свега у оквирима филозофије настанка државе и права.

Општи методолошки оквир разматрања појма безбедности треба да укључи следеће безбедносне концепције или теорије: 1) Структурална теорија безбедности; 2) Реалистичка теорија безбедности; 3) Функционална и структурално–функционалистичка теорија безбедности; 4) Дијалектичка теорија безбедности; 5) Системска теорија безбедности; и 6) Формална теорија безбедности. Овим теоријама се по правилу додаје и Идеалистичка и Либерална (одн. Неолиберална) теорија и теорија Међузависности у односима. Ове либерално–идеалистичке доктрине у уској су вези са функционализмом (и Неофункционализмом), односно доктрина Међузависности (у безбедности) је сводива на структурално–функциона-

1) Види опширније Р. Гаћиновић: *Антитероризам*, Драслар Партнер, Београд, 2006, стр. 23-28.

листичко објашњење безбедности.[2] Критика ових теорија и концепција, као што ћемо видети у овом разматрању, довешће нас до идеје о примени Релационистичке теорије у научном сагледавању феномена, појаве и појмова безбедности.

Осврнућемо се овде на основне карактеристике поменутих група теорија у циљу јасније класификације методолошких праваца у науци о безбедности. Структурална теорија безбедности је базирана на Општем структуралистичком методу друштвене науке. Ова теорија настоји да открије, прикаже (опише) и објасни од којих се елемената и једноставних својстава конституише безбедност. Ту се идентификују лица, групе или установе које се заштићују од других субјеката (истог или сродног типа) који их угрожавају. Затим, објашњавају се или описују елементи метода и поступака угрожавања, потом елементи метода заштите, као и друге компоненте у оквиру елементаристичко – структуралног прилаза. Реалистичка теорија, која се развија насупрот Идеалистичком институционализму, заснива се на објашњењима безбедности посебно у међународним односима, преко јединствене силе или системски условљене силе (Неореализам). Реалистичка теорија у основи остаје у оквирима методолошког правца Структурализма, уз извесно одступање у оквиру Неореализма који елементаристички прилаз комбинује и проширује са аспектима и компонентама Опште теорије система.[3] Насупрот овим групама теорија, развија се Функционалистичка теорија која допуњује Идеалистичко-институционалну концепцију, и која настоји да експликацији појаве безбедности пружи нове димензије кроз квалитетније објашњење веза и конгломерата веза међу елементима појаве безбедности (и сарадње). Функционализам и Неофункционализам се заснива на објашњењу потреба које везују елементе у целине и узроцима овакве повезаности у структури. Либерализам ово допуњује мноштвом мотива или типова потреба (циљева) који делују на преформулацију појаве безбедности, где сила (субјекта) више није јединствена, монолитна и основна компонента безбедности. Функционализам, даље, има екстензију у настајању и развоју теорије Међузависности. Овај методолошки и теоријски правац настоји да преформулише међународну безбедност кроз указивање на значај разнолике (поливалентне) плурал-

2) Види E. Luard: *Basic texts in International Relations*, St. Martin's Press. 1993, pp. 552-559. и C.W. Kegley Jr, *Controversies in International Relations theor*y, St. Martin's Press. 1995. pp. 25-35.

3) Vidi K. Waltz, *Theory of International Politics*, Random House, 1979. pp. 38-60.

но мотивисане међународне сарадње и, посебно, значај креирања "мрежа" сложених или комплексних узајамних зависности између држава у међународним односима.[4)] Значајну, ектензију теорије безбедности налазимо, потом, у Дијалектичком концепту, где се безбедност формулише кроз развој (унутрашњих) противречности од подструктуре ове појаве, полазећи од економско-политичких противречности потреба за безбедношћу, до нивоа отворене структуре, динамичко-дијалектичког вида, где безбедност бива формулисана (противречностима борбе супротности) ширим међународним поретком у кретању. Надаље, посебно битну надоградњу основног Функционализма налазимо у Системској теорији безбедности. Она поред динамичке развојности, уноси и системске синергистичке ефекте, као и друге колективне ефекте или варијабле који динамички обликују појаву безбедности. Овде треба приметити да је једино Неореализам (Waltz, Gilpin) укључио до краја овакве динамичке аспекте у формулацију безбедности. Слични покушаји у оквиру Неолибералног правца нису до сада били запажени у досадашњем развоју те теоријске групе. Напослетку, следи и Формална теорија о безбедности. Она се базира на екстензији математичко–операционих истраживања на област безбедности. Овде је посебно место нашла Теорија игара (посебно Зеро-Сум) и, на ове (моделе мање или више конфликтне игре) примена поступака из теорије вероватноће. Безбедност се може у многим аспектима свести на конфликтну игру која се понавља, ограничен или неограничен број пута. Мерење исхода ових игара представља важну дисциплину Теорије игара у области безбедности. Добра страна Операционих истраживања је и могућност провере и процене вредности главних теорија у међународној безбедности. Ово се пре свега односи на Неореализам и Неолиберализам као досада носеће правце доктрине.

Критика свих овде наведених теорија треба, у овом раду да нам укаже на могућност успостављања нове теорије (и дефиниције) безбедности.

4) Види C.W. Kegley Jr, *Controversies in International Relations Theory*, St. Martin's Press, 1995, pp.83-150 . и P. R. Viotti, M. V. Kauppi: *International Relation s Theory*, Allun and Bacon, Macmillan, Boston, 1993, pp. 228-513, види и R. C. Art, R. Jervis: *International Politics*, Harper Collins College pub., 1996. pp. 319-375.

ПРЕТЕЧЕ САВРЕМЕНОГ КОНЦИПИРАЊА ТЕОРИЈЕ И ПОЈМА БЕЗБЕДНОСТИ

Прве теорије коју су укључивале елементе формулисања појма безбедности налазимо још код древних мислилаца старе Кине и Грчке.[5] Код Платона се већ јавља појам стабилности друштвеног уређења и улога закона у отклањању друштвених конфликата. Позната је овде Платонова теорија о кварењу државних облика власти односно о три неискварена и три (симетрично-антиподски) искварена вида политичке владавине.[6] Пропадањем државних облика ка тиранији или оклократији настаје расуло друштва, ширење конфликата и општа нестабилност за држављане у заједници. Слична виђења деловања облика владавине на стабилност налазимо и код Аристотела.[7] У вези са најмањом ћелијом друштва Аристотел примећује да је потребно да постоји одлучна власт мушкарца над женом и децом да би породица била стабилна. Затим, Аристотел врши класификацију политичких облика власти на правилне и неправилне (по етичким принципима) и повезује их са квалитетом и "здравошћу" друштва, које се своде на стабилност заједнице. И код Платона и код Аристотела улога закона има за функцију спречавање конфликата и гарантовање "овоземаљске" правде (налику идеалне правде), која је неопходна за мирне односе у друштву.

Надаље, заштиту права према грађанима проширује и Римско право, где се већ назиру моменти ограничења владареве моћи. Теорија Полибија овде има посебан значај, предлажући модел контроле власти. Овде власт подлеже принципу поделе, што ће постати основни елемент касније настале класичне либералне доктрине.

Кроз средњевековне теорије о држави (Августин, и Т. Аквински) среће се идеја хармоничног функционисања друштва када су људи подложни истинским моралним или божјим вредностима. Ако је држава "сотонска", међутим, следи неминовни крај друштвене заједнице, јер таква заједница није била божје дело, већ "ђавоља творевина". Код Светог Августина и донекле Аквинског власт владара се не може од стране поданика доводити у питање.

5) Види E. Luard: *Basic texts in International Relations*, St. Martin's Press, New York, 1993 , pp. 5-26.

6) Види о Платону о делу *Држава*: K. W. Thompson: *Fathers of International Thought*, Louisiana State Univ. Press. 1994, pp. 26-35.

7) Види о Аристотелу о делу *Политика*: K. W. Thompson: *Fathers of International Thought*, Louisiana State Univ. Press. 1994, pp. 36-43

Насилно рушење тиранске власти доноси само недаће и опште конфликте у заједници, будући да је порекло власти само у Богу. Аквински, међутим, у најбезобзирнијим и најекстремнијим тиранским условима допушта буну народа против такве тираније. Безбедност, као и политика се овде везују за морал.

У ренесанси Н. Микајавели раскида чврсту везу политике и етике.[8] Овим је омогућено да се егоистичка функција власти издвоји из општег интереса што је био услов за касније закључивање да је безбедност друштва била у пракси сводива на безбедност владавине владара. На овај начин Макијавели је поставио темеље каснијег реализма, у којем етика и општа хармонија, укључујући и установе, губе на значају посебно ако се доводи у питање власт, а тиме и безбедност владара. Нестабилност владара и власти се овде везује за нестабилности и сукобе у друштву.

Савремене претече формулације појма безбедности налазимо, у ужем смислу, тек код теоретичара природног права и друштвеног уговора. Овде се права људи заштићују кроз (општи) друштвени уговор којим настаје држава. Ту је јасно, по први пут, формулисан предмет заштите, и то као људска права припадника одређеног друштва.

Код Ж. Бодена се појављује схватање да је суверен ограничен само природним правом. Оно је божја воља, потом, међународним правом и правима која су садржана у приватном власништву. Закон владара треба, међутим, да буде саздан по "божјем узору".[9] Боден је, дакле, први истакао идеју о урођеним природним правима која постоје у преддржавном стању. Сувереност је по њему недељива и најстабилнији систем је монархија. Она је гарант мира и безбедности у друштву.

За оснивача међународног права Х. Гроцијуса природно право садржи своју егзистенцију у властитој људској природи односно властитом ауторитету над савешћу. Природно право се овде раздвојено третира од позитивног и треба га наћи у бити самог човека, који има биолошку, али и разумну страну. Гроцијус се пита какве услове држава мора испунити да би задовољила људске потребе и захтеве узете индивидуално. Држава је циљ људске природе. Природа човека се испољава у тежњи да живи мирно и органи-

8) Види N. Makijaveli: *Vladalac,* Enigma, Pančevo, 1998. str. 22-92

9) Види у J. Kolaković: Historija novovjekovnih političkih teorija od XV stoleća do 1848, SNL, Zagreb, 1981, str. 54-60.

зовано у заједници са другим људима, у складу са принципима разума. Сваки друштвени човек ограничен је правима других људи, док лична корист потиче од заједничког живота. Природно право је условљено начелом социјабилитета. Држава је настала уговором свих и, стога, представља јединство слободних људи у којој мора бити отелотворен закон природе и "мирно и регулисано" друштвено стање. Држава треба да осигура мирни унутрашњи, као и мирни "спољни" живот. Међу народима треба да се постигне мир и сагласност на бази природног права и принципа социјабилитета.[10)]

По Б. Спинози да би осигурали свој живот људи стварају споразум да би остварили колективно право које служи интересима свих људи у заједници. Ту су удружене све силе и природно право свих да би се живело "на бољи начин".[11)] Стварањем државе се стварају услови за остварење пуне слободе свих односно остварење слободе за сваког, што није било могуће у несигурном природном стању (дефинисаним пре настанка државе). Држава се ограничава неотуђивим правима човека и вољом већине народа, али и у преддржавном стању постоји извесна хармонија која, није осигурана фактом да нема друштвеног уговора. Овде је безбедност људи много мања.

Пробој у теорији налазимо код Т. Хобса. Према Хобсу природни закон је закон егоизма и тај закон упућује човека на самозаштиту. Једино интерес, а не природна склоност човека према човеку (алтруизам) јесте услов деловања. Природно стање је рат "свих против свију", јер је основа људске природе егоизам. Држава настаје уговором свих, због страха једних од других и немогућности заштите било каквих права у природном стању, где влада "сила и превара". Имајући једнак нагон за исте ствари, људи сви теже истим вредностима и покушавају да сачувају (она) природна права, која сматрају својим. Због тога се генерише непрекидни страх и реална опасност, за који се излаз овде види у органицистичкој држави са апсолутном влашћу.[12)] Успостављањем државе човек се одриче оних права које је поседовао у природном стању, преносећи сву власт на државу са апсолутним ауторитетом. Видимо дакле, да се овде јасно уоквирују елементи новог Реалистичког безбедносног правца, који ће све до данашњих дана бити противтежа Ли-

10) Види исти извор, стр. 71-75.

11) Исто, стр. 76-80.

12) Исто, стр. 84-88.

бералном и Неолибералном концепту. Основа Хобсове филозофије је ослањање на "силу" и егоистички интерес сваког припадника заједнице. Сила је основа (појаве) безбедности.

За разлику од Хобса, Ц. Лок је сматрао да је човек разумно биће и да је слобода "неодвојива од среће". Циљ политике је тражење среће која се одређује кроз категорије "мира, хармоније и сигурности".[13] Раније код овде наведених аутора, божја воља је већ била замењена иманентним редом људске природе. Код Лока, природно право је једино легитимно, могуће и схватљиво право. У либералном духу, Лок види сврху природног права у функцији очувања и оправдања принципа личне слободе. Природно стање је стање релативног мира, узимајући у виду алтруистичку природу људи, а друштвени уговор који успоставља државу, може бити предмет опозива. Закона и полиције нема у природном стању, они су производ "грађанског" друштва.[14] По Локу државна власт је склониште за власнике својине од власника. На међународном плану Лок помиње федералну власт и могућност разумног међународног права, чија је сврха очување међу-државног мира и опште безбедности.

Ш. Монтескје продубљује Локову либералну теорију. Пре друштвеног права и закона постоје природна права, као њихов предуслов. Из природе владавине произилазе закони, а законодавство је зависно од облика власти. Сваком облику власти потребни су посебни закони, осим у случају деспотије, где власт (владар) самовољно влада. Слобода је остварење законитости, а закон је, по својој природи, продукт разума. Слобода је немогућа ако се две или чак три основне власти нађу у истим рукама (овде су основне власти: законодавна, извршна и судска).[15] Мир и безбедност подразумева да су три вида власти у равнотежи. Управна власт, такође, мора да буде ограничена, да би се осигурала законитост и мир.

Даљу либералну екстензију класичара Лока и Монтескјеа, налазимо у Неолиберализму Б. Констана. Власништво и власт се, по Констану, морају слагати и бити у истим рукама да би се очувао мир и безбедност. Власништво није природно право, него је облик друштвеног уговора, што га не чини мање неповредивим. Овај теоретичар указује да није значајно само коме власт припада, већ у

13) Исто, стр. 91-96.

14) Исто

15) Исто, стр. 107-113

којој мери се власт користи.[16] Да би се сачувала слобода личности и њена приватна независност Констан предлаже такве институције које могу обезбедити ту слободу и друштвени мир. Оне базирају на "сили јавног мњења" и подели власти на што широј основи. Констан уводи поред принципа поделе власти и принципе равнотеже, ограничења и контроле власти. Као што уочавамо идеје о контроли и ограничењу власти основа су савременог конституционализма. Неолиберални елемент филозофије овог аутора је потреба за што мањом количином коришћења власти, јер друштво не може бити демократско са јаким установама где је власт концентрисана. С друге стране, Констан је, конседквентно својој теорији државне лимитације, и против неограничене суверености народа. Одсуство јаких установа омогућује миран и безбедан живот људи, уз пуну слободу имовинског вида. Ограничење власти је услов легитимитета и мира.

Теорије о безбедности, затим, имају наглашенији међународни аспект. Полазећи од идеје рационалне државе, Кант предлаже да се међународна безбедност очува кроз "друштво" или "савез" држава, над којима би била наддржавна власт тј. "држава народа".[17] Услов безбедности је да државе не могу бити предмет наслеђивања, куповања или даривања и њихове војске не смеју да се мешају у унутрашње ствари других држава. Само републикански (демократски) облик власти омогућује мир међу народима. Одавде и позната теорија Неолиберала да демократије не крећу у рат. Ту је битна улога слободе штампе и улога јавног мнења, које обе у бити имају ослонац у разумној природи човека.

Сличну теорију либералног облика имамо и код Фихтеа. Државе, засноване друштвеним уговором, морају коегзистирати "признајући" једна другу. Фихте се залаже за федерацију држава, које су суверене, и не морају ако неће ући у такву наддржавну уговорну творевину. Када, међутим, ова федерација буде проширена на целу планету успоставиће се вечни мир, који ће бити заснован на праву сагласном разуму.[18] Он предвиђа и сталну војску и судство ове наддржавне федерације који би били гарант очувања међународне правде и мира.

16) Исто, стр. 227-225. види и A. Tocqueville, исти извор стр. 227-232

17) Исто, стр. 237-245.

18) Исто, стр. 246-253.

У теорији међународне безбедности имамо, потом, Марксово схватање о могућности наоружаног народа и одумирању класичне државе, као и Лењиново схватање порекла рата услед противречности развоја међународне привреде. По Лењину извоз капитала и његова неједнака концентрација доводе до законите потребе да савремене цикличне привреде теже очувању својих (империјалистичких интереса) кроз вођење ратова.[19] Ова теза је, како примећујемо, сасвим другачија од Кантове тезе да (демократске) републике не започињу ратове.

Имајући сва изнета теоријска разматрања у виду, можемо се сада осврнути на модерне теорије безбедности, са посебним нагласком на државну и међународну безбедност.

ОСНОВНЕ САВРЕМЕНЕ ТЕОРИЈЕ МЕЂУНАРОДНЕ И ДРЖАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

У овом делу рада, у циљу дефинисања појма безбедности, имајући у виду главне методолошке (изложене правце) издвојићемо кључне елементе и аспекте најбитнијих теорија, првенствено међународне безбедности. Правац развоја доктрине безбедности од Канта и Фихтеа се све више премешта ка међународним релацијама.

У теорији Реализма Е. Х. Кар предвиђа јачање егоизма националне државе, пораст међународних сукоба и све мању прилагодљивост међународног права реалности међународних односа. Он заузима ове ставове: 1) либерални рационалисти прошлог века су у својим анализама односа разматрали тадашња претежно хомогена друштава, са слободном трговином, што их је довело до идеалистичког и утопистичког закључка о постојању "природне хармоније интереса"; 2) каснији развој, са одбацивањем начела слободног трговања, изоштравао је конфликте интереса, који су могли да буду решавани само преговорима, што је умањило значај моралних норми у решавању спорова; 3) унутрашњи социјални мотиви, незапосленост и расподела дохотка, постају значајнији од максимизације профита, производње и дохотка; 4) та тенденција приоритета се преноси и у спољну политику, где све мање добит, а све више "сила" постаје кључни приоритет; 5) економска сарадња је све више

19) V. I. Lenjin: Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma, Kultura, Beograd, 1949. и Лењин: Сочиненија, том 3, стр. 43.

предмет безбедносних консидерација; 6) социјално-економски циљеви нације могу да се остварују само ако се утиче на политике других држава; 7) конфликти међу државама могу да се измирују само жртвама интереса међу преговарачима; 8) утопистички је замислити поредак заснован на "коалицији" где свака држава покушава да одбрани и потврди свој интерес; 9) национални интерес се не поклапа са моралом и "сила" креира морал за заштиту свог интереса; 10) питања "силе" су неизразива категоријама морала, мада између сила и морала постоји присутна веза; 11) држава води рачуна и о моралу, јер политика заснована само на сили може да изазове само револт других држава; 12) сила има примат над моралом; 13) да би се створио међународни поредак, издржљив на конфликте, потребно је да једна јединица режима буде знатно "јача" од других јединица (тј. држава) и има превласт која обезбеђује да се у конфликтима не мора узимати страна.[20)]

На Е. Х. Кара се, затим, надовезује и позната теорија Моргентауа реалистичког и структуралистичког опредељења.

У својој теорији он заступа гледиште да национални интерес представља аутономну категорију, која није битније условљена ни домаћим, ни међународним установама: 1) појам националног интереса садржи два елемента, један "логички" неопходан и статичан, и други "варијабилан" (зависан од околности); 2) у свету, нације се такмиче за располагање што већом "силом" и ту се јављају сукоби, а спољне политике држава се позивају на "опстанак" као неопходан чинилац националног интереса; 3) нације чине све да заштите физички, политички и културни идентитет од угрожавања; 4) елементи идентитета чине ентитет назван нација и, стога, интерес нације поставља приоритете и усмерава спољну политику; 5) док је међународна заједница организована као заједница националних држава, национални интерес је "последња реч" спољне политике, а нека виша међународна организација тај интерес не може заштитити, јер политика те организације нема могућности да заштити чак ни физички државни опстанак, а нације и нису спремне да плате било коју цену (никакву цену) за своју независност; 6) варијабилни елемент националног интереса може имати мањи или већи утицај на спољну политику, зависно до политичких интереса унутар државе, који су под утицајем интересних група, државних и недржавних установа, а посебно ту и "секторских интереса" и по-

20) Види опширније E. H. Carr: *The twenty years' crisis: 1919-1939*, Macmillan, 1946.

литичких партија; 7) легитимност националног интереса се може довести у питање "узурпирањем" тог интереса који, по нивоу, могу имати субнационални, ваннационални и супранационални вид; 8) национални интерес може бити узурпиран наднационалним интересом који, код међународних организација нема јак утицај, а повремена поклапања политике државе са политиком међународне организације не представља повиновање државе, већ "случајно подударање"; 9) потребно је успоставити поредак вредности националног интереса и средстава за њихово извршење, која су оскудна, а при успостављању приоритета варијабилни елементи имају често карактеристику да (субјекти) настоје да их прикажу као мање или више "неопходне елементе"; 10) концепт националног интереса не подразумева нити природно усклађену мирну међународну заједницу, нити неизбежност рата, који се минимизује добром дипломатијом.[21)]

Сродне теорије структурално реалистичког правца налазимо и код Неибура, Вајта, Арона и Була.[22)] Класичну теорију Реализма, међутим, убрзо замењује Неореализам, уоквирен пре свега у делу Валца (K. Waltz) и делу Гилпина (R.Gilpin).

У свом делу "Теорија међународне политике" Валц класичном Реализму прикључује системски метод. Он заузима овакве ставове: 1) да би се избегли пропусти "редукционистичких" теорија потребно је применити системски прилаз; 2) међународни политички систем треба одвојено разматрати од економског и социјалног, али економске чиниоце треба узимати у обзир код утврђивања "способности" (односно силе) системских јединица, које су (овде) државе; 3) потребно је утврдити заједнички чинилац који повезује јединице у целину система; 4) основна компонента која прожима јединице је "Принцип поретка" који је део системске структуре; 5) поред Принципа поретка, јединице нису једине компоненте, већ пре свега расподела "способности" представља посебну компоненту система; 6) Структура система садржи: а) принцип поретка, који првенствено одређује уређење власти и организацију држава (јединица); б) јединице система (као суверене државе); ц) дистрибуција способности међу државама; 7) разматрање треба да посебно

21) H. Morgenthau: „Another Grand Debate, the National Interest of the US", *American Political Science Review,* XLVI, 1952, pp. 971-978. , види и H. Morgenthau: *Poltics among Nations*, Harper and Row, 1948.

22) Види опширније у монографији I. Janev: *Međunarodni odnosi i spoljna politika*, IPS, Beograd, 2002, стр. 119-144, 192-193.

третира "променљиве" јединица, али и променљиве система; 8) да би се добило системско разматрање, потребно је утврдити, апстраховањем конкретних односа јединица, како су ове јединице "аранжиране"; 9) међународни систем је, наиме, Анархичан (нецентрализован), где се данас јединице система налазе у извесној могућој координацији; 10) основно својство јединица су њене функције и задаци, а ове јединице данас имају исте функционалне задатке, али неједнаке способности за њихово извршавање, тако да је системски релевантна само "способност" државе.[23] Међународни политичи системи се разликују по "расподели способности, и мада је способност индивидуална, расподела способности је системска карактеристика (те имамо системе са мање или више великих сила). Системске променљиве Валц илуструје на примеру предузећа где сви теже већем дохотку, али колективно дејство истих резултује спуштањем цена и умањењем дохотка.[24] Најстабилнији политички међународни систем, по Волцу, је систем са минималним бројем великих сила, а то су две велике силе, по предложеном моделу: ((n- 1)n/2).[25]

Другу Неореалистичку (системску) теорију налазимо код Гилпина који инсистира на још већој динамизацији теорије. Међународни систем је настао из истих разлога као било који политички систем, а то је тежња јединица (актера) да улазећи у социјалне односе и креирајући социјалне структуре остваре политичке и друге интересе. Гилпин заузима следеће битне ставове: 1) пошто интереси једних субјеката долазе у сукоб са интересима других, посебни интереси из "социјалног" аранжмана поретка имаће склоност одржавања релативних сила субјеката унутар система; 2) иако систем намеће лимитације за понашање сваког актера, систем ће законито "кажњавати" или "награђивати" понашања актера, али ће, барем иницијално али и кроз промене система, одржавати (фаворизовати) и одражавати интересе најснажнијих држава; 3) кроз протицање времена интереси субјеката и баланс снага (силе) међу њима доживљавају промене које су резултат развоја, при чему субјекти који су највише на добитку овим променама и који су добили довољно силе да изврше ове промене, теже изменама система које ће задовољити њихове интересе; 4) промењени систем ће одражавати

23) Види K. Waltz: *Theory of International Politics*, Random House, 1979. pp. 81-201.

24) Исто, p. 90.

25) Исто, pp. 134-138.

нову дистрибуцију силе својих субјеката, из чега произилази да је предуслов промене у противречности између постојећег система и редистрибуције снага (сада, према оним актерима који су највише на добитку променама у систему); 5) међународни систем је стабилан ако ниједна држава не верује у профитабилност промене система; 6) држава ће покушати да промени систем уколико очекује да добици превазиђу трошкове; 7) држава ће тежити да промени систем кроз територијалну и другу експанзију, све док маргинални "трошкови" даљих промена не буду једнаки или већи од маргиналних добитака; 8) када се једном успостави еквилибриум трошкова и добитака насталих (даљим) променама, тренд је да економски трошкови одржавања новонасталог стања, расту брже од економских капацитета који треба да подрже статус qуо; 9) уколико дисбаланс у систему не буде разрешен, систем ће бити опет промењен и нова равнотежа, одржавајући редистрибуцију силе, биће успостављена.[26)]

Другу велику групу теорија у међународној безбедности чине плуралне Неолибералистичке (Институционалистичке) и Неофункционалистичке (Организационе / Кооперативне) теорије. Изложићемо само карактеристичне представнике.

За Р. К. Ешлија основни недостаци класичног и каснијег Реализма се изражавају кроз следеће ставове: 1) Реалистички аргументи / концепти су превише неодређени, "клизави" и неподобни операционим формулацијама и превише су зависни од сензибилитета истраживача појава; 2) Реализам недовољно одваја субјективне и објективне аспекте политике, при чему субјективне перцепције занемарује, а код Неореализма ово се врши и кроз давање приоритета систему; 3) Реализам се слабо ослања на друштвену теорију, укључујући и социологију и економију; 4) Реализам запада у слабост аутономности "политичке сфере" и безбедности, не респектујући економске процесе и не решавајући "политичко–економске" проблеме; 5) структуралисти су увек супротстављени феноменалистичким и еволуционистичким знањима, док "свест" субјективитета код структуралиста изазива сумњу; 6) структурализам интерпретира све са становишта "тотализујућег", друштвеног и не занима се за конкретну праксу по себи, сводећи је на услове одговорне за битност праксе или постајање праксе битном; 7) структуре правилима, по Реализму, не регулишу понашање, већ га

26) R. Gilpin: *War and Change in World Politics*, Cambridge Univ. Press, 1981, pp. 10-14.

омогућавају, док јединице (државе) немају идентитет независан од целине; структуралисти врше "апсолутно" раздвајање статичког и динамичког и, евентуално, указују на њихову зависност, где је таква зависност "једносмерна"[27]; 9) Државни центризам је заблуда Неореализма, јер не уважава транснационалну "класу" односа и идеолошки се лимитира на аспекте којима се све своди на државне интересе; односно Држава претходи међународном систему, где се ова дефинише као јединица, а потом се одређује структура; 10) Неореализам има недостатке утилитаризма и позитивизма, који објашњавају акцију на инструменталистички начин.[28]

Међу Неолиберализма се укључује и дијалектички теоретичар Р. Кокс који се сматра и модерним Неомарксистом. Његов приступ је недетерминистички марксизам: 1) основа промене у систему је код Неореализма неадекватно објашњена, а посебно улога државе и других субјеката; 2) у новије време постоји феномен интернационализовања државе, од значаја је конкуренција бирократија/управа и слабљење државе на међународном плану као последице транснационалних мрежа активности; 3) за разлику од конфликта у Неореализму, који је константан, дијалектички материјализам види у конфликту процес континуираног развоја људске природе и социјалних образаца који мењају правила односа тј. у поређењу са Неореализмом где је конфликт последица структуре, дијалектика види конфликт као извор промене; 4) Неореализам недовољно добро увиђа "вертикалну" димензију моћи, који се дијалектички илуструје односом доминације метрополе над периферијом, где данас имамо измењену улогу државе и интернационализацију која је у вези са производним односима; 5) историјски материјализам узима у обзир комплексност односа државе и друштва (њихове релације) и проширује виђење односа цивилног друштва и државе. Марксизам уочава утицај и однос економских структурних ограничења и "етичко-политичке" структуре на деловање државе; 6) материјализам проучава производни процес као кључни елемент у анализи историјских форми комплекса друштво/држава, а посебно је, с овим у вези, битна и улога производних "снага" која се мора довести у везу са "државном" силом.[29]

27) Види R. K. Ashley: „The poverty of Neorealism", у књизи *Neorealism and its Critics*, Columbia Univ. Press, 1986, pp. 255-300.

28) Исто, pp. 260-267.

29) R. W. Cox: „Social Forces, States and World Order" у књизи *Neorealism and its Critics*, Columbia Univ. Press, 1986, pp. 204-249.

Из ових изложених идеја видимо теоријску корелацију са плуралистичким концептима комплексних циљева и мотива акције, као и основе развоја функционализма, оличеног у Дојчу, Хасу и Митранију.[30] Даљи развој теорије међузависности (комплексних мрежа сарадње) допунио је наведена Неолиберална схватања.

ФОРМАЛНЕ ТЕОРИЈЕ БЕЗБЕДНОСТИ

У науци о безбедности, посебно међународној, важан искорак су направиле формалне теорије односа и безбедности. Овде се пре свега издвајају Теорија игара, примењена Теорија вероватноће, Теорија Хаоса, Теорија катастрофе, Мултиваријантна теорија (на бази мултиваријантне анализе), Cost-Benefit и Теорија графова и когнитивних мапа.[31] За потребе овог рада осврнућемо се само на Теорију игара и Мултиваријантну анализу, јер ове имају битан утицај на развој основних концепата и проверу вредности главних група теорија.

Теорија игара, а посебно конфликтних са "Zero-sum" исплатама базира на претпоставци да сопствена безбедност увек зависи од ефикасности игре другог (или других) такмаца у узајамно повезаном конфликтном односу. Узајамни страх од угрожавања, најмање два актера, условљава доношење оптималних или "подоптималних" (за ситуацију најбољих) одлука које су зависне од могућих понашања другог субјекта (или субјеката). Најкоришћенији типови игре су "Затвореничка дилема" и "Дилема кукавице".[32] Када се игра непрекидно понавља (што је блиско опису и дефиницији "стања" безбедности) за прорачунавање исплата (добитака) и оптималног одлучивања, користе се методе теорије вероватноће за секвентивне процесе.[33]

Други важан приступ разумевању и објашњењу појаве безбедности налазимо у Мултиваријантној анализи. Мултиваријантна метода разматрања података представља и обухвата статистичке методе које симултано испитују међузависност више обележја (варијације променљивих) из једног или (више) скупова објеката анализе. Основни метод регресије је установљавање како се зави-

30) Види код I. Janev: *Međunarodni odnosi i spoljna politika*, IPS, 2002, str. 145-152.

31) Види I. Janev: *Teorija međunarodne politike i diplomatije i nova definicija politike*, IPS, Beograd, 2006. str. 99-274.

32) Види I. Janev: *Međunarodni odnosi i spoljna politika*, IPS, Beograd, 2002, str. 98-101.

33) Исто

сна променљива Y мења, не од само једне, већ од више посебних променљивих (X_1, X_2 ... X_n). Мере се, дакле, варијације Y и њеног просека према променама на више "подваријабли" односно (независних) посебних варијабли односно њихових вредности које утичу на вредност зависне (Y).[34] Можемо приметити да постоји извесна сродност овакве анализе, са идејама у операционим истраживањима да се програмирањем (линеарног или нелинеарног типа) добију оптимална решења за више променљивих које треба оптимизовати. Из овог контекста извлачимо закључак да је угроженост субјеката мултиваријациона појава, где нека угроженост Y (зависна променљива угрожености) зависи од низа других променљивих извора нарушења безбедности (X_1, X_2 ... X_3). Ако је безбедност мултиваријантна појава, а она то увек јесте, примећујемо да је подесан метод проучавања оптималности безбедносне одлуке операциони метод изналажења најбољих решења у оквиру линеарног, нелинеарног и динамичког програмирања.[35] Ту се решења добијају оптимизацијом из више променљивих у систему везаних израза.

РЕДЕФИНИЦИЈА СИСТЕМСКОГ МЕТОДА БЕЗБЕДНОСТИ И ПРЕДЛОГ НОВЕ ТЕОРИЈЕ РЕЛАЦИОНИЗМА

Системска метода (Општа теорија система) доводи до модернизовања свих метода, укључујући и Дијалектичког метода. По дефиницији систем има следећа својства: 1) тоталитет колективних обележја креира режим целине; 2) отвореност ове целине је неопходна и она је динамички тоталитет; 3) динамичко кретање сваке тачке тоталитета и динамичко креирање тоталитета, заснованог на колективним варијаблама; 4) утицај сваке тачке на сваку другу, и тоталитет у целини; 5) саморегулација свих колективних кретања у систему. По Берталанфију овај прилаз не утиче битније на структурализам и дијалектички концепт, према којима је појава објашњена (дијалектичким) описом и открићем елемената у целини.[36]

Можемо овде сада дати и нашу дефиницију стања безбедности (B_s). Ова би имала системски вид везаних израза: B_s =

34) I. Janev: *Teorija međunarodne politike i diplomatije i nova definicija politike*, IPS, Beograd, 2006. str. 237-274.

35) Види исто, стр. 171-202

36) L. von Bertalanffy: *General System Theory*, Penguin Press, London, 1971.

$$d B_1 / dt = f_1 (B_1, B_1 .... B_n)$$
$$d B_2 / dt = f_2 (B_1, B_1 .... B_n)$$
$$\vdots$$
$$\vdots$$
$$d B_n / dt = f_n (B_1, B_1 .... B_n)$$

где је B количина својства безбедности.

Из овде представљене дефиниције безбедности (преко везаних системских израза) види се да промена било којег B_i утиче на све B-ове.

Системски метод подложан је, донекле, и оправданој критици, јер задржава елемент као основну полазну тачку система. Ово је, међутим, случај и код класичне и савремене дијалектике. Да би се овај проблем превазишао ми ћемо предложити овде нову Релационистику методологију.

Ако одређена знања природних наука, односно физике елементарних честица указују на настајање честица из физичког поља, као и примарност интеракције у односу на њене полове и продукте, можемо сматрати да је релација примарнија категорија од елемената који улазе у њихов садржај или састав.[37)]

Поредак у којем релације имају примат над елементима структуре до краја динамизује постојећу методологију, што је веома битно за друштвене науке. Тај нов поредак подразумева да се елементима са својством сингуларитета, у одсуству посебног оператора, може само тежити, тј. да се такви елементи или полови никада у процесу тежње не достижу. Елемент је, дакле, по себи самостално немогућ, и дефинисан је само релацијом према другом, па макар и сингуларном елементу. Елементи ван релације не постоје, а онтолошки најнижа релација је она између Ништице и оног што је од ње различито, а то је Нешто. Као што видимо, Нешто је супротно Ништици и ова два пола се налазе системској (односно релационој) вези.

Дефиниција безбедности по релационизму садржи следеће компоненте и аспекте: 1) појам нечије безбедности има смисла само у релацији најмање два субјекта; 2) конкуренција и, оданде,

37) I. Janev: *Međunarodni odnosi i spoljna politika*, IPS, Beograd, 2002, str. 254-263.

конфликтност представља системску неопходност, чак и када се узима да људи (идеално) имају (природно) само алтруистичка својства; 3) релације два или више људи или народа/држава увек креирају конкурентне системе, са динамичком конфликтношћу и осећајем угрожавања својих добара и вредности; 4) одавде тежња свих аутономних субјеката је да ова добра/вредности, описане као интересе, заштите независно од моралних склоности и начела; 5) релационизам увек подразумева спољно угрожавање аутономног субјекта, које је у релационој конкуренцији са изворима угрожавања (уважавајући и унутрашње противречне релираности унутар самог субјекта); 6) безбедност државе настаје у моменту обележавања државне границе, и овде релације безбедности условљавају настанак и развој државе, схваћене као шири (посебан) систем. Власт као појава исто тако настаје релационим угрожавањем субјеката који теже доминантној друштвеној позицији. Између спољног угрожавања и субјекта увек постоји релациона веза, тако да елементи безбедности имају увек свој извор у безбедносним релацијама које креирају ове елементе. Тоталитет безбедности је релациони систем настао релационим системским променљивама.

* * *

Развој теорије безбедности имао је, у главним идејним кретањима, досада три основна правца. То су Реализам (Неореализам), Неолиберализам и Неофункционализам, и напослетку Системску теорију. Под критиком либералних и Неомарксистичких схватања класични реализам се трансформисао у системски Неореализам. Неолиберална теорија увиђа значај мрежа зависности које редефинишу безбедност, али недостаје овде системски прилаз (посебно "другом нивоу" колективних варијабли). Напослетку сам системски метод запада у недостатке структуралистичког и елементаристичког вида сматрајући да је елемент основна градивна компонента. У овом погледу, у изложеном раду, дат је предлог нове теорије где релација замењује елемент, на начин да релације креирају елементе режима. Везбедносни елементи и целине су увек описиве спољним интеракцијама на субјекта који перципира угроженост од другог актера или групе/целине актера. Та интеракција сопственог и спољњег, где спољашност увек садржи противречности, дефинише безбедност зависном од спољашности, односно

продукт безбедности постаје одређен безбедносном релацијом која омогућава такав елемент целине.

Igor Janev

TERM AND DEFINITION OF SECURITY AND THEORY OF RELATIONISM IN CONSIDERATIONS OF SECURITY

Summary

The goal of this article is to identify and discus with relevant methodology main theories of Security. Using the comparative approach on classical and modern theories, it has been derived that term Security is best described in international concepts. Neoliberalism and Neorealism gradually develop conclusion on necessity of introduction of systemic aspects to the basic variables expanding approach with collective dependent variables. Security can here be defind as the Multivariational term, on which relevant Operational Ressearch, and in first place programming, can be of particulary high relevance. In metrological critical analysys of main groups of theories, including systemic theory or approach, it has been concluded that most consistent way of defining of the Security is the one provided by Relationistic Philosophy and methodology.

Keywords: Security, Democracy, capacity, integration, institution (s)

ЛИТЕРАТУРА

- R. O. Keohane (ed.): Neorealism and its Critics, Columbia Univ. Press, 1986.
- K. Waltz: Tehory of International Politics, Random House, 1979.
- R. Gilpin: War and Change in World Politics, Cambridge Univ. Press, 1981.
- H. Morgenthau: Poltics Among Nations, Harper and Row, 1948.
- H. Morgenthau: Scientific Man Versus Power Politics, Univ of Chicago, 1974.
- H. Morgenthau: Another Grand Debate: the National Interest of the US, American political science review XLVI, 1952.
- H. Morgenthau: In Defence of National Interests, Univ. Press of America, 1982.
- E. H. Carr: The Twenty Years' Crisis: 1919-1939, Macmillan, 1946.
- N. Makijaveli: Vladalac, Enigma, Pančevo, 1998.
- V. I. Lenjin: Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma, Kultura, Beograd, 1949.

- В.И. Лењин: Сочиненија, том 3, стр. 43
- E. Luard: Basic Texts in International Relations, St. Martin's Press. New York, 1993.
- Р. Гаћиновић: Антитероризам, Драслар Партнер, Београд, 2006.
- I. Janev: Međunarodni odnosi i spoljna politika, IPS, Beograd, 2002.
- L. von Bertalanffy: General Systems Theory, Penguin Press, London, 1971.
- J. Kolaković: Historija novovjekovnih političkih teorija od XV stoleća do 1848. ,SNL, Zagreb.
- K. W. Thompson: Fathers of International Thought, Louisiana State Univ. Press. 1994.
- C.W. Kegley Jr.: Controversies in International Relations Theory, St. Martin's Press. 1995.
- R. C. Art and R. Jervis: International Politics, Harper Collins College Pub. 1996.
- P. R. Viotti and M. V. Kauppi: International Relations Theory, Allun and Bacon, Macmillan, Boston, 1993.
- J. S. Nye and R. Keohane: Power and Interdependence: World Politics in Transition, Little, Brown, 1977.
- R. Keohane: Power and Governance in a Partially Globalized World, Routledge, London, 2002.
- S. M. Walt: The Origins of Alliances, Cornell University Press, 1990.
- J. Art and L. Richardson (eds.): Democracy and Counterterrorism: Lessons from the Past, United States Institute of Peace Press, 2007.
- R. Jervis: System Effects, Princeton University Press, 1998.

Resume

The phenomenon of security has been subject of continuous studies of many branches of social sciences for a long period of time. This phenomenon has been subject also of the philosophy, particularly of its part focused on the questions of social/natural rights and of the war and peace. It can be noticed that the basic methods of the philosophical approach to the notion of security are identical with those used in sociology and political-legal sciences. In the contemporary international public law, a generally accepted definition of the notion of security does not exist.

The purpose of the present article is to identify and discus, by applying the relevant methodology, the main theories of security. The analysis starts with the theories that dates in the antique Greece, covers the Medieval and Renaissance periods and ends with the modern liberal theories, that originate in the ideas of Locke and Montesquieu and end with the present-day neofunctionalism and neoliberalism. In parallel, the other mainstream views on the security

phenomenon are also analyzed, those related to the realist doctrine. They also originate in the helenic period, find further developments in the ideas of Machiavelli and Hobbes, and end with the neorealist theory of K. Waltz. The important contribution to the security theory given by the Marxist doctrine is also noted, particularly the Lenin approach to the origin of imperialst wars.

Using the comparative analysis of classical and modern security theories, it has been concluded that the notion of security can best be determined by the concepts of international relations theory. Neoliberalism and neorealism gradually lead to the conclusion of the necessity of adding systemic aspects to the basic variables, thus expanding the approach with collective dependent variables. Hence, security can be defined as a multivariant phenomenon, in the study of which the operational research, and the linear and non-linear programming in the first place, can be of particularly high relevance. The methodological critical analysys of the main groups of theories, including the general systems theory, leads to the conclusion that the most consistent way of defining the notion of security is the one provided by the relationist philosophy and methodology.

The relationist approach is based on the modified general systems theory in which the basic element (or elements in a structure) is replaced by the relation that preceeds the existence of the element (as part of a system). In that way, the problem of non-dynamical elementarism is superceded, and, at the same time, a new level of variables is introduced. The internal aspects of individual elements in the system (the states) can now be easily identified, which is important for the determination of the entire and individual motion in the security system. It is now obvious that the security, apart of its international variables, possesses also internal variables that are in a systemic relation with the external ones. Only when all relevant levels of variables are taken into account, a dynamical framework can be created for understanding and explanation of the security phenomena at a high level of accuracy and predictive power.

Овај рад је примљен 18. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.

ПРИКАЗИ

389

Борис Братина

АКАДЕМСКО ПИСАЊЕ
У ДРУШТВЕНИМ НАУКАМА

УДК:
001.8:3(049.3)

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 389-394.

Борис Братина
Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици

АКАДЕМСКО ПИСАЊЕ У ДРУШТВЕНИМ НАУКАМА

Урош Шуваковић, АКАДЕМСКО ПИСАЊЕ У ДРУШТВЕНИМ НАУКАМА, Досије, Београд, 2010.

Ова књига настала је на предлог ауторових колега и као, како сâм аутор каже, резултат обавезе према студентима да им се олакша писање академских радова. Од кад је почело усклађивање српског система образовања и струке са англосаксонским академским манирима, у нашим друштвеним наукама влада конфузија. Уврежени начини писања, деобе и класификације унутар научних радова, те цитирања полако уступају место новим, а сналажење у овој врсти „транзиције“ научницима и свим онима који претендују на научно писање не пада лако. Осим тога, стара је пракса и рђав манир на нашим друштвеним факултетима да се од студената очекује да сами науче како да пишу. Последица тога је да они често тек по завршетку основних студија почињу да увиђају важност форме у научном истраживању. Али, ако нас нико не може научити како да мислимо (што, наравно, није сасвим тачно), извесно је да нас ипак може научити како своје мисли да ваљано уобличимо. Књига која је пред нама има за циљ да управо у том смислу допринесе научној заједници.

Академско писање у друштвеним наукама је осмишљено као уџбеник, који покрива део предмета Увод у методологију научно-истраживачког рада на Филозофском факултету Универзитета у

Приштини (са седиштем у Косовској Митровици). Књига садржи 170 страница, обиман списак литературе (од тога међу најпознатијим и научно-методолошки најзначајнијим су, свакако, цитирани радови Михаила Марковића, Карла Попера, Сантјага Рамона и Кахала, Војина Милића, Умберта Ека, Ли Кубе/ Џона Кокинга, Ђана Антониа Ђилија, Славомира Милосављевића, Ивана Радосављевића и др.), затим 20-ак правних аката, као и списак корисних линкова за цитирање, резиме на три страна језика (руском, италијанском и енглеском), мноштво скица и двадесет фотографија пажљиво одабраних делова из доктората наших еминентних научника (Симе М. Марковића, Ивана Клајна, Славомира Милосављевића, Василија Крестића).

Рад започиње теоријским уводом, који дефинише и експлицира темељне методолошке појмове као што су научно истраживање или фазе научно-истраживачког рада. Читалац се упознаје с факторима који чине *conditio sine qua non* научног истраживања: потенцијални долазак до новог сазнања, допринос научној и широј друштвеној заједници, појам логичности у науци, значај методе за научно истраживање, научна проверљивост (верификација), те јавност. Томе су посвећена прва два поглавља, „О појму научно-истраживачког рада“ и „Фазе научно-истраживачког рада“. У трећем поглављу, „Појам и врсте академских радова“, аутор дефинише појам академског рада и његове подврсте. Уз обиље лепих примера и упућивање на релевантне чланове и одредбе Закона о високом образовању, сазнајемо шта су семинарски, дипломски, мастер рад, докторска дисертација, уџбеник, приручник, енциклопедија, лексикон, речник, библиографија... Посебна пажња посвећена је појму научног рада, који је најзанимљивији и најважнији за научну заједницу. У потпоглављу „Научни радови“, аутор нас упознаје с два главна критеријума на основу којих неки рад можемо сматрати научним. Он мора бити *резултат самосталног истраживања* и његови закључци морају представљати *допринос развоју науке.* Аутор такође полемише с увреженим ставовима у погледу сврхе и циља научног рада. Конкретно, по нашем суду и исправно, он оспорава становиште оних аутора који држе да је научни циљ пуко писање, тј. објављивање радова (Клеут, али и др.), супротстављајући томе став да је циљ писања *ново сазнање,* тј. „није научно истраживање у функцији писања рада, већ је писање рада у функцији научног истраживања“ (стр. 33). Тиме Шуваковић јасно показује

да не пристаје на претварање научне заједнице у капиталистички погон за производњу профита, који је у савремености оличен у англосаксонском академском императиву *Publish or perish!* Аутор уочава и другу, ништа мање рђаву страну овог налога, његову неизбежну последицу – хиперпродукцију просечних радова, „експерата", *Ph.D*-ова и других титула. О томе читалац може сазнати у деловима овог потпоглавља који се баве типовима научних радова.

У наредном поглављу, „Како изгледају неки од академских радова", аутор објашњава како треба да изгледа насловна страна завршних радова, уџбеника, монографија и др., како се кориче, ког формата треба да буду, које податке треба да садрже, итд. На стр. 52, дата је и скица насловне стране семинарског рада као илустрација. Поглавље „Мере обима академских радова" упознаје нас с важним појмовима као што су ауторски, штампарски табак, апстракт, резиме и др. Следеће поглавље, „Уобичајена структура неких од академских радова", нуди детаљна обавештења о томе како треба да изгледају ови радови. Наравно, у питању су строго формална упутства о структури. Поглавље садржи и десет фотографија. У наредном поглављу („Шта је научно-критичка апаратура") сазнајемо шта су и како треба писати апстракт, резиме, кључне речи, напомене, цитате и позиве, индексе, пописе,... Аутор разјашњава употребу фусноте, а у погледу цитирања дат је низ корисних и обавезних упутстава о томе како и колико треба цитирати, уз напомену да су тачност преношења, слагање са нашом идејом (у смислу њеног поткрепљивања) и пре свега умереност од кључног значаја. Иначе, доћи ћемо у опасност да од рада направимо збирку цитата, тзв. „цитатологију", рад састављен од туђих мисли. И ово поглавље пропраћено је са десет фотографија.

Можда, једно од практично најзначајнијих је поглавље које следи, „Начини и стилови позивања и цитирања". Аутор је уложио значајан труд да сакупи, класификује и систематизује релевантне начине цитирања. Плод тог рада је листа од девет потпуно објашњених и скицама пропраћених светски најактуелнијих система навођења (нпр. харвардски, чикашки, „ем-ел-еј" или „еј-пи-еј"), укључујући и још увек недовршени предлог правила за библиографско цитирање Матице српске. Важно је истаћи да аутор није представљене стилове цитирања одабрао напамет, већ их је, са изузетком стила библиографског цитирања Матице српске за који каже да је вредан покушај стварања једног домаћег стила пози-

вања и цитирања, научној јавности представио пошто је њихову употребу у нашим часописима својим Актом о уређивању часописа препоручио министар науке Србије Божидар Ђелић. Претпоследње поглавље посвећено је презентацији академских радова и садржи практична упутства за постизање оптималних резултата у раду са *Power Point* – програмом, док последње поглавље упућује истраживача на морално писање, о чему ће нешто више речи бити касније.

Прво што је уочљиво читаоцу *Академског писања у друштвеним наукама* је да ово дело далеко превазилази оквире уџбеника. Како сâм аутор каже, „у уџбенику се не критикује, не полемише и не доказује“, већ се „излаже... оно што је... доказано, продискутовано и прихваћено“ (стр. 22). На срећу, ова књига није таква и управо је то оно што је чини одличним уџбеником. Најпре, методолошки увод служи да упозна читаоца са основама научног истраживања, тј. учи/ подсећа га на то шта значи научно истраживати. То подразумева претходно добро изабран и идентификован предмет, релевантан узорак/ материјал /литературу, јасно дефинисан и доследно спроведен метод, стално и смело постављање хипотеза и њихово још смелије критичко преиспитивање, тзв. фалсификацију. Дакле, у најбољем поперовском духу, Шуваковић припрема своје читаоце за науку, штавише и сâм своју књигу пише на исти начин. У том смислу можемо рећи да *Академско писање у друштвеним наукама* припада тзв. „рефлексивној“ методологији, оно је научно истраживање о научном истраживању.

Тон је педагошки, али је и полемички, што аутору обезбеђује критички однос према теми и већ постојећој литератури. На пример, аутор се не слаже са становиштима према којима научно откриће или објашњење представљају крајњи циљ процеса истраживања. Не спорећи да је циљ научног прегнућа *ново* сазнање, Шуваковић истиче да су откриће и потпуно објашњење заправо парадигме, идеални узори, који се практично ређе остварују. Научна истраживања често теже нешто „нижим“ циљевима, као што су ваљана дескрипција или класификација, а некад чак само идентификација предмета. У том смислу слажемо се са аутором, с тим да сматрамо да „непретенциозне“ или мање претенциозне циљеве постављамо у крајњој линији ради (доласка до) објашњења. У науци је и негативан исход позитиван, ако научнику указује да истраживање можда треба наставити у неком другом правцу. Ху-

серлова *Криза европских наука* или стална Карнапова спремност на ревидирање сопствених ставова такви су примери. Одустати од научног објашњења или открића, бивајући свестан њихове реткости и изузетности, значило би бити у нескладу са захтевом да наше хипотезе буду смеле, мало вероватне и плодне за фалсификацију. Не морамо бити Ајнштајн да бисмо поставили смелу хипотезу. У питању је гениј који припада уму као таквом.

Аутор, такође, показује изузетно познавање Закона о универзитету и високом образовању уопште. У деловима књиге који се баве дипломским, мастер, специјалистичким радовима, магистарском или докторском тезом, подробно се описује читава процедура која прати њихову израду: рок пријаве, састав комисије, начин одбране, број бодова итд., упућујући све време на релевантне делове Закона. Тиме се постиже да се студенти упознају са својим правима и обавезама, јасно дефинисаним у Закону и Правилнику студија, што је важно јер се, осим упућености у науку и струку, студенти упућују на то да се интересују за све оно што их се као академских грађана непосредно тиче. Шуваковић тако показује да и сâм има велико поштовање за најмлађе академске грађане, које усмерава на ширу интелектуалну радозналост и индивидуалност грађанина, које превазилази уску визуру *idiotes*-а. Зато и чуди његов став о дипломским и мастер радовима, којима као да „одузима“ од самосталности и научног карактера. Ови радови су одређени као „стручни“, а не као научни и њихов домет се ограничава на показивање да је кандидат „овладао методама и техникама научно-истраживачког рада и да је оспособљен да их самостално *примењује* у процесу научног истраживања.“ (стр. 21, подвукао Б.Б.) Изненађује, дакле, да је аутор тек докторанду спреман да „дозволи“ израз оригиналног научног доприноса. Међутим, из тога се може ишчитати не ускогрудост, већ пре једна префињена имплицитна критика реформисаног система образовања у Србији, јер су Закон и Правилници факултетâ ти који у крајњој инстанци одређују критеријум писања и студирања.

Коначно, велику улогу у научном раду Шуваковић придаје јавности и етици. Ако радове не треба писати само ради објављивања и прикупљања поена, то никако не значи да резултате истраживања не треба дати стручној и широј интелектуалној јавности на увид. Суштинска идеја јавности јесте одговорност, у којој нешто казати јавно значи експлицитно, демонстративно, изричито казати, преузети одговорност за оно што је речено/написано, тј. стати иза сво-

јих речи (Козомара, *Четири предавања о уму*). Зато објављивати значи становиту интелектуалну храброст, храброст да се изложимо суду јавности и њеној беспоштедној критици. Бавити се науком а никада ништа не објавити, није ствар елитизма већ интелектуалног кукавичлука. Интелектуална храброст, с друге стране, мора бити праћена интелектуалним поштењем. Туђе мисли или идеје морају се верно преносити, а аутор означити. „У науци нема већег злочина од плагијата“, каже Шуваковић. Украсти туђу идеју значи осрамотити не само себе него и струку, науку, коначно и свој народ и државу. Не наводи Шуваковић ни мало случајно као један од два мотоа своје књиге речи славног шпанског нобеловца Сантјага Рамона и Кахала: „Неизоставне особине које би требало да красе истраживача подразумевају независно расуђивање, интелектуалну радозналост, истрајност, оданост домовини и горућу жељу за стицањем репутације.“ (Сетимо се само најсвежијег примера плагијата, који је учинио немачки министар Карл цу Гутенберг преписавши читава поглавља свог доктората!)

Да сумирамо: *Академско писање у друштвеним наукама* је одговорна научно-стручна монографија која информише, подучава и подстиче на научну рефлексију и рефлексију науке, струке, система образовања, законâ и културе уопште. Припада образовном штиву и то у најбољем смислу речи, јер подстиче на самообразовање и самоваспитање. Шуваковић је тако показао доследно држање сартровског интелектуалца, чије је темељно начело да вечито доводи у питање границе своје струке.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **с***ажетак* који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе,** треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структуираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Поднаслов куцати у фонту Times New Roman, величина слова 14.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликата до њихових решења“, *Политичка ревија,* Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);

– када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);
– **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija).
– **архивска грађа,** мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

– **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
– **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
– **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао,* Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
– **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: http://sh.wikipedia.ofg/wiki/Revolucija).
– **архивска грађа,** мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слати у штампаном и електронском облику: Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, e-mail адреса – **ipsbgd@eunet.rs**

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да доприносе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (**оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази**) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

* Рецензенти часописа: проф. др Мирољуб Јефтић, ФПН Универзитета у Београду, проф. др Јован Базић, Учитељски факултет Универзитета у Косовској Митровици, др Момчило Суботић, виши научни сарадник ИПС Београд, проф. др Милан Јовановић, ФПН Универзитета у Београду, проф. др Драган Јовашевић, Правни факултет Универзитета у Нишу, проф. др Зоран Милошевић, научни саветник, ИПС Београд, проф. др Драган Суботић, ИПС Београд, доц. др Слободан Орловић, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, др Живојин Ђурић, научни саветник ИПС Београд, проф. др Урош Шуваковић, Филозофски факултет Косовска Митровица, др Миленко Велетовић, ванредни професор, Универзитет Едуконс, Нови Сад, др Дејана Вукчевић, научни сарадник ИПС Београд, проф. др Перо Петровић, научни саветник ИМПП Београд

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију, политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и одговорни уредник Драган Суботић. - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд (Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Чигоја штампа). - 23 см.

Двапут годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске (Београд) = ISSN 0554-5226 = Политичка ревија

COBSIS.SR-ID 105060364

* Излажење часописа финансира Министарство просвете и науке Републике Србије

** Часопис је припремљен за штампу августа, септембра односно, штампан септембра 2011.

03
2011

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ИСКУШЕЊА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА
Момчило Суботић, Сања Шуљагић, Миша Стојадиновић, Душан Достанић

ДРУШТВО И ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ
Љубиша Митровић, Владан Станковић, Драган Ж. Марковић, Александар Милосављевић, Миодраг Радојевић

ДРЖАВА, ТРАНЗИЦИЈА, ГЛОБАЛИЗАЦИЈА
Дубравка Стајић, Вишња Станчић, Зоран Грубишић, Петар Матић, Александра Мировић, Жељко В. Драгојевић

РЕЛИГИЈА, КУЛТУРА, БЕЗБЕДНОСТ
Мирољуб Јевтић, Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер, Ана Јовашевић, Игор Јанев

ПРИКАЗИ
Борис Братина

ISSN 1452-1741 UDK 1+2+3+32+9 година (XXIII) X vol. 29. № 3/2011.

ISSN 1451-4281